



# M RICHHAKATIKA.

A DRAMA IN TEN ACTS.

BY

*SUDRAKAKARI*

EDITED WITH A FULL COMMENTARY

BY

PANDIT JIBANANDA VIDYASAGARA, B. A.

*Superintendent Free Sanskrit College, Calcutta.*

SECOND EDITION.



CALCUTTA.

PRINTED AT THE SIDDHESWARA PRESS.

1891.

Had from Pandit Jibananda Vidyasagara, B. A.

Superintendent Free Sanskrit College,

No. 2 Ramanatha Majumdar's Street, Calcutta.

## एतानि सुद्धितसंस्कृतपुस्तकानि ।

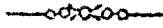
<p>१ द्वायत्रीधव्याकरणम् २</p> <p>२ धातुरुपादर्शः १॥०</p> <p>३ शब्दश्रीमसहानिधिः ८</p> <p>४ सिद्धान्तकौमुदी सरलासहिता १०</p> <p>५ सिद्धान्तविन्दुसारः (वेदान्त) ॥०</p> <p>६ तुलादानादिपद्धतिः (वङ्गाचरैः) ४</p> <p>७ गयायाज्ञादिपद्धतिः १</p> <p>८ शब्दाद्यंरत्नम् ॥॥</p> <p>९ वाक्यमञ्जरी (वङ्गाचरैः) १०</p> <p>१० सटीक छन्दोमञ्जरी वृत्तरत्नाकर ॥०</p> <p>११ वैष्णवीसंहारनाटक सटीक ॥०</p> <p>१२ सुन्दरराजसनाटक सटीक १</p> <p>१३ रत्नावलीनाटिका सटीक ॥०</p> <p>१४ नालविक्रान्तिमित्रनाटक सटीक १</p> <p>१५ धनञ्जयविजयनाटक सटीक १०</p> <p>१६ महावीरचरितनाटक सटीक १॥०</p> <p>१७ महावीरचरितनाटक मूलमात्र ॥०</p> <p>१८ वैयाकरणभूषणसार ॥०</p> <p>१९ लीलावती भास्कराचार्यरचित ॥०</p> <p>२० वीजगणित भास्कराचार्यरचित ॥०</p> <p>२१ शिशुपालवधकाव्य सटीक (माघ २</p> <p>२२ किराताजनीयकाव्य सटीक १॥०</p> <p>२३ कुमारसम्भवकाव्यपूर्वखण्ड सटीक ॥०</p> <p>२४ कुमारसम्भवकाव्य उत्तरखण्डसटीक ॥</p> <p>२५ अष्टकम् पाणिनीयम् ॥०</p> <p>२६ वाचस्पत्यम् (वृहदभिधान) १००</p> <p>२७ काट्यवरीविनृतव्याख्यासहिता ३</p> <p>२८ राजप्रशन्ति सटीक ४</p> <p>२९ ब्रह्मज्ञानचिन्तामणि तथा अनुसन्धीधिति [न्यायशास्त्र] ४॥</p> <p>३० सवेदर्शनसंग्रहः दर्शनशास्त्र १</p> <p>३१ भान्तिनीविलासकाव्य सटीक ॥०</p>	<p>३२ हितोपदेश सटीक</p> <p>३३ भाषापरिच्छेदसुजावलीदिनक</p> <p>३४ बहुविवाहवाद</p> <p>३५ दशकुमारचरितगद्यकाव्य सटीक</p> <p>३६ परिभाषेन्दुशेखर</p> <p>३७ कविकल्पद्रुम (धातुपाठः)</p> <p>३८ चक्रदत्त (वैद्यक)</p> <p>३९ उणादिसूत्र सटीक</p> <p>४० मेदिनीकोष</p> <p>४१ पञ्चतन्त्रम् विष्णुशर्महाज सटीक</p> <p>४२ विद्वन्मोदतरङ्गिणी (चम्पूका)</p> <p>४३ साधवचम्पूकाव्य</p> <p>४४ तर्कसंग्रह इन्द्र अनुवादसहित</p> <p>४५ प्रसन्नराघवनाटक जयदेवक</p> <p>४६ विवेकचूडामणि वेदान्त</p> <p>४७ काव्यसंग्रह मूलमात्र</p> <p>४८ काव्यसंग्रह सटीक (सम्पूर्ण)</p> <p>४९ ऋतुसंहार काव्य सटीक</p> <p>५० विक्रमोर्वशी नाटक (सटीक)</p> <p>५१ वसन्ततिलक भाणनाटक</p> <p>५२ गायत्री व्याख्या</p> <p>५३ साङ्गदर्शन (भाष्यसहित)</p> <p>५४ भोजप्रबन्ध</p> <p>५५ नलीदय काव्य सटीक</p> <p>५६ ईश किं कठ प्रश्न सुख माण्डूक्य उपनिषद् (सटीक सभाष्य)</p> <p>५७ छान्दोग्य उपनिषद् सटीक सभाष्य</p> <p>५८ तैत्तिरीय ऐतरेय श्वेताश्वतर (उपनिषद्) सभाष्य सटीक</p> <p>५९ वृहदारण्यक सटीक सभाष्य</p> <p>६० सुयुतसंहिता सटीक (वैद्यक)</p> <p>६१ शाङ्गधरसंहिता (वैद्यक)</p>
--	---

# सृष्ट्याटिकम्

नाम प्रकरणम् ।



शुद्धा नृपतिवरेण विरचितम् ।



पण्डितज्ञानपतिना

वि, ए, उपाधिधारिणा

श्रीजीवानन्दविद्यासागरभट्टाचार्य्येण

विरचितया व्याख्यया समलङ्कितम् ।

द्वितीयसंस्करणम् ।



कालिकातानगर्यां

सिद्धेश्वरयन्त्रे

मुद्रितम् ।

१९२१ ।



প্রকাশক—শ্রীজীবানন্দ বিদ্যাসাগর

২নং রমানাথ মজুমদারের স্ট্রীট

প্রিণ্টর—শ্রীসিদ্ধেশ্বর পান

৩৮ নং শিবনারায়ণদাসের লেন।





# मृच्छकटिकम् ।

प्रथमोऽङ्कः ।

नान्दी (क) ।

पर्यङ्कग्रन्थिवन्धद्विगुणितभुजगाश्लेषसंवीतजानो-  
रन्तःप्राणावरोधव्युपरतसकलज्ञानरुद्धेन्द्रियस्य ।  
आत्मन्यात्मानमेव व्यपगतकरणं पश्यतस्तत्त्वदृष्ट्या  
शम्भोर्वः पातु शून्येक्षणघटितलयब्रह्मलम्नः समाधिः ॥ १ ॥

(क) नन्दयतीति नान्दी शुभशंसनेन लोकानामानन्दजननात् । तदुक्तम्  
“आशीर्वचनसंयुक्ता नित्यं यस्मात् प्रयुज्यते । देवद्विजगृपादीनां तस्मान्नान्दीति  
संज्ञिता ॥” इति । सा चात्र अष्टपदा, “पदैर्युक्ता द्वादशभिरष्टाभिर्वा पदैरपि”  
इति वचनात् ।

(१) निर्विघ्नेन प्रारिप्सितपरिसमाप्तये शम्भुसमाधिवर्णनरूपमङ्गलसाचरति  
पर्यङ्केति । पर्यङ्कस्य आसनविशेषस्य ग्रन्थिः ग्रन्थनं रचनमित्यर्थः तस्य बन्धः  
श्लेष्मि द्विगुणितः द्वाभ्यां गुणितः द्विराहत इत्यर्थः यी भुजगः सर्पः तस्य आश्लेषेण  
अनेन संवीतौ संयतौ जानू यस्य तथोक्तस्य, अन्तः अभ्यन्तरे प्राणानां शरीरस्थवायू-  
ताम् अवरोधेन निरोधेन व्युपरतं विशेषेण निहतं सकलं ज्ञानं वास्यवस्त्ववरोधः  
तस्य सः अतएव रुद्धानि विषयेभ्यः संयतानि इन्द्रियाणि येन तादृशस्य कुम्भकेन  
इन्द्रियनियहेण च वास्यज्ञानरहितस्य तत्त्वदृष्ट्या सम्यग्दर्शनेन ब्रह्मदर्शनेन या  
‘तत्त्वं ब्रह्मणि यायाथ्ये’ इत्यमरः, आत्मनि स्वस्मिन् व्यपगतकरणं निरिन्द्रियं  
दृष्टसम्बन्धाभावादिति भावः, आत्मानं परमात्मानमेव न तु अन्यत् किमपि पश्यतः  
तच्चात् अवलोकयतः शम्भोः हरस्य शून्येन संहारोन्मुखत्वात् सृष्टिविमुखेन ईक्ष-  
न् दृष्ट्या घटितः कृतः यो लयः प्रलयसमयः तस्मिन् ब्रह्मणि परमात्मनि लयः  
निहितः समाधिः समाधानं चित्तैकाग्रमित्यर्थः एकाग्रतया ब्रह्मचिन्तनमिति

अपिच,

पातु वो नीलकण्ठस्य कण्ठः श्यामाम्बुदोपमः ।

गौरीभुजलता यत्र विद्युल्लेखेव राजते ॥ २ ॥

नान्द्यन्ते (ख) सूत्रधारः (ग) ।

सूत्र । अलमनेन परिषत्कुतूहलविमर्दकारिणा परि-  
श्रमेण (घ) । एवमहमार्थमिथ्यान् प्रणिपत्य विज्ञापयामि,  
यदिदं वयं मृच्छकटिकं नाम प्रकरणं प्रयोक्तुं व्यवसिताः ।  
एतत्कविः (ङ) किल,

यावत् कर्तव्यं वः युष्मान् रङ्गस्थानिति शेषः पातु रचतु । सङ्घराहृतं “समैर्यानां  
त्रयेण त्रिसुनियतियुता सङ्घरा कीर्त्तितेयम्” इति लक्षणम् ।

(२) पात्विति । नीलकण्ठस्य हरस्य श्यामाम्बुदोपमः नवजलधरच्छविः नील-  
वर्ण इत्यर्थः कण्ठः वः युष्मान् पातु, यत्र कण्ठे गौरीभुजलता गौर्याः पार्वत्याः  
भुज एव लता वेष्टनसाधर्म्यात् भुजे लतात्वारीपः । विद्युल्लेखा इव सौदामिनी-  
रेखा इव विराजते विशेषेण राजते शोभते इत्यर्थः । अत्र रूपकानुप्राणितोप-  
मालङ्कारः । अनुष्टुप्वृत्तम् ।

(ख) नान्द्या उक्तरूपाया आशीर्वादरूपाया अष्टपदात्मिकाया अन्ते अवसाने ।

(ग) सूत्रधारः तन्नामा प्रधाननटः “नाट्योपकरणादीनि सूत्रमित्यभिधीयते ।  
सूत्रं धारयतीत्यर्थे सूत्रधारो निगद्यते ॥” इति लक्षणात् । कथयतीति पदम्  
अव्याहार्यम्, एवं सर्वत्र ।

(घ) परिषीदन्तीति व्युत्पत्त्या परिषच्छब्दोऽत्र सभवाचकः । परिषदां  
सभ्यानां यत् कुतूहलं नाट्यदर्शने कौतुकं तस्य विमर्दः व्याघातः समयाति-  
पातादिति भावः तत्कारिणा परिश्रमेण नान्दीपाठजनितप्रयासेन ।

(ङ) आर्थमिथ्यान् आर्याः मान्याः मिथ्याः बहुदर्शितया सम्भ्रान्ताः तान् ।  
मृच्छकटिकं मृदा निर्मिता शकटिका क्षुद्रशकटं यत्रेति परत्र चैतत् स्फुटी-  
भविष्यति । प्रकरणं प्रक्रियते प्रस्ताव्यते इति व्युत्पत्त्या रूपकभेदम् । तदुक्तं,  
“भवेत् प्रकरणे ह्यत्र लौकिकं कविकल्पितम् । शङ्गारीऽङ्गी नायकस्तु विप्री-  
ऽमात्योऽथवा वणिक् ॥” इति । प्रयोक्तुम् अभिनेतुं व्यवसिताः प्रवृत्ताः । एतत्  
कविः एतस्य प्रकरणस्य रचयिता इत्यर्थः ।

हिरदेन्द्रगतिश्चकोरनेत्रः परिपूर्णैन्दुमुखः सुविग्रहश्च ।

द्विजमुख्यतमः कविर्बभूव प्रथितः शूद्रक इत्यगाधसत्त्वः ॥ ३ ॥

अपिच,

ऋग्वेदं सामवेदं गणितमथ कलां वैशिकीं हस्तिशिक्षां  
ज्ञात्वा, शर्वप्रसादाद् व्यपगततिमिरे चक्षुषी चोपलभ्य ।

राजानं वीक्ष्य पुत्रं परमसमुदयेनाश्रमेधेन चेष्टा

लब्ध्वा चायुः शताब्दं दशदिनसहितं शूद्रकोऽग्निं प्रविष्टः ॥ ४ ॥

अपिच,

समरव्यसनी प्रमादशून्यः ककुदं वेदविदां तपोधनश्च ।

परवारणवाहुयुद्धलुब्धः क्षितिपालः किल शूद्रको बभूव ॥ ५ ॥

(३) हिरदेन्द्रगतिरिति । हिरदेन्द्रस्य गजपतेः गतिरिव गतिर्यस्य सः गजेन्द्र-  
मन्दगतिरित्यर्थः, चकोरनेत्रः चकोरी पक्षिविशेषी इव नेत्रे यस्य सः, परिपूर्णः  
इन्दुरिव मुखं यस्य सः, सुविग्रहः सुन्दरशरीरः, द्विजमुख्यतमः द्विजेषु मुख्यतमः  
चांचयश्चेष्ट इत्यर्थः “तयो वणां द्विजाः” इति वचनात् । अगाधम् अतल-  
स्पर्शम् अपरिमितमित्यर्थः सत्त्वं बलं गुणी वा यस्य सः गभीरस्वभाव इति वार्यः,  
शूद्रक इति प्रथितः प्रख्यातः कविः पण्डितः बभूव ।

(४) ऋग्वेदमिति । शूद्रकः ऋग्वेदं सामवेदं गणितमद्रशास्त्रं कलां चतुः-  
पष्टिप्रकारां नृत्यगीतादिरूपां कामविद्यां तथा वैशिकीं वैश्यजातिसम्बन्धिनीं हस्ति-  
पालनादिकौशलं ज्ञात्वा, शर्वप्रसादात् शिवानुग्रहात् व्यपगततिमिरे व्यपगतं  
तिमिरम् अज्ञानरूपमन्धकारं रोगविशेषी वा याभ्यां तादृशे चक्षुषी च उपलभ्य  
ज्ञानचक्षुषी रोगमुक्ते वा चक्षुषी प्राप्य इत्यर्थः, पुत्रं राजानं वीक्ष्य दृष्ट्वा पुत्रं राज्यस्थं  
कृत्वा इत्यर्थः, परमसमुदयेन परमः समुदयः समुन्नतिः यस्मात् अथवा परमः महान्  
समुदयः समुदयोगः यस्य किंवा समुदयः समृद्धिः यत्र तादृशेन अश्रमेधेन इष्ट्वा  
तथा दशदिनसहितं शताब्दं दशदिनाधिकशतवत्सरपरिमितम् आयुः जीवन-  
कालं लब्ध्वा तावत्कालं जीवित्वा इत्यर्थः अग्निं प्रविष्टः प्राणांसत्याजित्यर्थः ।  
स्रग्धरावृत्तम् ।

(५) पुनश्च शूद्रकं विशेषयति समरव्यसनीति । यः शूद्रकः समरव्यसनी  
युद्धासक्तः सततसंग्रामपटुः प्रमादशून्यः अवहितः अवधानवानित्यर्थः “प्रमादी-  
ऽनवधानता” इत्यमरः, वेदविदां ककुदं श्रेष्ठः “ककुदं श्रेष्ठे वृषांशे” इत्यमरः,

अस्याच्च तत्कृतौ,

अवन्तिपुर्यां द्विजसार्थवाहो युवा दरिद्रः किल चारुदत्तः ।

गुणानुरक्ता गणिका च यस्य वसन्तशीमेव वसन्तसेना ॥ ६ ॥

तयोरिदं सत्सुरतीक्ष्णवाश्रयं, नयप्रचारं, व्यवहारदुष्टताम् ।

खलस्वभावं भवितव्यतां तथा चकार सर्वं किल शूद्रको नृपः ॥७

[परिक्रम्यावलोक्य च] अये शून्येयमस्मत्सङ्गीतशाला । क्व नु

गताः कुशीलवा (च) भविष्यन्ति ? [विचिन्त्य] आं ज्ञातम् ।

शून्यमपुत्रस्य गृहं, चिरशून्यं नास्ति यस्य सन्निवृत्तम् ।

मूर्खस्य दिशः शून्याः, सर्वं शून्यं दरिद्रस्य ॥ ८ ॥

तपोधनः तपोनिष्ठः परवारणवाहुयुद्धलुब्धः परेषां वारणैः हस्तिभिः सह वाहु-  
युद्धे लुब्धः कृतवाहुयुद्ध इत्यर्थः परे शत्रव एव वारणाः तैः सह इति वार्थः अथवा  
परवारणौ शत्रुजयिनी यौ वाहू ताभ्यां युद्धे लुब्धः वाहुयुद्धप्रिय इत्यर्थः तथा  
चित्पितालः भूपतिश्च बभूव आसीत् किलेति प्रसिद्धौ ।

(६) अवन्तिपुर्यामिति । अवन्तिपुर्याम् उज्जयिन्यां द्विजसार्थवाहः द्विजेषु  
सार्थवाहः वाणिज्यव्यवसायी दरिद्रः निर्धनः चरुदत्त इति प्रसिद्धः युवा आसी-  
दिति शेषः, वसन्तशीमा इव वासन्ती श्रीरिव वसन्तसेना नाम काचित् गणिका  
वेश्मा “वारस्त्री गणिका वेश्मा” इत्यमरः, यस्य चारुदत्तस्य गुणानुरक्ता गुणैः  
दयादाक्षिण्यादिभिः अनुरक्ता अनुरागिणी जातेति शेषः । उत्प्रेचालङ्कारः ।  
उपेन्द्रवज्रावृत्तम् “उपेन्द्रवज्रा प्रथमे लघौ सा” इति लक्षणात् ।

(७) तयोरिति । इदं प्रकरणं तयोः चारुदत्तवसन्तसेनयोः सत्सुरतीक्ष्णवा-  
श्रयं सन् उत्तमः यः सुरतीक्ष्णः स एव आश्रयः अवलम्बनं यस्य तत्, शूद्रको  
नृपः यत्रेति पदमध्याहार्यं, नयप्रचारं नयस्य नीत्याः प्रचारं गतिं व्यवहारदुष्टतां  
दुष्टव्यवहारम् अथवा व्यवहारा अष्टादशविधानि विवादपदानि तेषां तेषु वा  
दुष्टतां, खलस्वभावं, दुर्जनचरित्रं तथा भवितव्यताम् अवश्यभाविनीं नियतिम्  
एतत् सर्वं चकार प्रणिनाय किलेति प्रसिद्धौ । वंशस्थविलं इत्थं “वदन्ति वंशस्थ-  
विलं जती जरौ” इति लक्षणात् ।

(च) कुशीलवाः नाट्यप्रयोक्तारः “नटारणाय कुशीलवाः” इत्यमरः ।

(८) शून्यमिति । अपुत्रस्य पुत्रहीनस्य गृहं शून्यं, यस्य सत् सितं नास्ति

कृतञ्च सङ्गीतकं मया । अनेन चिरसङ्गीतोपासनेन  
 ग्रीष्मसमये प्रचण्डदिनकरकिरणोच्छुष्कपुष्करबीजमिव प्रच-  
 लिततारके क्षुधा समाक्षिणी खटखटायेते (छ) । तद् यावद्  
 गृहिणीमाह्वयं पृच्छामि, अस्ति किञ्चित् प्रातराशो (ज) न  
 वेति । एषोऽस्मि, भोः कार्यवशात् प्रयोगवशाच्च (झ) प्राकृत-  
 भाषी संवृत्तः । अविद् अविद् (ज) भो ! चिरसंगीतोवासणेण  
 सुखपोक्खरणालाङ्गं विभ्रं मे दुभुक्त्वाए मिलाणाङ्गं अङ्गाङ्गं,

तस्य च गृहं चिरशून्यं चिराय शून्यं न कदापि सुखकरमित्यर्थः, सुखस्य दिशः  
 सर्वा एवेति शेषः शून्याः यत्र यत्र स गच्छति तत्रैव विफलाशः प्रतिनिवर्तते  
 इत्यर्थः । दरिद्रस्य निर्धनस्य सर्वं शून्यं न किमपि तस्यायत्नमिति भावः, मन  
 वु निर्धनतया कुशीलवानामनायत्नतया यथेच्छचारितेति आं ज्ञातमित्यस्याभि-  
 प्रायः । आर्यावृत्तं “यस्याः पादे प्रथमे द्वादशमावाप्तया तृतीयोऽपि । अष्टा-  
 दश द्वितीये पञ्चदश चतुर्थके सार्या ॥” इति लक्षणात् ।

(छ) चिरसङ्गीतोपासनेन चिरं सङ्गीतस्य उपासनेन सेवनेन तज्जनित-  
 परिश्रमेणेत्यर्थः । प्रचण्डदिनकरकिरणोच्छुष्कपुष्करबीजमिव प्रचण्डः तीक्ष्ण-  
 ये दिनकरकिरणाः सूर्यरश्मयः तैः उच्छुष्कम् उत्कर्षेण शुष्कं पुष्करस्य बीज-  
 मिव प्रचलिते तारके ययोः तादृशे “तारकाक्षः कनीनिका” इत्यमरः, मन  
 अक्षिणी क्षुधा दुभुक्त्या खटखटायेते खटखटेति अव्यक्तशब्दं कुर्वन्ति क्षुधार्त्तस्य  
 भोजनालाभे चक्षुषीः सरसत्वापायात् शिथिलयोश्चलितारकत्वेन तादृशशब्दस्य  
 सम्भावनादुत्प्रेचालङ्कारी ध्वन्यते, स पुष्करबीजमिवेति उपमानुप्राणिततया सम-  
 धिकं हृदययाहीति बोध्यम् ।

(ज) प्रातराशः प्रातः अश्रयते इति प्रातराशः प्रातर्भोज्यः प्रातःकालभोज-  
 नीय इत्यर्थः । किञ्चित् किमिति प्रथमार्थमव्ययम् ।

(झ) कार्यवशात् प्रयोजनवशात् प्रयोजनञ्च स्त्रिया सह संलापः “स्त्रीषु  
 नाप्राकृतं वदेत्” इति शास्त्रादिति भावः । एवमन्यत्रापि कार्यवशात् भाषा-  
 व्यतिक्रमः उत्तरत्र बोध्यः “कार्यतश्चोत्तमादीनां कार्यो भाषाव्यतिक्रमः” इति  
 वचनात् । प्रयोगवशात् काठिन्यादिविरहेण सुखप्रयोगयोग्यत्वादित्यर्थः ।

(ज) अविदशब्दोऽत्र खेदयितव्योऽव्ययः ।



ता जाव गेहं गदुअ आणामि, अत्थि किंपि कुटुम्बिणीए  
उववादिदं (ठ) ण वेत्ति । [परिक्रम्यावलोक्य च] एदं तं  
अम्हाणं गेहं, ता पविसामि । [प्रविश्यावलोक्य च] हीमाणहे !  
किं णु क्वु, अम्हाणं गेहे अवरं विअ संविहाणअं वट्टदि ।  
आआमितण्डुलोदअप्पवाहा रच्छा, लोहकडाहपरिवत्तण-  
कसणसारा किदविसेसआ विअ जुअदी अहिअदरं सोहदि  
भूमी । सिण्हिण गन्धेण उद्दीवन्ती विअ अहिअं वाधेदि  
सं वुभुक्खा । ता किं पुव्वविहिदं णिहाणं उववसं भवे ?  
आदु, अहं ज्जेव वुभुक्खादो ओदणमअं जीअलोअं  
पेक्खामि । एत्थि किल पादरासो अम्हाणं गेहे । पाणाअअं  
वाधेदि सं वुभुक्खा । इध सव्वं णवं विअ संविहाणअं वट्टदि ।  
एक्का वणअं पीसेदि, अवरा सुसणाइं गुम्फेदि । [विचिन्त्य] ।  
किं सेदं ? भोदु, कुटुम्बिणिं सद्दाविअ (ठ) परमत्थं जाणिस्सं ।  
[निपव्याभिसुखमवलोक्य] अज्जे ! इदो दाव (१) ।

(१) अविदेति ( कटं कष्टम् ) चिरसङ्गीतोपासनेन शक्यपुष्करनालानीव मे  
उभुजया स्नानानि अङ्गानि, तद् यावत् गृहं गत्वा जानामि, अस्ति किमपि  
कुटुम्बिन्या उपपादितं न वेति । इदं तदस्माकं गृहं, तत् प्रविशामि । आश्चर्यम् !

(ठ) कुटुम्बिन्या गृहिण्या “दाराः स्यात् तु कुटुम्बिनी” इत्यमरः । उप-  
पादितं प्रस्तुतम् ।

(ठ) हीमाणहे इति विस्मययितकमव्ययम् । संविधानकं समुदयोगः आयोजन-  
मित्यर्थः । आयामितण्डुलोदकप्रवाहा आयामिनः दीर्घाः तण्डुलोदकानां धीत-  
तण्डुलजलानां प्रवाहाः प्रसाराः यस्यां तादृशी । लोहकटाहपरिवर्तनकणसारा  
लोहकटाहस्य परिवर्तनेन घर्षणेन कणसारा शयला च कणवर्णमित्यित्यर्थः ।  
रुतविशेषका कृतं विशेषयति अन्येभ्यः पृथक् करोति शोभयतीति वा विशेषकं  
तिलकं यया तिलकालहतेत्यर्थः । पूर्वविहितं पूर्वं पुरुषैः विहितं सञ्चितं निधानं

नटी । [प्रविश्य ] अज्ज ! इअस्सि (२) ।

सूत्र । अज्जे ! साअदं दे ? (३) ।

नटी । आणवेदु अज्जो, को णिओओ अणुचिट्ठीअदु

त्ति ( ४ ) ।

सूत्र । अज्जे ! चिरसङ्गीदीवासणेण । [इत्यादि पठित्वा] ।

अत्थि किं पि अमहाणं गेहे असिदव्वं ( ५ ) ण वेत्ति ? ( ५ ) ।

नटी । अज्ज ! सव्वं अत्थि ( ६ ) ।

सूत्र । किं किं अत्थि ? ( ७ ) ।

किं नु खलु अस्माकं गृहे अपरमिव संविधानकं वर्त्तते । आद्यामित्कुलोदक प्रवाहा रथ्या, लौहकटाहपरिवर्त्तनकणसारा हतविशेषका इव युवती अधिक-तरं शोभते भूमिः । स्निग्धेन गन्धेन उद्दीप्यमानेव अधिकं वाधते मां बुमुचा । तत् किं पूर्वविहितं निधानम् उपपन्नं भवेत् ? अथवा, अहमेव बुमुचातः श्रोदनमयं जीवलीकं प्रेक्ष्ये । नास्ति किल प्रातराशोऽग्नाकं गृहे । प्राणा-त्वयं वाधते मां बुमुचा । इह सर्वं नवमिव संविधानकं वर्त्तते । एका वर्णकं पिनटि, अपरा सुमनसो गुम्फति । किं नु इदम् ? भवतु, कुटुम्बिनी शब्दाय परमार्थं ज्ञास्यामि । आर्य्ये ! इतस्तावत् ।

(२) आर्य्ये ! इयमस्मि ।

(३) आर्य्ये ! स्वागतं ते ?

(४) आज्ञापयतु आर्य्यः, को नियोगोऽनुष्ठीयतामिति ।

(५) चिरसङ्गीतीपासनेन । अस्ति किमपि अस्माकं गेहे अशितव्यं न वेति ।

(६) आर्य्ये ! सर्वमस्ति ।

(७) किं किमस्ति ?

निधीयते इति निधानं निधिः भूगर्भनिहितधनम् उपपन्नं लब्धं तथात्वे उत्सवसम्भव इति भावः । प्राणात्वयं प्राणानाम् अत्ययः नाशः यत्रेति क्रियाविशेषणम् । एका काचित् स्त्री । वर्णकं हरिद्रादिकम् । सुमनसः पुष्पाणि गुम्फति चक्षुति मालां रचयतीत्यर्थः । शब्दाय आह्वय ।

( ५ ) अतिशयं खाद्यम् ।

नटी । तं जघा । गुडोदणं घिअं दहीं तण्डुलाइं, अज्जेण  
अत्तव्वं रसाअणं (ठ) सब्बं अत्थि त्ति । एव्वं दे देवा  
आसासेट्टु (८) ।

सूत्र । किं अमूहाण गेहे सब्बं अत्थि, आदु, परि-  
हससि ? (९) ।

नटी । [स्वगतम् ।] परिहसिस्सं दाव । [प्रकाशम् ।]  
अज्ज ! अत्थि आवणे (१०) ।

सूत्र । [सक्रोधम् ।] आः अणज्जे ! एव्वं दे आसा खिज्जि-  
स्सदि, अभावं अ गमिस्ससि जं दाणिं अहं वरण्डलखुओ विअ  
(ण) दूरं उक्खविअ पाडिदो (११) ।

नटी । मरिसेट्टु मरिसेट्टु अज्जो । परिहासो क्खु मए  
किदो (१२) ।

सूत्र । ता किं उण इदं एव्वं विअ संबिहाणअं वट्टदि ?

(८) तद् यथा । गुडोदनं घृतं दधि तण्डुलाः, आर्येण अत्तव्यं रसायनं  
सर्वमस्तीति । एवं ते देवा आशंसन्तु ।

(९) किमस्माकं गेहे सर्वमस्ति, अथवा परिहससि ?

(१०) परिहसिष्यामि तावत् । आर्य ! अस्त्वापणे ।

(११) आः अनार्ये ! एवं ते आशा क्हेत्सति, अभावञ्च गमिष्यसि, यदि-  
दानीमहं वरण्डलखुक इव दूरमुत्क्षिप्य पातितः ।

(१२) मृष्यतु मृष्यत्यर्थः । परिहासः खलु मया कृतः ।

(ठ) गुडोदनं गुडमिश्रितमन्नं पायसं वा । रसायनं रसस्य अयनम् आयय-  
भृतं सरसमित्यर्थः । अत्तव्यं भोक्तव्यम् ।

(ण) आशा क्हेत्सति आशाभङ्गो भविष्यतीत्यर्थः । अभावं चयं गमिष्यसि  
प्राप्स्यसि । वरण्डलखुक इव लीष्टमिव ।

एका वषट्त्रं पीसेदि, अवरा सुमणाओ गुम्फेदि, इअं अ पष-  
वषकुसुमोवहारसोहिदा भूमि ( १३ ) ।

मटी । अज्ज उववासी गहिदी ( १४ ) ।

सूत्र । किं णामधेओ अअं उववासी ? ( १५ ) ।

मटी । अहिरुववदी णाम ( त ) ( १६ ) ।

सूत्र । अज्जे ! इहलीइओ, आदु पारलीइओ ? ( १७ ) ।

मटी । अज्ज ! पारलीइओ ( १८ ) ।

सूत्र । [सरोषम् ।] पेक्खन्तु पेक्खन्तु अज्जमिस्सा । मइ-  
एण भच्चपरिव्वएण ( थ ) पारलीइओ भत्ता अग्घेसी-  
अदि ( १९ ) ।

मटी । अज्ज ! प्रसीद प्रसीद । तुमं ज्जेव मम जम्भन्त-  
रेवि भत्ता भविस्ससि त्ति उववसिदम्हि ( २० ) ।

( १३ ) तत् किं पुनरिदं नवमिव संविधानकं वर्धते ? एका वर्णकं पिनेदि,  
अपरा सुमनसी गुम्फति, इयस पषवर्णकुसुमोपहारशोभिता भूमिः ।

( १४ ) अथ उपवासी गृहीतः ।

( १५ ) किं नामधेयोऽयमुपवासः ?

( १६ ) अभिरूपपतिर्नाम ।

( १७ ) आर्य्ये ! इहलौकिकः, अथवा पारलौकिकः ?

( १८ ) आर्य्ये ! पारलौकिकः ।

( १९ ) प्रेक्षन्तां प्रेक्षन्ताम् आर्य्यमित्राः । मदीयेन भक्तपरिव्ययेन पारलौकिकी  
भर्ता अन्विष्यते ।

( २० ) आर्य्ये ! प्रसीद प्रसीद । त्वमेव मम जम्भान्तरेऽपि भर्ता भविष्यसि  
इत्युपोषितासि ।

( त ) अभिरूपपतिः अभिरूपः मनीहरः पतिः, येन उपवासस्य फलं मनीहर-  
पतिलाम इति भावः ।

( थ ) भक्तपरिव्ययेन भक्तस्य अन्नस्य परिव्ययः वितरणं तेन ।

सूत्र । अध अत्र उववासो केण उवदिट्ठो ? ( २१ ) ।

मटी । अज्जस्स ज्जेव पिअवअस्सेण चुसबुड्ढेण ( २२ ) ।

सूत्र । [सकोपम् ।] आः दासीए पुत्ता चुसबुड्ढा ! कदा  
णु क्खुत्तुमं कुविदेण रग्गा पालएण णववह्ककेसकलावं विअ  
ससुअन्धं कपिज्जन्तं पेक्खिस्सं ( २३ ) ।

मटी । पसीददु पसीददु अज्जो । णं अज्जस्स ज्जेव  
पारलोइओ अत्रं उववासो अणुचिट्ठीअदि ( २४ ) । [इति  
पादबोः पतति ।]

सूत्र । अज्जे ! उट्ठेहि उट्ठेहि, कधेहि कधेहि इध  
उववासे केण कज्जं ? ( २५ ) ।

मटी । अम्हारिसजणजोगेण वम्हणेण उवणिमन्तिदेण  
( २६ ) ।

सूत्र । तेण हि गच्छदु अज्जा । अत्रंपि अम्हारिसजण-  
जोगं वम्हणं उवणिमन्तेमि ( २७ ) ।

नटी । जं अज्जो आणवेदि ( २८ ) । [इति निष्क्रान्ता ।]

(२१) अथ अयमुपवासः केनोपदिष्टः ?

(२२) आर्यस्यैव प्रियवयस्येन चूर्णवह्निन ।

(२३) आः दास्याः पुत्र चूर्णवह्नि ! कदा नु खलु त्वां कुपितेन राज्ञा पाल-  
केन नववधूकेशकलापमिव ससुगन्धं हृद्यमानं प्रीक्षिष्ये ।

(२४) प्रसीदतु प्रसीदतु आर्यः । ननु आर्यस्यैव पारलौकिकोऽयमुपवासी-  
ऽनुठीयते ।

(२५) आर्यो ! उत्तिष्ठ उत्तिष्ठ, कथय कथय अत्रोपवासे केन कार्यम् ?

(२६) अम्माट्ठजणयोग्येन ब्राह्मणेनोपनिमन्तितेन ।

(२७) तेन हि गच्छताव्या । अहमप्यम्माट्ठजणयोग्यं ब्राह्मणमुपनिमन्त-  
यामि ।

(२८) यदायं आप्नापयति ।

सूत्र । [परिक्रम्य ।] हीमाणहे ! ता कथं मए एव्वं सुसु-  
मिहाए उज्जइणीए अम्हारिसजणजोगो वम्हणो अणसि-  
द्व्वो । [विलोक्य ।] एसो चारुदत्तस्स मित्तं मित्तेओ इधो  
ज्जेव आअच्छदि । भोदु, पुच्छिस्सं दाव । अज्ज मित्तेअ !  
अम्हाणं गेहे असिदुं अग्गणी भोदु अज्जो ( २६ ) ।

नेपथ्ये ( ६ ) । भो ! अणं वम्हणं उवणिसन्तेदु भवं ।  
बावुदो ( ६ ) दाणिं अहं ( ३० ) ।

सूत्र । अज्ज ! सम्पणं भोअणं णीसवन्तं ( न ) अ ।  
अविअ, दक्खिणा का वि दे भविस्सदि ( ३१ ) ।

पुनर्नेपथ्ये । भो ! जं दाणिं पढमं ज्जेव पच्चादिट्ठोसि,  
ता को दाणिं दे णिव्वन्धो पदे पदे मं अनुसन्धिदुं ( ३२ ) ( पं )

( २६ ) आश्चर्यम् ! तस्मात् कथं मया एवं सुसम्भवायासुज्जयिन्वामप्याह-  
जनयोन्वी ब्राह्मणीऽन्वेष्टव्यः । एष चारुदत्तस्य मित्तं मैत्रेय इत एवागच्छति ।  
भवतुं, प्रक्ष्यामि तावत् । आश्चर्यं मैत्रेय ! अस्माकं गेहे अशितुमयणीर्भवतु आश्चर्यः ।

( ६० ) भो ! अन्यं ब्राह्मणसुपनिमन्त्रयतु भवान् । व्यापृत इदानीमहम् ।

( ३१ ) आश्चर्यं ! सम्पन्नं भोजनं निःसपत्नम् । अपिच, दक्षिणा कापि ते भवि-  
ष्यति ।

( ३२ ) भो ! यदिदानीं प्रथममेव प्रत्यादिष्टोऽसि, तत् क इदानीं ते निर्बन्धः  
पदे पदे सामनुसन्धातुम् ।

( ६ ) नेपथ्ये वेशपरिग्रहशालायाम् “अन्तर्जवनिकामाहुर्नेपथ्यम्” इति कोपः ।

( ६ ) व्यापृतः व्यक्तः कार्यान्तरेष्विति शेषः ।

( न ) सम्पन्नं प्रस्तुतं नात्र विलम्बेन कार्य्यातिपातसम्भव इति भावः । निःस-  
पत्नं शत्रुशून्यं तत्सत्त्वे भोजनव्याघातसम्भव इति भावः ।

( पं ) प्रत्यादिष्टः निराकृतः । निर्बन्धः अत्याग्रहः । पदे पदे पुनः पुनरित्यर्थः ।  
अनुसन्धातुं निमन्त्रयितुमित्यर्थः ।

सूत्र । पञ्चादिष्टोमि एदिणा । भोदु, अण् वम्हणं  
उवणिमन्तेमि ( ३३ ) । [इति निष्क्रान्तः ।] आसुखम् (फ) ।

[प्रविश्य प्रावारहस्तो (व) मैत्रेयः ।] अण् वम्हणं । [इति  
पूर्वोक्तं पठित्वा ।] अधवा, मए मित्तेण परस्स आमन्तणआइं  
भक्खिदब्बाइं । हा अवस्ये ! तुलीअसि । जो दाणिं अहं तत्त-  
भवदो चारुदत्तस्स रिद्धीए अहीरत्तं पअतणसिद्धेहिं उगारसुर-  
हिगन्धेहिं सोदकेहिं ज्जेव असिदो अब्भन्तरचदुस्सालअदुआए  
उवविट्ठो गल्लक्खसदपरिवुदो चित्तअरो विअ अहुलीहिं छिविअ  
छिविअ अवणेमि । एअरचत्तरवसहो विअ रोमन्याअमाणो  
चिट्ठामि । सो दाणिं अहं तस्स दलिहदाए जहिं तहिं चरिअ  
गेहपारावदो विअ आवासणिमित्तं इध आअच्छामि । एसो अ  
अज्जचारुदत्तस्स पिअवअस्सेण चुण्णवुड्ढेण जादीकुसुमवासिदो  
प्रावारओ अणुप्पोसिदो सिद्धीकिददेवकज्जस्स अज्जचारुदत्तस्स  
उवणेदब्बो त्ति । ता जाव अज्जचारुदत्तं पेक्खामि । [परि-  
क्रम्यावलोक्य च ।] एसो चारुदत्तो सिद्धीकिददेवकज्जो गिह-  
देवदाणं वलिं ( भ ) करेन्तो इदो ज्जेव आअच्छदि ( ३४ ) ।

(३३) प्रत्यादिष्टोऽस्मि एतेन । भवतु, अन्यं ब्राह्मणमुपनिमन्त्रयामि ।

(३४) अधवा, मया मैत्रेयेण परस्य आमन्त्रणकानि भक्षितव्यानि । हा  
अवस्ये ! तूलयसि । यः इदानीमहं तत्रभवतः चारुदत्तस्य ऋद्ध्या अहीरासः

(फ) आसुखं प्रस्तावना । तदुक्तं “नटी विद्रूपकी वापि पारिपार्थिक एव  
वा । सूत्रधारिण सङ्घिताः संलापं यत्र कुर्वते । चित्रैर्वाक्यैः स्वकार्योत्थैः प्रस्तुता-  
चेपिभिर्मन्यः । आसुखं तत् तु विज्ञेयं नाम्ना प्रस्तावनापि च ॥” इति ।

(व) प्रावारहस्तः करघृतीक्षरीयः “हौ प्रावारोक्षरासङ्गौ” इत्यमरः ।

(भ) आमन्त्रणकानि आमन्त्रणे निमन्त्रणे प्रस्तुतानि द्रव्याणि । ऋद्ध्या

[ततः प्रविशति यद्यानिर्दिष्टचारुदत्तो रदनिका च ।]

चारु । [ ऊर्ध्वमवलोक्य सनिर्वेदं निश्चरय । ]

यासां बलिः सपदि मदगृहदेहलीनां

हंसैश्च सारसगणैश्च विलुप्तपूर्वः ।

तास्त्रेव सम्प्रति विरूढदृष्ट्याङ्गुरासु

वीजाञ्जलिः पतति कौटमुखावलीढः ॥ ८ ॥

[ इति मन्दं मन्दं परिक्रम्य उपविशति । ]

प्रयत्रसिद्धैः उद्धार-सुरभिगन्धिभिर्नोदकैरेवाशितः अभ्यन्तरचतुःशालकद्वारे उप-  
विष्टः मल्लकंशतपरिहृतः चित्रकर इव अङ्गुलीभिः स्पृष्टा स्पृष्टा अपनयामि ।  
नगरचत्वरहपभ इव रोमन्यायमानल्लिष्टामि । स इदानीमहं तस्य दरिद्रतया  
यत्र तत्र चरित्वा गेहपारावत इवावासनिमिशमवात्राङ्कामि । एष च आर्थ्य-  
चारुदत्तस्य प्रियवयस्येन चूर्णवर्धनेन जातीकुसुमवासितः प्रावारकोऽनुप्रेषितः सिद्धी-  
कृतदेवकार्यस्य आर्थ्यचारुदत्तस्वीपनेतव्य इति । तद् यावत् आर्थ्यचारुदत्तं  
पश्यामि । एष चारुदत्तः सिद्धीकृतदेवकार्यैः गृहदेवतानां बलिं कुर्वन्नित एवा-  
गच्छति ।

समस्या । तूलयसि तूलं करोपि तूलवत् लघुं करोपि मामिति शेषः । अशितः  
दृप्तः । गल्लकंशतपरिहृतः गल्लकांशां व्यञ्जनादिपात्राणां शतैः परिहृतः, पचान्तरे  
वर्षपात्रशतपरिहृतः । अपनयामि त्यजामि तत्पात्रमिति शेषः । नगरचत्वरहपभः  
नगराङ्गनहप इव रोमन्यायमानः उदगीर्थ्यं चर्वणशीलः । गेहपारावत इव गृह-  
कपीत इव आवासनिमित्तं शयननिमित्तम् इह चारुदत्तगृहे इत्यर्थः । जाती-  
कुसुमवासितः जातीकुसुमैः वासितः सुरभीकृतः । सिद्धीकृतदेवकार्यस्य सम्पा-  
दितदेवकार्यस्य । उपनेतव्यः दातव्यः । बलिं पूजां “बलिः पूजीपहारयोः”  
इत्यमरः ।

(६) यासामिति । यासां मदगृहदेहलीनां मम गृहाणि मदगृहाणि तेषां  
वा देहल्यः अङ्गनभूमयः तासां ‘गृहावयहणी देहल्यङ्गनम्’ इत्यमरः, बलिः तत्र  
दत्तपूजीपकरणद्रव्यं हंसैः सारसगणैश्च विलुप्तपूर्वः पूर्वं विलुप्तः भक्षित इत्यर्थः,  
सम्प्रति विरूढदृष्ट्याङ्गुरासु संस्काराभावात् सञ्जातदृष्ट्याङ्गुरासु दृष्ट्याङ्गुरासु एव कौट-



विदू। एसो अज्जचारुदत्तो । ता जाव सम्पदं उवस-  
प्पामि । [ उपहृत्य । ] सोत्थि भवदे । वड्डदु भवं (३५) ।

चारु । अये ! सर्वकालमित्तं मैत्रेयः प्राप्तः । सखे ! स्वाग-  
तम् ? आस्यताम् ।

विदू। जं भवं आणवेदि । [ उपविश्य । ] भो वअस्स !  
एसो दे वअस्सेण चुसवुड्ढेण जादीकुसुमवासिदो पावारओ  
अणुप्पेसिदो सिद्धीकिद-देवकज्जस्स अज्जचारुदत्तस्स तुए उवणे-  
दव्वो त्ति ( ३६ ) । [ समर्पयति । ]

चारु । [ गृहीत्वा सचिन्तः स्थितः । ]

विदू। भो ! इदं किं चिन्तीअदि ? (३७) ।

चारु । वयस्य !

सुखं हि दुःखान्यनुभूय शोभते

घनान्धकारेष्विव दीपदर्शनम् ।

सुखात् तु यो याति नरो दरिद्रतां

धृतः शरीरेण मृतः स जीवति ॥ १० ॥

(३५) एष आर्यचारुदत्तः । तत् यावत् साम्प्रतमुपसर्पामि । स्वप्ति भवते ।  
वड्डतां भवान् ।

(३६) यत् भवान् आज्ञापयति । भो वयस्य ! एष ते प्रियवयस्येन चूर्ण-  
हृदेन जातीकुसुमवासितः प्रावारकोऽनुप्रेषितः सिद्धीकृतदेवकार्यस्य आर्यचारु-  
दत्तस्य त्वया उपनेतव्य इति ।

(३७) भो ! इदं किं चिन्त्यते ?

मुखावलीढः कीटानां मुखैः श्रवलीढः खण्डितः वीजानां अञ्जलिः समूहः पतति ।  
वसन्ततिलकं वृत्तं 'श्रेयं वसन्ततिलकं तमजा जगौ गः' इति लक्षणात् ।

(१०) मुखमिति । घनान्धकारेषु निविडितिमिराच्छन्नेषु देशेषु दीपदर्शनमिव  
दुःखानि अनुभूय स्थितस्येति श्रेयः । सुखं हि निश्चितं शोभते, दुःखानन्तरितं सुखं

विदू । भो बअस्स ! मरणादो दालिहादो वा कदरं दे रोअदि ? (३८) ।

चारु । वयस्य !

दारिद्र्यान्मरणाद् वा मरणं मम रोचते न दारिद्र्यम् ।

अल्पक्लेशं मरणं, दारिद्र्यमनन्तकं दुःखम् ॥ ११ ॥

विदू । भो बअस्स ! अलं सन्तावेण । पणइजणसंकाभिद-  
विहवस्स सुरलोअपीदसेसस्स विअ पडिबच्चंदस्स परिक्खओ  
वि दे अहिअदरं रमणीओ ( ३९ ) ।

चारु । वयस्य ! न ममार्थान् प्रति दैन्यम् । पश्य,

एतत् तु मां दहति, यद् गृहमस्मदीयं

चीणार्थमित्यतिथयः परिवर्जयन्ति ।

संशुष्कसान्द्रमदलेखमिव भ्रमन्तः

कालात्यये मधुकराः करिणः कपोलम् ॥ १२ ॥

(३८) भो वयस्य ! मरणात् दारिद्र्याद्वा कतरत् ते रोचते ?

(३९) भो वयस्य ! अलं सन्तापेन । प्रणयिजन-संक्रामितविभयस्य सुरलीक-  
धीतशेषस्य प्रतिपच्चन्द्रस्यैव परिचयोऽपि ते अधिकतरं रमणीयः ।

समधिकमन्तोपायेति भावः, तु किन्तु यो नरः सुखात् सुखभोगात् परं दारिद्र्यात्  
निर्धनतां याति स मृत एव शरीरेण धृतः अवलम्बितः सन् जीवति तज्जीवनं  
मरणमेवेत्यर्थः । वंशस्यविलं वृत्तम् ।

(११) दारिद्र्यादिति । दारिद्र्यात् वा मरणात् तयोर्मध्ये इत्यर्थः मम मरणं  
रोचते दारिद्र्यं न । यतः मरणम् अल्पक्लेशम् अल्पः मरणात् न्यूनः क्लेशः यत्  
वत्, दारिद्र्यात् अनन्तकम् अन्तरहितं दुःखम् । आर्यावृत्तम् ।

(१२) एतदिति । भ्रमन्तः मधुकराः कालात्यये मदचरणसमयावसाने संशुष्काः  
सान्द्राः निविडाः मदलेखाः मदचरणरेखाः यस्मिन् तं करिणः हस्तिनः कपोलं  
गण्डमिव अतिथयः चीणार्थं धनहीनमिति हेतीः, अस्मदीयं गृहं परिवर्जयन्ति  
श्रित्यजनीति यत् एतत् तु अतिथिवर्जनं मां दहति । वसन्ततिलकं वृत्तम् ।

विद्रु । भौ वअस्स ! एदे क्खु दासीए पुत्ता अत्यकल्ल-  
वत्ता वरडाभीदा विअ गोवालदारआ अरस्से जहिं जहिं ए  
खज्जन्ति ( म ) तहिं तहिं गच्छंति ( ४० )

चारु । वयस्य !

सत्यं न मे विभवनाशक्तास्ति चिन्ता,  
भाग्यक्रमेण हि धनानि भवन्ति यान्ति ।

एतत् तु मां दहति, नष्टधनाश्रयस्य,

यत् सौहृदादपि जनाः शिथिलीभवन्ति ॥ १३ ॥

अपिच,

दारिद्र्याद्धियमेति, क्लीपरिगतः प्रभ्रश्यते तेजसो,  
निस्तेजाः परिभूयते, परिभवान्निर्वेदमापद्यते ।

निर्विषः शुचमेति, शोकपिहितो बुद्ध्या परित्यज्यते,

निर्वृद्धिः क्षयमेत्यहो निधनता सर्वापदामासदम् ॥ १४ ॥

(४०) एते खलु दास्याः पुत्रा अर्थकल्यवर्त्ता वरटाभीता इव गोपालदारका  
अरस्थे यत्र यत्र न खाद्यन्ते तत्र तत्र गच्छन्ति ।

(म) दास्याः पुत्राः अर्थकल्यवर्त्ताः अर्थरूपाः कल्यवर्त्ताः कल्ये प्रत्यूषे वर्त्तन्ते  
इति कल्यवर्त्ताः क्षणस्त्रायिनः अर्था इत्यर्थः दास्याः पुत्रा इत्यनेन चैषाम् अति-  
रह्यता सूचिता । वरटाभीताः वरटाभ्यः दंशनकारिपतङ्गविशेषेभ्यः भीताः  
“गन्धोली वरटा इयोः” इत्यमरः । खाद्यन्ते भुज्यन्ते अन्यत्र दृश्यन्ते । क्लृपणाना-  
मेव धनवत्त्वमिति भावः ।

(१३) सत्यमिति । मे मम विभवनाशक्ता धनक्षयजनिता चिन्ता न अस्ति  
न विद्यते सत्यं, हि यतः धनानि भाग्यक्रमेण भवन्ति यान्ति च । किं तर्ही-  
त्याह, जनाः नष्टधनाश्रयस्य नष्टः धनरूपः आश्रयः यस्य तादृशस्य क्षीणधनस्य  
इत्यर्थः सौहृदात् वन्तुभावादपि शिथिलीभवन्ति वन्तुभावमपि परित्यजन्तीति यत्  
एतसु मां दहति । वसन्तविलकं वृत्तम् ।

(१४) दारिद्र्याद्धिति । दारिद्र्यात् निर्धनत्वात् क्षियं संज्ञाम् एति प्राप्नोति

विदू । भी वयस्य ! तं ज्जेव अत्यकल्लवत्तं सुमरिअ अलं  
सन्तापिदेण ( ४१ )

चारु । वयस्य ! दारिद्रं हि पुरुषस्य,  
निवासश्चिन्तायाः, परपरिभवो, वैरमपरं,  
जुगुप्सा मित्राणां, स्वजनजनविद्वेषकरणम् ।  
वनं गन्तुं बुद्धिर्भवति च कलत्रात् परिभवो,  
हृदिस्थः शोकाग्निर्न च दहति सन्तापयति च ॥ १५ ॥

तद् वयस्य ! क्वतो मया गृहदेवताभ्यो वलिः । गच्छ त्वमपि  
चतुष्पथे मातृभ्यो वलिमुपहर ( य ) ।

विदू । ए गमिस्सं ( ४२ )

(४१) भी वयस्य ! तमेव अर्धकल्पवर्त्तं कृत्वा अलं सन्तापितेन ।

(४२) न गमिष्यामि ।

श्लोक इति शेषः, स्त्रीपरिगतः लज्जितः जनः तेजसः प्रभृश्यते प्रच्युतो भवति,  
निस्त्रिजाः तेजोरहितः परिभूयते तिरस्त्रियते लोकैरिति शेषः, परिभवात् अव-  
मानात् निर्वेदं वैराग्यम् आपद्यते प्राप्नोति, निर्विणः निर्वेदयुक्तः शुचं शोकम्  
एति, शोकपिहितः शोकाक्रान्तः बुद्ध्या परित्यज्यते विहीयते, निर्वुद्धिः क्षयं  
नाशम् एति गच्छति, इति हेतोः अहो इति आश्चर्यद्योतकमव्ययं निर्धनता  
दारिद्र्यं सर्वापदां सर्वासाम् आपदाम् आस्पदं स्थानं दारिद्र्यात् सर्वा एवापदी  
भवन्तीत्यर्थः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ।

(१५) निवास इति । चिन्ताया निवासः आयथः, परेषां परिभवः तिर-  
स्कारस्थानम्, अपरम् अन्यत् वैरं शत्रुभावः, मित्राणां वन्धूनां जुगुप्सा घृणास्थान-  
मित्यर्थः, तथा स्वजनानाम् आत्मीयजनानां जनानां साधारणानाञ्च विद्वेषकरणं  
विद्वेषहेतु । दरिद्रस्य वनं गन्तुं बुद्धिर्भवति, कलत्रात् भार्याया अपि परिभवः  
तिरस्कारः भवति, किं बहुना, हृदिस्थः हृदयवर्त्तौ शोकाग्निः न दहति, किन्तु  
सन्तापयति दरिद्रमिति शेषः । शिखरिणी वृत्तम् ।

(य) गृहदेवताभ्यः गृहाधिष्ठातृभ्यः देवैभ्यः । वलिः पूजा । मातृभ्यः ब्राह्मी-  
त्यादिदेवताभ्यः । उपहर प्रदेहि ।

चारु । किमर्थम् ?

विदू । जदो एब्बं पूइज्जन्ता वि देवदा ण दे पसीदन्ति ।  
ता को गुणो देवेसुं अच्चिदेसुं ? ( ४३ ) ।

चारु । वयस्य ! सामैवम् । गृहस्थस्य नित्योऽयं (२) विधिः ।

तपसा मनसा वाग्भिः पूजिता बलिकर्मभिः ।

तुष्यन्ति शमिनां नित्यं देवताः किं विचारितैः ? ॥ १६ ॥

तद्गच्छ, साहस्यो बलिमुपहर ।

विदू । भो ! ण गमिस्सं । असो कोवि पउञ्जीअदु । सम  
उण वम्हणस्स सब्बं ज्जेव विपरीदं परिणमदि, आदंसगदा  
विअ छाआ वामादो दक्खिणा दक्खिणादो वामा । असं अ,  
एदाए पदोस-वेलाए इध राअमग्गे गणिआ विडा चेडा राअ-  
वत्तहा अ पुरिसा सञ्चरन्ति । ता मण्डूअलुब्बस्स काल-  
सप्पस्स मूपिअो विअ अहिमुहाबदिदो बज्झो दाणिं भविस्सं ।  
तुमं इध उवविट्ठो किं करिस्ससि ? ( ४४ ) ।

चारु । भवतु, तिष्ठ तावदहं समाधिं निर्वर्त्तयामि ।

नेपथ्ये । तिष्ठ वसन्तसेने ! तिष्ठ ।

(४३) यत् एवं पूज्यमाना अपि देवता न ते प्रसीदन्ति । तत् को गुणो देवेषु  
अर्चितेषु ?

(४४) भो ! न गमिष्यामि । अन्यः कोऽपि प्रयुज्यताम् । सम पुनर्ब्राह्मणस्य  
सर्वमेव विपरीतं परिणमति, आदर्शगता इव छाया वामती दक्षिणा दक्षिणती  
वाना । अन्यञ्च, एतस्यां प्रदीपवेलायामिह राजमार्गे गणिका विट्ठोऽयं राज-  
वत्तभाः पुरुषाः सञ्चरन्ति । तस्मात् मण्डूकलुब्धस्य कालसर्पस्य मूपिक इव अहि-  
मुखोपगतो वध इदानीं भविष्यामि । त्वमिह उपविष्टः किं करिष्यसि ?

(२) नित्यः अवग्रहकर्त्तव्यः यदकारणे प्रत्यवायोऽस्ति स नित्य इत्यर्थः ।

(१६) शमिनां शान्तात्मनाम् । विचारितैः किं नात्र विचारः कर्त्तव्य इत्यर्थः ।

[ततः प्रविशति विटशकारचेटैरनुगम्यमाना (ल) वसन्तसेना ।]

विटः । वसन्तसेने ! तिष्ठ तिष्ठ ।

किं त्वं भयेन परिवर्तितसौकुमार्या,

नृत्यप्रयोगविशदौ चरणी क्षिपन्ती ।

उद्विग्नचञ्चल-कटाक्षविस्फट्टदृष्टि-

व्याधानुसारचकिता हरिणीव यासि ! ॥ १७ ॥

शकारः । चिद्ध वशन्तशेणिए ! चिद्ध ( ४५ ) ।

किं यासि, धावसि, पलायसि, प्रखलन्ती,

वाशू ! प्रसीद न मरिष्यसि, चिद्ध दाव ।

कामेण दम्भादि ह्यु मे हलके तवश्री,

अङ्गाललाशिपडिदे विभ्र मंशखण्डे ( ४६ ) ॥ १८ ॥

(४५) तिष्ठ वसन्तसेनिके ! तिष्ठ ।

(४६) किं यासि, धावसि, पलायसे, प्रखलन्ती,

वासु ! प्रसीद न मरिष्यसि, तिष्ठ तावत् ।

(ल) विटः सुचतुरः भद्रवंशीयः लम्पटः । तथाचीकृतं “सम्भोगहीनसम्पद्-  
विटस्तु धूर्तः कलैकदेशज्ञः । वैशीपचारकुशली वाग्मी मधुरोऽथ बहुमती गोष्ठ्याम् ॥”  
इति । चेटः हीनजातीयः दासः । शकारः “मदमूर्खताभिमाना दुष्कुलतन्त्रयः  
संयुक्तः । सोऽयमनूदाभावा राज्ञः श्यालः शकार इत्युक्तः ॥” इत्युक्तलक्षणः ।

(१७) किमिति । त्वं भयेन परिवर्तितं परित्यक्तं सौकुमार्यं गतिमार्दवं  
मन्दगमनमिति यावत् यथा सा, नृत्यप्रयोगे/ नर्तनक्रियायां विशदौ निर्मलौ  
निर्दोषौ इत्यर्थः निर्दोषनर्तनक्रियाचतुरौ इति यावत् चरणी क्षिपन्ती  
द्रुतं विन्यस्यन्ती, तथा उद्विग्नाः अत एव चञ्चलाः कटाक्षाः यस्मिन् तत्  
यथा तथा विस्फटा दत्ता दृष्टिर्यथा तादृशी सती, व्याधानुसारचकिता व्याधस्य  
अनुसारः पश्चात् धावनं तेन चकिता भीता हरिणीव किं कथं यासि ? गच्छसि ?  
वसन्ततिलकं वृत्तम् ।

(१८) किं यासीति । प्रखलन्ती बन्धुरभूमौ पदविचेपणादिति भावः ।

चेटः । अज्जए ! चिट्ठ चिट्ठ ( ४७ ) ।

उत्तासिता गच्छसि अन्तिका मे

शंपुण्णपुच्छा विअ गिम्हमीरी ।

ओवग्गदी शामिअ भट्ठके मे

वणे गडे कुकुडशावके व्व ( ४८ ) ॥ १९ ॥

विटः । वसन्तसेने ! तिष्ठ तिष्ठ ।

किं यासि बालकदलीव विकस्यमाना,

रक्तांशुकं पवनलोलदशं वहन्ती ।

रत्नोत्पलप्रकरकुड्मलमुत्सृजन्ती,

टङ्कैर्मनःशिलगुहेव विदार्यमाणा ॥ २० ॥

कामेन दह्यते खलु मे हृदयं तपस्वि,

अङ्गारराशिपतितमिव मांसखण्डम् ॥

(४७) आर्ये ! तिष्ठ तिष्ठ ।

(४८) उत्तासिता गच्छसि अन्तिका मे

संपूर्णपुच्छेव श्रीममयूरी ।

अववलगति स्वामी भट्टारको मम

वने गतः कुकुटशावक इव ॥

वासु यासि “बाला स्याद् वासुः” इत्यमरः । यासि, धावसि, पलायसे इत्यधर्म-  
कायंतं पीनरुक्तञ्च शकारवचनात् न दीपावहम् । तदुक्तम् “अपार्थमक्रमं व्यर्थं  
पुनरुक्तं हतोपमम् । लोकन्यायविरुद्धञ्च शकारवचनं विदुः ॥” इति । एवमुक्त-  
त्वापि बोध्यम् ।

(१९) उत्तासितेति । मे मम अन्तिका ज्येष्ठा भगिनी ज्येष्ठभगिनीवत् पूजार्हा  
त्वं सम्पूर्णपुच्छा पुच्छशोभिता श्रीममयूरीव उत्तासिता उद्गतवासा सज्जातवासा  
इत्यर्थः गच्छसि । वने गतः कुकुटशावक इव मे मम भट्टारकः राजा “भट्टारको  
रूपे नाव्यवाचा देवे तपोधने” इति मेदिनी, स्वामी प्रभुः शकारः अववलगति  
त्वत्सकाशमागच्छतीत्यर्थः ।

(२०) किमिति । टङ्कैः पायापदारणास्त्रैः “टङ्कः पायाणदारणः” इति कोपः ।

शकारः । चिह्नं वशन्तशेषिण ! चिह्नं ( ४९ ) ।

मम मञ्जुमण्डलं ममहं बड्ढअन्ती

णिशि अ शञ्जुके मे णिहअं पक्खिबन्ती ।

पशलशि भञ्जुभीदा पक्खलन्ती खलन्ती

मम वशमणुजादा लावणशेषेव कुन्ती ( ५० ) ॥ २१ ॥

विटः । वसन्तसेने !

किं त्वं पदैर्मम पदानि विशेषयन्ती

व्यालीव यासि पतगेन्द्रभयाभिभूता ।

वेगादहं प्रविष्टतः पवनं निरुन्ध्यां,

त्वन्निग्रहे तु वरगात्रि ! न मे प्रयत्नः ॥ २२ ॥

(४९) तिष्ठ वसन्तसेने ! तिष्ठ ।

(५०) मम मदनमण्डलं मन्मथं बद्धयन्ती

निशि च शयनके मे निर्दयं प्रक्षिपन्ती ।

प्रसरसि भयभीता प्रखलन्ती खलन्ती

मम वशमनुयाता लावणशेषेव कुन्ती ॥

विदार्यमाणा मनःशिलानां रक्तवर्णधातुविशेषाणां गुहा इव रक्तील्पलानां प्रकारः समूहाः तेषां कुञ्जलं एकैकं मुञ्जलमिवेति अध्याहार्यम् उत्सृजन्ती क्षिपन्ती, तथा पवनेन लीला चञ्चला दशा अञ्चलभागी यत्र तत् यथा तथा रक्तांगकं रक्तवसनं वहन्ती अत एव विकम्पमाना थालकदलीव किं कथं यासि ? वसन्त-तिलकं वृत्तम् ।

(२१) ममेति । शयनके शय्यायां प्रसरसि गच्छसि । अन्यत् सर्वं पुनरुक्त-त्वादिकं पूर्ववत् बोद्धव्यमिति ।

(२२) किमिति । त्वं पदैः पादविच्छेपैः मम पदानि पादविच्छेपान् विशेष-यन्ती मत्तोऽपि समधिकं पादविच्छेपं कुर्वती सती पतगेन्द्रात् गरुडात् यत् भयं तेन अभिभूता तस्मा व्यालीव मुजङ्गीव किं यासि ? हे वरगात्रि ! वरं, गात्रं यस्याः सा तत्सम्बुद्धी, सुन्दरि ! अहं वेगात् स्ववेगमाश्रित्य इत्यर्थः यवथै पञ्चमी, प्रविष्टतः चलितः सन् पवनं निरुन्ध्याम् अतिक्रमितुं शक्नुयां, तु किन्तु त्वन्निग्रहे



शकारः । भावे भावे !

एशा नाणकमूषिकामकशिका, मच्छाशिका, लाशिका,  
 लीसाशा, कुलणाशिका, अबशिका, कामस्य मञ्जूषिका ।  
 एशा वेशवद्, सुवेशणिलया, वेशङ्गणा वेशिआ,  
 एशे शे दशणामके मद्र कले, अज्जावि मं ऐच्छदि (५१) ॥२३॥  
 विटः । प्रसरसि भयविल्लावा किमर्थं  
 प्रचलितकुण्डलघृष्टगण्डपार्श्वी ।

(५१) एषा नाणकमूषिकामकशिका, मच्छाशिका, लाशिका,  
 निर्नाशा, कुलनाशिका, अबशिका, कामस्य मञ्जूषिका ।  
 एषा वेशवधूः, सुवेशनिलया, वेशाङ्गना, वेशिका,  
 एतान्यस्या दश नामकानि मया कृतानि, अद्यापि मां नेच्छति ॥

तव निग्रहे बलात्कारे मे मम प्रयत्नः अभिलापः न, सुन्दरीं त्वां बलेन ग्रहीतुं  
 नेच्छामीत्यर्थः । वसन्ततिलकं वृत्तम् ।

(२३) एषेति । नाणकं बहुमूल्यं रत्नविशेषं मुष्णातीति नाणकमूषी तस्करः  
 तस्य कामं कशन्ती कशयतीति वेश्या, लम्पटः प्रायशः तस्कारी भवति तस्य काम-  
 नाशिनोत्यर्थः “तस्कराः पण्डुका मूर्खाः सुखप्राप्तधनास्तथा । लिङ्गिनश्चन्द्रका-  
 नाद्या आसां प्रायेण वल्लभाः ॥” इति वचनात्, मत्स्याशिका मत्स्यभोजिनी  
 मत्स्यप्रिवेत्यर्थः, लासिका नर्त्तनशीला, निर्नाशा निश्चयेन नाशी ध्वंसी यस्याः  
 सा ध्वंसकारिणीत्यर्थः, कुलनाशिका वंशनाशिनी वेश्यासक्तानां पत्नीषु अनुरागा-  
 भावात् अजातपुत्रतया प्रायशः वंशविच्छिर्त्तिर्भवतीति भावः, अबशिका अबशी-  
 भूता प्रचुरधनदानेनापि न कस्यापि वशवर्तिनी भवतीत्यर्थः, मञ्जूषिका मञ्जूषा  
 एव मञ्जूषिका स्वार्थे णिकप्रत्ययः, पात्रविशेषः “मञ्जूषापि च मञ्जूषा पेटा च  
 पेटिकेत्यपि” इति शब्दरत्नावली, वेशवधूः वेशस्य वेश्याजनाश्रयस्य जनस्य वधूः  
 “वेशी वेश्याजनाश्रयः” इत्यमरः, सुवेशानां शोभनालङ्कारपरिधानानां निलया  
 स्यान्मूला सततं शोभनालङ्कारवसनविराजिता इत्यर्थः, वेशिका वेशवती ।

(२४) प्रसरतीति । प्रचलिताभ्यां चञ्चलाभ्यां द्रुतगमनादिति भावः, कुण्ड-  
 लाभ्यां घृटी गण्डयोः पार्श्वी यस्याः तादृशी अत एव विटजनस्य विलासिजनस्य

विटजननखघटितेव वीणा,

जलधरगर्जितभीतसारसीव ॥ २४ ॥

शकारः । भ्राणज्भ्राणन्तवहुभूषणशब्दमिश्रं

किं दोषद्वी विअ पलाअशि लामभीदा ।

एशे हलामि सहसति जघा हणूमे

विश्वावशुश वहिणिं विअ तं शुभदं ( ५२ ) ॥ २५ ॥

चेटः । लामेहि अ लाअवसहं, तो क्खाहिशि मच्छमंशकं ।

एदेहिं मच्छमंशकेहिं शुणआ मलअं ए शेवन्ति ( ५३ ) ॥ २६ ॥

विटः । भवति वसन्तसेने !

किं त्वं कटींतटनिवेशितमुद्वहन्ती

ताराविचित्ररुचिरं रशनाकलापम् ।

वक्त्रेण निर्मथितचूर्णमनःशिलेन

चस्ताद्भुतं नगरदैवतवत् प्रयासि ॥ २७ ॥

( ५२ ) भ्राणज्भ्राणमिति बहुभूषणशब्दमिश्रं

किं दोषद्वी इव पलायसे रामभीता ।

एष हरामि सहसति यथा हनूमान्

विश्वावसीर्भगिनीमिव तां सुभद्राम् ॥

( ५३ ) रमय च राजवल्लभं, ततः खादिष्यसि मत्स्यमांसकम् ।

एताभ्यां मत्स्यमांसाभ्यां श्वानी मृतकं न सेवन्ते ॥

नखैः घटिता घर्षिता वीणा इव तथा जलधरस्य मेघस्य गर्जितेन गर्वनेन भीता-  
सारसीव भयविक्रवां भीतिविधुरा सती किमर्थं प्रसरसि गच्छसि ?

( २५ ) भ्राणज्भ्राणमिति क्रियाविशेषणम् ।

( २६ ) रमयेति । एतावन्ति प्रचुराणि मत्स्यमांसानि अस्य गृहे सन्ति यत्  
श्वानो तत्परित्यागेन न मृतदेहेषु प्रवृत्तिर्भवतीति भावः ।

( २७ ) किमिति । त्वं कटींतटे निवेशितम् अर्पितं ताराविचित्ररुचिरं  
तारया उज्ज्वलधर्मवत्त्वात् नचतसदृशेन मध्यमणिना विचित्रं अत एव रुचिरं

शकारः । अम्हेहि चण्डं अहिशालिअन्ती  
 वसे शिआली विअ कुकुलेहिं ।  
 पलाशि शिग्घं तुलिदं शवेगं  
 शवेडणं मे हलअं हलन्ती (५४) ॥ २८ ॥

वसं । पल्लवआ पल्लवआ ! परहुदिए परहुदिए ! (५५) ।

शकारः । [सभयम् ।] भावे भावे ! मणुशे मणुशे (५६) ।

विटः । न भेतव्यं, न भेतव्यम् ।

वसं । माहविए माहविए ! (५७) ।

विटः । [सहासम् ।] मूर्ख ! परिजनोऽन्विष्यते ।

शकारः । भावे भावे ! इत्थिआं असेशदि (५८) ।

विटः । अथ किम् ?

(५४) अस्माभिश्चण्डमभिसार्यमाणा

वने शगालीव कुकुरैः ।

पलायसे शीघ्रं त्वरितं सवेगं

सवेष्टनं मम हृदयं हरन्ती ॥

(५५) पल्लवक पल्लवक ! परभृतिके परभृतिके !

(५६) विहन् विहन् ! मनुष्या मनुष्याः ।

(५७) माधविके ! माधविके !

(५८) विहन् विहन् ! स्त्रियमन्विच्छति ।

सनोहरं रशनाकलापं मेखलाभूषणं “कलापो भूषणे वहें” इति क्रीषः, उह-  
 ङन्ती, निर्मथिता विलेपिता चूर्णा मनःशिला गन्धद्रव्यविशेषो यत्र तादृशेन वक्त्रेण  
 मुखेन उपलक्षिता सती, नगरदैवतवत् नगराधिदेवता इव त्रस्ताङ्गुतं सभयविस्मयं  
 यया तथा किं कथं प्रयासि ? वसन्ततिलकं वृत्तम् ।

(२८) अस्माभिरिति । चण्डं द्रुतमिति क्रियाविशेषणम् । सवेष्टनं सावरणं  
 धैर्यादिपूर्णमित्यर्थः अनाहतस्य द्रव्यस्य सुहार्थत्वात् हरणं सहसा सम्भवति, मम  
 तु हृदयं धैर्यादिभिरावरणैराहतं इत्या त्वरितं प्रयासीति भावः ।

शकारः । इत्थिआणं शदं मालेमि शूले हगे (५६) ।

वसं । [शून्यसवलोक्य ।] हद्दी हद्दी ! कथं परिअणो वि  
परिबुद्धो । एत्थ मए अप्पा शअं ज्जेव रक्खिदव्वो (६०) ।

विटः । अन्विष्यतामन्विष्यताम् ।

शकारः । वशन्तशेणिए ! विलव विलव, परहुदिअं वा  
पल्लवअं वा, शव्वं वा वशन्तमाशं । मए अहिशासिअतीं  
तुसं को पलित्ताइशदि ?

किं भीमशेणे ? जमदग्निपुत्ते ?

कुन्तीशुदे वा ? दशकन्धले वा ? ।

एशे हगे गेण्हिय केशहत्थे

दुशशाशणश्याणुकिदिं कलेमि ॥ २६ ॥

णं पेक्ख, णं पेक्ख,

अशी श्रुतिक्खे, बलिदे अ मत्थके,

कप्पेम शीशं, उद मालएम वा ।

(५६) स्त्रीणां शतं मारयामि शूरीऽहम् ।

(६०) हा धिक् हा धिक् ! कथं परिजनोऽपि परिभटः । अत्र मया आत्मा  
स्वयमेव रक्षितव्यः ।

(६१) वसन्तसेनिके ! विलप विलप, परभृतिकां वा पल्लवकं वा, सर्वं वा  
वसन्तमासम् । मया अभिसार्यमाणां त्वां कः परित्नास्यते ?

किं भीमसेनो ? जमदग्निपुत्रः ?

कुन्तीसुतो वा ? दशकन्धरो वा ? ।

एषोऽहं गृहीत्वा केशहस्तं

दुःशासनस्यानुकृतिं करीमि ॥

ननु प्रेचस्व, ननु प्रेचस्व,

असिः सुतीक्ष्णो बलितञ्च मस्तकं,

हन्तामः शीर्षम्, उत नारयामो वा ।

अलं तवेदेण पलाइदेण,

सुसुक्खु जे होदि, ए शे क्खु जीअदि (६१) ॥ ३० ॥

वसं । अज्ज ! अबला क्खु अहं (६२) ।

विटः । अत एव भ्रियसे ।

शकारः । अदो ज्जेव ए मालीअशि (६३) ।

वसं । [खगतम् ।] कधं अणुणओ वि श भअं उप्पादेदि ।  
भोदु एव्वं दाव । [प्रकाशम् ।] अज्ज ! इमादो किम्मि अलङ्क-  
रणं तक्कीअदि ? (६४) (व) ।

विटः । शान्तम् । भवति वसन्तसेने ! न गुप्पमोषमर्हति  
उद्यानलता, तत् क्तमलङ्करणैः ।

वसं । ता किं क्खु दाणिं ? (६५) ।

शकारः । हगे देवपुलिशे मणुग्गो वासुदेवके कामइ-  
दव्वे (६६) ।

वसं । [सक्रोधम् ।] शन्तं शन्तं । अवेहि, अणज्जं  
मन्तेशि (६७) ।

अलं तवैतेन पलायितेन,

सुसुर्पर्यो भवति, न स खलु जीवति ॥

(६२) आर्य्य ! अबला खलु अहम् ।

(६३) अत एव न मार्य्यसे ।

(६४) कथमनुनयोऽप्यस्य भयसुत्पादयति । भवतु एवं तावत् । आर्य्य ! अस्मात्  
किमपि अलङ्करणं तर्कते ?

(६५) तत् किं खलु इदानीम् ?

(६६) अहं देवपुरुषो मनुष्यो वासुदेवः कामयितव्यः ।

(६७) शान्तं शान्तम् । अपेहि, अनार्य्यं मन्त्रयसि ।

(३०) अस्मिरिति । वलितं धृतम् ।

(व) तर्कते नेतुमिष्यते ?

शकारः । [सहस्ततालं विहस्य ।] भावे भावे ! पेक्ख दाब,  
अन्तलेण शुशिण्णिद्धा एशा गणिआदालिआ णं, जेण सं  
भणादि, एहि, शन्ते शि, किलिन्ते शि त्ति । हगे ण गाम-  
न्तलं ण णगलन्तलं वा गडे । अज्जके ! शवामि भावञ्च  
शीशं अत्तण्णेहिं पादेहिं । तव ज्जेव पञ्चाणुपच्चिआए (श)  
आहिंङन्ते, शन्ते किलिन्ते ण्हि शंवुत्ते (६८) ॥

विटः । [खगतम् ।] अये ! कथं शान्तमित्यभिहिते शान्त  
इत्यवगच्छति सूखः । [प्रकाशम् ।] वसन्तसेने ! विश्वास-  
विरुद्धमभिहितं भवत्या । पश्य,

तरुणजनसहायचिन्त्यतां विश्वासो,  
विगणय गणिका त्वं मार्गजाता लतेव ।  
वहसि हि धनहार्यं पण्यभूतं शरीरं,  
सममुपचर भद्रे ! सुप्रियं चाप्रियञ्च ॥ ३१ ॥

(६८) विद्वन् विद्वन् ! प्रेक्षस्व तावत्, अन्तरेण सुत्रिग्धा एषा गणिकादा-  
रिका ननु, येन मां भणति, एहि, शान्तोऽसि, क्लान्तोऽसीति । अहं न ग्रामान्तरं  
न नगरान्तरं वा गतः । आर्थिके । शपे भावस्य शीर्षम् आत्मीयाभ्यां पादाभ्याम् ।  
तवैव पृष्ठानुपृष्ठिकया आहिण्डमानः, शान्तः क्लान्तोऽस्मि संवृत्तः ।

(श) भावः ! विद्वन् । आर्थिके ! आर्थे मान्ये इत्यर्थः । भावस्य विदुषः  
विटस्य शीर्षं आत्मीयाभ्यां पादाभ्यां स्पृष्टा इति अध्याहार्यम् । पृष्ठानुपृष्ठिकया  
पश्चात् पश्चात् ।

(३१) तरुणजनेति । विश्वासः विश्वालयै वासः “वेशो विश्वाजनाश्रयः”  
इत्यमरः, तरुणजनः युवजनः सहायः यस्य तादृशः चिन्त्यताम् अवधार्यतां, हे  
भद्रे ! साधुश्रीले ! त्वं मार्गजाता लतेव गणिका साधारणीति विगणय मन्यस्व,  
हि यतः पण्यभूतं विक्रीयस्वरूपम् अत एव धनहार्यं शरीरं वहसि, अतः सुप्रियं  
सुरसिकम् अप्रियम् अरसिकं वा समं तुल्यम् उपचर सेवस्व । इत्तमत्र मालिनी  
“ननमयययुतेयं मालिनी भोगिलीकैः” इति लक्षणात् ।

अपिच,

वाप्यां क्षाति विचक्षणो द्विजवरो मूर्खोऽपि वर्णाधमः,  
फुल्लां नास्यति वायसोऽपि हि लतां, या नामिता वर्हिणा ।  
ब्रह्मचत्रविशस्तवन्ति च यथा नावा, तथैवतरे,  
त्वं वापीव लतेव नौरिव जनं वेश्यासि सर्व्वं भज ॥ ३२ ॥

वसं । गुणो क्वु अनुरागस्य कारणं, ए उण बल-  
कारो (६६) ।

शकारः । भावे भावे ! एषा गर्भदाशी (ष) कामदेवाअ-  
दणुज्जाणादो पडुदि, ताह दलिह्चालुदत्ताह अणुलत्ता, ए  
मं कामेदि । वामदो तश्श घलं । जधा तव मम अ हत्यादो  
एषा ए पलिबुभंशदि तथा कलेदु भावे (७०) ।

विटः । [स्वगतम् ।] यदेव परिहर्त्तव्यं (स) तदेवोदाह-

(६६) गुणः खलु अनुरागस्य कारणं, न पुनर्वलात्कारः ।

(७०) भाव माव ! एषा गर्भदाशी कामदेवायतनीयानात् प्रभृति, तस्य दरिद्र-  
चारदत्तस्यानुरक्ता, न मां कामयते । वामतस्तस्य गृहम् । यथा तव मम च  
हस्तात् एषा न परिभ्रमति, तथा करोतु भावः ।

(३२) वाप्यामिति । विचक्षणः विद्वान् द्विजवरः ब्राह्मणः तथा वर्णाधमः  
सर्व्ववर्णनीचः मूर्खोऽपि वाप्यां दीर्घिकायां क्षाति, या लता वर्हिणा मयूरेण  
नामिता उपवेशनेनेति शेषः वायसः काकोऽपि फुल्लां विकसितां तां लतां नास्यति  
नमयतीत्यर्थः, तथा ब्रह्मचत्रविशः ब्राह्मणचत्त्रियवेश्याः यथा नावा तरण्या तरन्ति  
पारं गच्छन्ति इतरे शूद्रादयोऽपि तथैव नावा तरन्ति । त्वं वेश्या अस्मि अतः  
वापीव लतेव नौरिव सव भज सर्वसाधारण्यात् त्वया क्वचिदादरः क्वचिद्वा अनादरो  
न कर्त्तव्य इति भावः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ।

(ष) गर्भदाशी आजन्मनः किङ्करी साधारण्यादिति भावः ।

(स) यदेव चारुदत्तस्य गृहं परिहर्त्तव्यम् अतिक्रमणीयं न वक्तव्यमित्यर्थः ।

रति मूर्खः । कथं वसन्तसेना आर्यचारुदत्तमनुरक्ता । सुष्ठु,  
खल्विदमुच्यते, रत्नं रत्नेन सङ्गच्छति-इति । तद् गच्छतु,  
किमनेन मूर्खेण । [ प्रकाशम् । ] काणेलीमातः ! (ह) वामत-  
स्तस्य सार्यवाहस्य गृहम् ।

शकारः । अधइ, वामदो तश्च घलं ( ७१ ) ।

वसं । [ स्वगतम् । ] अम्महे ! वामदो तश्च गहं त्ति जं  
शच्च । अवरज्जन्तेण वि दुज्जणेण उवकिदं, जेण पिअशङ्गमं  
पाविदं ( ७२ ) ।

शकारः । भावे भावे ! वलिण क्वु अन्धआले, साशलाशि-  
पविट्टा विअ मशिगुट्टिआ ( छ ) दीशन्दी ज्जेव पणट्टा वशन्त-  
शेणिआ ( ७३ )

विटः । अहो ! बलवानन्धकारः । तथाहि,  
आलोकविशाला मे सहसा तिमिरप्रवेशविच्छिन्ना ।  
उन्मीलितापि दृष्टिर्निमीलितेवान्धकारेण ॥ ३३ ॥

( ७१ ) अथ किं, वामतस्तस्य गृहम् ।

( ७२ ) आश्चर्यम् ! वामतस्तस्य गृहमिति यत् सत्यम् । अपराध्यतापि दुर्ज-  
नेन उपकृतं, येन प्रियसङ्गमः प्रापितः ।

( ७३ ) भाव भाव ! बलीयसि खलु अन्धकारे, मापराशिप्रविष्टेव मसीगुट्टिका  
दृश्यमानैव प्रनष्टा वसन्तसेना ।

(ह) काणेलीमातः ! काणेलीनाम्नी माता यस्य तत्सम्बन्धने ।

(छ) मसीगुट्टिका मसीवट्टिका ।

( ३३ ) आलोकिति । आलौके दर्शने विशाला, महती तीव्रदर्शनशक्तिसम्पन्ने-  
त्यर्थः मे मम दृष्टिः तिमिरप्रवेशविच्छिन्ना तिमिरस्य अन्धकारस्य प्रवेशेन विच्छिन्ना  
व्याप्ता अत एव उन्मीलितापि दर्शनार्थं कृतोन्मीषा अपि अन्धकारेण निमीलिता  
इव । आर्यावृत्तम् ।



अपिच,

लिम्पतीव तमोऽङ्गानि वर्षतीवाञ्जनं नमः ।

असत्पुरुषसेवेव दृष्टिर्विफलतां गता ॥ ३४ ॥

शकारः । भावे भावे ! अस्मेशामि वसन्तशेण्ड्रं ( ७४ ) ।

विटः । काणेलीमातः ! अस्ति किञ्चिच्चिद्गं यदुपलक्षयसि ?

शकारः । भावे भावे ! किं विअ ? ( ७५ ) ।

विटः । भूषणशब्दं सौरभ्यानुविद्धं माल्यगन्धं वा ।

शकारः । शृणामि मल्लगन्धं, अन्यत्रालपूलिदाए उण  
णाशिआए शुव्वत्तं, उण ण पेक्खामि भूषणशब्दं ( ७६ ) ।

विटः । [ जनान्तिकम् । ] वसन्तसेने !

कामं प्रदीषतिमिरेण न दृश्यसे त्वं

सौदामनीव जलदीदरसन्धिलीना ।

त्वां सूचयिष्यति तु माल्यसमुद्भवोऽयं

गन्धश्च, भीरु ! मुखराणि च नूपुराणि ॥ ३५ ॥

(७४) भाव भाव ! अन्विष्यामि वसन्तसेनिकाम् ।

(७५) भाव भाव ! किमिव ?

(७६) शृणामि माल्यगन्धम्, अन्यकारपूरितया पुनर्नासिकया सुव्यक्तं, पुनर्न  
पश्यामि भूषणशब्दम् ।

(३४) लिम्पतीवेति । तमः अन्वकारम् अङ्गानि लिम्पतीव, नमः अञ्जनं  
वर्षतीव, दृष्टिः असत्पुरुषसेवेव नीचपरिचर्यां द्रव्यविफलतां फलराहित्यं गता ।  
अदुदुपहृतम् ।

(३५) काममिति । हे भीरु ! त्वं जलदीदरसन्धिलीना मेघाभ्यन्तरविलीना  
सौदामनीव प्रदीपे तिमिरेण रजनीमुखीज्ञततमसा न दृश्यसे, तु किन्तु माल्य-  
समुद्भवः अयं गन्धः मुखराणि शब्दायमानानि नूपुराणि च त्वां सूचयिष्यति ।  
वसन्ततिलकं इत्तम् ।

श्रुतं ? वसन्तसेने !

वसं । [ स्वगतम् । ] सुदं गहिदं अ ( ७७ ) [ नाक्येन  
नूपुराणि उत्सार्थं, माल्यानि चापनीय, किञ्चित् परिक्रम्य,  
हस्तेन परासृश्य । ] अन्मी ! भित्तिपरामरिससृद्ददं पक्खदु-  
आरअं क्खु एदं । जाणामि अ संजीएण ( क ) गेहस्स संवुदं  
पक्खदुआरअं ( ७८ ) ।

चारु । वयस्य ! समाप्तजपोऽस्मि । तत् साम्प्रतं गच्छ,  
साट्थो बलिमुपहर ।

विदू । भो ए गमिस्सं ( ७९ )

चारु । धिक् कष्टम् !

दारिद्र्यात् पुरुषस्य वान्धवजनो वाक्ये न सन्तिष्ठते,  
सुस्निग्धा विमुखीभवन्ति सुहृदः स्फारीभवन्त्यापदः ।  
सत्त्वं ज्ञासमुपैति, शीलशशिनः कान्तिः परिस्नायते,  
पापं कर्म च यत् परैरपि कृतं, तत् तस्य सम्भाव्यते ॥ ३६ ॥

( ७७ ) श्रुतं गृहीतञ्च ।

( ७८ ) अहो ! भित्तिपरामर्शसूचितं पचदारकं खल्लेतत् । जानामि च  
संयोगेन गेहस्य संवृतं पचदारकम् ।

( ७९ ) भो ! न गमिष्यामि ।

( क ) भित्तेः परामर्शेन स्पर्शेन सूचितम् अनुमितं पचदारकं पार्श्वदारकम् ।  
संयोगेन सम्यक् स्पर्शेन ।

( ३६ ) दारिद्र्यादिति । वान्धवजनः पुरुषस्य दारिद्र्यात् निर्धनत्वात् वाक्ये न  
सन्तिष्ठते वाक्यं न गृह्णाति न शृणीतीत्यर्थः, सुस्निग्धाः प्रतिप्रणयिनः सुहृदः  
गन्धवः विमुखीभवन्ति, आपदः स्फारीभवन्ति विस्तारमापद्यन्ते, सत्त्वं बलं ज्ञासम्  
उपैति प्राप्नोति, शीलशशिनः सहृत्तचन्द्रस्य कान्तिः दीप्तिः परिस्नायते ज्ञासं  
गच्छति, किञ्चेति चार्थः, परैः अन्यैरपि कृतं यत् पापं कर्म, तत् तस्य दारिद्र्यस्य  
सम्भाव्यते अनुमीयते । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ।

अपिच,

सङ्गं नैव हि कश्चिदस्य कुरुते, सम्भाषते नादरात्,  
सम्प्राप्तो गृहसुखेषु धनिनां सावज्ञमालोक्यते ।

दूरादेव महाजनस्य विहरत्यल्पच्छदो लज्जया,  
मन्ये, निर्धनता प्रकासमपरं षष्ठं महापातकम् ॥ ३७ ॥

अपिच,

दारिद्र्य ! शोचामि भवन्तमेव-

मस्मच्छरीरे सुहृदित्युषित्वा ।

विपन्नदेहे मयि मन्दभाग्ये,

ममेति चिन्ता क्व गमिष्यसि त्वम् ॥ ३८ ॥

विदू । [सवैलच्छम्] भो वयस्स ! जइ मए गन्तब्बं, ता  
एसा वि मे सहाइणी रदणिआ भोदु (८०) ।

(८०) भो वयस्य ! यदि मया गन्तव्यं, तदैवापि मम सहायिनी रदनिका  
भवतु ।

(३७) सङ्गमिति । कश्चित् जनः अस्य दारिद्र्यस्य सङ्गं संसर्गं न हि कुरुते,  
आदरात् न सम्भाषते दारिद्र्यमिति शेषः, सुखेषु धनिनां गृहं सम्प्राप्तः दारिद्र्यः  
सावज्ञम् आलीक्यते लोकै रिति शेषः, तथा अल्पच्छदः सामान्यपरिच्छदः मलिनवेश  
इत्यर्थः लज्जया महाजनस्य भद्रजनस्य दूरादेव विहरति तिष्ठति, अतः निर्धनता  
अपरम् अन्यत् षष्ठं ब्रह्महत्यादिपञ्चविधातिरिक्तं प्रकारं पूर्णं महापातकम् इति  
मन्ये । शार्दूलविम्वीडितं वृत्तम् ।

(३८) दारिद्र्यमिति । हे दारिद्र्य ! भवन्तं त्वां शोचामि, यतः त्वं सुहृद्  
इति मत्वेति शेषः अस्मच्छरीरे मम देहे एवम् उषित्वा वासं कृत्वा मन्दभाग्ये  
इतभाग्ये मयि विपन्नदेहे मते मति क्व कुत्र गमिष्यसीति मम चिन्ता । दारिद्र्य-  
शब्दस्य नपुंसकत्वेऽपि भवन्तमिति पुंस्त्वनिर्देशः प्रामादिक इति चिन्त्यमित्यलम् ।  
इन्द्रोपेन्द्रवञ्चायाः संमेलनादुपजातिवृत्तम् ।

चारु । रदनिके ! मैत्रेयमनुगच्छ ।

चेटी । जं अज्जो आणवेदि (८१) ।

विदू । भोदि रदणिए ! गेण्ह वलिं पदीवं अ । अहं  
अवावुदं पक्खदुआरअं करेमि (८२) । [तथा करोति] ।

वसं । मम अब्भुववत्तिणिमित्तं (ख) विअ अवावुदं पक्ख-  
दुआरअं, ता जाव पविसामि । [दृष्ट्वा] । हद्दी ! हद्दी ! कथं  
पदीवो ! (८३) । [पटान्तेन निर्वाप्य प्रविष्टा] ।

चारु । मैत्रेय ! किमेतत् ?

विदू । अवावुदपक्खदुआरणए पिण्डीकिदेण (ग) वादेण  
णिब्बाविदो पदीवो । भोदि रदणिए ! णिक्कम तुसं पक्खदु-  
आरणए । अहंपि अब्भन्तरचदुस्सालादो पदीवं पज्जालिअ  
आअच्छामि (८४) । [इति निष्क्रान्तः] ।

शकारः । भावे भावे ! अणेशामि वसन्तशेणिअं (८५) ।

विटः । अन्विथताम् अन्विथताम् ।

(८१) यत् आर्थं आज्ञापयति ।

(८२) भवति रदनिके ! गृह्णाण वलिं प्रदीपञ्च । अहम् अपाहतं पञ्चद्वारकं  
करोमि ।

(८३) मम अभ्युपपत्तिनिमित्तमिव अपाहतं पञ्चद्वारकं, तत् यावत् प्रवि-  
शामि । हा धिक् ! हा धिक् ! कथं प्रदीपः !

(८४) अपाहतपञ्चद्वारेण पिण्डीकृतेन वातेन निर्वापितः प्रदीपः । भवति  
रदनिके ! निष्क्रान्तत्वं पञ्चद्वारकेण । अहमपि अभ्यन्तरचतुःशालातः प्रदीपं  
प्रज्वाल्य आगच्छामि ।

(८५) भाव भाव ! अन्व पयामि वसन्तसेनिकाम् ।

(ख) अभ्युपपत्तिनिमित्तम् अनुग्रहार्थम् ।

(ग) पिण्डीकृतेन राशीभूतेन ।

शकारः । [ तथा क्त्वा । ] भावे भावे ! गहिदा  
गहिदा ( ८६ ) ।

विटः । मूर्ख ! नन्वहम् ।

शकारः । इदो दाव भवित्र एअन्ते भावे चिट्ठद् । [ पुन-  
रन्विथ चेटं गृहीत्वा । ] भावे भावे ! गहिदा गहिदा ( ८७ ) ।

चेटः । भट्टके ! चेडे हगे ( ८८ ) ।

शकारः । इदो भावे, इदो चेडे । भावे चेडे, चेडे भावे ।  
तुम्हे दाव एअन्ते चिट्ठ । [ पुनरन्विथ रदनिकां केशेषु  
गृहीत्वा ] भावे भावे ! शम्पदं गहिदा गहिदा वशन्तशे-  
णिआ ( ८९ ) ।

अन्धआले पलाअन्ती, मल्लगन्धेण शूइदा ।

केशविन्दे पलामिटा, चाणक्के णेव्व दोवदी ( ९० ) ॥३९॥

विटः । एषासि वयसो दर्पात् कुलपुत्तानुसारिणी ।

केशेषु कुसुमाब्धेषु सेवितव्येषु कर्षिता ॥४०॥

( ८६ ) भाव भाव ! गृहीता गृहीता ।

( ८७ ) इतस्तावत् भूत्वा एकान्ते भावस्तिष्ठतु । भाव भाव ! गृहीता गृहीता ।

( ८८ ) भट्टारक ! चेटोऽहम् ।

( ८९ ) इतो भावः, इतश्चेटः । भावश्चेटः, चेटो भावः । युवां यावत् एकान्ते  
तिष्ठतम् । भाव भाव ! साम्प्रतं गृहीता गृहीता वसन्तसेनिका ।

( ९० ) अन्धकारे पलायमाना, साण्यगन्धेन सूचिता ।

केशवन्दे परामृष्टा, चाणक्येनैव द्रौपदी ॥

( ३९ ) केशविन्दे इति प्राकृतस्य केशवन्दे इति संस्कृतं समीचीनतया सङ्-  
च्छते, केशमूर्हे केशप्रागे इत्यर्थः ।

( ४० ) एषेति । एषा वसन्तसेना त्वं वयसः यौवनस्य दर्पात् अहङ्कारात्  
कुलपुत्रस्य सत्कुलप्रभृतस्य चारुदत्तस्य अनुसारिणी अनुरागिणी सती सेवितव्येषु  
सेवायोग्येषु कुसुमाब्धेषु केशेषु कर्षिता अस्मि शकारिणेति शेषः । अनुष्टुप्ब्रह्मम् ।

शकारः । एशाशि वाशू ! शिलशिं गहीदा

केशेषु, बालेषु, शिलोलुहेषु ।

अक्रोश, विक्रोश, लवाहिचण्डं

शम्भुं, शिवं, शङ्कलीमीशलं वा (६१) ॥४१॥

रद । [सभयम् ।] किं अज्जमिस्सेहिं ववसिटं ? (६२)(घ) ।

विटः । काणेलीमातः ! अन्य एवैष स्वरसंयोनः ।

शकारः । भावे भावे ! जधा दहिच्छ्लिपलिलुद्धाए मज्जा-  
लीए शलपलिवत्ते (ङ)हीदि, तथा दाशीए धीए शलपलि-  
वत्ते कडे (६३) ।

विटः । कयं स्वरपरिवर्त्तः क्ततः । अहो चित्रम् । अथवा  
किसत्र चित्रम् ?

इयं रङ्गप्रवेशेन, कलानां चोपशिच्यया ।

वञ्चनापण्डितत्वेन, स्वरनैपुण्यमाश्रिता ॥ ४२ ॥

(६१) एपासि वासु ! शिरसि गहीता

केशेषु, बालेषु, शिलोलुहेषु ।

आक्रोश, विक्रोश, लवाधिचण्डं,

शम्भुं, शिवं, शङ्करीमीश्वरं वा ॥

(६२) किम् आर्यमिस्सेर्यवसितम् ?

(६३) भाव भाव ! यथा दधिसरपरिलुब्धाया मानोरिकायाः स्वरपरिवर्त्ति-  
भवति, तथा दास्याः पुत्र्या स्वरपरिवर्त्तिः क्ता ।

(४१) अधिचण्डम् अतिप्रचण्डम् अत्युच्चैरित्यर्थः लप शब्दायस्व इत्यर्थः ।

(घ) व्यवसितं क्ततम् ।

(ङ) दधिसरपरिलुब्धायाः दधः सरि उपरिस्थिते सारांशे परिलुब्धायाः  
लालसायाः । स्वरपरिवर्त्तिः भिन्नकाण्डध्वनिः ।

(४२) इयमिति । इयं वसन्तसेना रङ्गप्रवेशेन रङ्गः नाट्यशाला “रङ्गः  
स्यान्नृत्ययुद्धसुवीः” इति हेमचन्द्रः, तत्र प्रवेशेन, कलानां नृत्यगीतादिकानाम्

[प्रविश्य विदूषकः ।] ह्रीं ह्रीं भोः ! पदीसमन्दमारुते  
पशुवन्धोवणीदस्स (च) विञ्ज छागलस्स हिञ्जञ्जं, फुरफुराञ्जा  
पदीवो । [ उपसृत्य रदनिकां दृष्ट्वा । ] भो रदणिए ! (९४)

शकारः । भावे भावे ! मणुञ्जे मणुञ्जे (९५) ।

विदू । जुत्तं णेदं, सरिसं णेदं, जं अज्जचारुदत्तस्स दल्लि  
दाए सम्पदं परपुरिसा गेहं पविशन्ति (९६) ।

रद । अज्ज भित्तेअ ! पेक्ख मे परिह्वं (९७) ।

विदू । किं तव परिह्वो ? आदु अम्हाणं ? (९८) ।

रद । णं तुम्हाणं ज्जेव (९९) ।

विदू । किं एसो बलक्कारो ? (१००) ।

रद । अथ इं (१) ।

विदू । सच्चं ? (२) ।

(९४) आर्य्यम् ! भोः ! प्रदीपसमन्दमारुतेन पशुवन्धोवणीदस्यैव छागलस्य  
दृश्यं, फुरफुरायते प्रदीपः । भो रदनिके !

(९५) भावः भावः ! मनुष्यो मनुष्यः ।

(९६) युक्तं नेदं, सदृशं नेदं, यत् आर्य्य-चारुदत्तस्य दरिद्रतया साम्प्रतं पर-  
पुरीया गेहं प्रविशन्ति ।

(९७) आर्य्यं मैत्रेयः ! प्रेक्षस्व मे परिभवम् ।

(९८) किं तव परिभवः ? अथवा अस्माकम् ?

(९९) ननु ! युष्माकमेव ।

(१००) किमेव बलात्कारः ?

(१) अथ किम् ।

(२) सत्यम् ?

उपशिक्षया अभ्यासेन, वक्षणापण्डितत्वेन प्रतारणाचातुर्य्येण स्वरनैपुण्यं स्वरविक्र-  
तिकरणपाठवन् आश्रिता । अनुटुप्वृत्तम् ।

(च) पशुवन्धोवणीदस्य पशुवन्धः पशुवन्धस्थानं तत्र उपनीतः तस्य ।

रद । सच्च (३) ।

विदू । [सक्रोधं दण्डकाष्ठमुद्यम्य ।] मा दाव । भो ! सके गेहे कुकुरोवि दाव चण्डो भोदि, किं उण अहं वरुणो । ता एदिणा अन्हारिसजणभाअधेअकुडिलेण दण्डकट्टेण दुट्टस्स विअ सुक्खाणवेणुअस्स मत्थअं दे पहारेहिं कुट्टइस्सं (४) (छ) ।

विटः । महान्नाह्मण ! (ज) सर्षय, सर्षय ।

विदू । [विटं दृष्ट्वा ।] ए एत्थ एसो अवरज्जादि । [शकारं दृष्ट्वा ।] एसो क्खु एत्थ अवरज्जादि । अरे रे राजसालअ संट्ठा-णअ (झ) दुज्जण दुग्गणुस्स ! जुत्तं णेदं । जद वि णाम तत्त-भवं अज्जचारुदत्तो दलिहो संवुत्तो, ता किं तस्स गुणेहिं ए अलङ्घिदा उज्जइणी ? जेण तस्स गेहं पविसिअ परिअणस्स ईरिसो उवमहो (ञ) करौअदि (५) ।

(३) सत्यम् ।

(४) मा तावत् । भो ! स्वके गेहे कुकुरोऽपि तावत् चण्डो भवति, किं पुनरहं ब्राह्मणः । तत् एतेनास्मादृशजनभागधेयकुटिलेन दण्डकाष्ठेन दुट्टस्येव शुक्लवेणुकस्य सस्तकं ते प्रहारैः कुट्टयिष्यामि ।

(५) नात्र एषोऽपराध्यति । एष खलु अत्र अपराध्यति । अरे रे राजस्यालक ! संस्थानक ! दुर्जन दुर्मनुष्य ! युक्तं नेदम् । यद्यपि नाम, तत्रभवान् आर्यचारुदत्तो दरिद्रः संवृत्तः, तत् किं तस्य गुणैर्नालङ्घ्यता उज्जयिनी ? येन तस्य गृहं प्रविश्य परिजनस्य ईदृश उपमर्दः क्रियते ।

(छ) कुट्टयिष्यामि चूर्णयिष्यामि ।

(ज) महान्नाह्मण इति परिहासीक्तिः, अधमन्नाह्मण इत्यर्थः महच्छब्दस्य ब्राह्मणपूर्ववर्तिनि निन्दावाद उक्तः । यथा “शङ्खे तैले तथा मांसे वैद्ये ज्योति-षिके द्विजे । यात्रायां पथि निद्रायां महच्छब्दो न दीयते ॥” इति ।

(झ) संस्थानक इति शकारनाम ।

(ञ) उपमर्दः परिभवः अवमाननेति यावत् ।



मा दुर्गदोत्ति परिभवो णत्थि कअन्तस्स दुर्गदो णाम ।

चारित्तेण विहीणो अट्ठो विअ दुर्गदो होइ ( ६ ) ॥ ४३ ॥

विटः । [ सवैलक्ष्यम् । ] महाबाह्वण ! मर्षय, मर्षय ।  
अन्यजनशङ्कया खलु इदमनुष्ठितं, न दर्पात् । पश्य,

सकामान्विष्यतेऽस्माभिः—

विटू । किं इअं ? ( ७ ) ।

विटः । शान्तं पापम् । काचित् स्वाधीनयौवना ।

सा नष्टा, शङ्कया तस्याः प्राप्तेयं शीलवच्चना ॥ ४४ ॥

सर्वथा इदमनुनयसर्वस्वं गृह्यताम् । [ इति खड्गमुत्सृज्य  
कृताञ्जलिः पादयोः पतति । ]

विटू । सप्पु रिस ! उट्ठेहि, उट्ठेहि । अआणन्तेण मए तुमं  
उवालहे ( ८ ), सम्पदं उण जाणन्ती अणुणेमि ( ८ ) ।

(६) मा दुर्गत इति परिभवो नास्ति कृतान्तस्य दुर्गती नाम ।

चारित्र्येण विहीन आद्योऽपि च दुर्गती भवति ॥

(७) किमियम् ?

(८) सत्पुरुष ! उत्तिष्ठ, उत्तिष्ठ । अजानता मया त्वमुपालम्भः, साम्प्रतं  
पुनर्जानन् अनुनयामि ।

(४३) मेति । अयं दुर्गतः दरिद्र इति हेतोः परिभवः तदवसानं न  
कर्त्तव्य इति शेषः, यतः कृतान्तस्य घमस्य समीपे दुर्गतः निर्धनः नास्ति नाम  
सम्भावनायां, निर्धन इति कृत्वा दण्डविशेषसम्भावनापि नास्तीत्यर्थः । यस्तु  
चारित्र्येण संवृत्तेन विहीनः स आद्योऽपि धनवानपि दुर्गतः भवति, दुश्चरित्त-  
स्यैव दुर्गतसंज्ञा नतु सच्चरित्रस्येति भावः ।

(४४) सकामेति । सकामा स्वाधीनयौवना काचित् अस्माभिः अन्विष्यते,  
सा नष्टा अदर्शनं गता फलायितेत्यर्थः, तस्याः शङ्कया भ्रमेण इयं रदनिकापम-  
दंनजनिता शीलवच्चना शीलस्य सदाचारस्य वच्चना ध्वंसरूपा प्रतारणा प्राप्ता  
अस्माभिरिति शेषः । अनुदुपहृतम् ।

(८) उपासब्धः तिरस्कृतः ।

विटः । ननु ! भवानेव अत्र अनुनेयः । तदुत्तिष्ठामि सम-  
यतः ( ४ ) ।

विटू । भणादु भवं ( ६ ) ।

विटः । यदि इमं वृत्तान्तम् आर्य्यचारुदत्तस्य नाख्यास्यसि ।

विटू । ए कधइस्सं ( १० ) ।

विटः । एष ते प्रणयो विप्र ! शिरसा धार्य्यते मया ।

गुणशस्त्रैर्वयं येन शस्त्रवन्तोऽपि निर्जिताः ॥ ४५ ॥

शकारः । [ सासूयम् । ] किं निमित्तं उण भावे ! एदस्स  
दुट्टवडुअस्स, विणअञ्जलिं कदुअ, पाएशु णिवडिदे ? ( ११ ) ।

विटः । भीतोऽस्मि ।

शखारः । कश्च तुमं भीदे ? ( १२ ) ।

विटः । तस्य चारुदत्तस्य गुणेभ्यः ।

शकारः । के विअ तश्च गुणा ? यश्च गेहं पविशिअ अशि-  
दब्बं पि णत्थि ? ( १३ ) ।

विटः । मा भैवम् ।

( ६ ) भणतु भवान् । ( १० ) न कथयिष्यामि ।

( ११ ) किं निमित्तं पुनर्भाव ! एतस्य दुष्टवटुकस्य, विनयाञ्जलिं कृत्वा,  
पादयोर्निपतितः ?

( १२ ) कस्मात् त्वं भीतः ?

( १३ ) के इव तस्य गुणाः ? यस्य गृहं प्रविश्य अशितव्यमपि नास्ति ।

( ४ ) समयतः अङ्गीकारतः; यदि अङ्गीकरोपि तदा इत्यर्थः ।

( ४५ ) एष इति । हे विप्र ! मया एषः ते तव प्रणयः प्रीतिनिवन्धना अनु-  
भवः शिरसा धार्य्यते, येन हेतुना शस्त्रवन्तः शस्त्रधारिणः अपि वयं गुणशस्त्रैः  
आरुदत्तस्येति शेषः निर्जिताः पराभूताः । अनुष्टुप्वृत्तम् ।

सोऽस्मद्विधानां प्रणयैः क्लृप्तास्ततो,  
न तेन कश्चित् विभवेर्विमानितः ।

निदाघकालेष्विव सोदको ऋदो

नृणां स तृणामपनीय शुष्कवान् ॥ ४६ ॥

शकारः । [सामर्षम् ।] केशे गवम्भदासीए पुत्ते ? (१४)(ड) ।

शूले विक्रान्ते ? पाण्डवे शैदकेदू ?

पुत्ते लाधाए ? लावणे ? इन्द्रपुत्ते ? ।

आहो कुन्तीए तेण रामेण जादे ?

अश्रत्यामे ? धम्मपुत्ते ? जडाऊ ? ( १५ ) ॥ ४७ ॥

विटः । मूर्ख ! आर्य्यचारुदत्तः खलु असौ ।

दीनानां कल्पवृक्षः, स्वगुणफलनतः, सज्जनानां कुटुम्बी,  
आदर्शः शिञ्चितानां, सुचरित-निकषः, शीलवैलासमुद्रः ।

(१४) कः स गर्भदास्याः पुत्रः ?

(१५) शूरी विक्रान्तः ? पाण्डवः श्वेतकेतुः ?

पुत्तो राधायाः ? रावणः ? इन्द्रपुत्रः ? ।

आहो कुन्त्या तेन रामेण जातः ?

अश्रत्यामा ? धर्मपुत्तो ? जटायुः ? ॥

(४६) स इति । स चारुदत्तः अस्मद्विधानां प्रणयैः धनप्रार्थनाभिः क्लृप्तास्ततोः निर्धनीकृतः अस्माभ्यं धनानि दत्त्वैव निर्धनी जात इत्यर्थः । तेन चारुदत्तेन कश्चित् जनः न विमानितः न अवमतः, धनदानेन सर्व एव सन्तोषिता इत्यर्थः । सः निदाघकाले शीघ्रसमये सोदकः उदकपूर्वः ऋद इव नृणां तृणाम् अपनीय शुष्कवान् शीघ्रं प्राप्तः । वंशस्थविलं वृक्षम् ।

(ड) सामर्षं सक्रोधम् । गर्भदास्याः चिरं वन्दीभूतायाः स्त्रियाः पुत्र इति चारुदत्ते सावनीतिः ।

(४७) शूरी इति । शूरी नाम कश्चित् प्रबलप्रतापी नृपतिः । श्वेतकेतुः शम्भुवर्णवानरध्वजः अर्जुन इत्यर्थः । इन्द्रपुत्रः जयन्तः, वालिनामकः वानर-राजो वा । रामेण जात इति विरुद्धभाषितम् । धर्मपुत्रः युधिष्ठिरः ।

सत्कर्ता, नावमन्ता, पुरुषगुणनिधिर्दक्षिणोदारसत्त्वो  
ह्येकः श्लाघ्यः स जीवत्यधिकगुणतया, चोच्छसन्तीव चान्ये ॥४८॥  
तदिति गच्छामः ।

शकारः । अगीर्णहिम्न वसन्तशीर्णिम्न ? ( १६ )

विटः । नष्टा वसन्तसेना ।

शकारः । कथं विम्न ? ( १७ )

विटः । अन्धस्य दृष्टिरिव, पुष्टिरिवातुरस्य,

मूर्खस्य बुद्धिरिव, सिद्धिरिवालसस्य ।

स्वल्पस्मृतेर्व्यसनिनः परमेव विद्या,

त्वां प्राप्य सा रतिरिवारिजने प्रनष्टा ॥ ४९ ॥

(१६) अग्रीहीत्वा वसन्तसेनाम् ।

(१७) कथमिव ?

(४८) दीनानामिति । दीनानां दुर्गतानां जनानां कल्पवृक्षः वाञ्छित-  
फलप्रदः, स्वगुणानां दयादाक्षिणादीनां फलैः नतः अतिविनयीत्यर्थः, सज्ज-  
नानां साधूनां कुटुम्बी गृही भाधारस्वरूप इत्यर्थः, शिञ्चितानां विनीतानाम्  
आदर्शः दर्पणस्वरूपः निदर्शनभूत इत्यर्थः, सुषरितानां निकपः परीक्षास्थानं,  
शीलवेलासमुद्रः शीलमेव वेला तस्याः समुद्रः समुद्रो वेलामिव कदापि सहृत्तं  
नातिक्रामतीत्यर्थः, सत्कर्ता सत्कार्यकारकः, नावमन्ता न कस्यापि अवमान-  
कारी, पुरुषाणां वे गुणाः तेषां निधिः आलयः, तथा दक्षिणं सरलम् उदारं  
महत् सत्त्वं स्वभावः यस्य तादृशः स चारुदत्तः एकः केवलः अधिकगुणतया  
श्लाघ्यः सन् जीवति, अन्ये जनाः उच्छसन्तीव जीवन्तीव हथा जीवनं धारय-  
न्तीत्यर्थः । स्रग्धरावृत्तम् ।

(४९) अन्धस्येति । सा वसन्तसेना अन्धस्य दृष्टिः दर्शनशक्तिरिव, आतुरस्य  
पीडितस्य पुष्टिः शरीरसामर्थ्यमिव, मूर्खस्य बुद्धिः विवेकशक्तिरिव, अलसस्य  
सिद्धिः कार्यसाफल्यमिव, स्वल्पा स्मृतिः स्मरणशक्तिः यस्य तस्य तथा व्यसनिनः  
विपन्नस्य कामादिदीपाक्रान्तस्य वा “व्यसनं विपदि भंगे दीपे कामजकोपजे”  
इति कोपः, परमा विद्या परमार्थज्ञानमिव, तथा अरिजने शत्रुजने रतिः अनु-  
राग इव, त्वां प्राप्य प्रनष्टा त्वत्सकाशे अदर्शनं गतेत्यर्थः । वसन्ततिलकं वृत्तम् ।

शकारः । अग्नेर्हिअ वसन्तशेणिअं ण गमिअं ( १८ )

विटः । एतदपि न श्रुतं त्वया ?

आलाने गृह्यते हस्ती, वाजी बलासु गृह्यते ।

हृदये गृह्यते नारी, यदिदं नास्ति गम्यताम् ॥ ५० ॥

शकारः । यदि गच्छसि, गच्छ तुमं । हगे ण गमिअं ( १९ )

विटः । एवं गच्छामि । [इति निष्क्रान्तः ।]

शकारः । गडे क्लु भावे अभावं । [विदूषकमुद्दिश्य ।] अले  
काकपदशीर्षमसक ( ढ ) दुष्टवडुका ! उवविश, उवविश ( २० ) ।

विदू । उववेसिदा ल्लेव अस्हे ( २१ ) ।

शकारः । केण ? ( २२ ) ।

विदू । कअन्तेण ( २३ ) ( ण )

शकारः । उठ्ठेहि उठ्ठेहि । ( २४ )

विदू । उट्ठिस्सामो ( २५ ) ।

( १८ ) अगृहीत्वा वसन्तसेनां न गमिष्यामि ।

( १९ ) यदि गच्छसि, गच्छ त्वम् । अहं न गमिष्यामि ।

( २० ) गतः खलु भावीऽभावम् । अरे काकपदशीर्षमसक ! दुष्टवटुक ! उप-  
विश उपविश ।

( २१ ) उपवेशिता एव वयम् ।

( २२ ) केन ?

( २३ ) कृतान्तेन ।

( २४ ) उत्तिष्ठ उत्तिष्ठ ।

( २५ ) उत्थिस्सामः ।

( ५० ) आलाने इति । हस्ती आलाने वसन्तस्य गृह्यते, वाजी अश्वः  
बल्लासु सुम्बरसिषु गृह्यते, नारी हृदये गृह्यते, यद् यदि इदं नास्ति न भवति  
तदा गम्यताम् ।

( ढ ) अभावम् अदर्शनम् । काकपदशीर्षमसकः काकपदवत् शीर्षं शिखा  
यत्र तादृशं मसकं यस्य तस्मिन्धीने ।

( ८ ) कृतान्ते न दैवेन ।

शकारः । कदा ? (२६) ।

विदू । जदा पुणो वि देव्मं अणुजलं भविस्सदि (२७) ।

शकारः । अले ! लोद, लोद (२८) ।

विदू । रोदाविदा ज्जेव अम्हे (२९) ।

शकारः । केण ? (३०) ।

विदू । दुग्गदीए (३१) ।

शकारः । अले ! हस, हस (३२) ।

विदू । हसिस्सामो (३३) ।

शकारः । कदा ? (३४) ।

विदू । पुणो वि ऋद्धीए अज्जचारुदत्तस्स (३५) ।

शकारः । अले, ले दुट्ठवडुका ! भणेशि मम वअण्णिण  
तं दलिद्वचालुदत्तकं । एषा शशुवखा, शहिलखा, णवणा-  
डअदंशणुद्धिदा शुत्तधालिब्ब, वशन्तशेणा णाम गणिआदा-  
लिआ कामदेवाअदणुज्जाणादो पडुदि तुमं अणुलत्ता, अम्हे-  
हिं बलक्कालाणुणीअमाणा, तुह गेहं पविट्ठा । ता जइ मम  
हत्थे शअज्जेव पट्टाविअ एणं शमप्येशि, तदो अधिअलणे वव-  
हालं विणा, लहुं णिज्जादमाणाह (त) तव मए अणुवद्धा

(२६) कदा ? (२७) यदा पुनरपि दैवमनुकूलं भविष्यति ।

(२८) अरे ! रुदिहि, रुदिहि । (२९) रोदिता एव वयम् ।

(३०) केन ? (३१) दुर्गत्या ।

(३२) अरे ! हस, हस । (३३) हसिष्यामः ।

(३४) कदा ? (३५) पुनरपि ऋद्ध्या आर्ये-चारुदत्तस्य ।

(त) अधिकरणे धर्माधिकरणे विचारगृहे इत्यर्थः । व्यवहारम् अभि-  
योगम् । निर्यातयतः अर्पयतः ।

पीदी हुविश्रदि । आदु अणिज्जादमाणाह, आमलणन्तिके  
वले हुविश्रदि । अविअ, पेक्ख, पेक्ख ।

कक्कालुका गोच्छड़लित्तवेण्टा,  
शाके अ शुक्खेतुलिदे हु मंशे ।  
भत्ते अ हेमन्तिअलत्तिशिद्धे,  
स्त्रीणे अ वले ण हु होदि पूदी (३६) ॥५१॥

शोडिकं भणेशि, लहुकं भणेशि । तथा भणेशि, जधा  
हगे अत्तण केलिकाए पाशाद बालग्ग कबोदवालिआए उव-  
विट्ठे शुणामि । असुधा, (थ) जदि ण भणेशि, ता कवाल

(३६) अरे, रे, दुष्टवटुक ! भणियसि मम वचनेन तं दरिद्रचारुदत्तकम् ।  
एषा समुवर्णा सहिरण्णा नवनीटकदर्शनील्यिता सूत्रधारीव, वसन्तसेना नाम  
गणिका-दारिका, कानदेवायतनोद्यानात् प्रभृति त्वामनुरक्ता अस्माभिर्वलात्कारा-  
नुनीयमाना तव गेहं प्रविष्टा, तद्यदि मम हस्ते स्वयमेव प्रस्थाप्य एनां समर्पयसि,  
ततोऽधिकारणे व्यवहारं विना, शीघ्रं निर्यातयतस्त्वव मयातुवद्वा प्रीतिर्भविष्यति  
अथवा अनिर्यातयत आसरणान्तकं वैरं भविष्यति । अपि च प्रीचस्व, प्रीचस्व ।

कर्कारको गोमयलिप्तवन्तः, शाकञ्च शुष्कं, तलितं खलु मांसम् ।

भक्तञ्च हैमन्तिक-रात्रि-सिद्धं, स्त्रीनायाञ्च वेलायां न खलु भवति पूति ॥

(५१) कर्कारुक इति । गोमयेन लिप्तं वृत्तं यस्य तादृशः कर्कारुकः कुष्माण्डः  
कुष्माण्डकस्तु कर्कारुरित्यमरः । शुष्कं शाक, तलितं घृतादिसंभृष्टं मांसं शुद्धमांस-  
विधानेन मांसं सम्यक् प्रसाधितम् । पुनस्तदाव्ये संभृष्टं तलितं प्रीचते बुधै-  
रिति भावप्रकाशः । तथा हैमन्तिकायां रात्रौ सिद्धं भक्तम् अन्नञ्च वेलायां समये  
स्त्रीनायाम् अतीतायामपि न खलु नैव पूति दुर्गन्धं भवति अत्रापस्तुतानां कर्कारु-  
कादीनां समयातिक्रमेऽपि पूतिगन्धित्वाभाववर्णनेन प्रतुतस्य वसन्तसेनाया मध्य-  
मप्रदानेन बहुकालातिपातेऽपि अनुपशान्यताया वीधनादप्रस्तुतप्रशंसालङ्कारः ।

(थ) स्वस्तिकसिति । स्वस्तिकं शुभं समानुकूलमित्यर्थः यथा तथा भणियसि  
वक्ष्यमि, लहुकं शीघ्रम् । आत्मीयायां स्वाधिकृतायां प्रासादस्य राजभवनस्य  
प्रासादी देवभूम्यामित्यमरः । बालम् अभिनयम् अयं यस्याः तादृशी नवनिर्मि-

तलपविट्ठ कबित्यगुडिभं विअ सत्यअं दे मडमडाइअं (३७) ।

विट्ठ । भणिसं (३८) ।

शकारः । [अपवार्य ] चेड् ! गड् शच्चकं ज्जेव भावे (३९)

चेटः । अधइं (४०) ।

शकारः । ता शिग्घं अबक्कमह (४१) ।

चेटः । ता मीण्हदु भट्टके अशिं (४२) ।

शकारः । तव ज्जेव हत्ये चिट्टदु (४३) ।

चेटः । एण भट्टालके, मीण्हदु णं भट्टके अशिं (४४) (द) ।

शकारः । [विपरीतं गृहीत्वा ]

णिव्वक्कलं मूलकपेशिवणं,

खन्धेण घेतूण अ कोशसुत्तम् ।

(३७) स्वस्तिकं भणियसि, लघुकं भणियसि, तथा भणियसि, यथाहमा-  
त्मीयायां प्रासाद-वालाय-कपोत-पालिकायासुपविट्ठः शृणोमि, अन्यथा, यदि  
न भणसि, तदा कपाट-तलप्रविट्ठं कपित्य-गुलिकमिव मसकं ते मडमड इति  
शब्दं कृत्वा भक्तियुष्यामि ।

(३८) भणिय्यामि ।

(३९) चेट ! गतः सत्यमेव भावः ।

(४०) अथ किम् ।

(४१) तत् शीघ्रमपक्रमावः ।

(४२) तत् गृह्णातु भट्टारकोऽसिम् । (४३) तवैव हस्ते तिष्ठतु ।

(४४) एष भट्टारकः, गृह्णात्वेन भट्टारकोऽसिम् ।

(४५) निर्वक्कलं मूलकपेशिवर्णं स्कन्धेन गृहीत्वा च कोपसुप्तम् ।

तायभागा इत्यर्थः या कपोतपालिका कपोतानां पालिका रक्षणभूमिः तस्याम् ।  
अन्यथा अन्यस्मिन् प्रकारे सति पचान्तरे इत्यर्थः ।

(द) एषः असिः भट्टारकः भट्टारकस्य अयमिति भट्टारकशब्दादिदमर्थे ण  
प्रत्ययेन निष्पन्नः भट्टारकसम्बन्धीय इत्यर्थः अती ममास्यग्रहणे नाधिकार इति  
भावः ।

(५२) निर्वक्कलमिति । वक्कलं तरुत्वक् लक्षणया तन्निर्मितं कोपं तस्मात्



कुक्कीहि कुक्कीहि अबुक्कअन्ते,

जघा शिञ्जाले, झलणं पलामि (४५) ॥५२॥

[परिक्रम्य निष्क्रान्तौ ।]

विदू । भोदि रदणिए ! ण क्खुदे अअं अबमाणो तत्त-  
भवदो चारुदत्तस्स णिवेदइदव्वो । दोगच्चपीडिअस्स मखे  
दिउणदरा पीडा हुविस्सदि (४६) ।

रदनिका । अज्ज मित्तेअ ! रदणिएआ क्खु अहं सज्जद-  
मुह्ठी (४७) ।

विदू । एव्वं खेदं (४८) ।

चारु । [वसन्तसेनामुद्दिश्य ।] रदनिके ! मारुताभिलाषी(ध)  
प्रदोषसमयशीतार्त्तो रोहसेनः ततः प्रवेश्यतामभ्यन्तरमयम्,  
अनेन प्रावारकेण (न) छादयैनम् । [इति प्रावारकं प्रयच्छति ।]

वस । [स्वगतम् ।] कधं परिअणोत्ति मं अबगच्छदि ।  
[प्रावारकं गृहीत्वा समाघ्राय च स्वगतं ससृहम् ।] अम्महे !

कुक्कुरैः कुक्कुरीभिश्च बुक्कमानो यथा शगालः, शरणं प्रयामि ॥

(४६) भो रदनिके ! न खलु ते अयम् अपमानस्तत्रभवत्तच्चारुदत्तस्य निवेद-  
यितव्यः, दौर्गत्य-पीडितस्य मन्ये, द्विगुणतरा पीडा भविष्यति ।

(४७) आर्य्ये मैत्रेय ! रदनिका खल्वहं संयतमुखी ।

(४८) एवमिदम् ।

निर्गतं निष्कोपमित्यर्थः मूलकस्य पेशेः वर्ण इव वर्णः यस्य तं तादृशम् अस्मिं  
कोपमुक्तं कोपनिहितं कृत्वा स्तम्भेन गृहीत्वा च कुक्कुरैः कुक्कुरीभिश्च बुक्कमानः  
अनुगम्यमानः शगाल इव शरणं गृहं शरणं गृह्रचित्रोरित्यमरः प्रयामि गच्छामि  
संयतमुखी बद्धमुखी नाहं चारुदत्ताय निवेदयिष्यामीति भावः ।

(ध) मारुताभिलाषी वायुसेवी रोहसेनः तदाख्यच्चारुदत्तस्य पुत्रः ।

(न) प्रावारकेण उत्तरीयवसनेन ।

जादौकुसुमवासिदो पावारओ, अणुदासीणं (प) से ज्जीव्वणं  
पडिभासेदि (४६) । [अपवारितकेन प्रावृणोति ।]

चारु । ननु रदनिके ! रोहसेनं गृहीत्वाभ्यन्तरं प्रविश ।  
वस । [स्वगतम् ।] मन्दभाङ्गिणी क्व अहं तुम्हे अब्भन्त-  
रस्स (५०) ।

चारु । ननु रदनिके ! प्रतिवचनमपि नास्ति ? कष्टम् !

यदा तु भाग्यक्षयपीडितां दशां  
नरः कृतान्तोपहितां प्रपद्यते ।

तदास्य मित्राण्यपि यान्त्यमिततां,

चिरानुरक्तोऽपि विरज्यते जनः ॥ ५३ ॥

[विदूषकः रदनिकासुपसृत्य ।]

विदू । भो ! इअं सा रदणिआ (५१) ।

चारु । इयं सा रदनिका । इयमपरा का ?

अविज्ञातावसक्तेन दूषिता मम वाससा ।

वस । [स्वगतम् ।] णं भूसिदा (५२) ।

चारु । छादिता शरदम्भेण चन्द्रलेखेव दृश्यते ॥ ५४ ॥

(४६) कथं परिजन इति सामवगच्छति । आश्चर्यम् ! जादौकुसुमवासितः  
प्रावारकः, अनुदासीनम् अस्य यौवनं प्रतिभासते ।

(५०) मन्दभाङ्गिणी खलु अहं तवाभ्यन्तरस्य ।

(५१) भो ! इयं सा रदनिका ।

(५२) ननु भूषिता ।

(प) अनुदासीनं भोगदृष्ट्याया अविमुखम् ।

(५३) यदिति । नरः मानवः यदा कृतान्तेन दैवेन उपहितां जनितां भाग्यस्य  
शुभादृष्टस्य क्षयेण पीडितां व्यथितां दशां प्रपद्यते प्राप्नोति, तदा अस्य दुर्भाग्य-  
युक्तस्य मानवस्य मित्राणि अपि अमिततां शत्रुतां यान्ति, तथा चिरानुरक्तोऽपि  
जनः विरज्यते विरक्तो भवति । वंशस्थविलं वृत्तम् ।

(५४) अविज्ञातेति । अविज्ञाता अविदिता मयेति शेषः अथच अवसक्तेन

अथवा, न युक्तं परकलत्रदर्शनम् ।

विदू । भो ! अलं परकलत्रदंसणसङ्गाए । एसा वसन्त-  
सेणा कामदेवाअदनुज्जाणादो पडुदि भवन्तमणुरत्ता (५३) ।

चारु । अये ! इयं वसन्तसेना । [स्वगतम् ]

यया से जनितः कामः क्षीणे विभवविस्तरे ।

क्रोधः कुपुरुषस्येव स्वगात्रेष्वेव सीदति ॥ ५५ ॥

विदू । भो वअस्स ! एसो क्खु राअसालो भणादि (५४) ।

चारु । किम् ?

विदू । एसा समुवणा, सहिलखा, खवणाइअदंसणुट्टिदा  
सुत्तधालि व्व वसन्तसेणा. णाम गणिआदालिआ कामदेवा-  
अदणुज्जाणादो पडुदि तुमं अणुलत्ता, अम्हेहिं बलक्काराणुणी-  
अमाणा तुह गेहं पविटठा (५५) ।

वस । [स्वगतम् ] बलक्काराणुणीअमाणेत्ति जं सच्चं । अल-  
ङ्किदम्हि एदेहिं अक्खरेहिं (५६) ।

विदू । ता जइ मम हल्ये सअं ज्जेव पट्टाविअ एणं सम-

(५३) भो ! अलं परकलत्र-दर्शनशङ्कया, एसा वसन्तसेना कामदेवायतनी-  
यानात् प्रभृति त्वामनुरक्ता ।

(५४) भो वयस्य ! एष खलु राजश्याली भणति ।

(५५) एसा समुवर्णेत्यादि ।

(५६) बलात्कारानुनीयमाना इति यत्सत्यं, अलं कृतास्मि एतैरचरैः ।

स्वगात्रयोजितेन मम वाससा उत्तरीयवसनेन दूषिता परपुरुषवस्त्रसंस्पर्शादिति  
भावः शरद्वेण शारदीयमेघेन छादिता चन्द्रलेखिव दृश्यते ।

(५५) यथेति । विभवविस्तरे प्रचुरसम्पदि क्षीणे सति मया जनितः मे मम  
कामः भोगाभिलाषः कुपुरुषस्य अचमस्य जनस्य क्रोधः इव स्वगात्रेषु निजशरीरेषु  
एव सीदति अवसादं गच्छति ।

प्येसि, तदो अधिअलणे बबहालं विणा लहुं णिज्जादमाणाह  
तव मए अणुबद्धा पीदो हुविस्सदि । अणधा, आमलणन्तिके  
वेल्ले हुविस्सदि (५७) ।

चारु । [सावज्जम्] अज्जोऽसौ । [स्वगतम् ।] अये कथं देव-  
तोपस्थानयोग्या युवतिरियम् । तेन खलु तस्यां वेल्लायां (फ)

प्रविश गृहमिति प्रतीयमाना

न चलति भाग्यकृतां दशामवेक्ष्य ।

पुरुषपरिचयेन च प्रगल्भं

न वदति यद्यपि भाषते बह्वनि ॥ ५६ ॥

[प्रकाशम् ।] भवति वसन्तसेने ! अनेन अविज्ञानात् अपरिज्ञात-  
परिजनोपचारेण अपराद्धोऽस्मि (ब) । शिरसा भवतीमनुनयामि ।

वस । एदिणा अणुचिदभूमिआरोहणेण (भ) अबरज्जा  
अज्जे सीसेण पणमिअ, पसादेमि (५८) ।

(५७) तद्यदि मम हस्ते स्वयमेव प्रस्थाप्य एनां समर्पयसीत्यादि ।

(५८) एतेनानुचितभूमिकारोहणेन अपराद्धा अपार्यं शीर्षेण प्रणम्य प्रसादयामि ।

(फ) इयं युवतिः देवता इव उपस्थानयोग्या उपास्या । तस्यां वेल्लायां  
श्रीतार्क्षरीहसेनस्य गृहाभ्यन्तरप्रवेशाज्ञासमये इत्यर्थः ।

(५६) प्रविशति । 'गृहं प्रविश रोहसेनं गृहीत्विति शेषः इति प्रतीयमाना  
अनुसूयमाना अपि भाग्यकृतां दशां मम दुर्दशामित्यर्थः अवेक्ष्य न चलति न  
अभ्यन्तरं गतवतीत्यर्थः, तथा यद्यपि बह्वनि भाषते तथापि पुरुषपरिचयेन पुंस-  
सर्गेण पुंसां समक्षमित्यर्थः प्रगल्भं धृष्टं यथा तथा न वदति ।

(ब) अपरिज्ञातपरिजनीपचारेण अपरिज्ञातेषु जनेषु यः परिजनीपचारः  
दासीबुद्ध्या वसन्तसेनागात्रे उत्तरीयवसनप्रक्षेपरूपः तेन ।

(भ) अनुचितभूमिकारोहणेन अनुचितायां सादृशजनप्रवेशायोग्यायां भूमि-  
कायां भूमौ भवद्गृहे आरोहणेन प्रवेशेन ।

विदू । भो ! दुवेवि तुल्ले सुखं पणमिअ, कलमकेदारा (म)  
अखोसं सीसेण सीसं समाअदा । अहं पि इमिणा करह-  
जाणुसरिसेण, सीसेण दुवेवि तुल्ले पसादेमि (५९) । [ इति  
उत्तिष्ठति । ]

चारु । भवतु, तिष्ठतु प्रणयः (य) ।

वस । [स्वगतम् ।] चतुरो मधुरो अ अन्नं उवन्नासो (र)  
ए जुत्तं अज्ज एरिसेण इध आअदाए मए पडिबसिदुं । भोदु,  
एव्वं दाव मणिस्सं । [प्रकाशम् ।] अज्ज ! जइ एव्वं अहं  
अज्जस्स अणुगेज्जा, ता इच्छे अहं इमं अलङ्कारअं अज्जस्स-  
गेहे णिक्खिदिदुं । अलङ्कारस्स णिमित्तं एते पावा अणु-  
सरन्ति (६०) ।

चारु । अयोग्यमिदं न्यासस्य (ल) गृहम् ।

(५९) भो ! हावपि युवां सुखं प्रणम्य, कलमकेदारौ अन्योऽन्नं शीर्षेण शीर्षे  
सनागतौ, अहमपि अमुना करभजानु-सदृशेन शीर्षेण हावपि युवां प्रसा-  
दयामि ।

(६०) चतुरो मधुरथायमुपन्यासः, न युक्तम् अय ईदृशेन इह आगतया मया  
प्रतिवन्तुं, भवतु, एवं तावत् भणिष्यामि । आर्य्य ! यद्येवमहमार्य्यस्य अनुयाह्या,  
तद्विच्छाम्यहम् इममलङ्कारकम् आर्य्यस्य गेहे निक्षेप्तुम्, अलङ्कारस्य निमित्तम् एते  
पावा अनुसरन्ति ।

(म) कलम केदारौ इत्यत्र इवेति पदमध्याहार्यं कलमः व्रीहिः केदारः चैवं  
पाकावस्थायासुभयोः शिरः सनागम इव इत्यर्थः ।

(य) प्रणयः परस्परानुनयरूपप्रार्थनम् ।

(र) उपन्यासः आलापः । ईदृशेन एवंरूपेण ।

(ल) न्यासस्य निक्षेपस्य अयोग्यं दुरवस्थत्वादिति भावः ।

वस । अज्ज ! अलीकं, (व) पुरुसेसु णासा णिकित्ति-  
अन्ति, ण उण गेहेसु (६१) ।

चारु । सैत्रेय ! गृह्यतामयमलङ्कारः ।

वस । अणुगच्छिदग्धि (६२) । [इत्यलङ्कारमर्पयति ।]

विदू । [गृहीत्वा ।] स्तोत्रि भोदिण (६३) ।

चारु । धिङ्सूर्ख ! न्यासः खलु अयम् ।

विदू । [अपवार्य] । जइ एब्बं । ता चोरेहिं अबहरी-  
अदु (६४) ।

चारु । अचिरेणैव कालेन ।

विदू । एसो से अन्हाणं विणासो ? (६५) ।

चारु । निर्यातयिष्ये (अ) ।

वस । अज्ज ! इच्छे अहं, इमिणा अज्जेण अणुगच्छि-  
ज्जन्ती सकं गेहं गन्तुं (६६) ।

चारु । सैत्रेय ! अनुगच्छ तत्रभवतीम् ।

विदू । तुमं ज्जिव एदं कलहंसगामिणीं अणुगच्छन्ती  
राअहंसो विअ सोहसि । अहं उण वन्हणो जहिं तहिं

(६१) आर्थ्य ! अलीकं, पुरुषेषु न्यासा निःक्षिपन्ते न पुनर्गृहेषु ।

(६२) अनुगृहीताग्धि । (६३) स्वप्ति भवत्यै ।

(६४) यद्येवं तदा चोरैरपक्रियताम् ।

(६५) एषोऽस्या अस्माकं विन्यासः ।

(६६) आर्थ्य ! इच्छाम्यहम्, अनेनार्थ्येण अनुगम्यमाना स्वकं गेहं गन्तुम् ।

(६७) तमेव एतां कलहंसगामिनीमनुगच्छन् राजहंस इव शीभसे, अहं पुन-

(व) अलीकम्—आर्थ्यगृहसयोग्यम् इति यत् भवता उक्तं तदलीकं मिथ्या  
अवुध्वैव उक्तमित्यर्थः ।

(अ) निर्यातयिष्ये प्रत्यर्पयिष्यामि ।

जलेहिं चउप्यहोवणीदो (प) उवहारो कुक्कुरेहिं विअ, खज्ज-  
मायो विदज्जिस्सं (६७) ।

चारु । एवं भवतु, खयसेवानुगच्छामि तत्रभवतीम् ।  
तद्राजमार्गविश्वासयोग्याः (स) प्रज्वाल्यन्तां प्रदीपिकाः ।

विदू । वट्टमाणअ ! पज्जालेहि पदीविआओ ।

चेटः । [जनान्तिकम् ।] अले ! तेस्सेण विणा पदीविआओ  
पज्जालीअन्ति ? (६८) ।

विदू । [जनान्तिकम् ।] भो ! ताओ क्खु अस्हाणं पदीवि-  
आओ अवमाणिदनिइणकामुआं विअ गणिआ णिस्सिणे-  
हाओ (ह) दाणिं संबुत्ता (७०) ।

चारु । मैत्रेय ! भवतु । कृतं प्रदीपिकाभिः । पश्य

उदयति हि शशाङ्कः कामिनीगण्डपाण्डु-  
र्हगणपरिवारो राजमार्गप्रदीपः ।

ज्ञानघणः, यत्र तत्र जनैश्चतुष्पदीपनीत उपहारः कुक्कुरैरिव खायमानो  
विपक्ष्ये ।

(६८) वट्टमानक ! प्रज्वाल्य प्रदीपिकाः ।

(६८) अरे ! तैलेन विना प्रदीपिकाः प्रज्वाल्यन्ते ?

(७०) भो ! ताः खल्लेच्छाकं प्रदीपिका, अवमानित-निहंनकामुका इव  
गणिका, निस्सिंहा इदानीं संबुत्ताः ।

(प) चतुष्पदीपनीतः चतुष्पथे उपनीतः देवताभ्यः प्रदत्तः उपहारः पूजा-  
द्रव्यम् ।

(स) राजमार्गविश्वासयोग्याः राजपथगमनयोग्याः ।

(ह) निस्सिंहाः अतैलाः अननुरागिण्यथ ।

(५७) उदयतीति । कामिन्याः गण्डः कपोलः तद्वत्, पाण्डुः गौरकान्तिः  
समुज्ज्वल इत्यर्थः शशाङ्कपरिवारः यहाणां गणैः परिवृत इत्यर्थः राजमार्गस्य  
प्रदीपः प्रदीपयति विकासयतीति प्रदीपः प्रकाशकः शशाङ्कः चन्द्रः उदयति,

तिमिरनिकरमध्ये रश्मयो यस्य गौराः

सुतजल इव पङ्के, क्षीरधाराः पतन्ति ॥ ५७ ॥

[सानुरागम् ।] भवति वसन्तसेने ! इदं भवत्या गृहं, प्रविशतु भवती ।

[वसन्तसेना सानुरागसवलोकायन्ती निष्क्रान्ता ।]

चारु । वयस्य ! गता वसन्तसेना । तदेहि, गृहमेव गच्छावः ।

राजमार्गो हि शून्योऽयं रक्षिणः सञ्चरन्ति च ।

वञ्चना परिहर्त्तव्या बहुदोषा हि शर्वरी ॥ ५८ ॥

[परिक्रम्य ।] इदञ्च सुवर्णभाण्डं रक्षितव्यं त्वया रात्रौ, वर्द्धमानकेनापि दिवा ।

विदू । यथा भवं आणवेदि (७१) ।

[इति निष्क्रान्तौ ।]

इति मृच्छकटिके अलङ्कारन्यासो (क्ष) नाम प्रथमोऽङ्कः ।

(७१) यथा भवान् आज्ञापयति ।

यस्य गौराः श्वेताः रश्मयः किरणाः सुतजले सुतानि जलानि यस्मात् तादृशे जल-  
शून्ये इत्यर्थः पङ्के कर्दमे, जलयुक्ते क्षीरधाराणां पाते तासां जलरूपेणैव पर्यवसानं  
भवतीति सुतजले इति विशेषणम् । क्षीरधारा इव दुग्धप्रवाहा इव तिमिरनि-  
करमध्ये तमीराशिमध्ये पतन्ति अश्वकारान् नाशयन्तीत्यर्थः । इत्तमत्र मालिनी ।

(५८) राजमार्गं इति । अयं राजमार्गः शून्यः रात्रिप्रधिकतया पान्यजनगता-  
घातविरहादिति भावः, रक्षिणः प्रहरिणः सञ्चरन्ति इतस्ततः घावन्ति, वञ्चना  
प्रतारणा, अस्मान् प्रतार्थं यथा वसन्तसेनाया अलङ्काराश्वीरेर्न ह्रियन्ते तथा अव-  
हितैः स्थातव्यमित्यर्थः हि यतः शर्वरी रात्रिः बहुदोषा बहवः दोषाः यस्यां सा,  
रात्रौ एव दुर्जनाः बहूनि गर्हितानि कार्याणि कुर्वन्तीति भावः ।

(क्ष) अलङ्कारन्यासः अलङ्काराणां वसन्तसेनाया इति वक्तव्यं न्यासः निक्षेपः  
धत्तेति ।



## द्वितीयोऽङ्कः ।

[प्रविश्य चेटी ।] अत्ताए अज्जआसआसं सन्देसेण पेसि-  
दन्दि । ता जाव पविसिअ अज्जआ सआसं गच्छामि । [परि-  
क्रम्यावलोक्य च ।] एसा अज्जआ, हिअएण किंपि आलिहन्ती  
चिद्धदि । ता जाव उपसप्पामि (१) ।

[ततः प्रविशति आसनस्था सौत्करा वसन्तसेना मदनिका च ।]

वस । हज्जे ! तदो तदो ? (२) ।

चेटी । अज्जए ! ए किंपि मन्तेसि । किं तदो तदो ? (३)

तस । किं मए भणितं ? (४) ।

चेटी । तदो तदो (५) ।

वस । [सभ्रूचेपम् ।] आं एव्वं (६) (क) ।

[उपसृत्य प्रथमा चेटी ।] अज्जए ! अत्ता आदिसदि,  
ण्हादा भविअ देवदाणं पूअं णिब्बत्तेहि त्ति (७) ।

(१) माता आर्यासकाशं सन्देसेन प्रेषितास्मि । तत् यावत् प्रविश्य आर्या-  
सकाशं गच्छामि । एसा आर्या, हृदयेन किमप्यालिखन्ती तिष्ठति । तत् यावत्  
उपसर्पामि ।

(२) चेटी ! ततस्ततः ?

(३) आर्ये ! न किमपि मन्त्रयसि । किं ततस्ततः ?

(४) किं मया भणितम् ?

(५) ततस्तत इति ।

(६) आं एवम् ।

(७) आर्ये ! माता आदिशति, स्नाता भूत्वा देवतानां पूजां निर्वर्त्तयेति ।

(क) आं एव्वं इत्यस्य आ एवमिति संस्कृतं साधुतया सङ्गच्छते आं इति  
स्मरणार्थमन्यथं मुग्धवीधे तथा दर्शनात् ।

वस । हञ्जे । बिणवेहि अत्तं, अज्ज ए ण ग्हाइस्सं, ता  
वस्सणी ज्जेव पूअं णिव्वत्तेदु त्ति (८) ।

चेटी । जं अज्जआ आणवेदि (९) । [इति निष्क्रान्ता ।]

मद । अज्जए ! सिण्हो पुच्छदि, ए पुरोभाइदा, (ख) ता  
किं णेदं ? (१०) ।

वस । मदणिए ! केरिमिं मं पेक्खसि ? (११) ।

मद । अज्जआए सुणहिअत्तणेण जाणामि, हिअअगदं  
कांपि अज्जआ अहिलसदि त्ति (१२) ।

वस । सुट्ठु तुए जाणिदं । परहिअअगहणपण्डिआ मद-  
णिआ क्खु, तुमं ( १३ ) ।

मद । पिअं मे पिअं । को क्खु णाम अज्ज अत्त भोदीए अणु-  
गहिदो मद्दसवे ( ग ) तरुणजणी । ता कधेदु अज्जआ,  
किं राआ, राअवल्लही वा सेवीअदि ? ( १४ ) ।

(८) चेटि ! विज्ञापय मातरम्, अद्य न स्नास्यामि । तत् ब्राह्मण एव पूजां  
निर्वर्त्तयत्विति ।

(९) यत् आर्या आज्ञापयति ।

(१०) आर्ये ! स्निहः पृच्छति, न पुरोभागिता, तत् किं न्विदम् ?

(११) मदनिके ! कौटुभी मां प्रेक्षसे ?

(१२) आर्यायाः शून्यहृदयत्वेन जानामि, हृदयगतं कमपि आर्या अभिलष-  
तीति ।

(१३) सुट्ठु त्वया ज्ञातं, परहृदयग्रहणपण्डिता मदनिका खलु त्वम् ।

(१४) प्रियं मे प्रियं, कः खलु नाम अद्य अत्र भवत्या अनुगृहीतो महीत्सवे  
तरुणजनः, तत्कथयतु आर्या, किं राजा, राजवल्लभी वा सेव्यते ?

(ख) पुरोभागिता दीपमात्रदर्शिलं दीपानुसन्धानार्थमेव पृच्छा नेत्यर्थः दीपै-  
कदृक् पुरोभागीत्यमरः ।

(ग) अनुगृहीतः अत्र भवत्या आर्ययेति शेषः, महीत्सवः महान् उत्सवः आनन्द-  
स्वरूपः तस्मिन् इति कर्मधारयः । अथवा महान् उत्सवो यस्मादिति बहुव्रीहिः ।

वस । हञ्जे ! रन्मिच्छामि, ए सेविदुं ( १५ ) ।

मद । विज्जाविसेसालङ्घिदो किं कोवि बम्हणो जुञ्जा कामी-  
अदि ? ( १६ ) ।

वसं । पूअणीओ मे बम्हणो जणो ( १७ ) ।

मद । किं, अणेअ एअराहिगमणजणिदविहववित्तारी  
वाणिअजुआ वा कामीअदि ? ( १८ ) ।

वस । हञ्जे ! उवारुडसिणेहंपि पणइजणं परिच्चइअ,  
देसंतरगमणेण वाणिअजणो महन्तं विओअजं दुक्कं उप्पा-  
देदि ( १९ )

मद । अज्जए ! ए राआ, ए राअवल्लही, ए बम्हणो, ए  
वाणिअजणो । ता को, दाणिं सो भट्टिदारिआए कामी-  
अदि ? ( २० ) ।

वसं । हञ्जे ! तुमं मए सह कामदेवाअदणुज्जाणं गदा  
आसि ? ( २१ ) ।

मद । अज्जए ! गदेहि ( २२ ) ।

( १५ ) चेटि ! रन्मिच्छामि, न सेवितुम् ।

( १६ ) विद्याविशिपालङ्घतः किं कोऽपि ब्राह्मणयुवा काम्यते ?

( १७ ) पूजनीयो मे ब्राह्मणजनः ।

( १८ ) किम् अनेकनगराभिगमनजनितविभवविस्तारी वाणिज्युवा वा  
काम्यते ?

( १९ ) चेटि ! उवारुद्धन्ने हनपि मणयिजनं परित्यज्य, देशान्तरगमनेन  
वाणिजजनो महद्वियोगजं दुःखमुत्पादयति ।

( २० ) आर्ये ! न राजा न राजवल्लभी, न ब्राह्मणो, न वाणिजजनः, तत्  
न इदानीं स भर्तृदारिकया काम्यते ?

( २१ ) चेटि ! त्वं मया सह कामदेवायतनीयानं गता आसीः ?

( २२ ) आर्ये ! गतास्मि ।

वस । तह वि मं उदासीणा (घ) विअ पुच्छसि ? (२३) ।

मद । जाणिदं, किं सो ज्जेव ? जेण अज्जआ सरणाअदा अब्-  
भुववसा (२४) ।

वस । किं णामहेओ क्खु सो ? (२५)

मद । सो क्खु सेट्ठिचत्तरे (ङ) पडिबसदि (२६) ।

वस । अइ ! णामं से पुच्छिदासि (२७) ।

मद । सो क्खु अज्जए ! सुगहीदणामहेओ अज्जचारुदत्तो  
णाम (२८) ।

वस । [ सहर्षम् । ] साहु मदणिए ! साहु, सुहु, तुए  
जाणिदं (२९) ।

मद । [ स्वगतम् । ] एब्बं दाव । [ प्रकाशम् । ] अज्जए  
दलिहो क्खु सो सुणीअदि (३०)

वस । अदोज्जेव कामीअदि, दलिहपुरिससङ्कन्तमणा  
क्खु गणिआ लोए अबअणीआ (च) भोदि (३१) ।

(२३) तथापि माम् उदासीनेव पृच्छसि ?

(२४) ज्ञातम्, किं स एव येनार्यां शरणागता अभ्युपपन्ना ?

(२५) किन्नामधेयः खलु सः ? (२६) स खलु श्रेष्ठिचत्तरे प्रतिवसति ॥

(२७) अयि ! नामास्य पृच्छसि ।

(२८) स खलु आर्य्ये ! सुगृहीतनामधेय आर्य्यचारुदत्तो नाम ।

(२९) साधु मदनिके ! साधु, सुहु त्वया ज्ञातम् ।

(३०) एवं तावत् आर्य्ये ! दरिद्रः खलु स श्रूयते ।

(३१) अतएव काम्यते, दरिद्रपुरुषसंक्रान्तमनाः खलु गणिका, लोके अवच-  
नीया भवति ।

(घ) उदासीनेव अज्ञानतीव ।

(ङ) श्रेष्ठिचत्तरे वणिग्वीथ्याम् ।

(च) अवचनीया अनिन्द्या अर्धलोभिनीयं नानुरागिणीत्यपवादरहिता  
इत्यर्थः ।

मद । अज्जए ! किं हीणकुसुलं सहकारपादवं महु-  
अरौओ ( छ ) उण सेवन्ति ? ( ३२ ) ।

वस । अदोज्जेव ताओ महुअरौओ वुच्चन्ति ( ३३ )

मद । अज्जए ! जई सो मणीसिदो, ( ज ) ता कौस-  
दाणिं सहसा ण अहिसारीअदि ? ( ३४ ) ।

वस । हञ्जे ! सहसा अहिसारिअन्तो पञ्चुअआरदुब्बल-  
दाए, मा दाव, जणो दुल्लहदंसणो पुणो भविस्सदि ( ३५ ) ।

मद । किं अदोज्जेव सो अलङ्कारओ तस्स हत्ये  
खिक्खित्तो ? ( ३६ ) ।

वस । हञ्जे ! सुट्ठु दे जाणिदं ( ३७ ) ।

नेपथ्ये । अले भट्टा ! ( भ ) दशसुवर्णस्स ( ज ) लुट्ठु जुद-

( ३२ ) आर्थे ! किं हीनकुसुमं सहकारपादपं मधुकथ्यः पुनः सेवन्ति ?

( ३३ ) अतएव ता मधुकथ्यः उच्यन्ते ।

( ३४ ) आर्थे ! यदि स मनीषितस्तत् किसर्थमिदानीं सहसा नाभिसार्थ्यते ?

( ३५ ) चेति ! सहसा अभिसार्थ्यमाणः प्रत्युपकारदुर्वलतया, मा तावत्, जनी-  
दुर्लभदर्शनः पुनर्भविष्यति ।

( ३६ ) किम् अतएव सीलङ्कारस्तस्य हस्ते निक्षिप्तः ?

( ३७ ) चेति ! सुष्ठु त्वया ज्ञातम् ।

( छ ) मधु कुर्वन्तीति मधुकथ्यः पुपरसस्यैव मधुरूपेण परिणमनात् पुष्याभावे  
कथं तासां तादृशी प्रवृत्तिरिति भावः ।

( ज ) मनीषितः वाञ्छितः ।

( भ ) नेपथ्ये अले भट्टा इत्यादि । अत्र चिट्ठ चिट्ठ इति पाठः प्रामादिकः ।  
पदिट्ठोसीत्वत्त पदिश्वदे इति पाठः सङ्गच्छते प्रदृश्यते इति स० ।

( ज ) दशसुवर्णस्य दशानां सुवर्णानां अशीतिरत्तिकपरिमितानां स्वर्णानां  
समाहारः दशसुवर्णं तस्य सम्यन्वविवचया निमित्तार्थे षष्ठीति बोध्यं दशसुवर्णस्य  
पपीकृतसुवर्णदशकस्य कृते इत्यर्थः ।

करु पपलीण पपलीण । ता गेरु गेरु, चिट्ठ चिट्ठ, दूलात्  
पदिद्योसि (३८) ।

[प्रविश्य अपटीचेपेण संभ्रान्तः संवाहकः] (८) ।

कट्टे एशे जुदिअलभावे, हीमाणहे !

णववन्धणमुक्को विअ गदही हा ! ताडिदोहि अङ्गलाअ-  
मुक्काए (८) शत्तीए घडुक्को विअ घादिदोहि ।

लेखअवावड्हिअअं शहिअं दुट्टुण भात्ति पव्भट्टे ।

एण्हिं सग्गणिवडिदो, कं गु क्खु शल्लणं पपज्जे ॥ १ ॥

(३८) अरे भट्टारक ! दशसुवर्णस्य रुद्धी द्यूतकरः प्रपलायितः प्रपलायितः,  
तद्गृहाण गृहाण, तिष्ठ तिष्ठ, दूरान् प्रदष्टोऽसि ।

(३९) कष्ट एव द्यूतकरभावः, आश्चर्यं, नववन्धनमुक्त इव गर्दभी हा !  
ताडितोऽस्मि अङ्गराजमुक्तया शक्त्या घटोत्कच इव घातितोऽस्मि ।

लेखकव्यापृतहृदयं सभिकं दृष्ट्वा भटिति प्रभष्टः ।

इदानीं मार्गनिपतितः कं नु खलु शरणं प्रपद्ये ॥

(८) अपटीचेपेण पद्याः जवनिकायाः चेपः पटीचेपः स न भवतीति अपटी-  
चेपः तेन पटीचेपमन्तरेणेत्यर्थः तस्य सम्भ्रान्तत्वादिति भावः । संवाहकनाधुरौ  
नाम द्यूतकारौ, सभिकः द्यूतसमाध्यचः अपरः । स एव द्यूतकाराणां प्रभुरित्वतः  
भट्टारकेति तत्सम्बन्धनम् ।

(८) कष्ट एव इत्यादि । ताडितोऽस्मि गर्दभ इव पणीभूतदशसुवर्णश्रीधनार्थं  
शक्त्या शक्तिरूपेण दण्डेन इत्यर्थः । अङ्गराजमुक्तया अङ्गराजेन कर्णेन मुक्तया  
निश्चितया शक्त्या अस्त्रविशेषेण घटोत्कचः हिडिस्वासुतः इव घातितोऽस्मि ।

(१) लेखकव्यापृतहृदयं लेख एव लेखकः तस्मिन् व्यापृतं हृदयं येन तादृशे  
कस्मिंश्चित् लेखनकर्मणि व्यासक्तमित्यर्थः सभिकं द्यूताध्यचं वीक्ष्य प्रभष्टः प्रला-  
यितः अहमिति शेषः कं न खलु शरणम् आश्चर्यं रचितारमिति यावत् प्रपद्ये  
प्राप्स्यामि । अत्र गाथाच्छन्दः ।

ता जाव एदे सहिअ जूदिअला (ड) अखदो मं अखेशन्ति,  
ताव इदो विप्पडीवेहिं पादेहिं एदं शुखदेउलं पविशिअ, देवी  
भविशं (३६) ।

[बहुविधं नाद्यं कृत्वा तथा स्थितः,]

[ततः प्रविशति माथुरी द्यूतकरश्च](ढ) ।

माथुरः । अले भट्टा ! दशसुवखाहं लुहु जूदकरं पपलीणु  
पपलीणु, गेह्ल गेह्ल, चिट्ठ चिट्ठ । दूलात् पदिट्ठोसि(४०)(ण) ।

द्यूत । जइ वजसि पादालं, इन्दं शलयं जासि ।

सहिअं वज्जिअ एकं, रुदो वि ण रक्खिदुं तरइ (४१) ॥२॥

माथुरः । कहिं कहिं सुसहिअविप्पलभ्भआ !

पलासि ? भंअपलिवेविदङ्गआ !

तत् यावत्, एतौ सभिकद्यूतकरौ अन्यतो मामन्विष्यतः, तावत् इतो विप्रती-  
पाभ्यां पादाभ्यामेतत् शून्यं देवकुलं प्रविश्य, देवी भविष्यासि ।

(४०) अरे भट्टारक ! दशसुवर्णस्य रुद्धो द्यूतकरः प्रपलायितः प्रपलायित  
गृहाण गृहाण, तिष्ठ तिष्ठ, दूरात् प्रष्टोऽसि ।

(४१) यदि व्रजसि पातालम्, इन्द्रं शरणञ्च साम्प्रतं यासि ।

सभिकं वर्जयित्वा एकं रुद्धोऽपि न रक्षितुं तरति ॥

(४२) कुत्र कुत्र सुसभिकविप्रलभक ! पलायसे ? रे ! भयपरिवेपिताङ्गक !

(ड) सभिकद्यूतकरावित्यत्र सभिकमाथुराविति पाठः समीचीनः । विप्रती-  
पाभ्यां विकृताभ्यां पादाभ्यां देवप्रतिमारुपं धृत्वा स्थास्यामीत्यर्थः ।

(ढ) ततः प्रविशति माथुरी द्यूतकरश्चेत्यत्र सभिको माथुरश्च इति पाठः  
माधुः ।

(ण) अले भट्टेति पूर्ववत् पाठः । एवं यत्र यत्र द्यूतकरोक्तिस्तत्र माथुरस्येति  
बोध्यं माथुर इत्यत्र सभिक इति पाठोऽवगन्तव्यः ।

(२) यदि व्रजसीति । तरति समर्थो भवति । अत्र गाथाच्छन्दः ।

(३) कुत्र कुत्रेति । सुसभिकस्य 'सरलव्यवहारिणः सभिकस्य विप्रलभक !

पदे पदे समविसमं खलन्तत्रा !

कुलं, जसं, अदिकसणं कलेन्तत्रा (४२) ॥ ३ ॥

द्यूत । [पदं वीक्ष्य ।] एसो वजदि, इअं पणट्टा पदवी(४३)(त)।

माथु । [अलोक्य सवितर्कम् ।] अले ! विप्पदीवु (थ)

पादु, पडिमाशुसु देउलु । [विचिन्त्य ।] धुत्तु जूदकरु विप्प-  
दीवेहिं पादेहिं देउलं पविट्ठो (४४) ।

द्यूत । ता अणुसरेह (४५) ।

माथु । एब्बं भोट्टु (४६) ।

[ उभौ देवकुलप्रवेशं निरूपयतः दृष्ट्वा अन्योऽन्यं संज्ञाप्य (द) ]

द्यूत । कथं कट्टमयी पडिमा (४७) ।

माथु । अले ! णहु णहु, शैलपडिमा । [इति बहुविधं

चालयति संज्ञाप्य च ।] एब्बं भोट्टु, एहि जूदं किलेह (४८)

[बहुविधं द्यूतं क्रीडति ।]

संवा । [द्यूतेच्छाविकारसंवरणं बहुविधं कृत्वा स्वगतम् ।]

अले !

पदे पदे समविसमं खलन् कुलं यशः अतिक्षणं कुर्वन् ॥

(४३) एष व्रजति, इयं प्रनष्टा पदवी ।

(४४) अरे ! विप्रतीपौ पादौ, प्रतिमाशुचं देवकुलं धूर्त्तौ द्यूतकरो विप्रती-  
पाभ्यां पादाभ्यां देवकुलं प्रविष्टः ।

(४५) ततोऽनुसरावः । (४६) एवं भवतु ।

(४७) कथं काष्ठमयी प्रतिमा ।

(४८) अरे न खलु न खलु, शैलप्रतिमा । एवमथतु, एहि द्यूतेन क्रीडावः ।

प्रतारक ! अतिक्षणम् अतिमलिनम् अकार्यकरणे अकीर्त्तव्यश्रमभावादिति भावः ।

अत्र रुचिराद्यत्तं “जम्भी सजीगितिरुचिरा चसुर्ग्रहेः” इति तल्लक्षणात् ।

(त) इयं प्रनष्टा पदवी इयं पदवी पादचिह्नं प्रनष्टा विपरीता ।

(थ) विप्रतीपौ विपरीतौ । (द) संज्ञाप्य सङ्केतं कृत्वा ।



कत्ताशद्दे णिखाणअश्ल हलइ हड़कं मनुश्लश्ल ।

ढक्काशद्देव्व णडाधिवश्ल पव्भट्टलज्जश्ल ॥ ४ ॥

जाणामि ण कीलिश्ल', सुमेलुशिहलपडणश्लसिहं जूदं ।

तह वि हु कोइलमहुले कत्ताशद्दे मणं हलदि (४६) ॥५॥

यूत । मम पाठे, मम पाठे (५०) (घ) ।

मायु । ण हु, मम पाठे, मम पाठे (५१) ।

संवा । [अन्यतः सहसोपसृत्य ।] णं मम पाठे (५२) ।

यूत । लद्धे गोहे (५३) ।

मायु । [गृहीत्वा ।] अले लुत्तदण्डा ! (न) गहीदीसि,

पअच्छ तं दशसुवणं (५४) ।

(४६) अरे ! कत्ताशब्दो निर्णानकस्य हरति हृदयं मनुष्यस्य ।

ढक्काशब्द इव नराधिपस्य प्रमटरान्वयस्य ।

जाणामि न क्रीडिष्यामि, सुमेरुशिखरपतनसन्निभं यूतम् ।

तथापि खलु कोकिलमधुरः कत्ताशब्दो मनो हरति ।

(५०) मम पाठे, मम पाठे । (५१) न खलु मम पाठे मम पाठे ।

(५२) ननु ! मम पाठे । (५३) लब्धः पुरुषः ।

(५४) अरे लुप्तदण्डक ! गृहीतोऽसि, प्रयच्छ तद्दशसुवर्णम् ।

(४) कत्ताशब्दः कत्ता यूतक्रीडा कुप्रवृत्त्यर्थक कदधातोः क्तिप्प्रत्ययेन नियन्नात् कदिति शब्दात्भावे तप्रत्ययसतः स्त्रीत्वम् । वस्याः शब्दः ध्वनिविशेषः निर्णानकस्य नाणकरहितस्य निर्धनस्येति यावत् । प्रमटरान्वयस्य राज्यच्युतस्य नहीत्वकार्येषु धनिनां ढक्कावाद्यं प्रचरति निर्धनस्य नृपतेसात्कार्यकारणाचमत्वात् अपरगृहे तच्छब्दव्यवपणमतीवस्त्रीभावहमिति भावः । अत्र विपुलावृत्तं,

संलङ्कारगणत्रयमादिसं शकलयोर्द्वयोर्भवति पादः ।

यस्यान्तां पिङ्गलनागो विपुलामिति समाख्याति ॥

(५) सुमेरोः पर्वतस्य शिखरात् पतनेन सन्निभा उपमा यस्य तत् अतिभयकरमित्यर्थः । अत्रापि विपुलावृत्तम् ।

(घ) पाठे इति यूतक्रीडीकृतिविशेषः ।

(न) लुप्तदण्डक लुप्तं दण्डकं पण्यीकृतं द्रव्यं येन तत् सम्बुद्धौ ।

संवा । अज्ज ददस्सं (५५) ।

माथु । अहुणा पअच्छ (५६) ।

संवा । दइस्सं, पशादं कलेहि (५७) ।

माथु । अले ! णं संपदं पअच्छ (५८) ।

संवा । शिलु पड़दि (५९) (प) ।

[इति भूमौ पतति । उभौ बहुविधं ताडयतः ।]

माथु । एसु तुमं हु जूदिअरमण्डलीए वड्ढोसि (६०) ।

संवा । [उत्थाय सविषादम् ।] कथं जूदिअलमण्डलीए वड्ढोहि । ही ! एशे अम्हाणं जूदिअलाणं अलङ्घणीए शमए, (फ) ता कुदो दइस्सं (६१) ।

माथु । अले ! गन्हु, (ब) कुलु कुलु (६२) ।

संवा । एव्वं कलेमि । [द्यूतकरमुपसृश्य ।] अइं ते देमि, अइं मे सुच्चदु (६३) ।

द्यूत । एव्वं भोदु (६४) ।

(५५) अथ दास्यामि ।

(५६) अधुना प्रयच्छ ।

(५७) दास्यामि, प्रसादं कुरु ।

(५८) अरे ! ननु साम्प्रतं प्रयच्छ ।

(५९) शिरः पतति ।

(६०) एष त्वं खलु द्यूतकरमण्डल्या वड्ढोऽसि ।

(६१) कथं द्यूतकरमण्डल्या वड्ढोऽसि । कष्टम् ! एषोऽस्माकं द्यूतकाराणाम्

अलङ्घनीयः समयः ; तस्मात् कुतो दास्यामि ।

(६२) अरे ! गच्छः क्रियतां क्रियताम् ।

(६३) एवं करोमि । अइं तुभ्यं ददामि, अइं मे सुचतु ।

(६४) एवम्भवतु ।

(प) पतति विधूर्णयते ।

(फ) समयः नियमः ।

(ब) गच्छः समयः ।

संवा । [सभिकमुपगम्य ।] अदृश गन्तुं कलेमि अदं पि  
मे अज्जो सुच्चदु (६५) ।०

मायु । को दीसु, एव्वं भोदु (६६) ।

संवा । [प्रकाशम् ।] अज्ज ! अदं तुए सुक्के ? (६७) ।

मायु । सुक्के (६८) ।

संवा । [द्यूतकरं प्रति ।] अदं तुए वि सुक्के ? (६९) ।

द्यूत । सुक्के (७०) ।

संवा । सम्पदं गमिस्सं (७१) ।

मायु । पअच्छ तं दशसुवसं, कहिं गच्छसि ? (७२) ।

संवा । पेक्खध पेक्खध भट्टालआ ! हा ! सम्पदं ज्जेव  
एकाह अदं गन्तुं कडे, अबलाह अदं सुक्के, तहवि मं अबलं  
(भ) सम्पदं ज्जेव मग्गदि (७३) ।

मायु । [गृहीत्वा ।] धुत्तु ! मायुरु अहं णिउणु, एत्थ ए  
अहं धुत्तिज्जामि, ता, पअच्छ तं लुसदण्डआ ! सव्वं सुवसं  
सम्पदं (७४) ।

(६५) अर्हस्य गणं करोमि, अर्हमपि मे आर्यो सुचतु ।

(६६) को दीपः, एवम्भवतु । (६७) आर्ये ! अर्हं त्वया सुक्तम् ?

(६८) सुक्तम् । (६९) अर्हं त्वयापि सुक्तम् ?

(७०) सुक्तम् । (७१) साम्प्रतं गमिष्यामि ।

(७२) प्रयच्छ तं दशसुवर्णम् । कुत्र गच्छसि ?

(७३) प्रेक्षधं भट्टारकाः ! हा ! साम्प्रतमेव एकस्य अर्हं गण्डः कृतः, अप-  
रस्य अर्हं सुक्तम्, तयापि मानवलं साम्प्रतमेव याचते ।

(७४) धूर्त्त ! मायुरोऽहं निपुणः, अत्र नाहं धूर्त्तयामि । तत् प्रयच्छ तं  
लुप्तदण्डक ! सर्वं सुवर्णं साम्प्रतम् ।

(भ) अबलं अग्रक्तम् ।

संवा । कुदो ददश' ? (७५) ।

माथु । पिदरं विक्रिणिअ पअच्छ (७६) ।

संवा । कुदो मे पिदा ? (७७) ।

माथु । मादरं विक्रिणिअ पअच्छ (७८) ।

संवा । कुदो मे मादा ? (७९) ।

माथु । अप्पाणं विक्रिणिअ पअच्छ (८०) ।

संवा । कलेध पशादं । ऐध मं लाजमगं (८१) ।

माथु । पसर (८२) (म) ।

संवा । एव्वं भोदु । [परिक्रामति ।] अज्जा ! क्किण्णिध मं इमश शहिअश हयादो दशेहिं शुवसकेहिं । [दृष्ट्वा आकाशे ।] किं भण्णाध ? किं कलइशशि त्ति ? गेहे दे कम्मकले हुविश' । कथं ! अदइअ पडिबअणं गदे ! भोदु, एव्वं इमं असं भणइस्स' । [पुनस्तदेव पठति ।] कथं, एशे वि मं अघीलिअ (य) गदे । आः ! अज्ज चालुदत्तस्स विहवे (र) विहडिदे एशे बह्मामि मंदभाए (८३) ।

(७५) कुतो दास्यामि ?

(७६) पितरं विक्रीय प्रयच्छ ।

(७७) कुतो मे पिता ?

(७८) मातरं विक्रीय प्रयच्छ ।

(७९) कुतो मे माता ?

(८०) आत्मानं विक्रीय प्रयच्छ ।

(८१) कुरुत प्रसादं नवम मां राजमार्गम् ।

(८२) प्रसर ।

(८३) एवमभवत् । आर्याः ! क्लीण्णध्वं माम्, अस्य सभिकस्य हस्तात् दशभिः

सुवर्णकैः । किं भणत ? किं करिष्यसीति ? गेहे ते कर्मकारी भविष्यामि । कथम्, अदत्त्वा प्रतिवचनं गतः । भवत्वैवम् इमम् अन्यं भणिष्यामि । कथम् एषोऽपि मामवधीर्यं गतः ! आः ! आर्यं चारुदत्तस्य विभवे विघटिते एषोऽहं बर्त्से मन्दभाग्यः ।

(म) प्रसर चल ।

(य) अवधीर्यं अवज्ञाय ।

(र) विघटिते नष्टे बर्त्से जीवामि ।

मायु । णं देदि (८४) ।

संवा । कुदो दइश्रं ? (८५) । [इति पतति । माधुरः  
कर्षति ।]

संवा । अज्जा ! पलित्ताअध, पलित्ताअध (८६) ।

[ततः प्रविशति ददुंरकः ।]

ददुं । भो ! द्यूतं हि नाम पुरुषस्य असिंहासनं राज्यम् ।

न गणयति पराभवं कुतश्चित्,

हरति ददाति च नित्यमर्थजातम् ।

नृपतिरिव निकाममायदर्शी

विभववता समुपास्यते जनेन ॥ ६ ॥

अपिच,

द्रव्यं लब्धं द्यूतेनैव, दारामित्रं द्यूतेनैव ।

दत्तं भुक्तं द्यूतेनैव, सर्वं नष्टं द्यूतेनैव ॥ ७ ॥

अपिच,

त्रेता हृतसर्वस्वः, पावर पतनाच्च शोषित-शरीरः ।

नर्दित-दर्शित-मार्गः, कटेन विनिपातितो यामि ॥८॥

(८४) ननु देहि ।

(८५) कुतो दास्यामि ?

(८६) आर्याः ! घरिन्नायध्वं परिवायध्वम् ।

(६) नेति । कुतश्चित् कृष्णादपि पराभवं न गणयति न तर्कयति । नित्यं सततं अर्थजातं हरति ददाति च । आयदर्शी आयवान् घनसम्पन्न इत्यर्थः नृपतिरिव विभववता सम्पत्तिशालिना जनेन । निकामं सम्यक् यथा तथा समुपास्यते नैव्यते द्यूतमिति शेषः सर्वत्र । पुथिताया वृत्तम् ।

(७) द्रव्यमिति । द्यूतेन एव द्रव्यं घनं दारा भार्याः मित्रञ्च लब्धं द्यूतेन एव दत्तं भुक्तं तथा सर्वं नष्टञ्च । अत्र विद्युन्माला वृत्तम् । “मीमी गीगी विद्युन्माला” इति तद्वचनान् ।

(८) त्रेतेति । त्रेता नर्दितकटशब्दैः द्यूतक्रीडालग्नतव्यापारविशेषा बोद्धव्याः ।

[अग्रतोऽवलीक्य ।] अयमस्त्राकां पूर्वसभिको माथुर इत एवाभि  
वर्त्तते । भवतु, अपक्रामितुं (ल) न शक्यते । तदवगुण्ठयामि-  
आत्मानम् । [बहुविधं नाव्यं कृत्वा स्थितः । उत्तरीयं निरीक्ष्य ।]

अयं पटः सूत्रदरिद्रतां गतो,

ह्ययं पटश्छिद्रशतैरलङ्कृतः ।

अयं पटः प्रावरितुं न शक्यते,

ह्ययं पटः संवृत एव शोभते ॥ ९ ॥

अथवा किमयं तपस्त्री (व) करिष्यति । योहि,

पादेनैकेन गगने द्वितीयेन च भूतले ।

तिष्ठाम्युल्लसितस्तावद्यावत्तिष्ठति भास्करः ॥१०॥

माथु । दापय दापय ।

पावरशब्देन धूतक्रीडार्थगुटिका उच्यते । तथाहि त्रेतया घृतं सर्वं स्वं यस्य  
तादृशः पावरस्य पातनात् शीपितं शरीरं यस्य सः नर्दितेन दर्शितः मार्गः क्रीडा-  
कौशलं येन तथाभूतः तथा कटेन विनिपातितः विशेषेण विध्वंसितः सन् यामि  
पलायि इत्यर्थः । अत्र आर्याच्छन्दः ।

(ल) अपक्रामितुं पलायनं कर्तुम् अवगुण्ठयामि उत्तरीयेण आठ्ठणीमि ।

(९) अयमिति । अयं पटः उत्तरीयं सूत्रदरिद्रतां सूत्रहीनतां गतः प्राप्तः  
आलवत् अल्पतन्गुनिर्मितत्वादिति भावः । अयं पटः छिद्रशतैः बहुभिच्छिद्रैः  
अलङ्कृतः शोभितः जीर्णत्वादिति भावः, सुतराम् अयं पटः प्रावरितुम् आच्छादयितुं  
न शक्यते, हि नियतं संवृतः पिण्डीकृत एव शोभते । वंशस्थविलं वृत्तं, “वदन्ति  
वंशस्थविलं जती जरी” इति तल्लक्षणात् ।

(व) तपस्त्री वराकः निर्दोषः अचमः इति वा अयमिति आत्मनिर्देशः ददु-  
रकः किं करिष्यति करीतु इत्यर्थः ।

(१०) पादेनेति । यः अहं यावत् भास्करः सूर्यः तिष्ठति सूर्यास्तगमनपर्यन्त-  
मित्यर्थः एकेन पादेन गगने आकाशे, द्वितीयेन पादेन भूतले उल्लसितः ऊर्ध्वात्  
लसितः सन् तिष्ठामि, एवं कृते कोऽपि मां न ज्ञास्यति, ततो रजन्वा पला-  
यिष्ये इति भावः । अनुष्टुप् वृत्तम् ।

संवा । कुटो ददृग्शं ? (८७) । [माथुरः कर्षति ]

ददु । अये ! किमेतदग्रतः । [आकाशे ] किं भवानाह ?  
अयं द्यूतकरः सभिकेन (श) खलीक्रियते, न कश्चिन्मोचयति ?  
ननु अयं ददुरो मोचयति । [उपसृत्य ] अन्तरमन्तरम् (घ)  
[दृष्ट्वा ] अये ! कथं माथुरो धूर्तः । अयमपि तपस्वी संवा-  
हकः ।

यस्तव्यं दिवसान्तमानतशिरा नास्ते समुल्लम्बितो,  
यस्योद्वर्षणलीटकैरपि सदा पृष्ठे न जातः किणः ।  
नस्यैतच्च न कुक्कुरैरहरहर्जङ्घान्तरं चर्यते,  
तस्यात्यायत कोमलस्य सततं द्यूतप्रसङ्गेन किम् ॥११॥  
भवतु, माथुरं तावत् सान्त्वयामि । [उपगम्य ] माथुर !  
अभिवादये ।

माथु । प्रत्यभिवादये ।

(८७) कुतो दास्यामि ।

(श) खलीक्रियते क्लियते ।

(घ) अन्तरम् अत्रकाशः दीयतामिति शेषः ।

(११) य इति । यः संवाहकः समुल्लम्बितः ऊर्ध्वात् लम्बितः सुतरां नतशिराः  
अन् दिवसान्तं दिवावसानपर्यन्तं सव्यं नियतं यथा तथा न आस्ते न तिष्ठति  
अर्हामवेति वक्तव्यम्, उद्वर्षणलीटकैः उद्वर्षणस्य प्रहारविशेषस्य लीटकैः तस्मा-  
धनीमृतलीट्रैरित्यर्थः यस्य संवाहकस्य समवेति वक्तव्यं पृष्ठे किणः मालिन्यचिह्नं  
न जातः द्यूते पष्णीकतादाने तथा क्रियते इति भावः । यस्य च संवाहकस्य सम-  
वेति अत्रापि योच्यम् । जङ्घान्तरं कुक्कुरैः अहरहः प्रतिदिनं न चर्यते, कुक्कुर-  
मदृशैः अपरैः द्यूतकरैः सर्वाङ्गं चतविचतं क्रियते इति भावः । अत्यायतकोमलस्य  
अतिमृदुनः एतादृशकेश्यामहिष्णोरिति भावः तस्य संवाहकस्य सततं द्यूतप्रसङ्गेन  
किं न किनपि फलनित्यर्थः, द्यूतप्रसङ्गौ यत्परोनास्ति क्लेश इति सन्दर्भायः ।  
मादृक्लविश्रीदितं वृत्तम् ।

ददुं । किमेतत् ?

माथु । अत्रं दशसुवर्णं धालेदि (८८) ।

ददुं । ननु ! कल्यवर्त्तमेतत् ।

माथु । [ददुरस्य कच्चतललुण्ठीकृतं पटमाकष्य ।] भद्रा ! पश्यत, पश्यत, जज्जरपडप्पावुदो अत्रं पुलिसो दशसुवर्णं कल्यवर्त्तं भणादि (८९) ।

ददुं । अरे मूर्ख ! नन्वहं दशसुवर्णान् कटकरणेन (स) प्रयच्छामि । तत् किं, यस्यास्ति धनं स किं क्रोडे कृत्वा दर्शयति ? अरे !

दुर्वर्णोऽसि विनष्टोऽसि दशस्वर्णस्य कारणात् ।

पञ्चेन्द्रियसमायुक्तो नरो व्यापाद्यते त्वया ॥ १२ ॥

माथु । भद्रा ! तुए दशसुवर्णु कल्यवर्त्तु, मए एसु विह्वु (९०) ।

ददुं । यद्येवं श्रूयतां, तर्हि अन्यान् तावत् दश सुवर्णानस्यैव प्रयच्छ, अयमपि द्यूतं शीलयतु ।

माथु । तत् किं भोदु ? (९१) ।

(८८) अयं दशसुवर्णकं धारयति ।

(८९) भद्रारकाः ! पश्यत पश्यत, जज्जरपटप्रावृत्तोऽयं पुनपो दशसुवर्णं कल्यवर्त्तं भणति ।

(९०) भद्रारक ! तव दशसुवर्णः कल्यवर्त्तः, मम एष विभवः ।

(९१) तत् किं भवतु ?

(स) कटकरणेन कटस्य द्यूतविशेषस्य कारणेन अनुष्ठानेन ।

(१२) दुर्वर्ण इति । दशस्वर्णस्य कारणात् अत्यन्तसामान्यधनस्य कारणादिति भावः त्वया पञ्चेन्द्रियसमायुक्तः पञ्चभिः इन्द्रियैः चक्षुरादिभिः समायुक्तः नरः मानवः व्यापाद्यते हन्यते अतस्त्वं दुर्वर्णः अतिहीनजातिः तथा विनष्टः स्वकर्मणैव हतोऽसि । अनुष्टुप्वृत्तम् ।



ददुं । यदि जेष्यति, तदा दास्यति ।

मायु । अहं ए ज्ञिणादि ? (६२) ।

ददुं । तदा न दास्यति ।

मायु । अहं ए ज्युत्तं जष्यिदुं (ह) । एब्बं अकखन्तो तुमं पयच्छ, धुत्तथा ! अहं पि णाम मायुरु धुत्तु जूदं मित्या आदं-सप्राप्ति, अस्सच्छ वि अहं ए विभेमि । धुत्ता ! खण्डिअबुत्तो सि तुमं (६३) ।

ददुं । अरे ! कः खण्डितवृत्तः ?

मायु । तुमं हु खण्डिअबुत्तो (६४) ।

ददुं । पिता ते खण्डितवृत्तः । [संवाहकस्यापक्रामितुं संक्ष्मं ददाति ]

मायु । गोसावित्रापुत्ता ! एं एब्बं ज्वेव, जूदं तुए सेविदं ? (६५)

ददुं । मया एवं द्यूतमासेवितम् ।

मायु । अली संवाहथा ! पयच्छ तं दशसुवसं (६६) ।

(६२) अथ न जयति ?

(६३) अथ न युक्तं जल्पितम् । एवमचमस्त्रं प्रयच्छ धूर्त्तक ! अहमपि नाम मायुरी धूर्त्तः, द्यूतं मित्या आदर्शयामि, अन्यथादपि अहं न विभेमि । धूर्त्त ! खण्डितवृत्तोऽसि त्वम् ।

(६४) त्वं खलु खण्डितवृत्तः ।

(६५) विश्वापुत्र ! एवमेव द्यूतं त्वया सेवितम् ।

(६६) अरे संवाहक ! प्रयच्छ तत् दश सुवर्णम् ।

(ह) जल्पितं वक्तुं त्वयेति शेषः, अकखन्तो इत्यस्य अचम इति संस्कृतं साध-तया सन्नच्छते अचमः अस्सह न इत्यर्थः । आदर्शयामि आ सम्यक् दर्शयितुं प्रक्रीमीत्यर्थः खण्डितवृत्तः दुःशील इत्यर्थः ।

संवा । अज्ज दद्दस्सं, दाव दद्दस्सं (६७) [माथुरः कर्षति ।]  
 दर्दुं । मूर्ख ! परोचे खलीकर्तुं ( च ) शक्यते, न ममाग्रतः  
 खलीकर्तुम् ।

[माथुरः संवाहकमाकथ्य घोषायां (क) सुष्टिपहारं ददाति ।

संवाहकः सशीणितं मूर्च्छां नाटयन् भूमौ पतति ।

दर्दुरक उपसृत्य अन्तरयति ( ख ) ।

माथुरो दर्दुरं ताडयति ।

दर्दुरो विप्रतीपं (ग) ताडयति ।]

माथु । अले अले दुट्ट छिखालिआपुत्तअ ! फलंपि पावि-  
 हसि ( ६८ ) ।

दर्दुं । अरे मूर्ख ! अहं त्वया मार्गगत एव ताडितः, श्लो  
 यदि राजकुले ताडयिष्यसि, तदा द्रक्ष्यसि ।

माथु । एसु पेक्खिस्सं ( ६९ ) ।

दर्दुं । कथं द्रक्ष्यसि ?

माथु । [प्रसार्थ्य चक्षुषी ।] एब्बं पेक्खिस्सं (१००)

[दर्दुरो माथुरस्य पांशुना चक्षुषी पूरयित्वा संवाहकस्य अप-  
 क्रामितुं संज्ञां ददाति । माथुरोऽक्षिणी निगृह्य भूमौ  
 पतति । संवाहकोऽपक्रामति ।]

दर्दुं । [स्वगतम् ।] प्रधानसभिको माथुरो मया विरोधितः ।

(६७) अथ दास्यामि, तावत् दास्यामि ।

(६८) अरे अरे दुष्ट मुंश्चलीपुत्रक ! फलमपि प्राप्तसि ।

(६९) एष प्रेक्षिष्ये । (१००) एवं प्रेक्षिष्ये ।

(च) खलीकर्तुं क्लेशयितुम् ।

(क) घोषायां नासानिघ्नभागे ।

(ख) अन्तरयति अपसारयति ।

(ग) विप्रतीपं अत्युत्कटमिति क्रियाविशेषणम् ।

तन्नात्र युज्यते स्थातुम् । कथितञ्च मम प्रियवयस्येन शर्विलकेन, यथा किल आर्यकनामा गोपालदारकः (घ) सिद्धादेशेन समादिष्टो राजा भविष्यतीति, सर्वञ्च अस्मद्विधो जनः तमनुसरति, तदहमपि तत्समीपमेव गच्छामि । [इति निष्क्रान्तः ।]

संवा । [सत्रासं परिक्रम्य दृष्ट्वा ।] एशे कश्शवि अणपावुदपक्वदुयालके गुहे, ता एत्य पविशिश्शं । [प्रवेशं रूपयित्वा वसन्तसेनामालोक्य ।] अज्जे ! शरणागदेहि (१) ।

वसं । अभयं शरणागदस्स, हज्जे ! ढक्केहि (ङ) पक्वदुआरअं (२) ।

[चिटी तथा करोति ।]

वसं । कुदो दे भयं ? (३) ।

संवा । अज्जे ! धणिकादो (४) ।

वशं । हज्जे ! सम्पदं अवावुण्ण (च) पक्वदुआरअे (५) ।

संवा । [आत्मगतम् ।] कधं धणिकादो तुलितं (छ) शे भयकालणं ! शुट्ठु क्खु एवं बुच्चदि । (६)

(१) एतत् कस्यापि अणपावुदपक्वदारकं शिष्टं, तदत्र प्रविशामि । आर्ये ! शरणागतोऽस्मि ।

(२) अभयं शरणागतस्य, चिटि ! पिधेहि पक्वदारकम् ।

(३) कुतसे भयम् ?

(४) आर्ये ! धनिकात् ।

(५) चिटि ! साम्प्रतम् अणपावुस्य पक्वदारकम् ।

(६) कथं धनिकात् तुलितम् अस्याः भयकारणम् । सुट्टु खलु एवमुच्यते ।

(घ) गोपालदारकः गोपतनयः ।

(ङ) पिधेहि प्राणम् ।

(च) अप्राणम्, हृदतरं रुन्धि इत्यर्थः ।

(छ) धनिकात् महाजनात् अस्याः भयकारणं तुलितं तुल्यं समीति शेषः ।

जे अत्तवलं जाणिअ भालं तुलिदं बहेइ माणुस्से ।

ताह खलणं ण जायदि, ण अ कन्तालगदो विवज्जदि ॥१३॥

एस्य लखिदग्धि (६) ।

मायु । [अचिणी प्रमृज्य द्यूतकरं प्रति ।] अले ! देहि  
देहि (७) ।

द्यूत । भट्टा ! जावदेव अग्हे ददुरेण कलहायिदा, (ज)  
तावदेव सो गोहो अबक्कन्तो (८) ।

मायु । तस्स जूदकलस्स सुट्ठिप्पहालेण णासिका भग्गा  
आसि, ता एहि रुधिरपहं अणुसरग्ग्ह । (९) [अनुसृत्य]

द्यूत । भट्टा ! वसन्तसेणाग्ग्हं पविट्ठो सो (१०) ।

(६) य आत्मवलं ज्ञात्वा भारं तुलितं वहति मनुष्यः ।

तस्य खलनं न जायते, न च कान्तारगती विपद्यते ॥

अत्र लक्षितोऽग्निः ।

(७) अरे ! देहि देहि ।

(८) भर्तः ! यावदेव वेद्यं ददुरेण कलहायिताः, तावदेव स पुरुषोऽपकान्तः ।

(९) तस्य द्यूतकरस्य सुट्टिप्रहारेण नासिका भग्गा आसीत् । तत् एहि  
रुधिरपथमनुसरावः ।

(१०) भर्तः ! वसन्तसेनाग्ग्हं प्रविष्टः सः ।

(१३) य इति । यः मनुष्यः आत्मवलं निजयोग्यतां ज्ञात्वा विविच्य तुलितं  
सदृशं भारं वहति, तस्य खलनं न जायते न भवति, स कान्तारगतीऽपि  
कान्तारी दुर्गमं वर्त्म कान्तारी वर्त्म दुर्गममित्यमरः । तं गतः अपि न विपद्यते  
न विपदमाप्नोति । अत्र य आत्मवलमिति । महाजनवाक्ये लक्षितः अपरैर्निद-  
र्शनतयेति शेषः । स्वशक्तिमनुसृत्य द्यूतक्रीडायां मम प्रवृत्तिरुचिता, तत् अयिवे-  
चनाहेतुवशात् समैतादृशी लाञ्छनेति भावः ।

(ज) कलहायिताः कृतकलहाः ।

मायु । भूदाइं (भ) सुवसाइं (११) ।

यूत । लाअउलं गदुअ णिवेदेह (१२) ।

मायु । एस धुत्तो इदो णिक्कमिअ, अस्सत्त गमिस्सदि,  
ना उअर्रोधेणिव (ज) गेहेह (१३) ।

[वसन्तसेना मदनिकायाः संज्ञां ददाति ।]

सद । कुदो अज्जो ? को वा अज्जो ? कस्स वा अज्जो ?  
किं वा वित्तिं अज्जो उवजीअदि ? कुदो वा भअं ? (१४) ।

संवा । गुणादु अज्जआ, अज्जए ! पाडलिउत्ते मे जम्मभूसी,  
गहवइदालके (ट) हगे, संवाहअण्ण वित्तिं उवजीआमि (१५) ।

वसं । सुउमारा क्वु कला (ठ) सिक्खिदा अज्जेण (१६) ।

(११) भूतानि सुवर्णानि ।

(१२) राजकुलं गत्वा निवेदयावः ।

(१३) एष धूर्त्त इतो निष्कृम्य अन्यत्र गमिष्यति, तस्मादुपरोधेनैव गृह्णीवः ।

(१४) कत आर्य्यः ? को वा आर्य्यः ? कस्य वा आर्य्यः ? कां वा वृत्तिम् आर्य्य  
उपजीवति ? कुतो वा भयम् ? ।

(१५) शर्णान् आर्या, आर्य्ये ! पाटलिपुत्रं मे जन्मभूमिः, गृहपतिदारकोऽहं,  
संवाहकस्य वृत्तिम् उपजीवामि ।

(१६) सुकुमारा खलु कला शिक्षिता आर्य्येण ।

(भ) भूतानि प्राप्नानीत्यर्थः वसन्तसेनायाः शरणागतवत्सलत्वात् शरणागत-  
देयधनं तथैव अवश्यं परिशोधयामि भावः ।

(ज) उपरोधेन निरोधेन ।

(ट) गृहपतिदारकः गृहस्थपुत्रः दारको बालकोऽपि स्यादिति सिद्धिनी । संवा-  
हकस्य संवाहयति संमर्दयतीति संवाहकः तस्य वृत्तिं जीविकां शरीरमर्दनरूपा-  
मित्यर्थः, तत् कर्मकरणाच्च तस्य संवाहक इति प्रसिद्धिरित्यवगन्तव्यम् ।

(ठ) कला विद्याविशेषः ।

संवा । अज्जए ! कलेत्ति शिक्खिदा, आजीविआ दाणिं संवुत्ता (१७) ।

चेटी । अदिणिब्बिसं (ड) अज्जेण पडिबअणं दिखं, तदो, तदो ? (१८) ।

संवा । तदो, अज्जए ! एसे णिजगेहे आहिण्डकाणं (ढ) मुहादो शुणिअ, अपुब्बदेशदंशणकुदूहलेण इह आगदे । इहवि मए पविशिअ उज्जइणिं एक्के अज्जे शुण्णसिदे, जे तालिसे पिअदंशणे पिअवादी, दइअ ण कित्तेदि अबकिदं विशुमलेदि । किं बहुणा उत्तेण, दक्खिणदाए पलकेलअं विअ, अत्ताणअं अवगच्छदि, शरणागअवच्छलेअ (१९) ।

चेटी । को दाणिं अज्जआए मणीरहन्तरस्स (ण) गुणाइं चीरिअ उज्जइणिं अलङ्करोदि ? (२०) ।

वसं । साधु, हज्जे ! साधु, मए वि एब्बं ज्जेव हिअएण मन्तिदं (२१) ।

(१७) आर्य्ये ! कलेत्ति शिचिता, आजीविका इदानीं संवत्ता ।

(१८) अतिनिर्विण्णसार्य्येण प्रतिवचनं दत्तं, ततस्ततः ?

(१९) तत आर्य्ये ! एष निजगृहे आहिण्डकानां सुखात् युत्वा अपूर्वदेश-दर्शन-कुतूहलेन इहागतः, इहापि मया प्रविश्य उज्जयिनीम्, एक आर्य्यः शून्य-पितः, यस्मादृशः प्रियदर्शनः प्रियवादी दत्त्वा न कीर्त्तयति, अपक्वतं विस्मरति । किं बहुनोक्तेन, दक्षिणतया परकीयमिव आत्मानमवगच्छति, शरणागतवत्सलस्य ।

(२०) क इदानीम् आर्य्याया मनीरथान्तरस्य गुणान् चीरयित्वा उज्जयिनी-मलङ्करोति ?

(२१) साधु, चेति ! साधु, मयापि एवमेव हृदयेन मन्तितम् ।

(ड) अति निर्विण्णम् अतिनिर्वेदयुक्तम् अतिखेदकरमित्यर्थः ।

(ढ) आहिण्डकानां पर्यटनशीलानां भ्रमणकारिणाम् ।

(ण) मनीरथान्तरस्य अभिलापविशेषस्य चारुदत्तस्येत्यर्थः ।

चेटी । अज्ज ! तदो, तदो ? (२२) ।

संवा । अज्जए ! शे दाणिं अणुक्कीशकिदेहिं (त) पदा-  
णेहिं (२३) ।

वसं । किं उवरदविहवो (थ) संवुत्तो ? (२४) ।

संवा । अणाचक्खिदेज्जेव कधं अज्जआए विखादं ? (२५) ।

वसं । किं एत्थ जाणीअदि, दुल्लहा गुणा विहवा अ,  
अपेएसु तडाएसु (द) बहुदरं उदअं भोदि (२६) ।

चेटी । अज्ज ! किं णामधेओ क्वु सो ? (२७) ।

संवा । अज्जे ! के दाणिं तश्श भूदलमिअंकस्स णामं ण  
जाणादि, शे क्वु शेट्ठिचत्तले पडिवशदि, शलाहणिज्जणाम-  
धेए अज्जचालुदत्ते णाम (२८) ।

वसं । [सहर्षमासनादवतीर्थ ।] अज्जस्स अत्तणकेरकं एदं

(२२) आर्थ्यं ! ततस्ततः ?

(२३) आर्थ्यं ! स इदानीम् अनुक्कीशकृतैः प्रदानैः ।

(२४) किम् उपरतविभवः संवृत्तः ?

(२५) अनाख्यातमेव कथमार्थ्यया विज्ञातम् ?

(२६) किमत्र ज्ञातव्यं, दुर्लभा गुणा विभवाश्च, अपेयेषु, तडागेषु बहुतर-  
मुदकं भवति ।

(२७) आर्थ्यं ! किं नामधेयः खलु सः ?

(२८) आर्थ्यं ! क इदानीं तस्य भूतल-सृगाङ्गस्य नाम न जानाति, स खलु  
श्रेष्ठिचत्तरे प्रतिदसति, ज्ञाघनीयनामधेय आर्थ्यं चारुदत्ती नाम ।

(त) अनुक्कीशकृतैः अनुक्कीशः दद्या, तेन कृतानि तैः ।

(थ) उपरतविभवः नष्टधनः ।

(द) दुर्लभाः गुणा विभवाश्च एकत्रैति शेषः, तडागेषु जलार्थेषु ।

गेहं हञ्जे ! देहि से आसनं, तालविण्मंत्रं गेहं, परिस्ससो  
अज्जस्स वाधेदि (२६) ।

[चेटी तथा करोति ।]

संवा । [स्वगतम् ।] कथं अज्जचालुदत्तस्स णामशङ्कीत्त-  
णेण ईदिशे मे आदले ? शाहु, अज्जचालुदत्तो ! शाहु । पुह-  
वीए तुसं एक्के जीवसि, (ध) शेषे उण जणे शशदि । [इति  
पादयोर्निपत्य ।] भोदु अज्जए ! भोदु । आशणे णिशीददु  
अज्जआ (३०) ।

वस । [आसने समुपविश्य ।] अज्ज ! कुदो सो धणिओ ? (३१) ।

संवा । शक्कालधणे क्खु शज्जणे, काह ण हीइ चलाचले धणे ।

जे पूइदुंमि जाणादि, शे पूआविशेशंमि जाणादि (३२) ॥१४॥

वसं । तदो तदो ? (३३) ।

संवा । तदो, तेण अज्जेण शवित्ती पलिचालके किदोस्सि  
चालित्तावशेशे अ तस्सिं जूदोवजीविस्सि शंबुत्ते । तदो, भाअ-

(२६) आर्यस्य आत्मीयम् एतद्देहम्, चेटी ! देहि अस्य आसनं, तालवृन्तकं  
गृहाण, परित्रयम् आर्यस्य वाधते ।

(३०) कथम् आर्यचारुदत्तस्य नामसंकीर्तनेन ईदृशी मे आदरः । साधु  
आर्यं चारुदत्त ! साधु, पृथिव्यां त्वमेको जीवसि, शेषः पुनर्जनः श्वसिति । भवतु  
आर्ये ! भवतु, आसने निसीदतु आर्या ।

(३१) आर्य ! कुतः स धनिकः ?

(३२) सत्कारधनः खलु सज्जनः कस्य न भवति चलाचलं धनम् ।

यः पूजयितुमपि जानाति, सः पूजाविशेषमपि जानाति ॥

(३३) ततस्ततः ।

(३४) ततस्तेन आर्येण सहतिः परिचारकः क्वतोऽस्मि, चारित्र्यावशेषे च

(ध) जीवसि, जीवितकार्यं करोषि श्वसिति इथा प्राणितीत्यर्थः ।



धेयविग्रमदाए (न) दशशुवस्रं जूदे हालिदं (३४) ।

मायु । उच्छादिदोम्हि (प) सुसिदोम्हि (३५) ।

संवा । एदे दे शहिअजूदिअला सं अणुअन्धअन्ति । शस्यदं  
शुणिअ अज्जआ पमाणं (३६) ।

वसं । मदणिए ! वासपादवविसणुलदाए (फ) पक्खिणो  
इदो तदो वि आहिण्डन्ति । हज्जे ता गच्छ एदाणं सहिअ-  
जूदिअराणं, अअं अज्जो ज्जेव पडिवादेदि त्ति, इमं हत्या-  
भरणअं तुमं देहि (३७) । [इति हस्ताकटकमाहात्म्य चेद्याः  
प्रयच्छति ।]

चेटी । [गृहीत्वा ।] जं अज्जआ आणवेदि (३८) । [इति  
निष्क्रान्ता ।]

तस्मिन् दूतोपजीव्यसि संवत्तः । ततो भागधेयविपसतया दशशुवस्रं द्यूते चारि-  
तम् ।

(३५) उन्सादितोऽसि, सुपितोऽसि ।

(३६) एतौ तौ सभिकयूतकरौ मामनुसन्तः, साग्रतं युत्वा आयासा-  
पन् ।

(३७) मदनिके ! वासपादप विसंहुलतया पक्षिण इतस्ततोऽपि आहिण्डन्ते ।  
क्षिण्ड ! तद्रुच्छ, एतयोः सभिकयूतकरयोः, अयमार्थ एव प्रतिपादयतीति, इदं  
हनाभरणं त्वं देहि ।

(३८) यत् आर्या आत्रापयति ।

(न) संवत्तः वृत्तिवैतनं जीविकायां तत्सहितः । चारित्रप्रावशेषे सच्चरित्र-  
सात्रशेषे निर्धने इत्यर्थः, भागधेयविपसतया भाग्यवैपरीत्येन दुरदृष्टतयैत्यर्थः ।

(प) उन्सादितः अवसादं गमितः सुपितः चोरितः प्रतारित इत्यर्थः प्राप्तव्य-  
धनप्राप्तौ नैराश्यादिति भावः ।

(फ) वासपादपे वासवचे विसंहुलतया वस्तुमश्रिततया सभिकमायुरयोः  
प्रागतयोर्दुर्देनिरीक्षणं यथात् प्रकटीकृतं भयसञ्चारादिति भावः ।

मायु । उच्छादिदोन्हि, सुसिदोन्हि (३६) ।

चेटी । जघा एदे उडं पेक्खन्ति, दीहं णीससन्ति, अहिलहन्ति (व) अ दुआर-णिहिद-लोअणा, तथा तक्कोसि, एदे दे सहिअजूदिअरा हुविस्सन्ति । [उपगम्य ।] अज्ज ! वन्दामि (४०)

मायु । सुहं तुए होदु (४१) ।

चेटी । अज्ज ! कदमो तुम्हाणं सहिओ ? (४२) ।

मायु । कस्स तुमं तणुमज्जे ! अहरेण रद-दट्ट दुव्विणीदेण ।

जप्पसि मनोहलवअणं, आलोअन्ती कडक्खेण ॥ १४ ॥

णत्थि मम विह्वो, अणत्त व्वज (४३) ।

चेटी । जइ ईदिसाइं णं मन्तेसि ता ण होसि जूदिअरो ।

अत्थि कोवि तुम्हाणं धारओ ? (४४) (भ) ।

(३६) उच्छादिदोऽन्धि सुसिदोऽन्धि ।

(४०) यथा एतौ जडं प्रेक्षते, दीर्घं निश्चसतः खिद्यते च, अभिलपतश्च द्वार-निहितलोचनौ, तथा तर्कयामि, एतौ तौ सभिकयूतकरी भविष्यतः । आर्य्य ! वन्दे ।

(४१) सुखं तव भवतु ।

(४२) आर्य्य ! कतरी युवयोः सभिकः ?

(४३) कस्य त्वं ? तनुमध्ये ! अधरेण रतदट्टदुर्विनीतेन ।

नत्पसि मनोहरवचनम्, आलोकायन्ती कटाक्षेण ॥

नास्ति मम विभवः, अन्यत्र व्रज ।

(४४) यदि ईदृशानि ननु मन्दयसि, तदा न भवसि यूतकरः । अस्ति कोऽपि युष्माकं धारकः ?

(व) अभिलपतः परस्परमालपतः ।

(१४) तनुमध्ये क्लृप्तीदरि ! रते सुरते दट्टः अतएव दुर्विनीतः दुर्दर्शनः तेन उपलक्षिता विशेषणे तृतीया ।

(भ) मन्दयसि कथयसि, तदेति शेषः, यूतकरः आत्मनः निर्धनत्वं कदाचिदपि न प्रकाशयतीति भावः । धारकः धारी खातक इत्यर्थः ।

मायु । अत्रि दशसुवसं धालेदि, किं तस्स ? (४५) ।

चेटी । तस्स कारणादो अज्जआ इमं हत्याभरणं पडि-  
वादेदि । गहि, गहि, (म) सो ज्जेव पडिवादेदि (४६) ।

मायु । [सहर्षं गृहीत्वा ।] अले ! भणेशि तं कुलपुत्तं,  
भूदं तुए गन्नु (य) । आअच्छ, पुणो जूदं रमअ (४७) । [इति  
निष्क्रान्तौ ।]

चेटी । [वसन्तसेनामुपसृत्य ।] अज्जए ! पडितुहा गदा  
सहिअजूदिअरा (४८) ।

वसं । ता गच्छदु, अज्ज वन्धुअणो समस्ससदु (४९) ।

संवा । अज्जए ! जइ एब्बं, ता इअं कला पलिअणहत्थ-  
गदा कलीअदु (५०) (र) ।

वसं । अज्ज ! जस्स कारणादो इअं कला सिक्खीअदि,

(४५) अत्रि, दशसुवसं धारयति, किं तस्य ?

(४६) तस्य कारणात् आर्या इदं हत्याभरणं प्रतिपादयति, नहि, नहि, स  
एव प्रतिपादयति ।

(४७) अरे ! भणसि तं कुलपुत्रं, भूतः स तव गण्डः, आगच्छ, पुनर्युतं  
रमस्व ।

(४८) आर्ये ! परिगुप्तौ गतौ समिकयूतकरौ ।

(४९) तद्गच्छतु, अयं वन्धुजनः समाश्रयतु ।

(५०) आर्ये ! यद्येवं, तद्विद्यं कला परिजनहस्तगता क्रियताम् ।

(म) नहि नहीति वसन्तसेनाया श्रीदार्येख्यापनार्यम् आत्मगौरवराहित्य-  
शोतनार्थञ्च ।

(य) कुलपुत्रं कुलीनं सत्कुलोत्पन्नमित्यर्थः संवाहकस्तुल्यार्थनिदम् । तव गण्डः  
पर्णाकृतनियमः भूतः निष्पन्नः ।

(र) परिजनहस्तगता परिजनस्य पोष्यजनस्य समीति भावः हस्तगता शिचिता  
इयं कला अद्रमर्दनरुपा क्रियताम् अनुमन्यतां सेवकत्वेन सामनुमन्यस्त्रेति भावः ।

सोज्जेव अज्जेण सुस्सूसिदपुरब्बो सुस्सूसिदब्बो (५१) (ल) ।

संवा । [स्वगतम् ।] अज्जआए णिउणं पच्चादिट्ठीम्हि (व) ।

कथं पच्चुवकलिशं ? [प्रकाशम् ।] अज्जए ! अहं एदिणा जूदिअ-  
लावमाणेण शक्यशमणके (श) ह्वविशं । ता संवाहके जूदि-  
अले शक्यशमणके शंबुत्तेत्ति शुमलिदब्बा अज्जआए एदे  
अक्खलु (५२) ।

वसं । अज्ज ! अलं साहसेण (५३) ।

संवा । अज्जए ! कले णिच्चए । [इति परिक्रम्य ।]

जूदेण तं कटं मे, जं वीहत्तं जणशश शब्बशं ।

एणहिं पाअइशीशे णलिन्दमगेण विहलिशं (५४) ॥१५॥

[ नेपथ्ये कलकलः । ]

(५१) आर्य्य ! यस्य कारणात् इयं कला शित्त्वते, स एव आर्य्येण शश्रूपित-  
पूर्वः शश्रूपितव्यः ।

(५२) आर्य्यया निपुणं प्रत्यादिष्टीऽस्मि । कथं प्रत्युपकरिष्ये ? आर्य्य ! अह-  
मेतेन द्यूतकरापमानेन शाक्यशमणकी भविष्यामि, तत् संवाहकी द्यूतकरः शाक्य-  
शमणकः संवत्त इति स्मर्त्तव्यानि आर्य्यया एतानि अचराणि ।

(५३) आर्य्य ! अलं साहसेन ।

(५४) आर्य्ये ! क्वती निययः ।

द्यूतेन तत्कृतं मम यत् विहस्तं जनस्य सर्वस्य ।

इदानीं प्रकटशीर्षो नरेन्द्रमार्गेण विहरिष्यामि ॥

(ल) यस्य चारुदत्तस्य कारणात्, शश्रूपितपूर्वः पूर्वं शश्रूपितः ।

(व) निपुणं चातुर्य्ययुक्तं यथातथा प्रत्यादिष्टः निराकृतः ।

(श) शाक्यशमणकः वीहपरिव्राजकः ।

(१५) द्यूतेनेति । सर्वस्य जनस्य समक्षमिति शेषः विहस्तं व्याकुलं व्याकुली-  
करणमित्यर्थः अवमाननमिति यावत् । विहस्तव्याकुली समावित्यमरः, प्रकटशीर्षः  
सुखितशिरा इत्यर्थः नरेन्द्रमार्गेण राजपथेन आर्याहत्तमतेति ।

संवा । [आकर्ण्ये ।] अले ! किं खेदं ? [आकाशे ।] किं भण्णाध ? एशे क्खु वसन्तशेणाआए खुण्टमोड्डीके णाम दुट्टहत्थी विहलेदित्ति । अहो ! अज्जआए गन्धगजं (घ) पेक्खिश्शं गटुअ । अह वा, किं मम एदिणा, जधा बवशिदं अणुचिट्ठिश्शं (५५) । [इति निष्क्रान्तः ।]

[ ततः प्रविशति अपटाक्षेपेण प्रहृष्टो विकटोज्वल-  
वेशः कर्णपूरकः । ]

कर्ण । कहिं कहिं अज्जआ ? (५६) ।

चेटी । दुम्मणुस्स ! किं ते उब्बेअकारणं ? जं अगदी-  
वट्ठिदं अज्जअं न पेक्खसि (५७) ।

कर्ण । [दृष्ट्वा ।] अज्जए ! वन्दामि (५८) ।

वसं । कण्णजरअ ! परितुट्टमुहो लक्खीअसि । ता किं खेदं ? (५९) ।

कर्ण । [सविस्मयम् ।] अज्जए ! वच्चिदासि, जाए अज्ज  
कण्णजरअस्स परक्कमो ण दिट्ठो (६०) ।

वसं । कण्णजरअ ! किं किं ? (६१) ।

(५५) अरे ! किं निन्दम् ? किं भणत ? एष खलु वसन्तसेनायाः खुण्टमी-  
डकी नाम दुट्टहत्थी विहरतीति । अहो ! आर्याया गन्धगजं प्रेक्ष्य गत्वा,  
अथवा, किं मम एतेन यथा व्यवसितम् अनुष्ठाम्यामि ।

(५६) कुत्र कुत्र आर्या ?

(५७) दुर्मनुष्य, किं ते उद्दिगकारणं ? यत् अग्रतोऽवस्थिताम् आर्यां न प्रेक्षसे ।

(५८) आर्य्ये ! वन्दे ।

(५९) कर्णपूरक ! परितुट्टमुखी लक्ष्यसे, तत् किं निन्दम् ?

(६०) आर्य्ये ! वञ्चितामि, यथा अथ कर्णपूरकस्य पराक्रमो न दृष्टः ।

(६१) कर्णपूरक ! किं किम् ?

(घ) गन्धगजं गन्धप्रधानी गजः गन्धगजसं मत्तहस्तिनमित्यर्थः ।

कर्ण । सुणादु अज्जआ, जो सो अज्जआए खुण्टमीडओ  
णाम दुट्टहत्थी, सो आलाणत्थम्भं भञ्जिअ, महासत्थं (स)  
वावादिअ, महन्तं सङ्गोहं करन्ती, राअमग्गं ओदिणो,  
तदो एत्थन्तरे उग्घट्टं जणेण ।

अवणेध बालअजणं, तुरिटं आरुहध वुक्खपासादं ।

किं ण हु पेक्खध पुरदो दुट्ठी हत्थी इदो एहि ॥१६॥ (६२)

अविअ ।

विचलइ णेउरजुअलं, क्खिज्जन्ति अ मेहलामणिखइआ ।

वलआ अ सुन्दरदरा, रअणंकरजालपडिवद्धा ॥ १७ ॥

तदो तेण दुट्टहत्थिणा कलचलणरदणेहिं फुल्लणलिणिं  
विअ णअरिं उज्जइणिं अवगाहमाणेण, समासादिदो परि-  
व्वाजओ, तच्च परिभट्टदण्डकुण्डिआभाअणं (ह) सीअरेहिं

(६२) गृणोतु आर्या, यः स । आर्यायाः खुण्टमीडकी नाम दुट्टहत्थी, स  
आलानसत्थं भञ्जा, महासात्रं व्यापाय, महान्तं संचोभं कुर्वन् राजमार्गमवतीर्णः,  
ततः अत्रान्तरे उद्घट्टं जनेन ।

अपनयत बालकजनं, त्वरितमारीहत वृक्षप्रासादम् ।

किं न खलु प्रेक्षध्वं पुरतो दुष्टी हस्ती इत एति ॥

(६३) अपि च ।

विचलति नूपुरयुगलं, क्खिन्ती च मेखला मणिखचिताः ।

बलयाश्च सुन्दरतरा, रत्नाङ्कुरजालप्रतिबद्धाः ॥

(सं) महासात्रं हस्तिपकराजम् ।

(१६) अपनयतेति । अपनयत अपसारयत । आर्यावृत्तमिदम् ।

(१७) विचलतीति । विचलति क्लान्तनायते, पलायमानानां रथ्यासञ्चारि-  
णीनां नारीणामिति शेषः । सर्वत्र आर्यावृत्तमिदम् ।

(ह) परिव्राजकः बौद्धदण्डी संवाहक इति शेषः, परिभट्टदण्डकुण्डिका-  
भाजनं भयेन हस्तात् प्रच्युतदण्डकमण्डलुं कुण्डीकमण्डली कुण्ड इति हेमचन्द्रः ।

सिञ्चिअ, दन्तंतरे क्वत्तं पेक्खिअ, पुणोवि उग्घुट्टं जणेण  
हा ! परिव्वाजओ वावादीअदि त्ति (६३) ।

वसं । [ससम्भ्रमम् ।] अहो पमादो ! अहो पमादो ! (६४)

कर्णं । अलं सम्भमेण, सुणादु दाव अज्जआ । तदो  
विच्छिअविसण्ठुल सिङ्खलाकलावअं दन्तन्तरपरिगहिदं परि-  
व्वाजअं उव्वहन्तं तं पेक्खिअ, कस्यजरएण मए, एहि, एहि  
अज्जआए अणपिण्डीवपुट्टेण दासेण, वामचलणेण जूदखेलअं  
उग्घुसिअ, उग्घुसिअ, तुरिदं आवणादो लोहदण्डं गेह्खिअ,  
आआरिदो (च) सो दुट्टहत्थी (६५) ।

वसं । तदो तदो ? (६६) ।

ततस्तेन दुष्टहस्तिना करचरणरदनैः, फुल्लनलिनीमिव नगरीमुज्जयिनीमवगाह-  
मानेन, समासादितः परिव्राजकः, तच्च परिभ्रष्टदण्डकुण्डिकाभाजनं शीकरैः  
सिका, दन्तान्तरे चिक्षं प्रेक्ष्य, पुनरप्युद्भुष्टं जनेन, हा ! परिव्राजको व्यापाद्यते  
इति ।

(६४) अहो ! प्रमादः अहो प्रमादः ।

(६५) अलं संभमेण, श्रुणोतु तावदार्या । ततो विच्छिन्न विसंभ्रुलशङ्खला-  
कलापम् उव्वहन्तं दन्तान्तरपरिगृहीतं परिव्राजकम् उव्वहन्तं तं प्रेक्ष्य कर्णपूरकेण  
मया, नहि नहि, आर्याया अन्नपिण्डीपपुट्टेन दासेन, वामचरणेन द्यूतखेलकं  
उद्भुष्ट, उद्भुष्ट, त्वरितमापणात् लोहदण्डं गृहीत्वा, आकारितः स दुष्टहस्ती ।

(६६) ततस्ततः ?

(च) तत इति । विच्छिन्ना विशेषेण छिन्ना अतएव विसंभ्रुला इतस्ततः  
स्त्रलिता शङ्खला एव कलापी भूषणं यस्य तादृशं कलापी भूषणे वहे इत्यमरः,  
अन्नपिण्डीपपुट्टेन अन्नराशिपालितेन वामचरणेन वक्रगत्या द्यूतखेलकं संवाहकम्  
उद्भुष्ट द्यूतखेलकोऽयं संवाहकः परिव्राजकोऽभूत् इति कथयित्वा इत्यर्थः, आका-  
रितः आहृतः । इतिराकारणाद्धानमित्यमरः ।

कर्ण । आहृणिजण सरोसं तं हसिं विंभसैलसिहराभं ।

मोत्राबिओ मए सो दन्तन्तरसंठिओ परिब्बाजओ (६७) ॥१८॥

वसं । सुट्टु दे किदं, तदो तदो ? (६८) ।

कर्ण । तदो अज्जए ! साहु रे कखजरअ ! साहु त्ति, एत्तिअमेत्तं भणन्ती, विषमभरकन्ता विअ णावा, एकदो पल्हत्या सअला उज्जइणी आसि, तदो, अज्जए ! एकेण सुखाइं आहरणट्टाणाइं परामसिअ उच्चं पेक्खिअ दीहं णीस-सिअ (क) अअं पावारओ मम उवरि विवत्तो (६९) ।

वसं । कखजरअ ! जानीहि दाव किं एसा जादीकुसु-  
मवासिदो पावारओ ण वेत्ति ? ( ७० ) ।

कर्ण । अज्जए ! मदगन्धेण सुट्टु तं गन्धं ण जानामि(७१)

वसं । णामं पि दाव पेक्ख (७२) ।

कर्ण । इमं णामं अज्जआ एव्व वाएदु (७३) । [इति  
प्रावारकमुपनयति ।]

(६७) आहृत्य सरोषं तं हसिनं विंभसैलशिहराभम् ।

मोचितो मया च दन्तान्तरसंस्थितः परिव्रानकः ॥

(६८) सुष्टु त्वया कृतम्, ततस्ततः ?

(६९) तत आर्य्ये ! साधु रे कर्णपूरक ! साधु, इत्येतावन्मात्रं भणन्ती विषम-  
भराक्रान्ता इव नौ; एकतः पर्यस्ता सकला उज्जयिनी आसीत् । तत आर्य्ये !  
एकेन शून्यानि आभरणस्थानानि परानृत्य ऊर्ध्वं प्रेत्य दीर्घं निःश्वस्य अयं प्रावा-  
रको ममीपरि चिन्तः ।

(७०) कर्णपूरक ! जानीहि तावत्, किम् एष जातीकुसुमवासितः प्रावा-  
रको न वा ? इति ।

(७१) आर्य्ये ! मदगन्धेन सुष्टु तं गन्धं न जानामि ।

(७२) नामापि तावत् प्रेक्षस्व । (७३) इदं नाम आर्य्या एव वाचयतु ।

(१८) आहृत्येति । आर्य्यावृत्तम् ।

(क) एकेन केनचित् चारुदत्तेनेति भावः, ऊर्ध्वं प्रेत्य निःश्वस्य च दारिद्र्येण  
अनुरूपपारितोषिकदाने अचमत्वादिति भावः ।



वसं । अञ्जचारुदत्तस्य (७४) । [इति वाचयित्वा, ससृष्टं  
गृहीत्वा प्रावृणोति ।]

चेटी । कण्णजरअ ! सीहद्व अञ्जआए पावारओ (७५) ।

कर्ण । आं, सीहद्व अञ्जआए पावारओ (७६) ।

कसं । कण्णजरअ ! इदं दे पारितोसिअं (७७) । [इति  
आभरणं प्रयच्छति ।]

कर्ण । [शिरसा गृहीत्वा प्रणम्य च ।] सम्पदं सुट्ठु  
सीहद्व अञ्जआए पावारओ (७८) ।

वसं । कण्णजरअ ! एदाए वेलाए कहिं अञ्जचारु-  
दत्तो ? (७९) ।

कर्ण । एदेण ज्जेव मग्गेण पवुत्तो (ख) गन्तुं गेहं (८०) ।

वसं । हज्जे ! (ग) उवरिट्ठणं अलिन्दअं (घ) आरुहिअ,  
अञ्जचारुदत्तं पेक्खेह (८१) ।

[इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।]

[इति द्यूतकरसंवाहको नाम द्वितीयोऽङ्कः ।]

(७४) आर्थ-चारुदत्तस्य ।

(७५) कर्णपूरक ! शीभते आर्यायाः प्रावारकः ।

(७६) आं शीभते आर्यायाः प्रावारकः ।

(७७) कर्णपूरक ! इदं ते पारितोषिकम् ।

(७८) साम्प्रतं सुट्ठु शीभते आर्यायाः प्रावारकः ।

(७९) कर्णपूरक ! एतस्यां वेलायां कुत्र आर्थचारुदत्तः ?

(८०) एतेनैव मार्गेण प्रवृत्तो गन्तुं गेहम् ।

(८१) चेति ! उपरितनम् अलिन्दकमारुह्य आर्थचारुदत्तं पश्यामः ।

(ख) प्रवृत्तः प्रस्थितः ।

(ग) हज्जे चेटी सम्बोधनार्थमव्ययम् इण्डे हज्जे इलाहानं नीचं चेटीं सखीं  
प्रतीत्यमरः ।

(घ) अलिन्दकम् आलिङ्गति स्यात् स्यान्म् ।

## तृतीयोऽङ्कः ।

—०—

[ततः प्रविशति चेटः ।]

चेटः ।

शुजणे क्वु भिच्चाणुकम्पके शामिए णिद्धणके वि शोह्दे ।

पिशुणे उण दव्वगव्विदे दुक्कले क्वु पलिणामदारुणे ॥ १ ॥ (१)

अविअ, शशपलक-बलहे ण शक्कि वालिदुं,

अस-कलत्त-पशत्ते ण शक्कि वालिदुं ।

जूद-पशत्त-मणुशुं ण शक्कि वालिदुं

जे वि शहाविअदोशे ण शक्कि वालिदुं ॥ २ ॥

(१) सुजनः खलु भृत्यानुकम्पकः स्वामी निडंनकोऽपि शोभते ।

पिशुनः पुनर्द्रव्यगर्विती दुष्करः खलु परिणामदारुणः ॥

अपिच ।

(२) शस्य-लम्पट-बलीवर्द्धी न शक्यो वारयितुम् ।

अन्य-कलत्र-प्रसक्ती न शक्यो वारयितुम् ।

द्यूतप्रसक्ती मनुष्यो न शक्यो वारयितुं,

योऽपि स्वाभाविकदीपी न शक्यो वारयितुम् ।

(१) सुजन इति । पिशुनः खलः दुर्जन इत्यर्थः पिशुनी खलसूचकौ, इत्य-  
मरः । द्रव्यगर्वितः धनगर्वितः दुष्करः दुःसाध्य दुःसेव्य इत्यर्थः परिणामदारुणः  
परिणामे यत्रतः सेवनेऽपि श्रेष्ठे भयङ्करः । भृत्यानुकम्पक इत्यत्र कुभृत्यपालक  
इति पाठान्तरं कुभृत्यानाम् अन्नमभृत्यानामपि पालक इत्यर्थः । शामिए इत्यत्र  
शामिए इति पाठो युज्यते सुन्दरीवृत्तानुरीधात् तल्लक्षणं यथा “अयुजीर्यदि मौ  
जगी युनी” स भरा ग्नी यदि सुन्दरी तदा” इति लक्षणात् ।

(२) शस्येति । शस्यलम्पटः शस्यभीजनलुब्धः बलीवर्द्धः पुमान् गौः अन्यकलत्र-  
प्रसक्ताः परस्त्रीलम्पटः अन्नप्रशक्तकलत्रे इति पाठान्तरम् अन्यप्रसक्तकलत्रमिति स० ।

का वि वेला, अञ्जचारुदत्तश्च गन्धर्व्वं शुण्णितुं गदश्च । अदि-  
क्कमदि अद्वलअणी, अञ्ज वि ण आअच्छदि । ता जाव,  
वाहिल-दुआल-शालाए गदुअ शुविश्चं (२) (ड) । [इति तथा  
करोति ।]

[ततः प्रविशति चारुदत्तो विदूषकश्च ।]

चारु । अहो ! अहो साधु, साधु, रेभिलेन गीतम् । वीणा  
हि नाम असमुद्रोत्थितं रत्नम् । कुतः

उत्कण्ठितस्य हृदयानुगुणा वयस्या,

सङ्केतके चिरयति प्रवरो विनोदः ।

संस्थापना प्रियतमा विरहातुराणां,

रक्तस्य रागपरिवृद्धिकरः प्रमोदः ॥ ३ ॥

विदू । भो ! एहि गेहं गच्छेम्ह (३) ।

कापि वेला आर्य्यचारुदत्तस्य गान्धर्व्वं श्रोतुं गतस्य अतिक्रामति अर्द्धरजनी,  
अद्यापि नागच्छति । यत् यावत्, वहिर्द्वारशालायां गत्वा स्वप्स्यामि ।

(३) भो ! एहि, गृहं गच्छावः ।

(ड) गान्धर्व्वं गान्धर्व्वदेवताकं गीतादिकं श्रोतुं गतस्य आर्य्यचारुदत्तस्य कापि  
वेला बहुमयः अतीत इत्यर्थः । किमधिकेन अर्द्धरजनी अतिक्रामति अतिगच्छति,  
स्वप्स्यामि निद्रास्यामि ।

(३) उत्कण्ठितस्येति । उत्कण्ठितस्य जनस्य हृदयानुगुणा मनःसान्त्वनकारी  
वयस्या सखीस्वरूपा आलिः सखी वयस्यैवमरः । सङ्केतके कृतसङ्केते प्रणयिनि  
जने इति शेषः । चिरयति विलम्बमाने सति प्रवरः महान् विनोदः चित्तशान्तुपायः,  
विरहातुराणां विच्छेदव्याकुलानां जनानां प्रियतमा मनीषुकूला संस्थापना सान्त्व-  
नोपायः तथा रक्तस्य अनुरागिणः रागवृद्धिकरः अनुरागवर्द्धनः प्रमोदः उत्सवः  
सर्वत्र वीण्येति योज्यम् । अत्र वसन्ततिलकं वृत्तं श्रेयं वसन्ततिलकं तमजाजगौ  
ग इति तल्लक्षणात् ।

चारु । अहो ! सुष्ठु भावरेभिलेन (च) गीतम् ।

विदू । मम दाब दुवेहिं ज्जेब्ब हस्सं जाअदि, इत्थिआए सक्कदं पठन्तीए, मणुस्सेण अ काअलीं गाअन्तेण । इत्थिआ दाब सक्कदं पठन्ती, दिण्ण एद-एस्सा विअ गिट्ठी अहिअं सुसुआअदि । मणुस्सोवि काअलीं गाअन्तो, सुक्खसुमणोदाम-वेट्ठितो (छ) बुद्धपुरोहिदो विअ मन्तं जवन्तो, दिढं मे ण रोअदि (४) ।

चारु । वयस्य ! सुष्ठु खलु अद्य गीतं भावरेभिलेन । न च भवान् परितुष्टः ?

रक्तञ्च नाम मधुरञ्च ममं स्फुटञ्च

भावान्वितञ्च ललितञ्च मनोहरञ्च ।

किंवा प्रशस्तवचनैर्वहुभिर्मदुक्तैः

अन्तर्हिता यदि भवेद् वनितेति मन्ये ॥ ४ ॥

(४) मम तावत् द्वाभ्यामेव हास्यं जायते, स्त्रिया संस्कृतं पठन्त्या, मनुष्येण च काकलीं गायता । स्त्री तावत् संस्कृतं पठन्ती दत्तनवनास्या इव गृष्टिः अक्षिकं सुसुशब्दं करोति, मनुष्योऽपि काकलीं गायन्, शुष्क-सुमनोदाम-वेष्टितो बद्धपुरो-हित इव मन्त्रं जपन्, दृढं मे न रोचते ।

(च) भावरेभिलेन भावः विद्वान् रेभिलः भावरेभिलः तेन भावी विद्वानथावुक इत्यमरः ।

(छ) काकलीं सूक्ष्ममधुरध्वनिं “काकली तु कलि सूक्ष्मे” इत्यमरः । दत्ता नवा नास्या नस इयं नास्या नासिकारन्ध्रज्ज्वर्यस्याः तादृशी गृष्टिः सक्तत् प्रसृता गौः “गृष्टिरेकप्रसृता गौः” इत्यमरः । शुष्काणां सुमनसां पुष्पाणां दाम्ना स्रजा वेष्टितः भूषितः ।

(४) रक्तमिति । रक्तं रागवहनं मधुरं मनोरमं ममं पौर्वापर्यवैपरीत्यरहितं स्फुटं सुव्यक्तं भावान्वितं सदभिप्रायं ललितं सुन्दरं ललितं त्रिषु सुन्दरमित्यमरः । तथा मनोहरञ्च गीतमिति सर्वत्र योज्यम् । मदुक्तैः बहुभिः प्रशस्तवचनैः प्रशंसा-

अपिच, तं तस्य स्वरसंक्रमं मृदुगिरः श्लिष्टञ्च तन्वीस्वनं  
 वर्णानामपि मूर्च्छनान्तरगतं तारं विरामे मृदुम् ।  
 हेल्लासंयमितं पुनश्च ललितं रागद्विरुच्चारितं  
 यत्सत्यं विरतेऽपि गीतसमये गच्छामि शृण्वन्निव ॥ ५ ॥

विदू । भो वयस्स ! आवणन्तर-रक्षा-विभाएसु सुहं  
 कुक्कुरा वि सुत्ता, ता गेहं गच्छेन्ह । [ अग्रतोऽवलोक्य । ]  
 वयस्स ! पेक्ख, पेक्ख, एसो वि अन्धआरस्स विअ अवआसं  
 देत्तो, अन्तरिक्ख-पासादादो ओदरदि भअवं चन्दो (५) ।

चारु । सम्यगाह भवान् ।

असौ हि दत्त्वा तिसिरावकाशमस्त्वं व्रजत्युन्नतकोटिरिन्दुः ।  
 जलावगाढस्य वनद्विपस्य तीक्ष्णं विपाणायग्रभिवावशिष्टम् ॥६॥

(५) भो वयस्य ! आपणान्तररथाविभागेषु मुखं कुक्कुरा अपि सुप्ताः, तत्  
 रह गच्छावः । वयस्य ! पश्य, पश्य, एषोऽपि अन्धकारस्यैव अवकाशं ददत्  
 अन्तरीचप्रासादात् अवतरति भगवान् चन्द्रः ।

वाटेः किं वा ? न किमपि प्रयोजनमित्यर्थः, वनिता यदि सम्भावनायाम् अन्तर्हिता  
 रेभिलवेशेनाच्छन्ना भवेत् इति मन्ये सम्भावयामीत्यर्थः अत्रापि वसन्ततिलकं वृत्तम् ।

(५) तमिति । गीतसमये विरतेऽपि तस्य रेभिलस्य तं स्वरसंक्रमं स्वराणां  
 निषादादीनां सम्यक् क्रमः तं मृदुगिरः कीमलवचनानि श्लिष्टं गीताचरमिलितं  
 वर्णानां गीताचराणां मूर्च्छनान्तरगतं मूर्च्छनान्तरं स्वरादीहक्रमभेदः क्रमात्  
 स्वराणां महानामारोहयावरोहणम् । सा मूर्च्छेलुच्यते यामस्या एताः सप्त सप्त  
 घेति वचनात् । तद्वत् तद्व्युक्तमित्यर्थः, तारं महान्तं विरामे समापने मृदुं मूर्च्छ-  
 मित्यर्थः हेल्लया अवलीलया संयमितं सम्बन्धं ललितं सुन्दरं तथा रागद्विरुच्चारितं  
 रागेषु वरादीप्रभृतिषु द्विरुच्चारितं द्विरुक्तं तन्वीस्वनं वीणाध्वनिं शृण्वन्निव गच्छा-  
 मीति यत् तत् सत्यमित्यन्वयः । शार्दूलविक्रीडितं छन्दः तदुक्तं मूर्थाश्चैर्वदिमः  
 मूर्त्तौ मन्ततगाः शार्दूलविक्रीडितमिति ।

(६) पचाविति । असौ उन्नतकोटिः उन्नता कोटिरग्रभागः यस्य सः इन्दु-

विदू । भी ! एदं अम्हाणं गेहं, वड्डमाणअ ! वड्ड-  
माणअ ! उह्वाटेहि दुआरअं (६) ।

चेटः । अज्ज मित्तेआह शलशज्जोए शुणीअदि, आगदे  
अज्जचालुदत्ते ; ता जाव दुआलअं शे उह्वाटेमि । [तथा  
हत्वा ] अज्ज ! वन्दामि, मित्तेअ ! तुमंपि वन्दामि, एत्थ  
वित्थिस्से आशणे णिशीदन्तु अज्जा (७) ।

[उंभी नाय्येन प्रविश्य उपविशतः ।]

विदू । वड्डमाणअ ! रअणिअं सहावेहि पादाइं धो-  
इदुं (८) ।

चारु । [सानुकम्पम् ।] अलं सुप्तजनं प्रबोधयितुम् ।

चेटः । अज्ज मित्तेअ ! अहं पाणिअं गेह्हे, तुमं पादाइं  
धोवेहि (९) ।

विदू । [सक्रोधम् ।] भी वअस्स ! एसो दाणिं दासीए  
युत्तो भविअ पाणिअं गेह्हेदि, मं उए वम्हणं पादाइं धोवा-  
वेदि (१०) ।

(६) भी इदम् अस्माकं गेहं, वड्डमानक ! वड्डमानक ! उह्वाटय द्वारम् ।

(७) आर्य्यं मैत्रेयस्य स्वरसंयोगः श्रूयते, आगतं आर्य्यचारुदत्तः तत् यावत्  
द्वारमस्य उह्वाटयामि । आर्य्य ! वन्दे, मैत्रेय ! त्वामपि वन्दे, अत्र विसृष्टेण आसने  
निषीदतम् आर्य्यौ ।

(८) वड्डमानक ! रदनिकामाकारय पादौ धावितुम् ।

(९) आर्य्यं मैत्रेय ! अहं पानीयं गृह्णामि, त्वं पादौ धाव ।

(१०) भी वयस्य ! एष इदानीं दास्याः पुत्री भूत्वा पानीयं गृह्णाति, मां  
पुनर्ब्राह्मणं पादौ धावयति ।

शब्दः जलावगाढस्य जलमग्नस्य वनद्विपस्य वन्यहस्तिनः तीक्ष्णं विषाणायं दन्ताय-  
मिव तिमिरावकाशं तिमिरेभ्यः अन्धकारिभ्यः अवकाशं दत्त्वा अस्तं व्रजति ।

चारु । वयस्य मैत्रेय ! त्वमुदकं गृह्णाण, वर्द्धमानकः  
पादौ प्रचालयतु ।

चेटः । अज्ज मित्तेअ ! देहि उदकं (११) ।

[विद्रूपकः तथा करोति । चेटः चारुदत्तस्य पादौ  
प्रचाल्य अपसरति । ]

चारु । दीयतां ब्राह्मणस्य पादोदकम् ।

विद्रू । किं सम पादोदएहिं, भूमौए ज्जेव मए ताडिद-  
गदहेण विअ पुणोवि लोठ्ठिदब्बं (१२) (ज) ।

चेटः । अज्ज मित्तेअ ! वग्गणे क्खु तुमं (१३) ।

विद्रू । जधा सब्बणागाणं मज्जे ङुण्डुहो, तथा सब्ब-  
वग्गणाणं मज्जे अहं वग्गणो (१४) ।

चेटः । अज्ज मित्तेय ! तथा वि धोइशं । [तथा क्खत्वा ।]  
अज्ज मित्तेअ ! एदं तं शुवस्सभण्डअं मम दिवा, तुह लत्तिं  
च, ता गेह (१५) । [इति दत्त्वा निष्क्रान्तः ।]

विद्रू । [गृहीत्वा ।] अज्ज वि एदं चिट्ठिदि । किं एत्थ  
उज्जइणीए चोरोवि णत्थि । जो एदं दासीए पुत्तं णिहाचोरं

(११) आर्यं मैत्रेय ! देहि उदकम् ।

(१२) किं सम पादोदकैः, भूम्यामेव मया ताडितं गर्दभेनेव पुनरपि लीठित-  
व्यम् ।

(१३) आर्यं मैत्रेय ! ब्राह्मणः खलु त्वम् ।

(१४) यथा सर्वनागानां मध्ये ङुण्डुभः तथा सर्वब्राह्मणानां मध्ये अहं  
ब्राह्मणः ।

(१५) आर्यं मैत्रेय ! तथापि धाविष्यामि । आर्यं मैत्रेय ! एतत् तत् सुवर्ण-  
भाखंडं मम दिवा, तव रात्रौ च, तद्गृह्णाण ।

(ज) लीठितव्यं शयितव्यमित्यर्थः ।

श अबहरति । भी वयस्स ! अबन्तरचतुस्सालम् पवेसआमि  
णं (१६) ।

चारु । अलं चतुःशालमिम् प्रवेश्य,  
प्रकाशनारीधृत एष यस्मात् ।  
तस्मात् स्वयं धारय विप्र ! तावत्  
यावन्न तस्याः खलु भोः समर्थ्यते ॥ ७ ॥

[ निद्रां नाटयन्, तं तस्य स्वरसंक्रममिति पुनः पठति । ]

विदू । अवि णिहाअदि भवं ? (१७) ।

चारु । अथ किम् ?

इयं हि निद्रा नयनावलम्बिनी ललाटदेशादुपसर्पतीव माम् ।  
अट्टश्यरूपा चपला जरैव या मनुष्यसत्त्वं परिभूय वर्द्धते ॥ ८ ॥  
विदू । ता सुवेत्ता (१८) । [ नाट्येन स्वपिति । ]

(१६) अद्यापि एतत् तिष्ठति किमत्र उज्जयिन्यां चौरैःपि नास्ति ? य एत-  
न्तास्याः पुत्रं निद्राचौरं नापहरति । भी वयस्य ! अभ्यन्तरचतुःशालकं प्रवेश-  
यामि एनम् ।

(१७) अपि निद्राति भवान् ? (१८) तत् स्वपिवः ।

(७) अलमिति । इमं चतुःशालं चतस्रः शाला गृहाणि यत्र तम् अथवा  
चतसृषु दिक्षु शाला यस्य तं बहुगृहपूर्णं भवनं प्रवेश्य अलम्, गृहाभ्यन्तरे न प्रवे-  
ष्टव्यमित्यर्थः, यस्मात् एषः अलङ्कारः प्रकाशनारीधृतः प्रकाशनार्थ्यां वेश्याया धृतः,  
भी विप्र ! तस्मात् स्वयं धारय त्वमेतमिति शेषः, यावत् तस्याः वेश्यायाः वसन्त-  
सेनायाः न समर्थ्यते । उपेन्द्रवज्रेन्द्रवज्रयोः संमेलनादुपजातिवृत्तं स्यादिन्द्रवज्रा  
यदि तौ जगौ ग इति उपेन्द्रवज्रा प्रथमे लघौ सेति अनन्तरोदीरितलक्षभाजौ  
पादौ यदीयावुपजातयस्ता इति लक्षणात् ।

(८) इयमिति । इयं निद्रा ललाटदेशात् नयनावलम्बिनी सती माम् उप-  
सर्पतीव या चपला अचिरस्थायिनी अट्टश्यरूपा जरा वार्द्धक्यमिव मनुष्यसत्त्वं  
मानववत्त्वं परिभूय वर्द्धते । वंशस्थविलं हन्तं वदन्ति वंशस्थविलं जतौ जराविति  
लक्षणात् ।



[ ततः प्रविशति शर्विलकः । ]

शर्विलकः । कृत्वा शरीर-परिणाह-सुखप्रवेशं  
 शिक्षावलेन च, वलेन च, कर्ममार्गम् ।  
 गच्छामि भूमिपरिसर्पणघृष्टपाश्वीं,  
 निर्मुच्यमान इव जीर्णतनुर्भुजङ्गः ॥ ६ ॥

[नभोऽवलोक्य सहर्षम् ।] अये ! कथमस्तमुपगच्छति स  
 भगवान् मृगाङ्गः । तथाहि,  
 नृपतिपुरुषशङ्कितप्रचारं परगृहदूषणनिश्चितैकवीरम् ।  
 घनतिमिरनिरुद्ध सर्वभावा रजनिरियं जननीव संवृणोति ॥१०॥  
 वृक्षवाटिकापरिसरे सन्धिं कृत्वा प्रविष्टोऽस्मि मध्यमकं (भक्तं)  
 तत् यावत् इदानीं चतुःशालकमपि दूषयामि । भोः  
 कामं नीचमिदं वदन्तु पुरुषाः, स्वप्ने च यद्वर्द्धते,  
 विश्वस्तेषु च वञ्चनापरिभवश्चौर्यं न शौर्यं हि तत् ।

(६) क्लृप्तेति । शिक्षावलेन वलेन शक्त्या च शरीरपरिणाहस्य विशालशरीरस्य परिणाहो विशालतेत्यमरः कृदभिहितो भावो द्रव्यवत् प्रकाशते इति न्यायात् अत्र परिणाहशब्दः तद्विशिष्टयाचकः । सुखेन प्रवेशो यत्र तं तथाविधं कर्मणः चौथ्यस्य मार्गं पन्थानं सन्धिमित्यर्थः कृत्वा भूमिपरिसर्पणघृष्टपाश्वीः भूमिः सन्ध्यन्तरेण यत् परिसर्पणं गृहमध्यप्रवेशः तेन घृष्टे पाश्वी यस्य तथाभूतः सन् अतएव निर्मुच्यमानः कञ्चुकेन हीयमानः जीर्णां तनुर्यस्य तादृशः भुजङ्ग इव गच्छामि, अत्र वसन्ततिलकं छन्दः ।

(१०) नृपतीति । घनतिमिरेण गाढान्धकारेण निरुद्धा आकृन्नाः सर्वे भावाः पदार्था यथा सा इयं रजनी जननीव मातेव नृपतिपुरुषैः राजपुरुषैः नगररक्षिभिरित्यर्थः शङ्कितः प्रचारो यस्य तं तथा परगृहेषु यत् दूषणम् । सर्वस्व-हरणादिकं तत्र निश्चितः प्रसिद्धः एकः प्रधानः वीरः तं मामिति शेषः संवृणोति गोप्रायतीत्यर्थः ।

(भक्तं) मध्यमकं गृहमध्यम् । दूषयामि सन्धिना भिन्दामीत्यर्थः ।

(११) कान्तमिति । स्वप्ने निद्रावस्थायां विञ्चसेषु च वञ्चनापरिभवः वञ्चनया

स्वाधीना वचनीयतापि हि, वरं, बद्धो न सेवाञ्जलिः  
मार्गो ह्येष नरेन्द्रसौप्तिकबधे पूर्वं कृतो द्रौणिना ॥ ११ ॥

तत् कस्मिन् उद्देशे सन्धिसुत्पादयामि ?

देशः को नु जलावसेकशिथिलो यस्मिन्न शब्दो भवेत्,  
भिक्तीनाञ्च न दर्शनान्तरगतः सन्धिः करालो भवेत् ।

चारक्षीणतया च लोष्टकक्षशं जीर्णं क्व हर्म्यं भवेत्

कस्मिन् स्त्रीजनदर्शनञ्च न भवेत् स्यादर्थसिद्धिश्च मे ॥१२॥

[ भित्तिं परामृश्य ] (ज) । नित्यादित्यदर्शनोदकसेचनेन

परिभवः अवमानना, चौथ्यञ्च यद् वरंते इदं पुरुषाः साधवः नीचं घृणितं कर्म  
कामं सम्यक् वदन्तु हि यतः तत् वचनं चौथ्यञ्च शौथ्यं शूरकार्यं शूरभावी वा न ।  
शूरा हि साक्षात् बलेन परस्मिं गृह्णन्ति इदन्तु न तथेति भावः । मम तु न तथा  
मतमित्याह स्वाधीनेति । स्वाधीना स्ववशा वचनीयता चौथ्यपरीवादो हि निश्चितं  
वरं मनाक् प्रियेत्यर्थः देवादृते वरः श्रेष्ठे त्रिषु क्लीबे मनाक् प्रिये इत्यमरः । बद्धः  
रचितः सेवाञ्जलिर्न कृताञ्जलिना घनिजनसेवनं न वरमिति भावः । पुराहृत्ती-  
हाटनेनैतन्मतं द्रढयति मार्ग इति । एष मार्गः पन्थाः पूर्वं द्रौणिना अश्वत्याम्ना  
नरेन्द्रसौप्तिकबधे नरेन्द्रस्य धर्मराजस्य सौप्तिकानां निद्रितसैन्यानां बधे कृतः अव-  
लम्बितः । पुरा किल द्रौणिः पिष्टवधामर्षोद्दीपितः कुरुचेतसंगामावसानरजन्यां  
पाण्डुवशिवाविरसुखसुमान् हृतावशिष्टान् पाण्डुवयोधान् निजघानेति भारतीय-  
कथावानुसन्धेया । शार्दूलविक्रीडितं कन्दः ।

(१२) सन्धिकर्त्तनस्थानं निर्दिशन्नाह देश इति । को देशः किं स्थानं जलाव-  
सेकशिथिलः जलानां अवसेकेन शिथिलः अकठिनः यस्मिंश्च स्थाने सन्धिकर्त्तने  
इति शेषः शब्दः गृहस्थप्रबोधक इति शेषः न भवेत् । यस्मिंश्च भिक्तीनां करालः  
प्रशस्तः सन्धिः दर्शनान्तरगतः दृष्टिगोचरः रचिणामिति शेषः न भवेत् क्वच कुत-  
प्रदेशे च हर्म्यम् अट्टालिका इष्टकगृहमित्यर्थः चारक्षीणतया ऊषरत्वात् चयप्राप्ति-  
तया जीर्णं तथा लोष्टकैः इष्टकादिखण्डैः क्लृप्तं चोष्णं अल्पेष्टकाचितमित्यर्थः भवेत्  
तथा कस्मिन् प्रदेशे स्त्रीजनदर्शनं न भवेत् तद्दर्शने प्रवृत्त्यन्तरसम्भवेन स्वकार्य-  
ध्वंसापत्तेरिति भावः । मे मम अर्थसिद्धिश्च कार्यसिद्धिश्च स्यात् । अत्रापि  
शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ।

(ज) परामृश्य सृष्टा ।

दूपितेयं भूमिः चारुक्षीणा, मूपिकोत्कारश्चेह, हन्त सिद्धोऽय-  
मर्थः । प्रथममेतत् स्वान्दपुत्राणां सिद्धिलक्षणम् । अत्र कर्म-  
प्रारम्भे कौटुम्भिकानां सन्धिसुत्पादयामि । इह खहु भगवता  
कनकशक्तिना चतुर्विधः सन्धुपायो दर्शितः । तद्यथा, पक्के-  
टकानाम् आकर्षणम्, आमिष्टकानां छेदनं, पिण्डसयानां  
सेचनं, काष्ठसयानां पाटनमिति (ट) । तदत्र पक्केष्टके इष्टिका-  
कर्षणम् ; तत्र

पद्मव्याकोशं, भास्करं, बालचन्द्रं,

वापीविस्तीर्णं, स्वस्तिकं, पूर्णकुम्भम् ।

तत्कस्मिन् देशे दर्शयाम्यात्मशिल्पं,

दृष्ट्वा श्वो यं यद्विस्मयं यान्ति पौराः ॥ १३ ॥

तदत्र पक्केष्टके पूर्णकुम्भ एव शोभते । तम् उत्पादयामि ।

(ट)-नित्यादित्यदर्शनीटकसेचनेन 'सततातपजलसम्पर्केण दृषिता असारी-  
कृता, मूपिकाणां मूपिकोद्भूतचत्तिकानाम् उत्कारः राशिः हन्त इति हर्षदीतक-  
मव्ययम् । स्वान्दपुत्राणां कार्तिकेयसुतानां चौराणां चौरा हि कार्तिकेयसुता-  
न्तत्प्रणीत चौथ्यशास्त्रीपत्नीविनय भवन्तीति प्रसिद्धिः । एतत् पूर्वोक्तं प्रथमं प्रधानं  
मिद्धिलक्षणं कार्यसिद्धिसूचकमित्यर्थः । कनकशक्तिना स्वन्दनेत्यर्थः । आमिष्ट-  
कानाम् आमिष्टानाम् अपकानाम् इष्टकानाम् । पाटनं छेदनं

(१३) पद्मव्याकोशमिति । तत् तस्मात् कस्मिन् देशे सप्तविधान्यतन्म  
आत्मशिल्पं निजकौशलं दर्शयामि यद् यस्मात् पौराः पुरवासिनः यं शिल्पं दृष्ट्वा  
यः परदिने विस्मयं यान्ति । सप्तविधमाह पद्मव्याकोशं पद्मवत् व्याकोशं प्रफुल्लं  
प्रफुल्लोत्फुल्लव्याकोशविकचस्पृष्टा इत्यमरः । भास्करं सूर्यमण्डलाकृतिम् बालचन्द्रं  
तदाकारं वापीसदृशं विस्तीर्णं प्रशस्तं स्वस्तिकं पिष्टतण्डुलनिर्मितमाङ्गलिकद्रव्य-  
भेदः तत्स्वरूपं पूर्णकुम्भाकारं तदुक्तं चौरदर्शने इष्टकाभिर्त्ती संस्कारवशेन पद्म-  
व्याकोशादिसंज्ञाः सप्तसन्धयः इति । अत्र वैश्वदेवीवृत्तं वाणाशैविकेना वैश्वदेवी समी-  
या इति तद्वचणात् ।

अन्यासु भित्तिषु मया निशि पाटितासु  
चारचतासु विषमासु च कल्पनासु ।

दृष्ट्वा प्रभातसमये प्रतिवेशिवर्गो,  
दोषांश्च मे वदति कर्मणि कौशलञ्च ॥ १४ ॥

नमो वरदाय कुमारकार्तिकेयाय, नमः कनकशक्तये  
ब्रह्मण्याय देवाय देवव्रताय, नमो भास्करनन्दिने, नमो  
योगाचार्याय, यस्याहं प्रथमः शिष्यः । तेन च परितुष्टेन  
योगरचना (ठ) मे दत्ता ।

अनया हि समालम्ब्य न मां द्रक्ष्यन्ति रक्षिणः ।

शस्त्रञ्च पतितं गात्रे रुजं नोत्पादयिष्यति ॥ १५ ॥

[ तथा करोति । ] धिक्कष्टं ! प्रमाणसूत्रं मे विस्मृतम् ।  
[ विचिन्त्य ] आं, इदं यज्ञोपवीतं प्रमाणसूत्रं (ड) भविष्यति,  
यज्ञोपवीतं हि नाम ब्राह्मणस्य महदुपकरणद्रव्यं, विशेषतो-  
ऽस्मद्भिषस्य । कुतः,

एतेन आपयति भित्तिषु कर्ममार्गम्

एतेन मोचयति भूषणसम्प्रयोगान् ।

(१४) अन्यासिति । निशि रात्रौ अन्यासु चारचतासु जपरद्रूपितासु भित्तिषु  
तथा विषमासु कल्पनासु चौरधारणकौशलेषु मया पाटितासु धंसितासु सर्तोषु  
प्रभातसमये प्रातःकाले प्रतिवेशिवर्गः मे मम दोषान् चौर्थाकृतानिति शेषः तथा  
कर्मणि कौशलं नैपुण्यञ्च वदति । वसन्ततिलकं कन्दः ।

(ठ) वरदाय अभीष्टप्रदाय । भास्करनन्दिने भास्करस्य सूर्यस्य आनन्दवर्द-  
नाय योगाचार्याय कार्तिकेयस्य प्रथमशिष्याय योगरचना योगानाम् उपायानां  
रचना, योगः सन्नहनोपायध्यानसङ्गतियुक्तिषु इत्यमरः ।

(१५) अनयति । अनया योगरचनया समालम्ब्य युक्तं मां रक्षिणः न द्रक्ष्यन्ति  
गात्रे भवेति शेषः पतितं शस्त्रञ्च रुजं पीडां न उत्पादयिष्यति । असुदुपहृतम् ।

(ड) प्रमाणसूत्रं मानरज्जुः ।

उद्घाटको भवति यन्वदृढे कपाटे,

दृष्टस्य कौटभुजगैः परिवेष्टनञ्च ॥ १६ ॥

मापयित्वा कर्म समारभे । [तथा कृत्वावलोक्य च ।] एक-  
लोष्टावशेषोऽयं सन्धिः । धिक्कष्टम्, अहिना दृष्टोऽस्मि । [यज्ञोप-  
वीतेनाङ्गुलीं बद्ध्वा विप्रवेगं नाटयति । चिकित्सां कृत्वा] स्वस्थो-  
ऽस्मि । [पुनः कर्म कृत्वा दृष्ट्वा च ।] अये ! ज्वलति प्रदीपः ?  
तथाहि,

शिखा प्रदीपस्य सुवर्णपिञ्जरा महीतले सन्धिसुखेन निर्गता ।

विभाति पर्यन्ततमःसमाहता सुवर्णरेखेव कषे निवेशिता ॥१७॥

[पुनः कर्म कृत्वा ।] समाप्तोऽयं सन्धिः । भवतु, प्रविशामि ।

अथवा न तावत् प्रविशामि, प्रतिपुरुषं निवेशयामि ( ढ ) ।

[तथा कृत्वा ।] अये ! न कश्चित् ? नमः कार्तिकेयाय । [प्रविश्य  
दृष्ट्वा च ।] अये ! पुरुषद्वयं सुप्तम् । भवतु, आत्मरक्षार्थं द्वार-  
मुद्घाटयामि । कथं जीर्णत्वाद्गृहस्य विरौति कपाटं, तत्  
यावत् सलिलमन्वेपयामि । क्व नु खलु सलिलं भविष्यति ?

(१६) एतेनेति । एतेन यज्ञपूत्रेण भित्तिषु कुण्डेषु कर्ममार्गं सन्धिस्थानं  
मापयति दैर्घ्यं विस्तारयोः परिमितं करोति, मूषणसम्प्रयोगान् परिहितालङ्कारान्  
नीचयति यथास्थानात् निष्काशयति, कपाटे यन्वदृढे यन्त्रेण अर्गलेन दृढे अङ्गुलि-  
प्रवेशायोग्ये इत्यर्थः उद्घाटकः तस्य इति शेषः भवति । तथा कौटैः भुजगैश्च दृष्टस्य  
मतः परिवेष्टनं परितः बन्धनञ्च भवति । वसन्ततिलकं वृत्तम् ।

(१७) शिखेति । सुवर्णवत् पिञ्जरा पिङ्गलवर्णां प्रदीपस्य शिखा सन्धिसुखेन  
निर्गता सती महीतले पर्यन्ततमःसमाहता पर्यन्तेषु प्रदेशेषु यत् तमः तेन समा-  
हता वेष्टिता कषे परीक्षाप्रस्तरे निवेशिता अर्पिता सुवर्णस्य रेखेव विभाति ।  
वंशस्यविलं वृत्तम् ।

(ढ) प्रतिपुरुषं पुरुषं प्रति निवेशयामि मनः संदधामि अस्ति कश्चित् पुरुषो  
नवेति विनयानीत्यर्थः ।

[इतस्ततो दृष्ट्वा सलिलं गृहीत्वा क्षिपन् सशङ्कम् ।] मा तावत् भूमौ पतत् शब्दमुत्पादयेत् । भवतु एवं तावत् । [ पृष्ठेन प्रतीक्ष्य कपाटमुद्घाट्य ।] भवतु एवं तावत् इदानीं परीक्षे, किं लक्ष्यसुप्तम् उत परमार्थसुप्तमिदं द्वयम् ? [त्रासयित्वा परीक्ष्य च ।] अये ! परमार्थसुप्तेनानेन भवितव्यम् । तथाहि, निःश्वासीऽस्य न शङ्कितः सुविशदः स्वप्नान्तरं वर्त्तते, दृष्टिर्गाढनिमीलिता न विकला नाभ्यन्तरे चञ्चला । गात्रं स्रस्तशरीरसन्धिश्चिथिलं, शय्याप्रमाणाधिकं, दीपञ्चापि न मर्षयेदभिमुखं स्याल्लक्ष्यसुप्तं यदि ॥ १८ ॥

[समन्तादवलोक्य ।] अये ! कथं दृढः ? अयं दर्दुरः, अयं पणवः, इयमपि वीणा, एते वंशाः, अमी पुस्तकाः, कथं नाट्याचार्यस्य गृहमिदम् ? अथवा, भवनप्रत्ययात्प्रविष्टोऽस्मि, तत् किं परमार्थदरिद्रोऽयम् ? उत राजभयाच्चौरभयात् वा भूमिष्ठं द्रव्यं धारयति ? तन्ममापि नाम शर्विलकस्य भूमिष्ठं द्रव्यम् । भवतु, वीजं प्रक्षिपामि । [तथा कृत्वा ।] निक्षिप्तं वीजं न क्वचित्स्फारीभवति (ण) । अये ! परमार्थदरिद्रोऽयम् । भवतु, गच्छामि ।

(१८) निःश्वास इति । अस्य सुप्तपुरुषद्वयस्य निःश्वासः न शङ्कितः न शङ्कास्थानं जागरितत्वेनेति भावः । यतः सुविशदः सुनिर्मलः सरल इत्यर्थः सन् स्वप्नान्तरं निद्रावकाशं व्याप्य वर्त्तते, दृष्टिः गाढनिमीलिता विकला न कृत्रिमनिमीलिता न, यतः अभ्यन्तरे न चञ्चला कृत्रिमनिद्रायामभ्यन्तरे तारकास्फुरणादिति भावः, गात्रं स्रस्तशरीरसन्धिश्चिथिलं चिथिलसन्धितया पतितं शय्याप्रमाणाधिकं शय्याया यत्प्रमाणं परिमाणं ततः अधिकञ्च कृत्रिमनिद्रायां शरीरस्य शय्याविच्युतेरसम्भवादिति भावः । किञ्चेति चार्थः यदि लक्ष्यसुप्तं कपटनिद्रितं स्यात् पुरुषद्वयमिति शेषः तदा अभिमुखं समुखवर्त्तनं दीपं न मर्षयेत् न सहेत । शाङ्खलविक्रीडितं वृक्षम् ।

(ण) दर्दुरपणवौ वाद्ययन्त्रमेदौ । नाट्याचार्यः नाट्यस्य लक्षणया तौथैत्रिकस्य

विदू । [उत्स्रप्रायते ।] भो वयस्य ! सन्धी विन्न दिज्जदि,  
चौरं विन्न पेक्खामि, ता गेह्लदु भवं एदं सुवस्सभण्डञ्चं (१६)

शर्वि । किं नु खलु अयमिह मां प्रविष्टं ज्ञात्वा दरिद्रोऽ-  
स्मीति उपहसति, (त) तत् किं व्यापादयामि ? उत लघुत्वात्  
उत्स्रप्रायते । [दृष्ट्वा ।] अये ! जर्जरस्नानशाटीनिबद्धं दीपप्रभया  
उद्दीपितं सत्यमेवैतदलङ्करणभाण्डम् । भवतु, गृह्णामि । अथवा,  
न युक्तं तुल्यावस्थं कुलपुत्रजनं (घ) पीडयितुम्, तद्गच्छामि ।

विदू । भो वयस्य ! साविदो सि गोवस्सणकामाए, जइ  
एदं सुवस्सभण्डञ्चं ए गेह्लसि (२०) (द) ।

शर्वि । अनतिक्रमणीया भगवती गोकाम्या ब्राह्मणकाम्या  
च (ध) । तद्गृह्णामि । अथवा, ज्वलति प्रदीपः । अस्ति

(१६) भो वयस्य ! सन्धिरिव दृश्यते, चौरमिव पश्यामि, तत् गृह्णातु भवान्  
इदं सुवर्णभाण्डम् ।

(२०) भो वयस्य ! शापितोऽसि गोब्राह्मणकाम्यया, यदि एतत् सुवर्णभाण्डं  
न गृह्णासि ।

आचार्यः शिचागुरुः तस्य । भूमिष्ठं भूमितलनिखातं धारयति स्वामित्वेनाधि-  
करोति । ममापि नाम शर्विलस्य भूमिष्ठं द्रव्यं भूमिष्ठस्यापि हरणं मम असाध्यं  
नेति भावः । स्कारोभवति विस्तारमापद्यते निखातघने भूतले समन्ववीजनिक्षेपे  
तत् स्थानस्य स्कीतता स्यादिति चौरशास्त्रप्रसिद्धिः ।

(त) उपहसति मिथ्यासुवर्णभाण्डकथनेनेति श्लेषः ।

(घ) तुल्यावस्थं आत्मन इति श्लेषः दरिद्रमित्यर्थः । कुलपुत्रजनं सत्कुलीव्यत्र-  
पुरुषम् ।

(द) शापितः शपथं कारितः मयेति श्लेषः । गोब्राह्मणकाम्यया गवां ब्राह्मणा-  
नास काम्यया अभिलाषेण अयं भावः गोब्राह्मणानां अभिलाषापूर्णे यत् पातकं  
स्यात् मम इह्यात् सुवर्णभाण्डाग्रहणे तव तत् पातकं भवितेति भावः ।

(ध) भगवती प्रभूतशक्तिसम्पन्ना गोकाम्या गवां कामना, ब्राह्मणकाम्या  
ब्राह्मणानां कामना च अनतिक्रमणीया अतिक्रमितुमशक्या ।

च, मया प्रदीपनिर्वापणार्थमाग्नेयः कीटो धार्यते, तं तावत्-  
प्रवेशयामि, तस्यायं देशकालः । एष मुक्तो मया कीटो यातु  
एव अस्य दीपस्य उपरि मण्डलैर्विचित्रैर्विचरितुम्, एष पक्ष-  
द्वयानिलेन निर्वापितो भद्रपीठेन (न) धिक्कृतमन्धकारम् ।  
अथवा, मयापि अस्मद्ब्राह्मणकुलेन धिक्कृतमन्धकारम् । अहं  
हि चतुर्वेदविदोऽप्रतिग्राहकस्य पुत्रः शर्विलको नाम ब्राह्मणो  
गणिकामदनिकार्थमकार्यमनुतिष्ठामि । इदानीं करोमि  
ब्राह्मणस्य प्रणयम् । [इति जिष्टच्छति ।]

विदू । भो वयस्य ! शीतलो दे अग्रहस्त्यो (२१) ।

शर्वि । धिक् प्रमादः । सलिलसम्पर्कात् शीतलो मेऽग्र-  
हस्तः । भवतु, कक्षयोर्हस्तं प्रक्षिपामि । [नाट्येन सव्यहस्त-  
मुष्णीकृत्य गृह्णाति ।]

विदू । गहिदं ? ( २२ ) ।

शर्वि । अनतिक्रमणीयोऽयं ब्राह्मणप्रणयः, तद्गृहीतम् ।

विदू । दाणीं विक्रिण्णिदपसो विअ बाणिअो, अहं सुहं  
सुविस्सं ( २३ ) ।

शर्वि । महाब्राह्मण ! स्वपिहि वर्षशतम् । कष्टमेवं लद-  
निकागणिकार्थं ब्राह्मणकुलं तमसि पातितम्, अथवा, आत्मा  
पातितः ।

धिगस्तु खलु दारिद्रमनिवेदितपौरुषम् ।

यदेतद्गहिदं कर्म निन्दामि च, करोमि च ॥ १६ ॥

(२१) भो वयस्य ! शीतलो दे अग्रहस्तः । (२२) गृहीतम् ?

(२३) इदानीं विक्रीतपण्य इव ब्रह्मिक् अहं सुखं स्वप्स्यामि ।

(न) भद्रपीठेन तदाख्येन कीटेन इत्यर्थः ।

(१६) धिगिति । अनिवेदितं अकथितं अगणितं पौरुषं यत्र तादृशं दारिद्र्यं



तद्यावत् मदनिकाया निष्क्रयणार्थं (प) वसन्तसेनागृहं  
गच्छामि । [परिक्रम्यावलोक्य च ।] अये, पदशब्द इव । मा  
नाम रक्षिणः । भवतु, स्तम्भीभूत्वा तिष्ठामि । अथवा ममामि  
नाम शर्विलकस्य रक्षिणः ? योऽहम् ।

माञ्जारः क्रमणे, ऋगः प्रसरणे, श्येनो ग्रहालुञ्चने,

सुप्तासुप्तमनुष्यवीर्यतुलने श्वा, सर्पणे पन्नगः ।

साया रूपशरीरवेशरचने, वाग् देशभाषान्तरे,

दीपो रात्रिषु सङ्कटेषु डुडुसो, वाजी स्थले, नौर्जले ॥२०॥

अपिच,

भुजग इव गतौ, गिरिः स्थिरत्वे, पतगपतेः परिसर्पणे च तुल्यः ।

शश इव भुवनावलीकनेऽहं इव च ग्रहणे, बले च सिंहः ॥२१॥

धिक् । यत् यस्मात् अहं दरिद्र इति शेषः एतत् क्रियमाणमित्यर्थः गर्हितं पापं  
कर्म चौर्यं निन्दामि च करोमि च । अनुष्टुप्ब्रह्मम् ।

(प) निष्क्रयणार्थं दास्यात् सीचनार्थमित्यर्थः ।

(२०) माञ्जार इति । क्रमणे निःशब्दपदसञ्चारे माञ्जारः विडालः प्रसरणं  
द्रुतगमने ऋगः हरिणः ग्रहालुञ्चने ग्रहणे आलुञ्चने छेदने च श्येनः हिंस्रपक्षि-  
विशेषः, सुप्तस्य असुप्तस्य च मनुष्यस्य यत् वीर्यं पराक्रमः तस्य तुलने अवधारण  
या कुकुरः कुकुर इव सुप्तसमुत्तं वा जगं निश्चिनीमीति भावः । सर्पणे वक्रगमने  
पन्नगः सर्पः रूपशरीरवेशरचने माया चातुर्यमयो विद्या, ऐन्द्रजालिकावत् मायया  
अग्नेपविधं रूपादिकं कर्तुं शक्तीमीत्यर्थः, देशभाषान्तरे देशभाषाविशेषे वाक् सर-  
स्वती सर्वा एव भाषा विजानामीति भावः, रात्रिषु दीपः दीपो यथा सर्वगः सन्  
नवं पश्यति अहमपि तथा इति भावः, सङ्कटेषु दुर्गमेषु डुडुसः तदाख्यप्राणिविशेषः,  
अथतर इति केचित् स्थले वाजी अश्वः, तथा जले नौः । शार्दूलविक्रीडितं ब्रह्मम् ।

(२१) भुजग इति । गतौ गतिविशेषे भुजगः सर्प इव स्थिरत्वे अवैमुख्ये  
इति यावत् गिरिः पर्वत इव, परिसर्पणं सहसा लक्ष्यसुदृश्यं गमने पतगपतेः  
गमइत्य तुल्यः, भुवनावलीकने भुवनस्य अवलीकने चतुर्दिग्दर्शने शश इव, ग्रहण  
इत्यात् आक्रमणे इवः शार्दूल इव तथा बले सिंह इव । पुष्यिताया वृत्तमिदम् ।

[प्रविश्य रदनिका ।] हृष्टी, हृष्टी ! बाहिर-दुआर-सालाए पसुतो वड्ढमाणओ, सोवि एत्थ ण दीसइ । भोदु, अज्ज-मित्तेअं सहावेमि (२४) । [इतिपरिक्लामति ।]

शर्वि । [रदनिकां हेन्तुमिच्छति निरूप्य ।] कथं स्त्री ? भवतु, गच्छामि । [इति निष्क्रान्तः ।]

रद । [गत्वा सतासम् ।] हृष्टी, हृष्टी ! अम्हाणं गेहे सन्धिं कप्पिअ चोरो णिक्कमति (फ) । भोदु, मित्तेअं गदुअ पढो-धेमि । [विदूषकमुपगम्य ।] अज्ज मित्तेअ ! उट्ठेहि, उट्ठेहि, अम्हाणं गेहे सन्धिं कप्पिअ चोरो णिक्कन्तो (२५) ।

विदू । [उत्थाय ।] आः दासीए धीए ! किं भणसि चोरं कप्पिअ सन्धी णिक्कन्तो ? (२६) ।

रद । हदास ! अलं परिहासेण, किं ण पेक्खसि एणं ? (२७) ।

विदू । आः, दासीए धीए ! किं भणसि ? दुदिअं दिअ दुआरअं उद्दाडिदंत्ति । भो बअस्स चारुदत्त ! उट्ठेहि, उट्ठेहि, अम्हाणं गेहे सन्धिं दइअ चोरो णिक्कन्तो (२८) ।

(२४) हा धिक्, हा धिक् ! वहिर्दारशालायां प्रसुप्तो वर्द्धमानकः सोऽप्यत्र न दृश्यते, भवतु, आर्थमैत्रेयम् आह्वयामि ।

(२५) हा धिक्, हा धिक् ! अस्माकं गृहे सन्धिं कर्त्तयित्वा चोरो निष्क्रामति । भवतु, मैत्रेयं गत्वा प्रबोधयामि । आर्थं मैत्रेय ! उत्तिष्ठ, उत्तिष्ठ, अस्माकं गेहे सन्धिं कर्त्तयित्वा चोरो निष्क्रान्तः ।

(२६) आः दास्याः पुत्रिके ! किं भणसि चोरं कर्त्तयित्वा सन्धिर्निष्क्रान्तः ?

(२७) हताश ! अलं परिहासेन किं न प्रेक्षसि एतत् ?

(२८) आः, दास्याः पुत्रिके ! किं भणसि ? द्वितीयमिव द्वारम् उद्घाटितः ।

(फ) निष्क्रामति पलायते ।

चारु । भवतु, भोः ! अलं परिहासेन ।

विदू । भो ! ए परिहासो, पेक्खदु भवं (२६) ।

चारु । कस्मिन् उद्देशे ?

विदू । भो ! एसो (३०) ।

चारु । [विलोक्य ।] अहो दर्शनीयोऽयं सन्धिः ।

उपरितलनिपातितेष्टकोऽयं शिरसि तनुर्विपुलश्च मध्यदेशे ।

असदृशजन-सम्प्रयोगभीरोर्हृदयमिव स्फुटितं महागृहस्य ॥२२॥

कथमस्मिन्नपि कर्मणि कुशलता ।

विदू । भो वअस्स ! अअं सन्धी दुवेहिंज्जेव दिस्सो भवे ।

आदु, आगन्तुएण, सिक्खिदुकामेण (ब) वा । अस्सधा इध

उज्जइणीए को अम्हाणं घरविहवं ए जाणादि (३१) ।

चारु । वैदेश्येन कृतो भवेन्मम गृहे व्यापारमभ्यस्यता,

नासौ वेदितवान् धनैर्विरहितं विस्रब्धसुप्तं जनम् ।

मिति । भो वयस्य चारुदत्त ! उत्तिष्ठ, उत्तिष्ठ, अस्माकं गृहे सन्धिं दत्त्वा  
चौरो निपक्रान्तः ।

(२६) भो ! न परिहासः, प्रेक्षतां भवान् ।

(३०) भो ! एषः । "

(३१) भो वयस्य ! एष सन्धिर्द्वाभ्यामेव दत्तो भवेत् । अथवा आगन्तुकेन,  
शिचितुकामेन वा, अन्यथा अत्रोज्जयित्वां कोऽस्माकं गृहविभवं न जानाति ।

(२२) उपरीति । अयं सन्धिः उपरितलात् ऊर्ध्वात् निपातिसा इष्टको यस्य  
तादृशः शिरसि उपरिभागे तनुः अन्यपरिसरः मध्यदेशे विपुलः विशालश्च असदृश-  
जनसम्प्रयोगभीरोः अयोग्यजनप्रवेशशङ्कितस्य महागृहस्य महतः हृदयं  
वक्षस्त्रलं स्फुटितमिव । पुष्पिताया वृक्षम् ।

(ब) आगन्तुकेन उदासीनेन, शिचितुकामेन शिचार्थिना अव्युत्पन्नेनेति  
यावत् ।

(२३) वैदेश्येनेति । वैदेश्येन विदेशिकतया अज्ञानत इति यावत् अथवा

दृष्ट्वा प्राञ्जहतीं निवासरचनामस्माकमाशान्वितः

सन्धिच्छेदनखिन्न एव सुचिरं पश्चान्निराशो गतः ॥२३॥

ततः सुहृद्भ्यः किमसौ कथयिष्यति तपस्वी, सार्थवाहसुतस्य  
गृहं प्रविश्य न किञ्चिन्मया समासादितमिति ।

विदू । भो ! कथं तं ज्जेव चौरहृदत्रं अणुसीचसि ? तेण  
चिन्तिदं सहन्तं एदं गेहं, इदो रअणभण्डत्रं सुवखभण्डत्रं  
वा, णिकामइस्सामि । [स्मृत्वा सविषादमात्मगतम् ।] कहिं  
तं सुवखभण्डत्रं ? [पुनरनुस्मृत्य प्रकाशम् ।] भो वअस्स ! तुमं  
सब्बकालं भणसि, सुक्खो मित्तेअओ, अपण्डितो मित्तेअओ  
त्ति । सुट्ठु मए किदं, तं सुवखभण्डत्रं भवदो हत्थे समप्य-  
अन्तेण, अस्सधा दासीए पुत्तेण अदहिदं भवे (३२) ।

चारु । अलं परिहासेन ।

विदू । भो ! जह णाम अहं सुक्खो, किं ता परिहासस्स  
वि देशअलं ण जाणामि (३३) ।

चारु । कस्यां वेलायाम् ?

(३२) भो ! कथं तमेव चौरहतकमनुशीचसि ? तेन चिन्तितं सहदेतद्गृहम्,  
इती रवभाण्डं सुवर्णभाण्डं वा निष्क्रामयिष्यामि । कुत तत् सुवर्णभाण्डकम् ?  
भो वयस्य ! त्वं सर्वकालं भणसि, सुखीं मैत्रेयः, अपण्डितो मैत्रेय इति, सुष्ठु मया  
कृतं तत् सुवर्णभाण्डं भवती हस्ते समर्पयता, अन्यथा दास्याः पुत्रेणापहृतं भवेत् ।

(३३) भो ! यथा नाम अहं सुखस्तत्किं परिहासस्यापि देशकालं न  
जानामि ।

व्यापारं चौख्यवृत्तिम् अभ्यस्यता शिचमाणेन जनेन मन गृहे सन्धिः कृतः भवेत् ।  
असौ तस्कारः धनैर्विरहितं विहीनम् अतएव विस्मयसुप्तं निःशङ्कनिद्रितं जनं न  
वेदितवान् । अस्माकं महतीं निवासरचनाम् आवासगृहं दृष्ट्वा प्राक् आशान्वितः  
अतएव सुचिरं सन्धिच्छेदनेन खिन्नः शान्त एव पश्चात् निराशः सन् गतः । शार्दूल-  
विक्रीडितं वृत्तम् ।

विदू। भो ! जदा तुमं मए भण्णिदोसि, शीदलो दे अम्म-  
हत्थो (३४)।

चारु। कदाचिदेवमपि स्यात्। [सर्वतो निरूप्य सहर्षम्।]  
वयस्य ! दिष्ट्या ते प्रियं निवेदयामि।

विदू। किं ण अबहिदं ? (३५)।

चारु। हृतम्।

विदू। तथा वि किं पिअं ? (३६)।

चारु। यदसौ कृतार्थो गतः।

विदू। णासो क्खु सो (३७)।

चारु। कथं न्यासः ?। [मोहमुपगतः।]

विदू। समस्ससदु भवं। जइ णासो चोरेण अबहिदो, तुमं  
किं मोहं उवगदो ? (३८)।

चारु। [समाश्वस्य।] वयस्य !

कः अद्दास्यति भूतार्थं सर्वो मां तूलयिष्यति।

शङ्कनीया हि लोकेऽस्मिन् निष्प्रतापा दरिद्रता ॥ २४ ॥

(३४) भो ! यदा त्वं मया भणितोऽसि, शीतलस्ते अग्रहस्तः।

(३५) किं नापहतम् ? (३६) तथापि किं प्रियम्।

(३७) न्यासः खलु सः।

(३८) समाश्वसितुं भवान् यदि न्यासचोरेणापहतः, त्वं किं मोहमुपगतः ?

(२४) क इति। कः जनः भूतार्थं यथार्थं तस्करेणैव हतं स्वर्णभाण्डं नास्य  
बद्धनेति अद्दास्यति प्रत्येष्यति, सर्वो जनः मां तूलयिष्यति तूलमिव लघुं करिष्यति  
न्यासहरणादिति भावः, तूलयिष्यतीति पाठे तूलयिष्यति संशयव्युदासार्थं तुलायां  
संस्थाय परीक्षिष्यते तदुक्तं याज्ञवल्क्येन यथा तुलाग्न्यापीविषं कीषी दिव्यानीह  
विग्रहये इति। हि यतः लोके संसारे दरिद्रता निष्प्रतापा प्रतापरहिता  
प्रतापाभावात् सर्वे सद्वा, अतएव शङ्कनीया शङ्कास्थानम्। अनुष्टुप्पद्यम्।

भोः ! कष्टम्,

यदि तावत्कृतान्तेन प्रणयोऽर्थेषु मे कृतः ।

किमिदानीं नृशंसेन चारित्रमपि दूषितम् ॥ २५ ॥

विदू । अहं क्वु अबलविस्त्रं । केण दिस्त्रं ? केण गहिदं ?

को वा सक्वि ? त्ति (३६) ।

चारु । अहमिदानीमनृतसभिधास्ये ?

भैक्ष्येणाप्यर्जयिष्यामि पुनर्न्यासप्रतिक्रियाम् ।

अनृतं नाभिधास्यामि चारित्रभ्रंशकारणम् ॥ २६ ॥

रद । ता जाव अज्जा-धूदाए (भ) गदुअ णिवेदेमि (४०) ।

[इति निष्क्रान्ता ।]

[प्रविशति चेट्या सह चारुदत्तबधूः ।]

बधूः । [ससम्भ्रम् ।] अइ सच्चं अवरिक्खदसरौरो अज्ज-  
उत्तो अज्जमित्तेएण सह ? (४१) ।

(३६) अहं खलु अपलपिष्यामि, केन दत्तम् ? केन गृहीतम् ? कोवा साधौति ?

(४०) तत् यावत् आर्यायै धूतायै गत्वा निवेदयामि ।

(४१) अयि ! सत्यम्, अपरिचितशरीर आर्यपुत्रः आर्यमैत्रेयेण सह ?

(२५) यद्वीति । कृतान्तेन दैवेन यदि तावत् कृतान्तेन यमदैवयोरिति कोषः  
मे मम अर्थेषु प्रणयः यद्व्याभिलाषः कृतः तदा नृशंसेन निष्ठुरेण नृशंसे घातुकः  
क्रूरः इत्यमरः । तेनेति शेषः इदानीं मम चारित्रम् अपि किं कथं दूषितम् ।  
अनुष्टुप्ब्रह्मम् ।

(२६) भैक्ष्येति । भैक्ष्येण भिक्षया अपि न्यासस्य गच्छितधनस्य प्रतिक्रियां  
परिशोधं तदुचितधनमिति यावत् अर्जयिष्यामि, चारित्रभ्रंशकारणं सहृत्तच्युतिहेतु  
अनृतम् असत्यं न अभिधास्यामि वक्ष्यामि । अनुष्टुप्ब्रह्मम् ।

(भ) धूतेति । चारुदत्तस्य पत्न्या नाम ।

चेटी । भट्टिणि ! सच्चं, किंतु जो सो वेस्साजणकरको अलं-  
कारओ सो अबहिदो (४२) ।

[वधूर्मीहं नाटयति ।]

चेटी । समस्ससदु अज्जा धूदा (४३) ।

वधूः । [समाश्रयस्य ।] हञ्जे ! किं भणसि ? अबरिक्खद-  
सरीरो अज्ज उत्तो त्ति । वरं दाणिं सो सररीरेणं परिक्खदो,  
ण उण चारित्तेण । संपदं, उज्जइणीए जणो एब्बं मन्त-  
इस्सदि, दलिहदाए अज्जउत्तेण ज्जेव ईदिसं अकज्जं अणु-  
चिद्धिदंत्ति । [ऊर्ध्वसवलोक्य निःश्वस्य च ।] भअबं कअन्त !  
पोक्खर-वत्तपडिद-जलविन्दुचञ्चलेहिं कीलसि दलिहपुरिस-  
भाअधेएहिं । इअं च मे एक्का मादुघरलद्धां रअणावली  
चिद्धिदि । एदं पि अदिसोण्डीरदाए (म) अज्जउत्तो ण  
गहिस्सदि । हञ्जे ! अज्जमित्तेअं दाव सदावेहिं (४४) ।

चेटी । जं अज्जा धूदा आणवेदि । [विदूषकमुपगम्य ।]  
अज्ज मित्तेअ ! धूदा दे सदावेदि । (४५) ।

(४२) स्वामिनि ! सत्त्वं, किन्तु यः स वेस्साजनस्यालङ्कारकः सोऽपहतः ।

(४३) समान्यसितु आर्या धूता ।

(४४) चेष्टि ! किं भणसि ? अपरिचितशरीर आर्यपुत्र इति । वरम्, इदानीं  
म शरीरेण परिचितो, न पुन्यारित्तेण । साम्प्रतमुज्जयिन्यां जन एवं मन्त्रयिष्यति,  
दरिद्रतया आर्यपुत्रेष्वैव ईदृशकार्यम् अनुष्ठितम् । भगवन् कृतान्त ! पुंकरपत्र-  
पतितजलविन्दुचञ्चलैः क्रीडसि दरिद्रपुरुषभागधियैः । इयञ्च मे एका मादृश्यह-  
न्ना रवावली तिष्ठति । एतामपि अतिश्रीण्डीरतया आर्यपुत्रो न गहीष्यति ।  
चेष्टि ! आर्यसैत्रियं तावदाह्वय ।

(४५) यत् आर्या धूता आज्ञापयति । आर्यसैत्रिय ! धूतां त्वामाह्वयति ।

(म) अतिश्रीण्डीरतया अत्युदारतया ।

विदू । कहिं सा ? (४६) ।

चेटी । एसा चिठ्ठदि, उबसप्प (४७) ।

विदू । [उपसृत्य ।] सोत्थि भोदीए (४८) ।

वधू । अज्ज ! वन्दामि, अज्ज ! पुरत्थिआमुहो (य) होहि (४९) ।

विदू । एसो भोदि ! पुरत्थिआमुहो संबत्तोम्हि (५०) ।

वधू । अज्ज ! पडिच्छ इमं (५१) ।

विदू । किं खेदं ? (५२) ।

वधू । अहं क्वु रअणसद्धिं उववत्तिदा (र) आसि । तहिं

जधाविहवाणुसारेण बम्हणो पडिग्गाहिदब्बो, सो अ ए पडिग्गाहिदो, ता तस्य किदे पडिच्छ इमं रअणसालिअं (५३) ।

विदू । [गृहीत्वा ।] सोत्थि, गमिस्सं पिअवअस्सस्स णिवेदेमि (५४) ।

(४६) कुत्र सा ? (४७) एषा तिष्ठति, उपसर्प ।

(४८) स्वस्ति भवत्याः ।

(४९) आर्य्य ! वन्दे । आर्य्य ! पुरस्तान्मुखी भव ।

(५०) एष भवति ! पुरस्तान्मुखः संवत्तोऽस्मि ।

(५१) आर्य्य ! प्रतीच्छ इमाम् । (५२) किं न्विदम् ?

(५३) अहं खलु रत्नपट्टी सुपीषिता आसम्, तत्र यथा विभवानुसारेण ब्राह्मणः प्रतिग्राहितव्यः, स च न प्रतिग्राहितः, तत् तस्य कृते प्रतीच्छ इमां रत्नमालिकाम् ।

(५४) स्वस्ति, गमिष्यामि प्रियवयस्यस्य निवेदयामि ।

(य) पुरस्तान्मुखः पुरस्तात् सुखं यस्य सः सम्मुखवर्तीत्यर्थः ।

(र) रत्नपट्टी पट्टीविशेषं यत्र रत्नदानं विहितमिति भावः, उपीषिता कृतोपवासा ।



वधूः । अज्ज मित्तेअ ! मा खलु मं लज्जावेहि (५५) । [इति  
निष्क्रान्ता ।]

विदू । [सविस्मयम् । अहो ! से महाणुभावदा (५६) ।

चारु । अये ! चिरयति मैत्रेयः । मा नाम वैक्लव्याद-  
कार्यं (ल) कुर्व्यात् ? मैत्रेय, मैत्रेय !

विदू । [उपसृत्य ।] एसोम्हि, गेह्ण एदं (५७) । [रत्नावलीं  
दर्शयति ।

चारु । किमेतत् ?

विदू । भो ! जं दे सरिसदारसङ्ग्रहस्य फलं (५८) ।

चारु । कथं, ब्राह्मणी मामनुकम्पते । कष्टम् ! इदानी-  
मस्मि दरिद्रः ।

आत्मभाग्य-क्षतद्रव्यः स्त्रीद्रव्येणानुकम्पितः ।

अर्थतः पुरुषो नारी, या नारी सार्थतः पुमान् ॥ २७ ॥

अथवा, नाहं दरिद्रः । यस्य मम,

(५५) आर्यं मैत्रेय ! मा खलु मां लज्जितां कुरु ।

(५६) अहो ! अस्या महानुभावता ।

(५७) एषोऽस्मि, गृह्णाण एताम् ।

(५८) भो यत्ते सङ्ग्रहदारसङ्ग्रहस्य फलम् ।

(ल) वैक्लव्यात् न्यासरक्षणे अनवहितत्वरूपानुचितकार्यंकरणादित्यर्थः अका-  
र्यम् अविधिना आत्मघातादिरूपम् ।

(२७) आत्मेति । आत्मनः भाग्येन दुर्देवेन क्षतं विनष्टं द्रव्यं यस्य सः अहं  
स्त्रीद्रव्येण स्त्रीधनेन अनुकम्पितः अनुगृह्णीतः तथाहि पुरुषः अर्थतः धनेन कार्येण  
वा कदाचिदिति शेषः, नारी । या नारी सापि अर्थतः धनेन कार्येण वा पुमान्  
भवति । अनुष्टुप्वृत्तम् ।

विभवानुगता भार्या, सुखदुःखसुहृद्भवान् ।

सत्यञ्च न परिभ्रष्टं यद्दरिद्रेषु दुर्लभम् ॥ २८ ॥

सैत्रेय ! गच्छ रत्नावलीमादाय वसन्तसेनायाः सक्वाशं, वक्तव्या च सा मद्वचनात्, यत् खलु अस्माभिः सुवर्णभारुड-  
सात्मीयमिति कृत्वा विश्रम्भात् द्यूते हारितं, तस्य कृते गृह्य-  
तामियं रत्नावली इति ।

विदू । मा दाव अक्खाइदस्स अभुत्तस्स अप्पमुल्लस्स चोरिहं  
अवहिदस्स कारणादो, चदुस्समुद्दसारभूदा रअणावली  
दीअदि (५६) ।

चारु । वयस्य ! मा मैवम् ।

यं समालम्ब्य विश्वासं न्यासोऽस्मासु तथा कृतः ।

तस्यैतन्महतो मूल्यं प्रत्ययस्यैव दीयते ॥ २९ ॥

तद् वयस्य ! अस्मच्छरीरसृष्टिकया शापितोऽसि, ( व )

नैनासग्राहयित्वा अत्रागन्तव्यम् । वर्द्धमानक !

(५६) मा तावत् अखादितस्य अभुक्तस्य अल्पमूल्यस्य चौरैरपहृतस्य कार-  
णात् चतुःसमुद्रसारभूता रत्नावली दीयते ।

(२८) विभवेति । भार्या विभवानुगता यदा यादृशी विभवः तदा तमनुगता  
न कदापि विमनायते इति भावः । भवान् सुखे दुःखे च सुहृद् सखा यत् सत्यं  
दरिद्रेषु दुर्लभं दरिद्रः सत्यवादी भवितुं नार्हतीति भावः तदपि न परिभ्रष्टम् ।  
अनुष्टुप्वृत्तम् ।

(२९) यमिति । यं विश्वासं समालम्ब्य तथा वसन्तसेनया अस्मासु न्यासः कृतः  
एतत् रत्नमिति शेषः तस्य महतः प्रत्ययस्यैव मूल्यं दीयते । न तु वस्तुन इति  
भावः । अनुष्टुप्वृत्तम् ।

(व) अस्मच्छरीरसृष्टिकया मदीयशरीरस्पर्शेन शापितः शपथं कारितः ।

एताभिरिष्टिकाभिः सन्धिः क्रियतां सुसंहतः शीघ्रम् ।

परिवाद-वहल-दोषान्न यस्य रक्षां परिहरामि ॥ ३० ॥

वयस्य मैत्रेय ! भवताप्यक्तपण-शीख्डीयमभिधातव्यम् (श) ।

विदू । भो ! दरिद्रो किं अकिविणं मन्तेदि ? (६०) ।

चारु । अदरिद्रोऽस्मि सखे ! यस्य मम । [विभवानुगता  
भार्येत्यादि पुनः पठति ।] तद्गच्छतु भवान्, अहमपि कृत-  
शौचः सन्ध्यामुपासे । [इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।]

सन्धिच्छेदो नाम तृतीयोऽङ्कः समाप्तः ।

### चतुर्थोऽङ्कः ।

[ततः प्रविशति चेटो ।]

चेटो । आणत्तम्हि अत्ताए अज्जआए सआसं गन्तुं । एसा  
अज्जआ चित्तफलअणिसख-दिट्ठी मदणिआए सह किंपि  
मन्तअन्ती चिद्धदि । ता जाव उवसप्पामि (१) । [इति परि-  
क्रामति ।]

(६०) भो ! दरिद्रः किम् अक्तपणं मन्तयति ?

(१) आज्ञप्तास्मि माता, आर्यायाः सकाशं गन्तुम् । एषा आर्या चित्तफलक-  
निषख-दृष्टिर्मदनिकया सह किमपि मन्तयन्ती तिष्ठति, तत् यावद् उपसर्पामि ।

(३०) एताभिरिति । एताभिः इष्टिकाभिः शीघ्रं सन्धिः सुसंहतः बद्धः क्रियतां  
परिवादवहलदोषात् परिवादे लोकनिन्दायाम् अस्य गृहे चौरः प्रविष्ट इत्येवं  
रूपायां यः वहलः महान् दोषः तस्मात् यस्य सन्धिः रक्षां न परिहरामि न  
त्यजामि सततमेव सन्धिं रक्षामीत्यर्थः ।

(श) अक्तपणशीख्डीयं कार्पण्यं दीनता तद्रहितं शीख्डीयं श्रीदार्यं यस्मिन्  
तद् यथा तथेति क्रियाविशेषणम् ।

[ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टा वसन्तसेना मदनिका च ।]

वसं । हञ्जे मदणिण ! अवि सुसदिसी इअं चित्ताकिदी  
अज्जचारुदत्तस्स ? (२) ।

मद । सुसदिसी (३) ।

वसं । कधं तुमं जाणासि ? (४) ।

मद । जेण अज्जआए सुसिणिद्धा दिट्ठी अणुलगा (५) ।

वसं । हञ्जे ! किं वेसवासदाक्खिणेण (क) मदणिण !  
एव्वं भणासि ? (६) ।

मद । अज्जए ! किं जो ज्जेव जणो वेसे पडिबसदि, सो  
ज्जेव अलीअदक्खिणो (ख) भोदि ? (७) ।

वसं । हञ्जे ! णाणापुरिससङ्गेण वेस्साजणो अलीअद-  
क्खिणो भोदि (८) ।

मद । जदो दाव अज्जआए दिट्ठी इध अभिरमदि हिअअं  
च, तस्स कारणं किं पुच्छीअदि ? (९) ।

(२) चेति मदनिके ! अपि सुसदृशी इयं चित्राकृतिः आर्यचारुदत्तस्य ?

(३) सुसदृशी । (४) कथं त्वं जानासि ?

(५) येन आर्यायाः सुस्निग्धा दृष्टिरनुलगा ।

(६) चेति ! किं वेशवासदाक्षिणेन मदनिके ! एवं भणसि ?

(७) आर्ये ! किं य एव जनी वेशे प्रतिवसति स एव अलीकदक्षिणी भवति ?

(८) चेति ! नानापुरुषसङ्गेन वेश्याजनोऽलीकदक्षिणी भवति ।

(९) यतस्तावत् आर्याया दृष्टिरिह अभिरमते हृदयञ्च, तस्य कारणं किं  
पृच्छति ?

(क) वेशवासदाक्षिणेन वेशे वेश्याजननिलये वेशी वेश्याजनाश्रय इत्यमरः ।  
वासः वेशवासः तेन यत् दाक्षिण्यं नैपुण्यं चातुर्यमित्यर्थः तेन ।

(ख) अलीकदक्षिणः चातुरीपरः ।

वसं । हञ्जे ! सहीजणादो उवहसणीअदां रक्खामि(१०)(ग)  
मद । अज्जे ! एव्वं णेदं, सहीजणचित्ताणुवत्ती अव-  
लाअणो भोदि (११) ।

प्रथमा चेटी । [उपसृत्य ।] अज्जे ! अत्ता आणवेदि,  
गहिदावगुण्ढणं पक्खदुआरणे सज्जं प्रवहणं (घ) । ता  
गञ्जेत्ति (१२) ।

वसं । हञ्जे ! किं अज्जचारुदत्तो मं णइस्सदि ? (१३) ।

चेटी । अज्जे ! जेण प्रवहणेण सह सुवर्णदशसाह-  
स्सिअो (ङ) अलङ्कारअो अणुप्येसिदो (१४) ।

वसं । को उण सो ? (१५) ।

चेटी । एसो ज्जेव राअस्सालो संठाणअो (१६) ।

वसं । [सक्रोधम् ।] अपेहि, मा पुणो एव्वं भणिस्ससि(१७)

(१०) चेटि ! सखीजनादुपहसनीयतां रक्षामि ।

(११) आर्य्ये ! एवं नेदं सखीजनचित्तानुवर्ती अवलाजनी भवति ।

(१२) आर्य्ये ! माता आज्ञापयति, गृहीतावगुण्ढनं पक्षद्वारे सज्जं प्रवहणं  
तत् गच्छति ।

(१३) चेटि ! किम् आर्य्य-चारुदत्तो मां नेष्यति ?

(१४) आर्य्ये ! येन प्रवहणेन सह सुवर्णदशसाहस्रिकोऽलङ्कारः अनुप्रेषितः ।

(१५) कः पुनः सः ? (१६) एष एव राजशालः संस्थानकः ।

(१७) अपेहि, मा पुनरेवं भणिष्यसि ।

(ग) रक्षामि अयोग्यानुरागात् उपहासा भवामि नवेति पृच्छामीति भावः ।

(घ) गृहीतावगुण्ढनम् आच्छादनयुक्तमित्यर्थः, प्रवहणं स्वीजनयोग्यवाहनं  
शिविकादि कर्णिरथः प्रवहणं हयनञ्च समं त्रयमित्यन्तरः ।

(ङ) सुवर्णदशसाहस्रिकाः अशीतिरत्तिमितं स्वर्णं सुवर्णं तेषां दशसहस्रं  
सुवर्णदशसहस्रं तेन लभ्यः सुवर्णदशसाहस्रिकः दशसहस्रसुवर्णमूल्य इत्यर्थः येनेति  
कर्त्तरि तृतीया ।

चेटी । प्रसीदतु प्रसीदतु अज्जआ, सन्देसेण हि पि-  
सिदा (१८) ।

वसं । अहं सन्देसस्स ज्जेव कुप्पामि (१९) ।

चेटी । ता किंति अत्तं विण्णविस्सं ? (२०) ।

वसं । एव्वं विण्णाविदब्बा, जइ मं जीअंतीं इच्छसि, ता  
एव्वं ण पुणो अहं अत्ताए आणाविदब्बा (२१) ।

चेटी । यथा दे रोअदि (२२) । [इति निष्क्रान्ता ।]

[प्रविश्य शर्विलकः ।]

दत्त्वा निशाया वचनीयदोषं, निद्राञ्च जित्वा नृपतेश्च रक्ष्यान् ।

स एष सूर्योदयमन्दरशिसः क्षपाक्षयाच्चन्द्र इवास्मि जातः ॥१॥

अपि च, यः कश्चित्त्वरितगतिर्निरीक्षते मां

सम्भ्रान्तं, द्रुतमुपसर्पति स्थितं वा ।

तं सर्वं तुलयति दूषितोऽन्तरात्मा

स्वैर्दोषैर्भवति हि शङ्कितो मनुष्यः ॥ २ ॥

(१८) प्रसीदतु प्रसीदतु आर्या, सन्देशेनास्मि प्रेषिता ।

(१९) अहं सन्देशस्यैव कुप्पामि ।

(२०) तत्किमिति मातरं विज्ञापयिष्यामि ?

(२१) एवं विज्ञापयितव्या, यदि मां जीवन्तीमिच्छसि, तदा एवं न पुनरहं  
मात्रा आज्ञापयितव्या ।

(२२) यथा ते रोचते ।

(१) दत्त्विति । निशायाः वचनीयदोषं निशा अनर्थकरीति अपवादरूपं  
दोषं दत्त्वा चौर्येण निशां दूषयित्वेत्यर्थः । निद्रां तथा नृपते, राज्ञः रक्ष्यान् रक्षा-  
पुरुषान् च जित्वा स एषः अहमिति शेषः क्षपाक्षयात् रात्रप्रसानात् सूर्योदयेन  
मन्दाः प्रभारहिताः रश्मयः किरणा यस्य तादृशः चन्द्र इव जातीऽस्मि चौराणां  
रात्राविव प्रभावः तथा दिवसे भयमिति भावः । उपजातिवृत्तम् ।

(२) य इति । यः कश्चित् मानवः त्वरितगतिः शीघ्रगमनः सन् सम्भ्रान्तम्

मया खलु मदनिकायाः कृते साहसमनुष्ठितम् ।

परिजनकथासक्तः कश्चिन्नरः समुपेक्षितः,

क्वचिदपि गृहं नारीनाथं निरीक्ष्य विवर्जितम् ।

नरपतिवले पार्श्वीयाते स्थितं गृहदारुवत्,

व्यवसितशतैरेवंप्रायैर्निशा दिवसीकृता ॥ ३ ॥

[इति परिक्रामति ।]

वसं । हृच्छे ! इमं दाव चित्तफलत्रं मम सअणीए ठाविअ  
तालवेण्टअं गेह्णिअ लहु आअच्छ (२३) ।

(२३) चेटि ! इमं तावत् चित्तफलकं मम शयनीये स्थापयित्वा तासहस्रं  
गृहीत्वा लघु आगच्छ ।

अकार्यकारणात् भयचकितं मां निरीक्षते वा स्थितं क्वचिदवस्थितं मां द्रुतम् उप-  
सर्पति मत्सन्निधिमागच्छतीत्यर्थः दूषितः दुष्कार्यकारणादिति भावः अन्तरात्मा  
अन्तःकरणं ममेति शेषः तं सर्वं जनं तुलयति शङ्कते, तथाहि मनुष्यः स्वैः निजैः  
दीपैः शङ्कितः शङ्कास्थानम् अग्नयेति शेषः भवति । सामान्येन विशेषसमर्थनरूपी-  
ऽयमर्थान्तरन्यासः । प्रहर्षिणीवृत्तम् च्चाशाभिर्भनजरगाः प्रहर्षिणीयमिति तल्लक्ष-  
णात् ।

(३) परिजनेति । कश्चित् परिजनेन परिवारेण सह कथा तत्र आसक्तः  
नरः समुपेक्षितः परित्यक्तः, क्वचिदपि प्रदेशे नारीनाथं स्त्रीमात्रालयं गृहं निरीक्ष्य  
विवर्जितं तत्र प्रवेश्य चौरशास्त्रनिपुणत्वादिति भावः तथा नरपतिवले रचि-  
सैन्धे पार्श्वीयाते समीपवर्चिनि सति गृहदारुवत् गृहदारुणा गृहरोपितवृक्षेण  
तुल्यं यथा तथा स्थितं गृहरोपितवृक्षो हि गृहस्थपरिजनानां सततहस्तसङ्गेन  
प्रायशः शाखापल्लवादिविरहितः स्यात्तु रिचि तिष्ठति अहमपि तथैव स्थित इति  
भावः, एवं प्रायैः ईदृशैः व्यवसितशतैः व्यापारसमूहैः (शतशब्दीऽत्र बहुलपरी-  
क्षेयः) निशा दिवसीकृता अदिवसः दिवसः कृता इति अभूततद्भावे चिप्रत्ययः ।  
मयेति शेषः सर्वत्र । हरिणीवृत्तमिदं न समरसलागं; षड्वेदैर्हयैर्हरिणी मतेति  
तल्लक्षणात् ।

मद । जं अज्जआ आसवेदि (२४) । [इति फलकं गृहीत्वा निष्क्रान्ता ।]

शर्वि । इदं वसन्तसेनाया गृहं, तद् यावत् प्रविशामि ।  
[प्रविश्य ।] क्व नु मया मदनिका द्रष्टव्या ? ।

[ततः प्रविशति तालवृन्तहस्ता मदनिका ।]

शर्वि । [दृष्ट्वा ।] अये ! इयं मदनिका,  
मदनमपि गुणैर्विशेषयन्ती  
रतिरिव मूर्त्तिमती विभाति वियम् ।  
मम हृदयमनङ्गवङ्कितम्,  
भृशमिव चन्दनशीतलं करोति ॥ ४ ॥

मदनिके !

मद । [दृष्ट्वा ।] अम्नो ! कथं सव्विलओ ! सव्विलओ !  
साअदं दे ? कहिं तुमं ? (२५) ।

शर्वि । कथयिष्यामि । [इति सानुरागमन्योन्यं पश्यतः ।]  
वसं । चिरअदि मदणिआ, ता कहिं णु क्खु सा ? [गवाच्च-  
केन दृष्ट्वा ।] कथं ! एसा केनावि पुरिसकेण सह मन्तअन्ती  
चिद्धदि । जधा अदिसिणिद्धाए णिच्चलदिट्ठीए आपिबन्ती  
विअ एदं निज्जाअदि, तथा तक्केमि, एसो सो जणो एदं

(२४) यदार्या आज्ञापयति ।

(२५) आश्चर्य्यं कथं शर्विलकः शर्विलक ! स्वागतं ते ? कुत्र त्वम् ?

(४) मदनमिति । गुणैः सौन्दर्यादिभिः मदनमपि विशेषयन्ती जयन्ती  
मूर्त्तिमती देहधारिणी रतिः कामवधूरिव विभाति विशेषेण शोभते, या इयम्  
अनङ्गवङ्कितम् कामानलप्रतप्तं मम हृदयं भृशम् अत्यर्थं चन्दनशीतलं चन्दनेन  
शीतलं करोतीव इत्युत्प्रेक्षा ।



इच्छदि अभुजिस्सं (च) कादुं, ता रमदु रमदु, मा कस्सावि  
पौदिच्छेदो भोदु, ए क्खु सहाविस्सं (२६) ।

मद । सव्विलअ ! कधेहि ( २७ ) ।

शर्वि । [सशङ्कं दिशोऽवलोकयति ।]

मद । सव्विलअ ! किं सेदं ? ससंको विअ लक्खी-  
असि (२८) ।

शर्वि । वच्चे त्वां किञ्चिद्रहस्यं, तद्विविक्तमिदम् ?

मद । अधइं ? (२९) ।

वसं । कधं परमरहस्यं ? ता ए सुणिस्सं (३०) ।

शर्वि । मदनिके ! किं वसन्तसेना मोच्यति त्वां निष्क-  
येण ?

वसं । कधं मम सखन्दिणी कथा, ता सुणिस्सं इमिणा  
गवक्खेण ओवारिदशरीरा (३१) ।

(२६) चिरयति मदनिका, तत्कुत्र नु खलु सा ? कथम् एषा केनापि  
पुरुषकेण सह मन्वयन्ती तिष्ठति । यथा अतिस्निग्धया निश्चलदृष्ट्या आपिवन्तीव  
एतं निश्चायति, तथा तर्कयामि, एष स जन एनामिच्छति अभुजिष्यां कर्तुम्,  
तन् रमतां रमताम्, मा कस्यापि प्रीतिच्छेदो भवतु, न खलु आकारयिष्यामि ।

(२७) शर्विलक ! कथय ।

(२८) शर्विलक ! किं त्विदं ? सशङ्क इव लक्ष्यसे ।

(२९) अयं किम् ? ।

(३०) कथं परमरहस्यं ? तत् न शोष्यामि ।

(३१) कथं मम सखन्दिनी कथा, तत् शोष्यामि अनेन गवाक्षेण अपवारित-  
शरीरा ।

(च) निश्चायति निरीक्षते, अभुजिष्याम् अकिङ्करीं स्वाधीनामित्यर्थः भुजिष्या  
किङ्करीं मतेति कौयः ।

मद । सव्विलअ ! भणिदा मए अज्जआ, तदो भणादि,  
जइ मम सच्छन्दो तदा विणा अत्यं सब्बं परिजणं अभु-  
जिस्सं करइस्सं । अथ सव्विलअ ! कुदो दे एत्तिओ विहवो ?  
जेण मं अज्जआसआसादो मोआइस्ससि (३२) ।

शर्वि । दारिद्रेणाभिभूतेन त्वत्स्नेहानुगतेन च ।

अथ रात्रौ मया भीरु ! त्वदर्थे साहसं कृतम् ॥ ५ ॥

वसं । पसन्ना से आकिदी साहसकम्मदाए उण उब्बेअ-  
णीआ (३३) ।

मद । सव्विलअ ! इत्थीकल्लवत्तस्स (क) कारणेण उहअं  
पि संसए विणिक्वित्तं (३४) ।

शर्वि । किं, किम् ?

मद । सरीरं, चारित्तं च (३५) ।

शर्वि । अपण्डिते ! साहसे श्रीः प्रतिवसति ।

मद । सव्विलअ ! अखण्डिदे-चारित्तो सि, ता ण हु

(३२) शर्विलक ! भणिता मया आर्या, तदा भणति, यदि मम स्वच्छन्दः  
तदा विना अर्थे सर्वं परिजनम् अभुजिष्यं करिष्यामि । अथ शर्विलक ! कुतस्ते  
एतावान् विभवः ? येन मामार्यासकाशात् मोचयिष्यसि ?

(३३) पसन्नास्याकृतिः साहसकर्मतया पुनरुद्देजनीया ।

(३४) शर्विलक ! स्त्रीकल्यवर्त्तस्य कारणेन उभयमपि संशये विनिश्चितम् ?

(३५) शरीरं चारित्र्यम् ।

(५) दारिद्रेणिति । त्वदर्थे तव निमित्तं साहसं सहसा बलेन कृतं साह-  
सम् अथवा सहसा अविचिच्य इत्यर्थः कृतं साहसं चौर्यरूपं सहसा क्रियते यत्  
तत् साहसमिहोच्यते इति वचनात् । अनुष्टुप्वृत्तम् ।

(क) स्त्रीकल्यवर्त्तस्य स्त्रीरूपप्रातर्भोज्यस्य अतितुच्छस्य इति भावः ।

दे मम कारणादो साहसं करन्तेण अञ्चंतविरुद्धं आच-  
रिदं ? (३६) ।

शर्वि ।

नो मुण्यास्यवलां विभूषणवतीं फुल्लामिवाहं लतां,  
विप्रस्वं न हरामि काञ्चनमथो यन्नार्थमभ्युद्धृतम् ।  
धातुप्रसङ्गतं हरामि न तथा बालं धनार्थी क्वचित्,  
कार्याकार्य-विचारिणी मम मतिश्चौर्येऽपि नित्यं स्थिता ॥६॥  
तद्विज्ञाप्यतां वसन्तसेना ।

अयं तव शरीरस्य प्रमाणादिव निर्मितः ।

अप्रकाश्यं ह्यलङ्कारो मत्स्नेहाद्यर्थतामिति ॥ ७ ॥

मद । सव्विलअ ! अप्पकाशं अलंकारओ, (ज) त्ति

(३६) शर्विलक ! अखण्डितचारित्र्योऽसि, तत् न खलु त्वया मम कारणात्  
साहसं कुर्वता अत्यन्तविरुद्धमाचरितम् ? ।

(६) नो इति । अहं फुल्लां लतामिव विभूषणवतीम् अवलां नारीं नो  
मुण्यामि तद्भावात् भूषणानि न हरामीत्यर्थः, विप्रस्वं ब्राह्मणधनं काञ्चनं स्वर्णं  
तथा यन्नार्थम् अभ्युद्धृतम् आहृतं वस्तु इति शेषः न हरामि, तथा धनार्थी सन्  
क्वचित् कुत्रापि प्रदेशे धातुप्रसङ्गतं धातुग्राह्यमातुः उक्तसङ्गतं क्रीडस्यं बालं  
स्थितं न हरामि तथाहि मम मतिः चौर्येऽपि कार्याकार्यविचारिणी कर्तव्या-  
कर्तव्यविचारवती सती नित्यं स्थिता असत्कार्यमपि मया अविविच्य न कृत-  
मिति भावः, काव्यलिङ्गमलङ्कारः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ।

(७) अयमिति । तव शरीरस्य प्रमाणादिव परिमाणादिव परिमाणं गृही-  
त्वैवेति यवर्षे पञ्चमी अप्रकाश्यं गुप्तं यथा तथा चोरितत्वादिति भावः, अयम्  
अलङ्कारः मत्स्नेहात् मयि स्नेहात् वार्थताम् । अनुष्टुप्वृत्तम् ।

(ज) वेग्सासि अतः अस्मद्भूतालङ्कारस्य अप्रकाश्यत्वसम्भावनाविरहादिति  
भावः ।

दुवेवि ण जुज्जदि । ता उवणेहि दाव पेक्खासि एदं अलं-  
कारअं (३७) ।

शर्वि । इदमलङ्करणम् । [इति साशङ्कं समर्पयति ।]

मद । [निरूप्य ।] दिट्ठपुरुब्बो विअ अअं अलंकारओ ।  
ता भणेहि कुदो दे एसो ? (३५) ।

शर्वि । मदनिके ! किं तव अनेन ? गृह्यताम् ।

मद । [सरोषम् ।] जइ मे पच्चअं ण गच्छसि, ता किं  
णिमित्तं मां णिक्किणसि (३६) (क) ।

शर्वि । अयि ! प्रभाते मया श्रुतं श्रेष्ठिचत्वरे, यथा सार्थ-  
वाहस्य चारुदत्तस्य इति । [वसन्तसेना मदनिका च मूर्च्छां  
नाटयतः ।]

शर्वि । मदनिके ! समाश्वसिहि, किसिदानीं त्वम्,  
विषादसस्तसर्वाङ्गी सम्भ्रमभ्रान्तलोचना ।

नीयमानाऽभुजिष्यात्वं काम्पसे, नानुकम्पसे ? ॥ ८ ॥

मद । [समाश्वस्य ।] साहसिअ ! ण क्व तुए मम कार-

(३७) शर्विलक ! अप्रकाशम्-अलङ्कारः, इति हयमपि न युज्यते, तत् उप-  
नय तावत् पश्यामि एतम् अलङ्कारम् ।

(३८) दृष्टपूर्वं इवायमलङ्कारः, तद् भण कुतस्ते एषः ?

(३९) यदि मे प्रत्ययं न गच्छसि, तत् किं निमित्तं मां निष्क्रीणासि ?

(क) निष्क्रीणासि निष्क्रीयेणं क्रीणासि ।

(८) विषादेति । अभुजिष्यात्वं अकिङ्करीत्वं स्वाधीनतां नीयमाना भवेति शेषः  
त्वं विषादेन दुःखातिशयेन सक्तं पतितं सर्वं अङ्गं यस्याः तादृशी तथा सम्भ्रमेण  
भयेन भ्रान्ते लोचने यस्याः तथाभूता सती काम्पसे न अनुकम्पसे दयसे मामिति  
शेषः । अनुष्टुप्वृत्तम् ।

णादो इमं अकळ्जं करन्तेण, तस्मिं गेहे कोवि बाबादिदो,  
परिक्खदो वा ? (४०) ।

शर्वि । मदनिके ! भीते सुप्ते न शर्विलकः प्रहरति,  
तन्मया न कश्चिद् व्यापादितो नापि परिच्यतः ।

मद । सच्चं ? (४१) ।

शर्वि । सत्यम् ।

वसं । [सञ्ज्ञां लब्ध्वा ।] अम्महे ! पच्चुबजीविदम्मि (४२) ।

मद । पिअं (४३) ।

शर्वि । [क्षिर्णम् ।] मदनिके ! किं नाम प्रियमिति ।

त्वत्स्नेह-वद्बहृदयो हि करोम्यकार्यं

सहृत्त-पूर्वपुरुषेऽपि कुले प्रसूतः ।

रक्षामि मन्मथ-विपन्नगुणोऽपि मानं

मित्तच्च मां व्यपदिशस्यपरञ्च यासि ॥ ६ ॥

[साकृतम् (ज) ।]

(४०) साहसिक ! न खलु त्वया मम कारणादिदम् अकार्यं कुर्वता,  
तस्मिन् गेहे कोऽपि व्यापादितः परिच्यते वा ?

(४१) सत्यम् ।

(४२) आश्चर्यं, प्रत्युपजीवितास्मि ।

(४३) प्रियम् ।

(६) त्वत् स्नेह इति । अहं सहृत्ताः सदाचाररताः पूर्वपुरुषा यस्मिन्  
तस्मिन् कुले प्रसूतोऽपि त्वत्स्नेहेन तव प्रेम्णा वद्बहृदयः सन् हि निश्चितं अकार्यं  
गर्हितकार्यं करोमि मन्मथेन कामेन विपन्ना विपथ्यस्ता गुणाः सदाचारादयः  
यस्य तादृशः अपि कामहृत्तोऽपि सन् मानं मर्यादां रक्षामि न कस्यापि मर्यादां  
प्रहयामनीत्यर्थः मां मित्तं व्यपदिशसि वदसि अपरञ्च मदन्त्यच्च पुरुषं यासि गच्छसि  
भजसीति यावत् । वसन्ततिलकं वृत्तं ज्ञेयं वसन्ततिलकं “तभजा जंगौ ग”  
इति तद्वचसात् ।

(ज) साकृतं सामिप्रायम् ।

इह सर्वस्वफलिनः कुलपुत्र-महाद्रुमाः ।

निष्फलत्वमलं यान्ति वेश्याविहग-भक्षिताः ॥ १० ॥

अयञ्च सुरतज्वालः कामाग्निः प्रणयेन्धनः ।

नराणां यत्र ह्यन्ते यौवनानि धनानि च ॥ ११ ॥

वसं । [सस्मितम् ।] अहो ! से अस्याणे आवेओ (४४)(ट) ।

शर्वि । सर्वथा ।

अपण्डितास्ते पुरुषा मता मे, ये स्त्रीषु च श्रीषु च विश्वसन्ति ।

श्रियोहि कुर्वन्ति तथैव नाय्यो भुजङ्ग-कन्या-परिसर्पणानि ॥१२॥

(४४) अहो ! अस्य अस्थाने आवेगः ।

(१०) इहेति । इह संसारे सर्वे स्वं धनमेव फलं सर्वस्वफलं तदस्ति एषामिति सर्वस्वफलिनः कुलपुत्राः कुलीनाः एव महान्तः दुसाः वेश्या एव विहगाः पक्षिणः तैः भक्षिताः सन्तः अलम् अत्यर्थं निष्फलत्वं यान्ति ह्यतसर्वस्वा भवन्तीति भावः । अनुष्टुप्-वृत्तम् ।

(११) अयमिति । किञ्चेति चार्थः अयं सुरतमेव ज्वाला शिखा यस्य सः तथा प्रणय एव इन्धनं काष्ठं यस्य तादृशः काष्ठं दार्विन्धनमित्यमरः । कामाग्निः काम एव अग्निः ज्वलति सर्वशरीरे इति पदद्वयमध्याहार्यम् । यत्र कामाग्नौ नराणां यौवनानि धनानि च ह्यन्ते, आहुतय इव प्रक्षिप्यन्ते इत्यर्थः । अनुष्टुप्-वृत्तम् ।

(ट) अस्थाने अयोग्ये स्थाने आवेगः चित्तोद्देगः मदनिकायाः पुरुषान्तरप्रणय-भ्रमेणेति भावः ।

(१२) अपण्डिता इति । ये पुरुषाः स्त्रीषु वा श्रीषु च विश्वसन्ति ते अपण्डिताः अनभिज्ञा मे मम मताः तान् अनभिज्ञान् मन्ये इत्यर्थः हि यतः श्रियः तथा नाय्यः भुजङ्गकन्यानां भुजङ्गीनां सर्पीणां च परिसर्पणानि परितः वक्र-गमनानि द्रुतगमनानि वा कुर्वन्ति, हे एव ते अतिवक्राश्चपलाश्चेति भावः । उपेन्द्र-वज्रेन्द्रवचयोः सम्मेलनादुपजाति वृत्तमिदम् अनन्तरीदीरितलक्षभाजौ पादौ यदीयावुपजातयस्ता इति, स्यादिन्द्रवच्चा यदि तौ जगौ ग इति उपेन्द्रवच्चा प्रथमे लघौ सेति च लक्षणात् ।

स्त्रीषु न रागः कार्यो, रक्तं पुरुषं स्त्रियः परिभवन्ति ।

रक्तैव हि रन्तव्या, विरक्तभावा तु हातव्या ॥ १३ ॥

सुष्ठु खलु इदमुच्यते ।

एता हसन्ति च रुदन्ति च वित्तहेतोः

विश्वासयन्ति पुरुषं न तु विश्वसन्ति ।

तस्मात् नरेण कुलशील-समन्वितेन,

वेश्याः श्मशानसुमना इव वर्जनीयाः ॥ १४ ॥

अपिच ।

समुद्रवीचीव चलस्वभावाः सन्ध्याभ्र-लेखेव मुहूर्त्तरागाः ।

स्त्रियो हेतार्थाः पुरुषं निरर्थं निष्पीडितालक्तकवत् त्यजन्ति ॥ १५ ॥

स्त्रियो नाम चपलाः ।

अन्यं मनुष्यं हृदयेन कृत्वा, अन्यं ततो दृष्टिभिराह्वयन्ति ।

अन्यत्र मुञ्चन्ति मदप्रसेकमन्यं शरीरेण च कामयन्ते ॥ १६ ॥

(१३) स्त्रीष्विति । स्त्रीषु नारीषु रागः प्रणयः न कार्यः, (यतः) स्त्रियः रक्तम् अनुरागिणं पुरुषं परिभवन्ति अवजानन्ति, अतः रक्ता अनुरागिणी एव रन्तव्या विरक्तभावा अनुरागिणी तु हातव्या त्यक्तव्या ।

(१४) एता इति । एता नार्थः वित्तहेतोः धनार्थं पुरुषं प्रतीति श्रेयः हसन्ति, रुदन्ति विश्वासयन्ति च, तु किन्तु न विश्वसन्ति तस्मात् कुलशीलसमन्वितेन कुलीनेन सुशीलेन च इत्यर्थः नरेण वेश्याः श्मशानसुमनाः श्मशाने या सुमनाः मालतीपुष्पं सा इव वर्जनीया हातव्या इत्यर्थः । यथा श्मशानस्थमालती-पुष्पं न केनापि आद्रियते तथा वेश्यापीति भावः । वसन्ततिलकं वृत्तम् ।

(१५) समुद्रेति । समुद्रवीचीव सागरतरङ्ग इव चलस्वभावाः अतिचपला इत्यर्थः तथा सन्ध्याभ्रलेखेव सन्ध्यायां यदभ्रम् अस्तगमनीन्मुखसूर्यकिरणरञ्जितो मेघ इति यावत् तस्य लेखेव रेखेव मुहूर्त्तम् अत्यल्पकालं रागः अनुरागः यामां ताः स्त्रियः वेश्या इत्यर्थः हतः अर्थः याभिः तथाभूताः सत्यः निरर्थं निर्धनं पुरुषं निष्पीडितं यदलक्तकं तद्वत् त्यजन्ति । चपजातिवृत्तम् ।

(१६) अन्यमिति । हृदयेन अन्यं मनुष्यं कृत्वा अन्यस्मिन् मनुष्ये मन आधाय

सूक्तं (ठ) खलु कस्यापि ।

न पर्वताग्रे नलिनी प्ररोहति,

न गर्दभा वाजिधुरं वहन्ति ।

यवाः प्रकीर्णा न भवन्ति शालयो,

न वेशजाताः शुचयस्तथाङ्गनाः ॥ १७ ॥

आः, दुरात्मन् चारुदत्तहतक ! अयं न भवसि । [इति कति-  
चित् पदानि गच्छति ।]

सद । [अञ्जले गृहीत्वा ।] अइ असंवद्धभासत्र ! (ड)  
असंभावणीए कुप्पसि ? (४५) ।

शर्वि । कथमसंभावनीयं नाम ? ।

सद । एसो क्वु अलङ्कारओ अज्जआ केरओ (४६) ।

शर्वि । ततः किम् ?

(४५) अयि असंवद्धभापक ! असंभावनीये कुप्पसि ?

(४६) एष खलु अलङ्कारः आर्यासम्बन्धी ।

इति यावत् ततः अनन्तरं दृष्टिभिः अपाङ्गदर्शनैरित्यर्थः अन्यम् आह्वयन्ति सङ्केत-  
यन्ति अन्वत् पुरुषे मदप्रसेकं मदस्य गर्वस्य प्रसेकः प्रयोगः तं साहङ्कारव्यवहार-  
मित्यर्थः अथवा मदस्य मदिरायाः सुरागण्डूपस्य इत्यर्थः प्रसेकं सुखात् प्रक्षेपं  
सुञ्चन्ति कुर्वन्तीति यावत् तथा अन्यच्च पुरुषं शरीरेण कामयन्ते । इन्द्रवच्चा-  
वृत्तम् ।

(ठ) सूक्तं शीभनम् उक्तम् ।

(१७) नेति । नलिनी पद्मिनी पर्वताग्रे गिरिशिखरे न प्ररोहति जायते  
गर्दभाः वाजिधुरम् अश्ववाह्यं भारं न वहन्ति, प्रकीर्णाः प्रक्षिप्ताः उप्ता इत्यर्थः  
यवाः न शालयः धान्यानीत्यर्थः भवन्ति तथा वेशजाता अङ्गनाः वेश्या इत्यर्थः  
न शुचयः न पवित्राः भवन्तीत्यर्थः । वंशस्यविलं वृत्तम् ।

(ड) असम्बद्धभापक ! असङ्गतभाषिन् ! ।



सद । स च तस्म अज्जस्स हत्थे विण्णिक्खित्तो (४७) ।

शर्वि । किमर्थम् ? ।

सद । [कर्णे ] एव्वं विअ (४८) ।

शर्वि । [सवैलच्च्यम् ] भोः ! कष्टम् ।

छायार्थं ग्रीष्मसन्तप्तो यामेवाहं समाश्रितः ।

अजानता ज्ञया सैव पत्रैः शाखा वियोजिता ॥ १८ ॥

वसं । कथं ! एसोवि सन्तप्पदि ज्जेव, ता अजाणन्तेण  
एदिणा एव्वं अणुचिद्धिदं (४९) ।

शर्वि । सदनिके ! किमिदानीं युक्तम् ? ।

सद । इत्थ तुमं ज्जेव पण्डित्तो (५०) ।

शर्वि । नैवम् । पश्य ।

स्त्रियो हि नास खल्वेता निसर्गादेव पण्डिताः ।

पुरुषाणान्तु पाण्डित्यं शास्त्रैरेवोपदिश्यते ॥ १९ ॥

सद । सव्विलअ ! जइ सस बअणं सुणीअदि, ता तस्स

(४७) स च तस्य आर्यस्य हस्ते विनिःक्षिप्तः ।

(४८) एवमिव ।

(४९) कथमेपीऽपि सन्तप्यते एव, तत् अजानता एतेन एव मनुष्ठितम् ।

(५०) अत्र तमेव पण्डितः ।

(१८) छायार्थमिति । अहं ग्रीष्मसन्तप्तः सन् छायार्थं यां शाखां समा-  
श्रितः मया अजानता सा एव शाखा पत्रैः वियोजिता पत्रशून्या क्लृतेत्यर्थः ।  
अप्रस्तुतप्रशंसैयमलङ्कृतिः अनुष्टुप्वृत्तम् ।

(१९) प्रिय इति । एताः स्त्रिय एव निसर्गात् स्वभावात् पण्डिता नान्त-  
सम्भावनायां पण्डिता इति सम्भावयामीत्यर्थः पुरुषाणान्तु पाण्डित्यं नैपुण्यं  
शास्त्रैः शास्त्रदर्शनैरेव न तु स्वत इत्यर्थः उपदिश्यते शिष्यते शास्त्रज्ञानेनैव पुरुषाः  
पण्डिता भवन्तीत्यर्थः । अनुष्टुप्वृत्तम् ।

ज्जेव महाणुभावस्स पडिण्णिज्जादेहि ( ढ ) ( ५१ ) ।

शर्वि । मदनिके ! यदि असौ राजकुले सां कथयति ?

मद । ए चन्द्रादो आदवो होदि ( ५२ ) ।

वसं । साहु, मदणिए ! साहु ( ५३ ) ।

शर्वि । मदनिके !

न खलु मम विषादः साहसेऽस्मिन् भयं वा,

कथयसि हि किमर्थं तस्य साधोर्गुणांस्त्वम् ।

जनयति मम वेदं कुत्सितं कर्म लज्जां,

नृपतिरिह शठानां मादृशां किं नु कुर्यात् ? ॥ २० ॥

तथापि नीतिविरुद्धमेतत्, अन्य उपायश्चिन्त्यताम् ।

मद । सो अन्नं अवरो उवाओ ( ५४ ) ।

वसं । को क्वं अवरो उवाओ हुविस्सदि ? ( ५५ ) ।

( ५१ ) शर्विलक ! यदि मम वचनं श्रूयते, तदा तस्यैव महानुभावस्य प्रति-  
निर्यातय ।

( ५२ ) न चन्द्रादातपो भवति ।

( ५३ ) साहु मदनिके ! साहु । ( ५४ ) सोऽयमपर उपायः ।

( ५५ ) कः खलु अपर उपायो भविष्यति ?

( ढ ) प्रतिनिर्यातय प्रत्यर्पय ।

( २० ) नेति । अस्मिन्-मोहसे वलकृतकार्ये । चौर्यरूपे सहसा क्रियते यत्  
तत्साहसमिहीच्यते । अप्रकाशं वा प्रकाशं वा सहीवलमिहीच्यते । इति वच-  
नात् । मम विषादः खेदः कथमिदं कृतमित्यनुताप इत्यर्थः, भयं राजदण्डा-  
दिति शेषः न खलु नैव अस्तीति शेषः । त्वं तस्य साधोः चारुदत्तस्य गुणान्  
किमर्थं कथयसि हि अवधारणे अतः इदं कुत्सितं कर्म चौर्यं मम लज्जां जन-  
यति वा अवधारणे नृपतिः इह नगरे शठानां धूर्तानां मादृशां सत्सदृशजनानां  
किं कुर्यात् कर्तुं शक्नुयात् न किमपीत्यर्थः नु वितर्कं, प्रश्नं वा । मालिनीवत्  
जनमयययुतैयं मालिनी भोगिलीकैरिति तद्वद्विषयात् ।

मद । तस्म ज्जेव अज्जस्स केरओ भविअ एदं अलङ्कारअं  
अज्जआए उवणेहि (५६) ।

शर्वि । एवं क्वते किं भवति ? ।

मद । तुमं दाव अचीरो, सी बि अज्जो अरिणी, अज्ज-  
आए सकं अलङ्कारअं उवगदं (ण) भोदि (५७) ।

शर्वि । ननु अतिसाहसमेतत् ।

सद । अइ ! उवणेहि, अण्णधा अदिसाहसं (५८) ।

वसं । साहु ! मदणिए ! साहु ! अभुजिस्सए विअ  
मन्तिदं (५९) ।

शर्वि । मयाप्ता महती बुद्धिर्भवतीमनुगच्छता ।

निशायां नष्टचन्द्रायां दुर्लभो मार्गदर्शकः ॥ २१ ॥

मद । तेण हि तुमं इमस्सिं कामदेव-गेहे सुहुत्तअं चिट्ठ,  
जाव अज्जआए तुह आगमणं णिवेदेमि (६०) ।

(५६) तस्यैव आर्यस्य सम्बन्धी भूत्वा इममलङ्कारकमार्यायै उपनय ।

(५७) त्वं तावदचीरः, सीऽपि आर्योऽनृणः, आर्येया स्वकीऽलङ्कारः उपगतो  
भवति ।

(५८) अयि ! उपनय, अन्यथा अतिसाहसम् ।

(५९) साधु, मदतिके ! साधु, अभुजिष्येव मन्तितम् ।

(६०) तेन हि त्वमस्मिन् कामदेवगेहे सुहृत्तकं तिष्ठ, यावदार्यायै तवागमनं  
निवेदयामि ।

(ण) उपगतः प्राप्तः ।

(२१) मयेति । मया भवतीं ताम् अनुगच्छता सता महती बुद्धिः आप्ता  
लब्धा, तथाहि नष्टचन्द्रायाम् अम्बकारावतायां निशायां मार्गदर्शकः दुर्लभः ।  
शामान्येन विशेषसमर्थनरूपोऽर्धांतरन्यासीऽयमलङ्कारः । अनुष्टुप्वृत्तम् ।

शर्वि । एवं भवतु ।

मद । [उपसृत्य ।] अज्जए ! एसो क्वु चारुदत्तस्स सम्भ-  
सादो बन्हणो आअदो (६१) ।

वसं । हञ्जे ! केरअं त्ति कधं तुमं जाणासि ? (६२) ।

मद । अज्जए ! अत्तकेरअं पि ण जाणामि ? (६३) ।

वसं । [स्वगतं सशिरःकम्पं विहस्य ।] जुज्जदि । [प्रका-  
शम् ।] पविसदु (६४) ।

मद । जं अज्जआ आणवेदि । [उपगम्य ।] पविसदु सञ्चि-  
लओ (६५) ।

शर्वि । [उपहृत्य सवैलक्ष्यम् ।] स्वस्ति भवत्यै ।

वसं । अज्ज ! बन्दामि, उवविसदु अज्जो (६६) ।

शर्वि । सार्थवाहस्त्वां विज्ञापयति, जर्जरत्वात् गृहस्य  
दूरस्थमिदं भाण्डम्, तद्गृह्यताम् । [इति मदनिकायाः समर्थं  
प्रस्थितः ।]

वसं । अज्ज ! ममावि दाव पडिसंदेसं तहिं अज्जो  
णदु (६७) ।

शर्वि । [स्वगतम् ।] कस्तत्र यास्यति ? [प्रकाशम् ।] कः  
प्रतिसन्देशः ? ।

(६१) आर्थे ! एष खलु चारुदत्तस्य सकाशात् ब्राह्मणः आगतः ।

(६२) चेति ! तस्य सम्बन्धीति कथं त्वं जानासि ?

(६३) आर्थे ! आत्मसम्बन्धिनमपि न जानामि ?

(६४) युज्यते । प्रविशतु ।

(६५) यदार्या आज्ञापयति । प्रविशतु शर्विलकः ।

(६६) आर्थे ! वन्दे, उपाविशतु आर्थेः ।

(६७) आर्थे ! ममापि तावत् प्रतिसन्देशं तत्र आर्थो नयतु ।

नेपथ्ये । कः कोऽत्र भोः ? राष्ट्रियः समाज्ञापयति । एष खलु आर्य्यको गोपालदारको राजा भविष्यतीति सिद्धादेश-प्रत्ययपरिचस्तेन पालकेन राज्ञा घोषादानोय घोरे बन्धनागारे वद्धः । ततः स्वेषु स्वेषु स्थानेषु अप्रमत्तैर्भवद्भिर्भवितव्यम् (द) ।

शर्वि । [आकर्ष्य ] कथं राज्ञा पालकेन प्रिमसुहृदार्य्यको मे वद्धः । कलत्रवांश्चास्मि (घ) संवृत्तः । आः ! कष्टम् । अथवा ह्यमिदमतीव लोके प्रियं नराणां सुहृच्च वनिता च ।

सम्प्रति तु सुन्दरीणां शतादपि सुहृद्विशिष्टतमः ॥ २५ ॥ भवतु अवतरामि । [इत्यवतरति । ]

मद । सास्रमञ्जलिं बद्धा । एव्वं णेदं । ता परं (न) णेदु मं अज्जउत्तो समीवं गुरुअणाणं ( ७५ ) ।

शर्वि । साधु, प्रिये ! साधु, अस्मच्चित्तसदृशमभिहितम् । [चेत्सुद्दिश्य ] भद्र ! जानीषे रेभिलस्य सार्यवाहस्य उदवसितम् (प) ।

(७५) एवं नेदम्, तत्परं नयतु माम् आर्य्यपुत्रः समीपं गुरुजनानाम् ।

(द) राष्ट्रियः राष्ट्रपालः नगररक्षायां नियुक्तः राजपुरुष इत्यर्थः । गोपाल-दारकः गोपसुतः । सिद्धादेश इत्यादि । सिद्धानां सिद्धपुरुषाणां यः आदेशः आज्ञावाक् तस्मिन् यः प्रत्ययः विश्वासः तस्मात् परिवस्तः भीतः तेन, घोषात् आभीरपल्लवाः घोष आभीरपल्ली स्यादित्यमरः । घोरे भयङ्करे वद्धः आर्य्यको गोपालदारक इति शेषः । अप्रमत्तैः अवहितैः ।

(घ) कलत्रवान् कलत्रदारः ।

(२५) ह्यमिति । नराणां सुहृच्च वनिता च इदं ह्यं लोके जगति अतीव प्रियं प्रीतिकरं तु किन्तु सम्प्रति इदानीं सकलवलावस्थायामित्यर्थः सुहृद् सुन्दरीणां शतादपि विशिष्टतमः अधिकप्रिय इत्यर्थः इदृशावस्थायां मित्रसाहाय्यस्य आवश्यकत्वादिति भावः ।

(न) तत्परं शीघ्रम् ।

(प) उदवसितम् आवासं गृहमित्यर्थः गृहगेहीदवसितमित्यमरः ।

चेटः । अधदं (७६) ।

शर्वि । तत्र प्रापय प्रियाम् ।

चेटः । जं अज्जो आणवेदि (७७) ।

मद । जघा अज्जउत्तो भणादि, अप्पमत्तेण दाव अज्ज-  
उत्तेण होदब्बं (७८) । [इति निष्क्रान्ता ।]

शर्वि । अहमिदानीम् ।

ज्ञातीन्, विटान्, स्वभुजविक्रमलम्बवर्णान्

राजापमानकुपितांश्च नरेन्द्रभृत्यान् ।

उत्तेजयामि, सुहृदः परिमोक्षणाय,

यौगन्धरायण इवोदयनस्य राज्ञः ॥ २६ ॥

अपिच । प्रियसुहृदमकारणे गृहीतं

रिपुभिरसाधुभिराहितात्मशङ्कैः ।

(७६) अध किम् ।

(७७) यदार्थ्यं आज्ञापयति ।

(७८) यथा आर्थ्यपुत्री भणति, अप्रमत्तेन तावदार्थ्यपुत्रेण भवितव्यम् ।

(२६) ज्ञातीनिति । उदयनस्य राज्ञः वत्सराजस्य यौगन्धरायणस्तदाख्यः  
प्रधानामात्य इव सुहृदः मित्रस्य आर्थ्यकस्य परिमोक्षणाय कारामीचनार्थं ज्ञातीन्  
स्वगीत्रजान् विटान् पूर्वोक्तलक्षणान् धूर्तान् स्वभुजविक्रमेण निजवाहुवलेन लम्ब-  
वर्णान् प्राप्तयशसः अथवा स्ववाहुविक्रमप्रकाशे लम्बवर्णान् विचक्षणान् लम्बवर्णो  
विचक्षण इत्यमरः तथा राजापमानकुपितान् राज्ञः अपमानेन राजकर्तृकाप-  
मानेन इत्यर्थः कुपितान् नरेन्द्रभृत्यान् राजपुरुषान् उत्तेजयामि तत्तत्कारणं प्रदर्शय  
अन्तःकीपसुह्रीपयामि भेदयामि इत्यर्थः । पुरा किल उदयनी नाम वत्सराजः  
उज्जयिनीपतिना राज्ञा चन्द्रसेनेन कुतश्चित् कारणात् कारायां निःक्षिप्तः । अथ  
तत्सचिवः यौगन्धरायणः तस्य राज्ञः प्रकृतिकीपमुत्पाद्य स्वामिनं मोचयामासीति  
कथावानुसन्धेया । वसन्ततिलकं वृत्तम् ।

(२७) प्रियेति । अकारणे विना हेतुम् आहिता जनिता ( सिद्धादेशेनेति

सरभसमभिपत्य मीचयामि,

स्थितमिव राहुमुखे शशाङ्कविस्वम् ॥ २७ ॥

[इति निष्क्रान्तः ।]

[प्रविश्य] चेट्टी । अज्जए ! दिट्ठिआ बड्डसि ; अज्जचारु-  
दत्तस्स सआसादो बम्हणो, आअदो (७६) ।

वसं । अहो ! रमणीअदा अज्ज दिवसस्स, ता हज्जे !  
सादरं वन्धुलेण (फ) समं पवेसेहि णं (८०) ।

चेट्टी । जं अज्जआ आणवेदि (८१) । [इति निष्क्रान्ता ।]  
[विद्रूपको वन्धुलेन सह प्रविशति ।]

विद्रू । ही, ही भोः ! तवच्चरणकिलेसविणिज्जिदेण (ब)  
रक्खसराआ रावणो पुप्फकेण विमाणेण गच्छदि ; अहं  
उण बम्हणो अकिदतवच्चरणकिलेसो वि णअरणाारीजणेण  
गच्छामि (८२) ।

(७६) आर्यं ! दिव्या बर्हिसे, आर्य्यचारुदत्तस्य सकाशात् ब्राह्मण आगतः ।

(८०) अहो ! रमणीयता अद्य दिवसस्य, तच्चेट्टि ! सादरं वन्धुलेन समं  
प्रवेशयैनम् ।

(८१) यदार्या आज्ञापयति ।

(८२) आर्य्यं भोः ! तपयरणक्लेशविनिर्जितेन राक्षसराजो रावणः पुष्पकेण

मलञ्चम् ) आत्मनि शङ्का येषां तैः असाधुभिः दुःश्रीलैः रिपुभिः शत्रुभिः गृही-  
तम् अतएव राहुमुखे शशाङ्कविस्व' चन्द्रविस्वमिव स्थितं प्रियमुहदम् आर्य्यकं  
सरभसं सुवेगं रमसो वेगहर्षयोः इति कोपः । अभिपत्य गत्वा मीचयामि । पुष्पि-  
तायादत्तम् अयुजि न युगरेफतो यकारो युजि तु नजौ अरगाश्च पुष्पिताया इति  
तद्वचणात् । उपमालङ्कारोऽयम् ।

(फ) वन्धुलेन वक्ष्यमाणलक्षणपुरुषविशेषेण ।

(ब) तपयरणक्लेशविनिर्जितेन तपसां लब्धेनेत्यर्थः, व्यतिरेकालङ्कारोऽयमवेति  
शङ्क्यम् ।

चेटी । पेक्खदु अज्जो अम्हकेरकं गेहदुआरं (८३) ।

विदू । [अवलोक्य, सविस्मयम् ] अहो सलिलसित्तमज्जि-  
दकिदहरिदोवलेवणस्स, विविह-सुअंधकुसुमोवहार-चित्त-  
लिदभूमि-भाअस्स, गअणतलालोअण-कोदूहल-दूरुखामिद-  
सीसस्स, दोलाअमाणवलंबिदैरावण हत्थव्भमाइद-मल्लिआ-  
दामगुणालङ्किदस्स, समुच्छिददन्तिदन्ततीरणवभासिदस्स,  
महारअणोवराअ-सोहिणा पवणवलंदीलणा-ललन्तचञ्चलगाह-  
थ्येण, इदो एहि त्ति बाहरन्तेण विअ मं सोहग्ग पड़ाआणि-  
वहेणोवसोहिदस्स, तीरणधरणत्थंभवेदिआ-णिक्खित्तसमुल्ल-  
सन्तहरिदचूदपल्लवललामफटिह-मङ्गल-कलसाभिरामोहअपा-  
स्सस्स, महासुरवक्खत्थलदुव्भेज्जवज्जाणिरन्तरपडिबडकणअक-  
वाडस्स, दुग्गदजणमणोरहाआसकरस्स, वसन्तसेणाभवण-  
दुआरस्स सस्सिरीअदा । जं सच्चं मज्झत्यस्स वि जणस्स वला-  
द्धिट्ठिं आआरेदि (८४) (भ) ।

विमानेन गच्छति, अहं पुनर्ब्राह्मणीऽकृततपश्चरणक्लेशोऽपि नगरनारीजनेन  
गच्छामि ।

(८३) प्रेक्षतामार्योऽस्मदीयं गेहद्वारम् ।

(८४) अहो ! सलिलसिक्त-मार्जित-कृत-हरितीपलेपनस्य, विविध-सुगन्ध-  
कुसुमीपहार-चित्तित-भूमिभागस्य, गगनतलालीकनकौतूहलदूरीत्रमित-शीर्षस्य,  
दोलायमानावलम्बितैरावण-हस्त-भ्रमायित-मल्लिकादामगुणालङ्कृतस्य, समुच्छ्रित-

(भ) सलिलेन सिक्तं मार्जितं मार्जनीभिः परिष्कृतम् अनन्तरं कृतं हरितीप-  
लेपनं गीमयीपलेपः यत्र तादृशस्य विविधैः सुगन्धैः कुसुमीपहारैः पुष्परचनाभिः  
चित्तितः सज्जितः भूमिभागः यस्य तादृशस्य गगनतलस्य आकाशस्य आलीकनाय  
दर्शनाय यत् कौतूहलं श्रौत्सुक्यं तेन दूरं यथा तथा उन्नमितं शीर्षं शिरीभागः यस्य  
तथोक्तस्य, दोलायमानः अवलम्बितः अधोलम्बितः ऐरावणहस्तभ्रमायितः ऐरावत-  
शृङ्खलभ्रमजनकः यः मल्लिकादामगुणः मल्लिकापुष्कमाला तेन अलङ्कृतस्य शोभितस्य,



चेटी । एदु, एदु, इमं पदमं पओद्वं पविसदु अज्जो (८५)  
 विदू । [प्रविश्यावलोक्य च ।] ही, ही, भोः ! इंधी वि  
 पदमे पओद्वे, ससिसह्णमुणालसच्छाहाओ, विणिहिद-चुस-  
 सुद्विपाण्डुराओ, विविहरअणपडिवद्धकञ्चणसोवाणसोहिदाओ,  
 पासादपन्तिओ, ओलम्बिदमुत्तादामेहिं फटिहवादाअण-  
 सुहचन्देहिं णिज्झाअन्ती विअ उज्जइणिं । सोत्तिओ विअ

दन्तिदन्त-तोरणावभासितस्य, महारजनीपरागशीभिना पवनवलान्दीलना-लल-  
 जञ्जलायहसेन, इत एहीति व्याहरतेव मां सौभाग्यपताका-निवह्नेनोपशीमितस्य,  
 तोरणधरणस्तम्भवेदिका-निःक्षिप्त-समुल्लसद्धरित-चूतपल्लव-ललाम-स्फटिक-मङ्गलकल-  
 साभिरामोभयपार्श्वस्य, महासुर-वचःस्थल-दुर्भेद्यवज-निरन्तरप्रतिवह-कनक-कपा-  
 टस्य, दुर्गतजनमनोरथायासकरस्य, वसन्तसेनाभवनहारस्य सञ्चीकता । यत्  
 सर्वं मध्यस्थस्यापि जनस्य बलाद् दृष्टिमाकारयति ।

(८५) एतु एतु, इमं प्रथमं प्रकीद्वं प्रविशतु आर्य्यः ।

समुच्छितेन समुन्नतेन दन्तिदन्ततोरणेन हस्तिदन्तनिर्मितवह्निर्द्वारेण अवभासितस्य  
 विराजितस्य, महारजनं कुमुभपुष्यं महारजनं कुमुभे स्वर्णे इति हेमचन्द्रः ।  
 तस्य उपरागः वर्णः महारजनीपरागः तेन शीभिना पवनवलेन वातवेगेन या  
 आन्दीलना तथा लसन् दीप्यमानः चञ्चलः यः अग्रहस्तः हस्ताग्रं तेन, व्याहरतेव  
 वदतेव सौभाग्याय मुमङ्गलाय यः पताकानां निवहः समूहः तेन उपशीमितस्य  
 विराजितस्य, तोरणधरणाय ये स्तम्भाः तोरणधरणस्तम्भाः तेषां वेदिकाः तलस्थ-  
 बह्वप्रदेशा इत्यर्थः तामु निक्षिप्ताः स्थापिताः, समुल्लसन्तः हरिताः चूतपल्लवाः ये  
 आम्रपल्लवाः तैः ललामा रम्याः स्फटिकनिर्मिता ये मङ्गलकलसाः साङ्गलिकपूर्ण-  
 कुम्भाः तैः अभिरामं रमणीयं उभयपार्श्वं यस्य तथाभूतस्य, महासुरस्य हिरण्यक-  
 शिपोः वचःस्थलमिव दुर्भेद्यं वज्रेण लौहनिर्मितकौलविशेषेण निरन्तरं निविद्धं  
 यदातथा प्रतिवहं कनककपाटं यत्र तथोक्तस्य, तथा दुर्गतानां दरिद्राणां जनानां  
 मनोरथस्य य आयासः परिचमः तं करोतीति तस्य सञ्चीकता सौन्दर्यम् ।  
 मध्यस्थस्य उदासीनस्य विषयनिस्तृहसेति यावत् । आकारयति आह्वते आकर्ष-  
 तीत्यर्थः ।

सुहोवविष्टो णिद्वाअदि दोवारिओ । सदहिणा कलमोदणेण  
पलोहिदा ण भक्खन्ति वायसा बलिं सुधासवस्सदाए ( म ) ।  
आदिसदु भोदी ( ८६ ) ।

चेटी । एदु, एदु, अज्जो । इमं दुदिअं पओठं पविसदु  
अज्जो ( ८७ ) ।

विदु । [प्रविश्यावलोक्य च ।] ही, ही, भोः ! इधो वि  
दुदिएपओठे पज्जन्तोवणीदजबसवुसकवलसुपुट्टा तैल्लभ्भङ्गि-  
दविसाणा बद्धा पवहणवइल्ला । अअं अस्सदरो अबमाणिदो  
विअ कुलीणो दीहं णीससदि सेरिहो । इदो अ अवणीद-  
जुअस्स मल्लस्स विअ महीअदि गीवा मेसस्स । इदो इदो  
अवराणं अस्साणं केसकप्पणा करीअदि । अअं अवरो पाडच्चरो  
विअ दिठवद्धो मन्दुराए साहामिओ । [अन्यतोऽवलोक्य च ।]

( ८६ ) अत्रापि प्रथमे प्रकोष्ठे, शशिशङ्खमृणालसञ्छायाः, विनिहितचूर्णसुष्टि-  
पाण्डुराः, विविधरत्न-प्रतिवद्भ काञ्चनसोपान-शीमिताः, प्रासादपङ्क्तयः, अव-  
लम्बित-मुक्तादामभिः स्फटिकवातायन-मुखचन्द्रैर्निधायन्तीवोज्जयिनीम् । श्रोत्रिय  
इव सुखोपविष्टो निद्राति दौवारिकः । सदधा कलमोदनेन प्रलीभिता न  
भक्षयन्ति वायसा बलिं सुधासवर्णतया । आदिशतु भवती ।

( ८७ ) एतु, एतु, आर्य्यः, इमं द्वितीयं प्रकोष्ठं प्रविशतु आर्य्यः ।

( ८८ ) इहापि द्वितीये प्रकोष्ठे, पथ्यन्तोपनीत-यवस-वृष-कवल-सुपुट्टाः, तैला-  
भ्यक्तविपाणा बद्धाः प्रवहणवलीवर्दाः । अयमन्यतरोऽवमानित इव कुलीनी दीर्घं

( म ) शशिनः शङ्खस्य मृणालस्य च समाना छाया कान्तिर्यासां ताः विनि-  
हिता ये चूर्णसुष्टयः सुष्टिपरिमिताः चूर्णाः तैः पाण्डुराः शभवर्णाः । निध्याय-  
न्तीव निरीक्षन्ते इव । श्रोत्रियः छान्दसः वेदनिष्ठः ब्राह्मण इत्यर्थः । सदधा दधि-  
युक्तेन कलमस्य धान्यदिशेषस्य यत् ओदनम् अन्नं तेन बलिं निवेदितव्यम् । सुधा-  
सवर्णतया चूर्णसमानवर्णतया ।

इदो अ क्रूरच्युत्र तैलमित्सं पिण्डं हथी पङ्क्तिवावीअदि मेल्य-  
पुरिसेहिं (य) । आदिसदु भोदी ( ८८ ) ।

चेटी । एदु एदु अज्जो, इमं तइअं पओद्धं पविसदु  
अज्जो ( ८९ ) ।

विदू । [प्रविश्य दृष्ट्वा च ।] ही ही भो ! इधो वि तइए  
पओट्ठे इमाइं दाव कुलउत्त-जणोबवेसण खिमित्तं विरचिटाइं  
आसणाइं । अइवाचिदो पासअपीठे चिइइ पोत्यओ । एसो  
अ मणिमअ-सारिआ-सहिदो पासअपीठी । इमे अ अबरे  
सअण-सन्धि-विग्गह-चटुरा द्विविह-वण्णिआविलित्त-चित्त-

निश्चिति सैरिमः । इतथ अपनीतयुद्धस्य मल्लस्यैव मर्द्यते ग्रीवा मेघस्य । इत  
इतीऽपरेषाम् अद्यानां केशकल्पना क्रियते । अयमपरः पाटञ्जर इव दृढवद्धी  
मन्दुरायां शाखामृगः । इतथ क्रूरच्युततैलमित्यं पिण्डं हथी प्रतिग्राह्यते माद-  
पुरुषैः । आदिशतु भवती ।

( ८९ ) एतु एतु आर्य्यः इमं तृतीयं प्रकीर्णं प्रविशतु आर्य्यः ।

( ९० ) अहमपि तृतीये प्रकीर्णे, इमानि तावत्कुलपुत्रजनीपवेशनेनिमित्तं  
विरचितानि आसनानि । अइवाचितं पाशकपीठे तिष्ठति पुस्तकम् । एतच्च

( य ) पथ्यन्तेषु उपनीतानि दानि यवसानि तृणानि तथा बुपाणि धान्यत्वचः  
यवसं तृणमर्जनमिति कङ्करी बुधं क्लीवे धान्यत्वचि पुमांस्तुष इति चामरः ।  
तेषां कवलैः यासैः सुपुटाः तैलेन अभ्यक्तानि लिप्तानि विपाणानि शृङ्गाणि येषां  
ते, प्रवहणस्य रथविशेषस्य ( चालमार्थं ) वलीवर्द्धाः पुङ्गवविशेषाः । अन्यतरः इयो-  
र्मध्यं एकः, कुलीनः सत्कुलीपुत्रः, पत्ने कौ पृथिव्यां लीनः निषण्ण इत्यर्थः सैरिमः  
सहिपः । केशकल्पना केशानां ग्रीवावर्तिनां लोम्नां कल्पना रचना सज्जना  
इत्यर्थः कल्पना सज्जना समे इत्यमरः । पाटञ्जरस्तस्करः प्रतिस्पर्द्धिपरास्कुन्दिपाट-  
ञ्जरमलिम्बुचा इत्यमरः मन्दुरायाम् अश्वशालायां शाखामृगः वानरः । क्रूरच्युततै-  
लमित्यं क्रूरान् द्रव्यविशेषान् च्युतं यत् तैलं तेन मित्यं युक्तं पिण्डम् अन्नं, मादपुरुषैः  
इतिपकैरित्यर्थः ।

फलअगहत्या (र) इदो तदो परिव्भमति गणिका बुद्धविडा  
अ । आदिसदु भोदो (६०) ।

चेटी । एदु एदु अज्जो, इमं चउट्ठं पओट्ठं पविसदु  
अज्जो (६१) ।

विदू । [प्रविश्यावलोक्य च ।] ही ही भो ! इधो वि चउट्ठे  
पओट्ठे जुवदिकर-ताडिदा जलधरा विअ गम्भीरं नदन्ति  
सुदङ्गा, हीणपुष्पाओ विअ गअणादो तारआओ णिवडंति  
कांसतालआ, सहुअर-विरुअ-सहुरं बज्जदि वंसो । इअं अवरा  
ईसापणअ-कुविद-कामिणी विअ अंकारोविदा कररुह-परा-  
मरिसेण सारिज्जदि वीणा । इमाओ अवराओ कुसुम रस-  
मत्ताओ विअ महुअरिओ अदिसहुरं पगोदाओ गणिका  
दारिआओ णचीअन्ति, णट्ठअं पठीअन्ति, ससिंगारओ ओव-

नणिमयसारिकासहितं पाशकपीठम् । इमे च अपरे मदनसम्भि-विग्रह-चतुरा  
विविधवर्णिका-विलिप्त-चित्रफलकायहस्ता इतस्ततः परिभ्रमन्ति गणिका द्व-  
विटाय । आदिशतु भवती ।

(६१) एतु एतु आर्थः इमं चतुर्थं प्रकीष्टं प्रविशतु आर्थः ।

(६२) आश्रयं भो ! इहापि चतुर्थे प्रकीष्टे युवतिकरताडिता जलधरा इव  
गम्भीरं नदन्ति सुदङ्गाः, चीणपुष्पा इव गगनात्तारका निपतन्ति कांश्यतालाः  
सङ्करविरुतसहुरं वाद्यते वंशः । इयमपरा ईर्ष्याप्रणय-कुपितकामिनीव अङ्गा-  
रोपिता कररुहपरामर्शेन सार्थ्यते वीणा । इमा अपराश्च कुसुमरसमत्ता इव

(र) अर्हंवाचितं पठिताङ्गं, पाशकपीठे आसनविशेषे । मणिमयसारिका-  
सहितं मणिनिर्मितगुटिकायुक्तं पाशकपीठं पाशकस्य क्रीडाविशेषस्य पीठम्  
आसनं स्थानमित्यर्थः । मदनस्य कामस्य सम्भिः मेलनं विग्रहः कलहस्य सयोः  
चतुराः निपुणाः, विविधाभिः नानाविधाभिः वर्णिकाभिः वर्णैः विलिप्तं विशेषेण  
लिप्तं चित्रितं यत् चित्रफलकं तत् अग्रहस्ते हस्ताये येषां यासां वा तथाभूता ।

गिदा । गवक्वेषु वादं गेहन्ति सलिलगगरीश्री (ल) ।  
आदिसदु भोदी (६२) ।

चेटी । एदु एदु अज्जो, इमं पच्चमं पओइं पविसदु  
अज्जो (६२) ।

विदू । [प्रविश्य दृष्ट्वा च ।] ही ही भो ! इधो वि पच्चमे  
पओइं अअं दलिदण्ण-लोहुप्पादण्णअरो आहरइ उवचिदो  
हिंगुतेल्लगन्धो । विविह-सुरहि-धूमग्गरेहिं णिच्चं सन्ताविज्ज-  
माणं णीससदि विअ महाणसं दुवारसुहेहिं । अधिअं उसु-  
सावेदि मं साहिज्जमाण-बहुविह-भक्ख-भोअण-गंधो । अअं  
अवरो पडच्चरं विअ पोइं धोअदि रूपिदारओ । बहुविहा-  
हारविआरं उवसाहेदि सूवआरो । वज्जन्ति मोदआ, पच्चंति  
अ पूवआ । [आत्मगतम् ।] अबि दाणिं इह वड्ढिअं भुज्जसु  
त्ति पांदोदअं (व) लहिस्सं ? । [अन्यतोऽवलोक्य च ।] इदो

मधुकर्षोऽतिमधुरं प्रगीता गणिका-दारिका नच्यन्ते, नाद्यं पाव्यन्ते, सशङ्कारा  
अपवल्गिताः । गवाक्षेषु वातं गृह्णन्ति सलिलगर्ग्यः । आदिशतु भवती ।

(६२) एतु एतु आर्यः, इमं पच्चमं प्रकीष्टं प्रविशतु आर्यः ।

(ल) अहारोपिता क्रोडनिहिता, कररुहपरामर्शेन अङ्गुलिस्पर्शेन सार्यते  
संस्क्रियते । प्रगीताः प्रकर्षेण गानपरा इत्यर्थः । गणिकादारिकाः । वेश्याकुमार्यः,  
नाद्यं नाद्यशास्त्रं सशङ्काराः आदिरसरसिकाः उज्वलवेशा वा शङ्कारः शुचि-  
रुज्वल इत्यमरः । अपवल्गिताः भङ्गविशेषयुता इत्यर्थः । सलिलगर्ग्यः जल-  
पूर्णपात्रविशेषाः वातं गृह्णन्तीति वातग्रहणेन स्वस्थं जलं शीतलयन्तीति भावः ।

(व) आहरति उद्वहति, उपचितः वर्द्धितः । महानसं चुल्ली, उत्सुकायते  
उत्सुकं करोतीति उत्सुकायते लालसं करोतीत्यर्थः, साध्यमानानां बहुविधानां  
मत्स्याणां चत्राणां भोजनानां खाद्यानां गन्धः आमोदः । पटच्चरं जीर्णवस्त्रनि-  
त्यमरः पेशो मांसविशेषं धावति प्रचालयति रूपिदारकः सुन्दरबालकः अथवा

गन्धब्ब सुरगणेहिं विअ विविहालङ्कारसोहिदेहिं गणिकाज-  
णेहिं बन्धुलेहिं अ जं सच्चं सग्गीअदि एदं गेहं । भो ! के  
तुम्हे बन्धुला नाम ? (८४) ।

बन्धुलाः । वयं खलु,

परगृहललिताः, परान्नपुष्टाः,

परपुरुषैर्जनिताः पराङ्गनासु ।

परधननिरता गुणेष्ववाच्या-

गजकलभा इव बन्धुला ललामः ॥ २८ ॥

विदू । आदिसदु भोदी (८५) ।

चेटी । एदु एदु अज्जो, इमं छट्ठं पओट्ठं पविसदु  
अज्जो (८६) ।

(८४) आश्चर्यं, भो ! इहापि पञ्चमे प्रकोष्ठे अयं दरिद्रजनलीभोत्पादन-  
करमाहरत्युपचिता हिङ्गुतैलगन्धः । विविधसुरभिधूसीद्धारैः नित्यसन्तप्यमानं नित्य-  
सितीव महानसं द्वारमुखैः । अधिकसुत्सुकायते मां साध्यमान-बहुविध-भक्ष्य-  
भोजनगन्धः । अयमपरः पटञ्जरमिव हतपशुदरपेशिं धावति रुपिदारकः । बहु-  
विधाहारविकारसुपसाधयति सूपकारः । वध्यन्ते मीदकाः, पचन्ति च पूपकाः ।  
अपि इदानीमिह वर्धितं भुङ्क्ष्व इति पादोदकं लप्स्ये ? इह गन्धर्वसुरगणैरिव  
विविधालङ्कारशीभितैः गणिकाजनैः बन्धुलैश्च यत्सत्यं स्वर्गायते इदं गेहम् । भो !  
के यूयं बन्धुला नाम ?

(८५) आदिशतु भवती ।

(८६) एतु एतु आर्य्यः, इमं पट्टं प्रकोष्ठं प्रविशतु आर्य्यः ।

रुपिष्णं प्राणिनं दारयतीति पशुघातक इत्यर्थः । बहुविधानाम् आहाराणां भोज-  
नीयानाम् विकारः विविधं कारणं विविधानि आहारवस्तूनि इत्यर्थः उपसाधयति  
सम्पादयति सूपकारः पार्चकः । वर्धितं वृद्धियुक्तं यथेष्टमित्यर्थः । पादोदकं  
पादप्रचालनार्थं जलम् ।

(२८) परगृहेषु । ललिताः पालिताः, गुणेषु अवाच्याः निर्गुणा इत्यर्थः गज-  
कलभाः हस्तिशावकाः इव ललामः विहरामः । अत्रापि पुष्पिताग्रावृत्तम् ।

विदू । [प्रविश्यावलोक्य च ।] ही ही भो ! इधो वि छट्टे  
 पत्रोट्टे अमुं दाव सुवख रअणाणं कम्मतोरणाइं णीलरअण-  
 विण्णिकित्ताइं इन्दाउहट्ठाणं विअ दरिसअन्ति, वेदुरिअ-  
 मोत्तिअ पवाल-पुफ्फराअ इन्दणील कक्केतरअ-पझराअ-मर  
 गअ-पहुदिआइं रअणविसेसाइं अस्सोसं विचारेन्ति सिप्पिणी,  
 वज्जन्ति जादरूवेहि माणिकाइं, घडिज्जन्ति सुवखालङ्कारा  
 रत्तमुत्तेण, गत्थीअन्ति मोत्तिआभरणाइं, घसोअन्ति धीरं  
 वेदुरिआइं, छेदीअन्ति सङ्गआ, साणिज्जन्ति पवालआ, सुक्ख-  
 विअन्ति ओलविद-कुङ्कुम पत्थरा, सालीअदि कत्थूरिआ, विसे-  
 सेण घिससदि चंदणरसो, संजोईअन्ति गन्धजुत्तीओ, दीअदि  
 गणिआ-कामुकाणं सकप्पूरं ताम्बोलं, अवलोईअदि सकडक्खअं,  
 पअट्टदि हासो, पिवीअदि अ अणवरअं ससिक्कारं मेडरा ।  
 इमे चेडा, इमा चेडिआओ, इमे अवरे अवधीरिद-पुत्तदार-  
 वित्ता (श) मणुस्सा करआ-सहिद-पीदमदिरेहिं गणिआ-जणेहिं  
 जे मुक्का आसआ ताइं पिअन्ति । आदिसदु भोदी (६७) ।

(६७) आत्यर्थं, भोः ! इहापि पष्ठे प्रकीर्त्तं अमूनि तावत् सुवर्णरत्नानां  
 कर्मतोरणानि नीलरत्नविनिचिह्नाणि इन्द्रायुधस्थानमिव दर्शयन्ति, वैदूर्य-मौक्तिक  
 प्रवालक-पुष्परागेन्द्रनील-कर्कोतरक पञ्चराग-मरकतप्रभृतीन् रत्नविशेषान् अन्यो-  
 ऽयं विचारयन्ति शिल्पिनः, घञ्चन्ते जातरूपैर्माणिक्यानि, घञ्चन्ते सुवर्णालङ्कारा  
 रत्नसूत्रेण, गच्छन्ते मौक्तिकाभरणानि, धृष्यन्ते धीरं वैदूर्याणि, छिद्यन्ते शङ्खाः  
 आण्यैर्घृष्यन्ते प्रवालकाः, शोष्यन्ते आर्द्रकुङ्कुमप्रक्षराः, सार्व्यते कस्तूरिका, विशेषेण  
 घृष्यते घन्दनरसः, संयोज्यन्ते गन्धयुक्तयः, दीयते गणिका-कामुकयोः सकप्पूरं  
 ताम्बूलम्, अवलोक्यते सकटाक्षम्, प्रवर्त्तते हासः, पीयते च अणवरत्नं ससीत्कारं

(श) कर्मतोरणानि कर्म शिल्पक्रिया तस्य तोरणानि तददर्शनमितवह्निद्वारं-  
 प्रदग्धविशेषा इत्यर्थः नीलरत्नैः विनिचिह्नानि अवभासितानि सन्ति इन्द्रायुधस्थानं

चेटी । एदु एदु अज्जो, इमं सत्तमं पओट्ठं पविसदु  
अज्जो (६८) ।

विदू । [प्रविश्यावलोक्य च ।] ही ही भो ! इधो वि  
सत्तमे पओट्ठे, सुसिलिट्ठ-विहंगवाडी-सुहणिसणाइं, असो-  
सुचुस्वण-पराइं सुहं अणुभवन्ति पारावद-सिहुणाइं, दहि-  
भत्त-पूरिदोदरो बग्गणो विअ सुत्तं पढदि पंजरसुओ । इअं  
अवरा सामिसंमाणणा-लद्ध-पसरा विअ घरदासी अधिअं  
कुरकुराअदि मदणसारिआ, अणेश फलरसास्माद पतुट्ठकण्ठा  
कुम्भदासी विअ कूअदि परपुट्ठा, आलखिदा णागदंतेसु  
पञ्जर परम्पराओ, जोधीअंति लाबआ, आलवीअन्ति पञ्जर-  
कविञ्जला, पेसीअन्ति पञ्जरकवोदा । इदो तदो विविह-  
मणि चित्तलिदो विअ अअं सहरिसं णच्चन्तो रविकिरण-

मदिरा । इमे चेटाः, इमाश्चेटिकाः, इमे अपरे अवधीरितपुत्रदारविष्ता  
मनुष्याः, करका-सहित-पीत-मदिरैर्गणिकाननैर्ये मुक्ताः आसवा. तान् पिवन्ति ।  
आदिशतु भवती ।

(६८) एतु एतु आर्थः, इमं सप्तमं प्रकीर्णं प्रविशतु आर्थः ।

(६९) इहापि सप्तमे प्रकीर्णं सुश्लिष्टविहङ्गवाटीमुखनिषण्णानि अन्योऽन्य-  
चुम्बनपराणि सुखमनुभवन्ति पारावतनिधुनानि, दधिभक्तपूरितीदरो ब्राह्मण  
इव सूक्तं पठति पञ्जरशुकः । इयमपरा स्वामिसम्माननालद्धप्रसरा इव गृह-  
दासी अधिकं कुरकुरायते मदनसारिका । अनेक-फलरसास्माद प्रतुष्टकण्ठा  
कुम्भदासीव कूजति परपुष्ठा, आलम्बिता नागदन्तेषु पञ्जरपरम्पराः, योध्यन्ते

शक्रधनुषः अवकाशभूमिमिव दर्शयन्ति आत्मानमिति शेषः । शिल्पिनः शिल्प-  
काराः । जातरूपैः स्वर्णैः । घट्यन्ते गृथ्यन्ते । शाणैः प्रस्तरविशेषैः । आर्द्राः  
कुङ्कुमाद्य तेषां प्रस्तराः विस्ताराः समूहा इत्यर्थः । सार्थ्यते परिष्क्रियते । अवधी-  
रितानि अगणितानि पुत्राः दारा वित्तानि च यैः तादृशाः पुत्रकलत्रधनमाया-  
वर्जिता इत्यर्थः ।



सन्तत्तं पक्खुक्खेवेहिं विधुवेदि विअ पासादं घरमोरो ।  
 [अन्यतोऽवलोक्य ।] इदो पण्डीकिदा विअ चन्द्रपादा पद-  
 गदिं सिक्खन्ता विअ कामिणीणं पच्छादी परिव्भसन्ति  
 राअहंस-मिहुणा । एदे अवरे बुद्धमहत्तका विअ इदो तदो  
 मच्चरन्ति घरसारसा । ही ही भो ! प्रसारणअं किदं गणि-  
 आए णाणापक्खिसमूहेहिं (प) । जं सच्चं क्खु णन्दणवणं  
 विअ मे गणिआघरं पट्ठिभासदि । आदिसदु भोदी (८६) ।

चेटी । एदु एदु अज्जो, इमं अट्टमं पओठं पविसदु  
 अज्जो (१००) ।

विदू । [प्रविश्यावलोक्य च ।] भोदि ! को एसो पट्टपावा-

लावकाः आलाप्यन्ते पञ्जरकपिञ्जलाः, प्रेष्यन्ते पञ्जर-कपीताः, इतस्ततो विविध  
 मण्डित्वित इवायं सङ्घर्षं नृत्यन् रविकिरणसन्तप्तं पक्षीत्चेपैर्विधुवतीव प्रासादं  
 गृहमयूरः । इतः पिण्डीकता इव चन्द्रपादाः पदगतिं शिचमाणानीव कामि-  
 नीनां पथात्परिभ्रमन्ति राजहंसमिथुनानि । एते अपरे वृद्धश्रेष्ठा इव इतस्ततः  
 मच्चरन्ति गृहसारसाः । आश्चर्यं भोः प्रसारणं कृतं गणिकया नानापक्षि-  
 समूहैः । यत्सत्यं खलु नन्दनवनमिव मे गणिकागृहं प्रतिभासते । आदिशतु  
 भवती ।

(१००) एतु आर्यः, इममट्टमं प्रकोठं प्रविशत्यार्यः ।

(प) सुझिटा सुघटिता या विहङ्गवाटी पक्षिशाला तस्यां सुखेन निपश्यानि  
 श्वितानि इत्यर्थः । सूक्तं वेदीकृतमन्त्रविशेषं सुवचनञ्च । स्वामिनः सम्माननया  
 आदरेण लज्जः प्रसरः प्रभावः यया तादृशी कुरकुरायते कुरकुरेति अव्यक्तं शब्दा-  
 यते अन्यत्र सुम्तरायते । मदनसारिका मयना इति प्रख्याता । कुम्भदासी कुट्टिनी  
 कुम्भदासी तु कुट्टनीतिशब्दरत्नावली । परपुष्टा कोकिला । लावकाः पक्षिविशेषाः  
 विधुवतीव कम्पयतीव वीजयतीव इत्यर्थः । पिण्डीकता इव राशीकता इव ।  
 वृद्धश्रेष्ठाः अतिवृद्धाः गमनमान्यादिति भावः प्रसारणं विस्तारः व्यापनमिति यावत्  
 पक्षिसमूहैः व्यातमित्यर्थः ।

रअपाउदो अधिअदरं अच्चब्भुद-पुणरुत्तालङ्कारालंकिदो (स)  
अंगभंगेहिं परिखलन्तो इदो तदो परिवभमदि ? (१) ।

चेटी । अज्ज ! एसो अज्जआए भादा भोदि (२) ।

विदू । केत्तिअं तवच्चरणं कदुअ वसन्तसेणाए भादा  
भोदि । अधवा । मा दाव, जदि वि एसो उज्जलो सिणि  
डोअ सुअन्धो अ, तह वि मसाणवीधीए जादो विअ चम्प-  
अरुक्खो अणहिगमणीओ लोअस्स । [ अन्यतोऽवलोक्य । ]  
भोदि ! एसा उण का फुल्लपावारअ-पाउदा, उवाणहजुअल-  
णिकित्ततेल्ल किक्कणेहिं पादेहिं ( ह ) उच्चासणे उवविट्ठा  
चिट्ठदि ? (३) ।

चेटी अज्ज ! एसा क्वु अम्हाणं अज्जआए अत्तिआ (४) ।

विदू । अहो ! से अपवित्तडाइणीए पोट्टवित्थारो, ता

(१) भवति ! क एष पट्टप्रावारकप्राहताऽधिकतरमत्यङ्गुतपुनरुत्तालङ्कार-  
लङ्गतः अङ्गभङ्गैः परिखलन्नितस्ततः परिवभमति ?

(२) । आर्य्य ! एष आर्य्याया भाता भवति ।

(३) कियत्तपञ्चरणं कृत्वा वसन्तसेनाया भाता भवति । अथवा मा तावत्,  
यद्यपि एष उज्ज्वलः स्निग्धश्च सुगन्धश्च तथापि श्मशानवीथ्यां जात इव चम्पक-  
वृक्षः अनभिगमनीयो लोकस्य । भो ! एषा पुनः का पुष्पप्रावारकप्राहता उपा-  
नद्युगल-निचिप्त-तैल-चिक्कणाभ्यां पादाभ्यामुच्चासनीपविष्टा तिष्ठति ?

(४) आर्य्य ! एषा खलु अस्माकम् आर्य्याया माता ।

(स) अत्यङ्गुतैः पुनरुक्तैः अधिकाधिकैः अलङ्कारैः अलङ्गतः शोभितः ।

(ह) अनभिगमनीयो लोकस्येति वेद्याजावत्वादिति भावः । पुष्पप्रावारक-  
प्राहता पुष्पनिर्मितः प्रावारकः उत्तरीयपटः तेन प्राहता आच्छादिता, पादाभ्या-  
मिति विशेषणे तृतीया ।

किं एदं पवेसिअ महादेवं विअ दुआरसीहा इह घरे-  
णिमिदा ? (च) (५) ।

चेटी । हदास ! मा एब्बं उवहस झ्झाणं- अत्तिअं !  
एसा क्खु चाउत्थिएण (क) पीड्डीअदि ( ६ ) ।

विट्ठ । [सपरिहासम् ।] भअवं चाउत्थिअ ! एदिणा उव-  
आरेण (ख) मं पि वग्घणं आलोएहि (७) ।

चेटी । हदास ! मरिस्ससि (८) ।

विट्ठ । [सपरिहासम् ।] दासीए धीए ! वरं इदिसी सूण-  
पीण-जठरो (ग) सुदो ज्जेव (९) ।

सीहु-सुरासव मत्तिआ एआवत्थं गदा हि अत्तिआ ।

जइ मरइ एत्थ अत्तिआ भोदि सिआल सहस्स जत्तिआ ॥२९॥

(५) अहो ! अस्या अपवित्रडाकिन्या उदरविस्तारः, तत्किमेतां प्रवेश्य महा-  
देवमिव द्वारशीभा इह गृहे निर्मिता ?

(६) हताश ! मैवमुपहसाध्याकं मातरम् । एषा खलु चातुर्थिकेन  
पीडते ।

(७) भगवन् चातुर्थिक ! एतेनीपचारेण मामपि ब्राह्मणमालीक्य ।

(८) हताश ! मरिष्यसि ।

(९) दास्याः पुत्ति ! वरम् ईदृशः यूनपीनजठरो नृत् एव ।

(च) उदरविस्तारः कुचेः स्थौल्यं महादेवमिव स्थूलीदराम् एतां वसन्त-  
सनामातरं, निर्मिता कृता ।

(क) चातुर्थिकेन प्रतिचतुर्थदिवसीयेन ज्वररोगविशेषेण ।

(ख) उपचारेण स्वाययेणेत्यर्थः ।

(ग) यूनः बृद्धिं प्राप्तः पीनः स्थूलः जठरः उदरं यस्य तादृशः जनः नृत् एव  
वरं मनाक् प्रिय इत्यर्थः ।

(२९) शीधुसुरासवमत्ता सीधुभिः सुराभिः आसवैश्च त्रिविधमद्यैः मत्ता सतते-  
तत्-पानरता इत्यर्थः त्रिविधानामैव लक्षणमुक्तं भावप्रकाशे, “इक्षीः पक्कैः रसैः

भौदि ! किं तुम्हाणं जाणवत्ता वहन्ति (घ) (१०) ।

चेटी । अज्ज ! एहि एहि (११) ।

विदू । किं वा एत्थ पुच्छीअदि, तुम्हाणं क्वु पेम्म-णिम्मल-जले मअण-समुद्दे त्यण-णिअस्व-जहणा ज्जेव जाणवत्ता मण-हरणा । एब्बं वसंतसेणाए बहुवुत्तन्तं, अट्ट-पओट्ठं भवणं पेक्खिअ, जं सच्चं जाणामि, एकत्थं विअ-तिविट्ठअं दिट्ठं, पसंसिदुं एत्थि मे बाआ विहवो । किं दाव, गणिआघरो ? अहवा कुवेरभवणपरिच्छेदो (ङ) त्ति ? कहिं तुम्हाणं अज्जआ ? (१२) ।

(१०) सीधुसुरासवमत्ता एतादृशीमवस्थां गता हि माता ।

यदि म्रियते अत्र माता भवति शृगालसहस्रयात्रा ॥

भवति ! किं युष्माकं यानपात्राणि वहन्ति ?

(११) आर्य ! न हि न हि ।

(१२) किं वा अत्र पृच्छते, युष्माकं खलु प्रेमनिर्मलजले मदनसमुद्रे स्नानितस्वजघनान्येव यानपात्राणि मनोहराणि । एवं वसन्तसेनाया बहुवृत्तान्तम्

सिद्धः सीधुः पक्करसञ्च सः । आमैसैरेव यः सीधुः स च शीतरसः स्मृतः । सीधुः पक्करसः श्रेष्ठः स्वराग्निवलवर्णकृतः । वातपित्तकरो हृद्यः क्षेहनी रोचनी हरेत् । विवन्धमेदः शोथार्शः शोफीदरकफामयान् । तस्मादल्पगुणः शीतरसः संलेखनः स्मृतः । शालिषष्टिकपिष्टादिकृतं मद्यं सुरा स्मृता । सुरा गुर्वीवलस्तन्यपुष्टि-मेदः कफप्रदा । ग्राहिणी शोथगुल्मार्शं ग्रहणीसूत्रकृच्छनुत् । यदपक्वौषधास्त्वभ्यां सिद्धं मद्यं स आसवः । आसवस्य गुणा ज्ञेया वीजद्रव्यगुणैः समा इति । शृगाल-सहस्राणां यात्रा उत्सवः यात्रा तु यापनीऽपि स्याद् गमनीत्सवयोः स्त्रियामिति मेदिनी ।

(घ) यानपत्राणि गमनाधाराः शकटपीतादयः वाणिज्यार्थमिति भावः वहन्ति चलन्ति अन्यथा कथमौदृग्विभव इत्याशयः ।

(ङ) कुवेरभवनपरिच्छेदः कुवेरस्य धनपतेर्देवस्य भवनपरिच्छेदः गृहमिद-मिति निश्चयः ।

चेटी । अज्ज ! एसा रुक्खवाडिआए चिइदि, ता पवि-  
सदु अज्जो (१३) ।

विदू । [प्रविश्य दृष्ट्वा च ।] ही ही भो ! अहो रुक्खवाडि-  
आए सस्सिरिअदा ! अच्छरीदि कुसुमा जत्थ रोविदा अणेअपा-  
दवा, गिरन्तर पादवतल गिम्मिदा जुवदिजण जहणप्पमाणा  
पट्टोला, सुवणजूधिआ सेहालिआ-मालईमल्लिआ णोमा-  
लिआ कुरवआ-अदिमोत्तअ (च) प्पहुदिकुसुमेहिं सअं गिब-  
डिदेहिं जं सच्चं, लहु करेदि विअ एन्दणवणस्स सस्सिरीअदं ।  
[अन्यतोऽवलोक्य ।] इदो अ उदअन्तसूर-समप्पहेहिं कमल-  
रत्तोपलेहिं सज्जाअदि विअ दीहिआ ।

अवि अ,

एसो असोअ बुच्छो एवणिग्गम-कुसुम-पल्लवो भादि ।

सुभडो व्व समरमज्जे घण-लोहिद-पङ्क-चच्चिको ॥३०॥

भोदु, ता कहिं तुम्हाणं अज्जआ ? (१४) ।

अटप्रकोष्ठं भवनं प्रेत्य, यस्मत्वं जानामि एकस्थमिव त्रिपिष्टपं, दृष्टं प्रशंसितुं  
नास्ति मे वाग्विभवः । किं तावत् गणिकागृहम् ? अथवा कुवेरभवनपरिच्छेदः ?  
इति । कुत्र युष्माकमार्या ?

(१३) आर्य्य ! एषा वृक्षवाटिकायां तिष्ठति, तस्मात् प्रविशतु आर्य्यः ।

(१४) आर्य्यं, भो ! अहो वृक्षवाटिकायाः सश्रीकता । अच्छरीतिकुसुमा  
यत्र रोपिता अनेकपादपाः, निरन्तर-पादपतलनिर्मिता युवतिजन-जघन-

(च) अक्षा निर्मला निर्दोषा मनीहरा इति यावत् रीतिः विकाशप्रकारः  
येषां तादृशानि कुसुमानि येषां तद्योक्ताः । आर्य्यंकुसुमा इति पाठान्तरं पट्ट-  
टोला पट्टमृत्निर्मिता दीला । सुवर्णेत्यादि । शोभनी वर्षो येषां तादृशैः  
कुसुमैरित्यनेनान्वयः । अतिसुक्तकः साधवीजता ।

(३०) घनलोहितपङ्कचर्चिकः । घनैर्लोहितैः रक्तैः एव पङ्कैः चर्चां गात्रशोभा

चेटी । अज्ज ! ओणमेहि दिट्ठिं पेक्ख अज्जअं (१५) ।

विदू । [दृष्ट्वा उपसृत्य ।] सोत्थि भोदीए (१६) ।

वसं । अये ! मैत्रेयः । [उत्थाय ।] स्वागतम् ? इदमासनम्,  
अत्रोपविश्यताम् ।

विदू । उबविसदु भोदी (१७) । [उभावुपविशतः ।]

वसं । अपि कुशलं सार्यंवाहपुत्तस्य ? ।

विदू । भोदि ! कुशलं (१८) ।

वसं । आर्य्य मैत्रेय ! अपीदानीम् ।

गुणप्रवालं विनयप्रशाखं विश्रम्भमूलं महनीयपुष्पम् ।

तं साधुवृक्षं स्वगुणैः फलाढ्यं सुहृद्विहङ्गाः सुखमाश्रयन्ति ॥३१॥

प्रमाणा पद्ददीला; सुवर्णयूथिका-शेफालिका-मालती-मल्लिका-नवमल्लिका-कुक्कु-  
वकातिसुक्तक-प्रभृतिकुसुमैः स्वयं निपतितैर्यत्सलं लघूकरोतीव नन्दनवनस्य सत्री-  
कताम् । इतश्च, उदयत्सूयंसमप्रभैः कमलरक्तोत्पलैः सन्ध्यायते इव, दीर्घिका ।

अपिच, एषोऽशीकवृक्षो नवनिर्गतकुसुमपल्लवो भाति ।

सुभट इव समरमध्ये घनलीहितपङ्कचर्चिकः ॥

भवतु, तत् कुत्र युष्माकमाख्या ?

(१५) आर्य्य ! अवनमय दृष्टिं, पश्य आर्य्याम् । (१६) स्वस्ति भवत्यै ।

(१७) उपविशतु भवती । (१८) भवति ! कुशलम् ।

घनलीहितपङ्कचर्चा तथा युक्त इति । ढविकादिति सूत्रेण शिक्कप्रत्ययः । इद-  
मासनमित्यादिवाक्यं वसन्तसेनाया वैदग्ध्योतनाय संस्कृतभाषया निबद्धं तदाह  
भरतः । कार्य्यतद्योत्तमादीनां कार्य्या भाषाविपर्य्ययः । योषित् सखीवाल-  
वेश्या कितवाप्सरसां तथा । वैदग्ध्यार्थं प्रदातव्यं संस्कृतञ्चान्तरान्तरा इति ।

(३१) गुणप्रवालमिति । सुहृद एव विहङ्गाः पक्षिणः गुणा दयादाच्छिष्या-  
दय एव प्रवालाः पल्लवाः यस्य तं विनया एव प्रशाखाः प्रकृष्टाः शाखाः यस्य  
तादृशं विश्रम्भः विश्वास एव मूलं यस्य तथोक्तं महनीयपुष्पं तथा स्वगुणैः विशिष्ट-  
निजगुणैः फलाढ्यम् उत्कृष्टगुणफलयुक्तमित्यर्थः तं साधुरिव वृक्षः तं सुखं यथा  
तथा आश्रयन्ति ।

विदू । [स्वगतम् ।] सुट्ठु उवलक्खिदं (छ) दुट्टविलासि-  
णीए । [प्रकाशम् ।] अधइं (१९) ।

वसं । अये ! किमागमनप्रयोजनम् ? ।

विदू । सुणादु भोदी । तत्तभवं चारुदत्तो सीसे अञ्जलिं  
कदुअ भोदिं विस्सवेदि (२०) ।

वसं । [अञ्जलिं वद्धा ।] किमाज्ञापयति ? ।

विदू । मए तं सुवण्णभण्डअं विस्सम्भादो अत्तण्णकीरकेत्ति  
कदुअ जूदे हारिदं, सो अ सहिओ राअवात्थहारी (ज) ए  
जाणिअदि कहिं गदो त्ति (२१) ।

चेटी । अज्जए ! दिट्ठिआ वड्डसि, अज्जो जूदिअरो  
संवुत्तो (२२) ।

वसं । [स्वगतम् ।] कथं ! चोरेण अबहिदं पि सोण्डीर-  
दाए (झ) जूदे हारिदं त्ति भणादि, अदो ज्जं व कामी-  
अदि (२३) ।

(१९) सुट्ठु उपलक्षितं दुष्टविलासिन्या । अथ किम् ।

(२०) श्रुणोतु भवती । तत्र भवान् चारुदत्तः शीघ्रं अञ्जलिं कृत्वा आर्यां  
विज्ञापयति ।

(२१) मया तत् सुवर्णभाण्डं विग्रभादात्मीयमिति कृत्वा द्यूते हारितं, स च  
सभिको राजवार्ताहारी न ज्ञायते कुत्र गत इति ।

(२२) आर्ये ! दिष्ट्या वदंसे, आर्यो द्यूतकरः संवृत्तः ।

(२३) कथं, चौरिणापहतमपि शौण्डीरतया द्यूते हारितमिति भणति, अत-  
एव काम्यते ।

(छ) उपलक्षितं अनुभूतम् ।

(ज) विग्रभात् ! विद्वासात् समौ विग्रभविद्वासावित्यमरः राजवार्ताहारी  
राजवार्तावहः ।

(झ) शौण्डीरतया अत्यौदार्येण इत्यर्थः ।

विदू । ता तस्म कारणादो गेण्हदु भोदी इमं रअणा-  
बलिं (२४) ।

वसं । [आत्मगतम् ।] किं दंसेमि तं अलङ्कारअं ? [वि-  
चिन्त्य ।] अथवा ए दाब (२५) ।

विदू । किं दाब ए गेण्हदि भोदी एदं रअणाबलिं ? (२६)

वसं । [विहस्य सखीमुखं पश्यन्ती ।] मित्तेअ ! कथं ए  
गेण्हिस्सं रअणाबलिं । [इति गृहीत्वा पार्श्वे स्थापयति,  
स्वगतम् ।] कथं भीणकुसुमादो वि सहआरपादवादो मअ-  
रन्दविन्दओ णिदडन्ति । [प्रकाशम् ।] अज्ज ! विणवेहि तं  
जूदिअरं सम वअणेण अज्जचारुदत्तं अहं पि पदोसे अज्ज  
पेक्खिदुं आअच्छामि त्ति (२७) ।

विदू । [स्वगतम् ।] किं अखं तहिं गदुअ गेण्हिस्सदि ?  
[प्रकाशम् ।] भोदि ! भणामि । [स्वगतम् ।] णिअत्तीअदु  
गणिआपसङ्गादो त्ति (२८) । [इति निष्क्रान्तः ।]

वसं । हज्जे ! गेण्ह एदं अलङ्कारअं चारुदत्तं अहिरमिदु  
गच्छन्ह (२९) ।

चेटी । अज्जए ! पेक्ख पेक्ख, उणमदि अकालदुहिणं (३०)

(२४) तत्तस्य कारणात् गृह्णातु भवती इमां रत्नावलीम् ।

(२५) किं दर्शयामि तमलङ्कारम् ? अथवा न तावत् ।

(२६) किं तावत् न गृह्णाति भवती इमां रत्नावलीम् ?

(२७) मैत्रेय ! कथं न ग्रहीष्यामि रत्नावलीम् । कथं ! हीनकुसुमादि

सहकार-पादपात् मकारन्दविन्दवो निपतन्ति । आर्थे ! विज्ञापय तं द्यूतकरं म  
वचनेन आर्थेचारुदत्तम् । अहमपि प्रदोषे आर्थं प्रेक्षितुमागच्छामीति ।

(२८) किमन्यत् तत्र गत्वा ग्रहीष्यति ? भवति ! भणामि । निवर्त्ततामस्मात्  
गणिकाप्रसङ्गादिति ।

(२९) चेटी ! गृह्णायैतमलङ्कारं, चारुदत्तमभिरन्तुं गच्छामः ।

(३०) आर्थे ! पश्य पश्य, उन्नमति अकालदुर्दिनम् ।



वसं । उदयन्तु नाम मेघा, भवतु निशा, वर्षमविरतं पततु ।  
 गणयामि नैव सर्वं दयिताभिमुखेन हृदयेन ॥ ३२ ॥  
 हञ्जे ! हारं गेह्निअ लहुं आअच्छ (३१) [इति निष्क्रान्ताः  
 सर्वे ।]

मदनिकाशर्विलको नाम चतुर्थोऽङ्कः ।

पञ्चमोऽङ्कः ।

ततः प्रविशति आसनस्थः सोत्कण्ठश्चारुदत्तः ।  
 चारु । [ऊर्ध्वमवलोक्य ।] उन्नमति अकालदुर्दिनम् । यदेतत् ।  
 आलोकितं गृहशिखण्डिभिरुत्कलापैः  
 हंसैरिय्यासुभिरपाकृतमुन्मनस्कैः ।  
 आकालिकं सपदि दुर्दिनमन्तरीचम्  
 उत्कण्ठितस्य हृदयं च समं रूपद्वि ॥ १ ॥

(३१) चेति । हारं गृहीत्वा शीघ्रमागच्छ ।

(३२) उदयन्त्विति । मेघा उदयन्तु उदयन्तु, निशा भवतु, अविरतं वर्षं  
 वृष्टिः पततु, अहं दयिताभिमुखेन प्रियाभिगमनोत्सुकेन हृदयेन एतत् सर्वं नैव  
 गणयामि लक्षयामि ।

(१) आलोकितमिति । उत्कलापैः ऊर्ध्वप्रसारितवहैः गृहशिखण्डिभिः  
 गृहमयूरैः आलोकितं दृष्टं तथा यियासुभिः गन्तुमिच्छुभिः मानसं सर इति  
 शेषः ललधरसमये मानसं यान्ति हंसा इति कविसमयप्रसिद्धिवचनात् अतएव  
 उन्मनस्कैः मानसगमनाय उत्सुकैरित्यर्थः हंसैः अप्राकृतं निराकृतम् अनभिनन्दित-  
 मित्यर्थः आकालिकम् असमयोत्पन्नं दुर्दिनं मेघाच्छन्नमहः मेघाच्छत्रेऽङ्गि दुर्दिन-  
 मित्यमरः सपदि ऋटिति अन्तरीचम् आकाशम् उत्कण्ठितस्य जनस्य हृदयञ्च  
 समं युगपत् रूपद्वि आह्वयति उद्देजयति च । अत्र वसन्ततिलकं वृत्तम् ।

अपिच, मेघो जलार्द्र-महिषोदर-भङ्गनीलो,  
विद्युत्प्रभा-रचित-पीत-पटोत्तरीयः ।  
आभाति संहत-बलाक-गृहीतशङ्खः,  
खं केशवोऽपर इवाक्रमितुं प्रवृत्तः ॥ २ ॥

अपिच, केशव-गात्रश्यामः कुटिल-बलाकावली-रचितशङ्खः ।  
विद्युद्गुण-कौशेयश्चक्रधर इवोन्नतो मेघः ॥ ३ ॥  
एता निषिक्त-रजतद्रव्य-सन्निकाशा  
धारा जवेन पतिता जलदोदरेभ्यः ।  
विद्युत्प्रदीपशिखया क्षणनष्टदृष्टा-  
श्चिन्ना इवाम्बरपटस्य दशाः पतन्ति ॥ ४ ॥  
संसत्तैरिव चक्रावाक-मित्युनेहसैः प्रङ्गिनैरिव  
व्याविद्धैरिव मीनचक्रमकरैर्हर्म्यैरिव प्रोच्छ्रितैः ।

(२) मेघ इति । जलार्द्रमहिषस्य उदरं भङ्गय तद्वत् नीलः श्यामः विद्युत्-  
प्रभया रचितं पीतपट इव उत्तरीयं यस्य तादृशः तथा संहतः संलग्नः बलाक  
एव गृहीतशङ्खः हस्तधृतपाञ्चजन्यं यस्य तथाभूतः मेघः अपरः द्वितीयः केशव  
इव वामन इव खम् आकाशम् आक्रमितुं प्रवृत्तः । पुरा किल वामनरूपो हरिः  
वलियज्ञे त्रिपादमितां भूमिं भिक्षित्वा एकेन पदा आकाशमाचक्रामिति पौरा-  
णिकौ वार्त्तावानुसन्धेया । वसन्ततिलकं वृत्तम् । उपमालङ्कारश्च ।

(३) उक्तमर्थमाख्येया पुनराह केशवति । केशवगात्रवत् श्यामः कुटिला  
वक्रगमनश्रीला या वकावली वक्रपङ्क्तिः सा एव रचितः धृतः शङ्खः येन तथोक्तः  
तथा विद्युदेव गुणः विद्युद्गुणः स एव कौशेयं चीनवस्त्रं यस्य स कौशेयं क्रिमिकी-  
श्रीत्यमित्यमरः मेघः चक्रधर इव कृष्ण इव उन्नतः उदितः । आख्यावृत्तमिदम् ।

(४) एता इति । निषिक्ताः क्षरिताः ये रजतद्रवाः द्रवीभूतरजतानीत्यर्थः  
तेषां सन्निकाशाः सदृशः जलदोदरेभ्यः मेघजठरेभ्यः पतिता एताः धाराः विद्यु-  
देव प्रदीपशिखा तथा क्षणेन नष्टा दृष्टाश्च सत्यः चिन्नाः अम्बरपटस्य आकाश-  
रूपवसनस्य दशाः प्रान्तभागा इव जवेन पतन्ति । वसन्ततिलकं वृत्तम् । अत्र  
रूपकानुप्राणितोपमालङ्कारः ।

तैस्तैराकृतिविस्तरैरनुगतैर्मेघैः समभ्युन्नतैः

पत्रच्छेद्यमिवैह भाति गगनं विश्लेषितैर्वायुना ॥ ५ ॥

एतत्तद्धृतराष्ट्र-चक्रसदृशं मेघान्धकारं नभो,

दृष्टो गर्जति चातिदर्पितबलो दुर्योधनो वा शिखी ।

अचद्यूतजितो युधिष्ठिर इवाध्वानं गतः कोकिलो,

हंसाः सम्प्रति पाण्डवा इव वनादज्ञातचर्यां गताः ॥ ६ ॥

[विचिन्त्य ।] चिरं खलु कालो मैत्रेयस्य वसन्तसेनायाः

सकाशं गतस्य, नाद्यापि आगच्छति ।

[प्रविश्य] विदूषकः । अहो! गणिआए लोभो अदक्खिणदा  
अ, जदो ण कधा वि किदा अणआए, अणाअरेण ज्जोव अभ-

(५) संस्रैरिति । वायुना विश्लेषितैः विभेदं गमितैः इतस्ततश्चास्तितैरित्यर्थः । संस्रैः मिलितैः चक्रवाकमिथुनैरिव, प्रडीनैः चण्डीयमानैः हंसैरिव व्याविष्टैः समुद्रमन्यनादुत्पतितैः मीनानां चक्रैः समूहैः तथा मकरैः इव प्रोच्छ्रितैः समुद्रतैः इत्येव तैः तैः आकृतीनां विस्तरैः अनुगतैः युक्तैः समभ्युन्नतैः अत्युच्छ्रितैः मेघैः करणीभूतैरित्यर्थः इह एतत्प्रदेशावच्छिन्नं गगनं पत्रच्छेद्यम् आलिख्यगतमिव भाति विराजते । उत्प्रेचालङ्कारः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ।

(६) एतदिति । एतत् मेघैः अन्धकारो यस्मिन् तत् मेघावृतमित्यर्थः नभः आकाशं तस्य प्रसिद्धस्य तच्छब्दोऽत्र प्रसिद्धार्थकः । धृतराष्ट्रचक्रस्य धृतराष्ट्राधिकारस्य सदृशं वर्तते इति शेषः तथाहि शिखी मयूरः अतिदर्पितबलः दुर्योधनो वा दुर्योधन इव वा स्यादिकल्पीपमयोरेवार्येऽपि समुत्सये इत्यमरः । दृष्टः सन् गर्जति शब्दायते, कोकिलः अचद्यूते पाशक्रीडायां जितः युधिष्ठिर इव अध्वानम् अग्र्यम् मौनमिति यावत् । गतः प्राप्तः अध्वानमित्यत्र अरण्यमिति पाठे अरण्यं वनं गतः वसन्तापगमे कोकिलानां निःशब्दतया वनगमनस्य कविसमयसिद्धत्वादिति भावः, सम्प्रति हंसाः पाण्डवा इव वनात् स्वप्रचारस्थानात् हादशवर्षोपितात् अरण्यात् अज्ञातचर्याम् अज्ञाते परैरविदिते मानसे सरसि चर्यां गमनं लक्ष्मणसमये मानसं यान्ति हंसा इति कविप्रसिद्धेः । अन्यत्र अज्ञाते परैरविदिते स्थाने विराटराज्ये इत्यर्थः चर्यां वासं गताः प्राप्ताः । अत्रीपमानुप्राणित समाप्नोक्तिः अलङ्कारः, वृत्तश्च शार्दूलविक्रीडितम् ।

अपिच, मेघो जलार्द्र-महिषोदर-भङ्गनीलो,  
विद्युत्प्रभा-रचित-पीत-पटोत्तरीयः ।  
आभाति संहत-बलाक-गृहीतशङ्कः,  
खं केशवोऽपर इवाक्रमितुं प्रवृत्तः ॥ २ ॥

अपिच, केशव-गात्रश्यामः कुटिल-बलाकावली-रचितशङ्कः ।  
विद्युद्गुण-कौशेयचक्राधर इवोन्नतो मेघः ॥ ३ ॥  
एता निपिक्त-रजतद्रव्य-सन्निकाशा  
धारा जवेन पतिता जलदोदरेभ्यः ।  
विद्युत्प्रदीपशिखया चणनदृष्टा-  
श्चिन्ना इवास्वरपटस्य दशाः पतन्ति ॥ ४ ॥  
संसत्तैरिव चक्रवाक-मिथुनैर्हंसैः प्रङ्गिनैरिव  
व्याविष्टैरिव मीनचक्रमकरैर्हस्यैरिव प्रोच्छ्रितैः ।

(२) मेघ इति । जलार्द्रमहिषय उदरं भङ्गय तदन्तर्गतं श्यामं विद्युत्प्रभया रचितं पीतपट इव उत्तरीयं यस्य तादृशः तथा संहनः संशयः यस्मात् एव गृहीतशङ्कः हस्तधृतपाञ्चजन्यं यस्य तद्वामुतः मेघः पटः विहीनः उन्नत इव वासन इव खम् आकाशम् आक्रमितुं प्रवृत्तः । पुनः किल वासनस्यैव पटो वलियञ्जे त्रिपादमितां भूमिं भिजित्वा एकेन पदा आकाशगाधकामिति पतन्ति शिकौ वार्त्तावानुसन्धेया । वसन्ततिलकं वसन्तः । उपमासद्वारय ।

(३) उक्तमर्थमाख्याया पुनराह केशवेति । केशवगात्रयन् श्यामः रजितः वक्रागमनश्रीला या वकावली यकपङ्क्तिः सा एव रचितः पतः मत्तः येन तपोलः तथा विद्युदेव गुणः विद्युद्गुणः स एव कौशेयं चीनयस्यं यस्य न कौशेयं किमिहा शीत्यमित्यमरः मेघः चक्राधर इव कृष्ण इव उन्नतः उदितः । आख्यां प्रोच्छ्रितम् ।

(४) एता इति । निपिक्ताः घरिताः ये रजतद्रवाः त्रयीभूतरजताश्रीकणैः तेषां सन्निकाशाः सदृशः जलदोदरेभ्यः मीघजठरेभ्यः पतिता एताः धाराः विद्युद्देव प्रदीपशिखा तथा चण्णेन नटा दृष्टाय संसत्यः शिन्नाः स्वरपटस्य धारा इव रूपवसनस्य दशाः प्रान्तभागा इव जवेन पतन्ति । वसन्ततिलकं वसन्तः रूपकानुप्राणितोपमालङ्कारः ।

चारु । [विलोक्य ] अये ! सुहृन्मैत्रेयः प्राप्तः । वयस्य !  
स्वागतम् ? आस्यताम् ।

विदू । उपविष्टोऽस्मि (२) ।

चारु । वयस्य ! कथय तत् कार्यम् ।

विदू । तं क्व कज्जं विणट्टं (३) ।

चारु । किं तथा न गृहीता रत्नावली ? ।

विदू । कुटो अस्हाणं एत्तिअं भाअधेअं ? एवणलिन-  
कोमलं अज्जलिं मत्थए कदुअ पडिच्छिआ (४) (ख) ।

चारु । तत्किं ब्रवीषि विनष्टमिति ? ।

विदू । भो ! कथं ए विणट्टं, जं अभुत्तस्स अपीदस्स  
चोरेहिं अबहिदस्स अप्पमुत्तस्स सुवस्सभंडअस्स कारणादो चदु-  
स्समुद्दसारभूदा रत्नमाला हारिदा (५) ।

चारु । वयस्य ! सा मैवम् ।

यं समालम्ब्य विश्वासं न्यासोऽस्मासु तथा कृतः ।

तस्यैतन्महतो मूल्यं प्रत्ययस्यैव दीयते ॥ ७ ॥

(२) उपविष्टोऽस्मि ।

(३) तत् खलु कार्यं विनष्टम् ।

(४) कुटोऽस्माकमेतावद्भागधेयं, नवनलिनकोमलमञ्जलिं मस्तके कृत्वा  
प्रतीटा ।

(५) भो ! कथं न विनष्टम् ? यत् अभुक्तस्यापीतस्य चौरैरपहृतस्य अल्प-  
मूल्यस्य सुवर्णभागस्य कारणात् चतुःसमुद्दसारभूता रत्नमाला हारिता ।

(ख) प्रतीटा प्रतिगृहीता ।

(७) यमिति । तथा वसन्सेनया यं विश्वासं समालम्ब्य अस्मासु न्यासः  
कृतः तस्य महतः प्रत्ययस्य विश्वासस्यैव एतत् मूल्यं दीयते इत्यन्वयः । अनुष्टुप्  
वृत्तम् ।

विदू । भो बअस्स ! एदं-पि मे दुदिअं सन्ताव-कारणं जं  
सहीअण-दिस्स-संणाए पडन्तीवारिदं सुहं कदुअ, अहं उव-  
हसिदो, ता अहं बम्हणी भविअ दाणिं भवन्तं सीसेण पडिअ  
विस्सवेमि । णिवत्तीअदु अप्पा इमादो बहुपच्चवांआदो गणिआ  
पसंगादो । गणिआ णाम पादुअन्तरप्पविट्ठा विअ लेट्टुआ  
दुक्खेण उए णिराकरीअदि । अविअ, भो बअस्स ! गणिआ,  
हसी, काअत्यओ, भिक्खु, चाटो, रासहो अ, जहिं एदे णिव-  
सन्ति तहिं दुट्ठा वि ण जाअन्ति (६) (ग) ।

चारु । वयस्य ! अलमिदानीं सर्वं परिवादमुक्त्वा, अव-  
स्थया एव अस्मि (घ) निवारितः । पश्य ।

वेगं करोति तुरगस्त्वरितं प्रयातुं,  
प्राणव्ययान्न चरणास्तु तथा वहन्ति ।

(६) भो वयस्य ! एतदपि मे द्वितीयं सन्तापकारणं, यत् सखीजनदत्त-  
संज्ञया पटान्तापवारितं सुखं कृत्वा अहमुपहसितः । तदहं ब्राह्मणी भूत्वा  
इदानीं भवन्तं शीघ्रेण पतित्वा विज्ञापयामि । निवर्त्तयतामात्मा अस्मात् बहुप्रत्य-  
वायात् गणिकाप्रसङ्गात् । गणिका नाम, पादुकान्तरप्रविष्टा इव लेट्टुका, दुःखेन  
पुनर्निराक्रियते । अपिच, भो वयस्य ! गणिका, हसी, कायसी, भिच्छुः,  
चाटो, रासभश्च, यत्र एते निवसन्ति, तत्र दुष्टा न जायन्ते ।

(ग) सखीजनदत्तसंज्ञया सखीजनेषु दत्ता संज्ञा सङ्केतः यया तथा । संज्ञा  
साञ्चेतना नाम हस्ताद्यैश्वर्यसूचना इत्यमरः, पटान्तापवारितम् अक्षलाच्छादितम् ।  
इदुप्रत्यवायात् पापभूयिष्ठात् । लेट्टुका सुद्रलीष्ट्रं कांकर इति भाषा, गणिका-  
ण्ययः अनायासेन न निराकर्तुं शक्यते इति भावः चाटः धूर्तः ॥ यत्र यस्मिन्  
मायये यमाश्रित्य इत्यर्थः दुष्टाः सदोषा अपि जना न जायन्ते न तिष्ठन्ति इत्यर्थः  
तीपातिरेकस्यावश्यभावात् इति भावः ।

(घ) परिवादं निन्दाम् उक्त्वा अलं निन्दावादेनालम् इत्यर्थः । अवस्थयैव इति  
रवस्थं जनं वेश्या न समाश्रयतीति भावः ॥

(ङ) वेगमिति । तुरगः स्त्वरितं प्रयातुं वेगं करोति, तु क्खु चरणाः

सर्वत्र यान्ति पुरुषस्य चलाः स्वभावाः,

खिन्नास्ततो हृदयमेव पुनर्विशन्ति ॥ ८ ॥

अपिच । वयस्य ! ।

यस्यार्थास्तस्य सा कान्ता धनहार्यो ह्यसौ जनः ।

[स्वगतम् ।] न गुणहार्यो ह्यसौ जनः । [प्रकाशम् ।]

वयमर्थैः परित्यक्ता, ननु त्यक्तैव सा मया ॥ ९ ॥

विदू । [अधोऽवलोक्य स्वगतम् ।] जधा, एसो उद्धं पेक्खिअ दीहं णिससदि, तथा तक्केमि मए विणिवारिअन्तस्स अधिअदरं वड्ढिदा से उक्कण्ठा, ता, सुट्ठु क्खु, एब्बं बुच्चदि, कामो वामो (ड) त्ति । [प्रकाशम् ।] भो वअस्स ! भण्णिदं अ ताए भण्णिहि चारुदत्तं, अज्ज पओसे मए एत्थ आअन्तब्बं त्ति, ता तक्केमि रअणाबलीए अपरितुट्ठा अवरं मग्गिदुं आअमिस्सदि त्ति (७) ।

चारु । वयस्य ! आगच्छतु, परितुष्टा यास्यति ।

(७) यथा एष ऊर्ध्वं प्रेक्ष्य दीर्घं निश्चसिति, तथा तर्कयामि, मया निवा-  
य्यमाणस्य अधिकतरं हृदा अस्तीत्यण्ठा, तत् सुष्टु खलु एवमुच्यते, कामो वाम  
इति । भो वयस्य ! भणितञ्च तथा, भण चारुदत्तम्, अथ प्रदोषे मया अत्रा-  
गन्तव्यमिति, तत्तर्कयामि रत्नवत्या अपरितुष्टा अपरं याचितुमागमिष्यतीति ।

तदीया इत्यर्थः प्राप्ययात् वलचयात् अधिकसमयपर्यटनेन इति भावः तथा न  
वहन्ति न धावन्ति तथाहि पुरुषस्य चलाश्चलाः स्वभावाः सर्वत्र यान्ति, पुनः  
किन्तु ततः खिन्नाः खिदं प्राप्ताः सन्तः कल्पनामात्रसारत्वादिति भावः हृदयमेव  
विशन्ति लयं गच्छन्ति । वसन्तिलकं वृत्तम् ।

(९) यस्येति । यस्य जनस्य अर्थाः धनानि सन्तीति शेषः तस्य सा कान्ता  
वसन्तसेना, हि यतः असौ जनः धनहार्यः धनेन हार्यः वशः विश्यात्वादिति  
भावः । (न, गुणहार्यः भवतीति भावः हि यतः असौ धनहार्यः) वयम्  
अर्थैः परित्यक्ताः हीनाः, ननु भोः सा मया त्यक्ता एव सुतरां त्यक्ता इत्यर्थः ।

(रुं) वामः प्रतिकूलः दुर्निवार्यतया इति भावः ।

चेतः । [प्रविश्य ।] अवेध (च) माणहे ! ।

जधा जधा बश्शदि अब्भखण्डे, तधा तधा तिम्यदि पुष्टिचम्मे ।

जधा जधा लग्गदि शीदवादे, तधा तधा वेवदि मे हलक्के (८) १०

[प्रहस्य ।]

वंशं बाए शत्तच्छिद्दं, शुशद्दं, वीणं बाए शत्ततन्तिं णदन्तिं ।

गीअं गाए गहहश्शाणुलूअं की मे गाणे तुम्बुलू णालदे वा (९) ११

आणत्तम्हि अज्जआए बशन्तशेणाए, कुम्भीलआ ! गच्छ तुमं

मम आगमणं अज्जचारुदत्तश्श णिवेदेहि त्ति, ता जाव अज्ज-

चारुदत्तश्श गेहं गच्छामि । [परिक्रम्य प्रविष्टकेन दृष्ट्वा ।]

एशे चालुदत्ते रुक्खवाडिआए चिट्ठदि । एशे वि शे दुष्टवट्टुके,

ता जाव उवशप्पेमि । कधं ठक्किदे दुबाले रुक्खवाडिआए ?

भोदु, एदश्श दुष्टवट्टुकश्श शसं (६) देमि (१०) । [इति लोष्ट-

गुटिकाः क्षिपति ।]

(८) अवेत मानवाः !

यथा यथा वर्षति अभ्रखण्डं, तथा तथा तिम्यति पृष्ठचर्म ।

यथा यथा लगति शीतवातस्तथा तथा वेपते मे हृदयम् ॥

(९) वंशं वादयामि समच्छिद्रं सुशब्दं, वीणां वादयामि समतन्त्रीं नदन्तीम् ।

गीतं गायामि गर्दभस्थानुरूपं की मे गाने तुम्बुरुर्नारदी वा ॥

(१०) आज्ञप्तोऽस्मि आर्य्यया वसन्तसेनया, कुम्भीलक ! गच्छ त्वं समागमन-  
मार्थं चारुदत्तस्य निवेदयेति, तद्यावत् आर्य्यचारुदत्तस्य गेहं गच्छामि । एष  
चारुदत्तो वृचवाटिकायां तिष्ठति, एषोऽपि स दुष्टवट्टुकः, तद्यावदुपसर्पामि ।  
कथमाच्छादितं द्वारं वृचवाटिकायाः ? भवतु, एतस्य दुष्टवट्टुकस्य संज्ञां ददामि ।

(च) अवेत अवगच्छत ।

(१०) अभ्रखण्डं मेघशकलं, तिम्यति आर्द्रीभवति । उपेन्द्रवत्वावृत्तम् ।

(११) तुम्बुरुर्नारदी वा गाने विषये मम कः न कोऽपीत्यर्थः अतितुच्छम् इति  
यावत् । अत्र शालिनीवृत्तम् ।

(६) संज्ञां सङ्केतम् ।



विदू। अए ! को दाणिं एसो पाआरवेष्टिदं (ज) विअ कइत्थं मं लोष्टकेहिं ताडेदि ? (११)।

चारु। आराम-प्रासाद-वेदिकायां (भ) क्रीडङ्गिः पारावतैः पातितं भवेत् ।

विदू। दासीए पुत्त दुष्ट पारावअ ! चिड्ड, चिंठ जाव एदिणा दण्डकट्ठेण सुपक्वं विअ चूअफलं इमादो पासादादो भूमौए पाडइस्सं (१२)। [इति दण्डकाष्ठमुद्यम्य धावति ।]

चारु। [यज्ञोपवीते आकृष्य ।] वयस्य ! उपविश, किमनेन, तिष्ठतु दयितासहितस्तपस्वी (ज) पारावतः ।

चेटः। कथं पारावदं पेक्खदि मं ण पेक्खदि ? भोदु, अबराए लोष्टगुडिकाए पुणो वि ताडइस्सं (१३)। [तथा करोति ।]

विदू। [दिशोऽवलोक्य ।] कथं कुम्भीलओ ? ता जाव उवसप्पामि । [उपसृत्य, द्वारमुद्वाव्य ।] अरे कुम्भीलओ ! पविश, साअदं दे ? (१४)।

(११) अये ! क इदानीमेष प्राकारवेष्टितमिव कपित्थं मां लोष्टकैस्ताडयति ?

(१२) दास्याः पुत्र दुष्टपारावत ! तिष्ठ, तिष्ठ, यावदेतेन दण्डकाष्ठेन सपक्वमिव चूतफलम् अस्मात् प्रासादात् भूमौ पातयिष्यामि ।

(१३) कथं पारावतं पश्यति मां न पश्यति ? भवतु, अपरया लोष्टगुटिकया पुनरपि ताडयिष्यामि ।

(१४) कथं कुम्भीलक ! तत् यावदुपसर्पामि, अरे कुम्भीलक ! प्रविश, स्नानतं ते ?

(ज) प्राकारवेष्टितं प्राचीरान्तःस्थितम् ।

(भ) आरामप्रासादवेदिकायाम् आरामे उपवने आरामः स्यात् उपवनम् इत्यमरः यः प्रासादः वृष्टदृष्टालिका तत्र या वेदिका तस्याम् ।

(ञ) तपस्वी वराकः अनभिज्ञतया निर्दोष इत्यर्थः ।

चेटः । [प्रविश्य ।] अज्ज ! वन्दामि (१५) ।

विदू । अरे ! कहिं तुमं ईदिसे दुद्दिणे अन्धआरे  
आअदी ? (१६) ।

चेटः । अले ! एसा शा (१७) ।

विदू । का एसा का ? (१८) ।

चेटः । एसा शा (१९) ।

विदू । किं दाणिं दासीए पुत्ता ! दुब्भिकखकाले  
बुद्धरङ्गे विअ (ठ) उद्धकं सासाअसि एसा सा सेत्ति (२०) ।

चेटः । अले ! तुमं पि दाणिं इन्दमह-कामुको विअ सुट्ठु  
किं काकाअसि काकेत्ति (२१) (ठ) ।

विदू । ता कहेहि (२२) ।

चेटः । [स्वगतम् ।] भोदु, एब्बं भणिशं । [प्रकाशम् ।]  
अले ! पल्लं दे दइशं (२३) ।

(१५) आर्य ! वन्दे ।

(१६) अरे ! कुत्र त्वमीदृशे दुर्दिने अन्धकारे आगतः ?

(१७) अरे ! एसा सा । (१८) का एसा का ?

(१९) एसा सा ।

(२०) किमिदानीं दास्याः पुत्र ! दुर्भिक्षकाले वृद्धरङ्ग इव उद्धकं श्ला-  
यसे, एसा सा सेति ।

(२१) अरे ! त्वमपि इदानीमिन्द्रमखकामुक इव सुष्ठु किं काकायने  
काकेति ।

(२२) तत् कथय ।

(२३) भवतु, एवं भणिव्यामि । अरे ! प्रश्नं ते दास्यामि ।

(ठ) वृद्धरङ्ग इव वृद्धाधम इव अतिवृद्ध इव इत्यर्थः ।

(ठ) इन्द्रमखकामुक इव इन्द्रस्य मखः यज्ञं शक्रध्वजपूजा इत्यर्थः तस्य कामुक  
इव आकाङ्क्षीव शक्रध्वजपूजायां हि काकेभ्यो बलिर्दीयते इति प्रसिद्धिः, नवल्लि-  
कामुकः काक इवेति भावः ।

विदू । अहं दे मुखे गोड़ं दइस्सं (२४) ।

चेटः । अले ! जाणाहि दाब तेण हि, कस्सिं काले चूआ मोलेन्ति ? (२५) ।

विदू । अरे दासीए पुत्ता ! गिम्हे (२६) ।

चेटः । [सहासम् ।] अले ! णहि णहि (२७) ।

विदू । [स्वगतम् ।] किं दाणिं एत्थ कहिस्सं । [विचिन्त्य ।] भोदु, चारुदत्तं गटुअ पुच्छिस्सं । [प्रकाशम् ।] अरे ! मुहुत्तअं चिट्ठ । [चारुदत्तमुपसृत्य ।] भो वअस्स ! पुच्छिस्सं दाब, कस्सिं काले चूआ मोलेन्ति ? (२८) ।

चारु । मूर्ख ! वसन्ते ।

विदू । चेटमुपगम्य ।] मुक्ख ! वसन्ते (२९) ।

चेटः । दुदिअं दे पल्लं दइस्सं । शुशमिद्वाणं गामाणं का लक्खअं कलेदि ? (३०) ।

विदू । अरे रच्छा (३१) ।

चेटः । [सहासम् ।] अले ! णहि णहि (३२) ।

विदू । भोदु, संसए पडिदम्हि । [विचिन्त्य ।] भोदु,

(२४) अहं ते मुखे पादं दास्यामि ।

(२५) अरे ! जानीहि तेन हि, कस्मिन् काले चूताः मुकुलिता भवन्ति ?

(२६) अरे दास्याः पुत्र ! यीमे । (२७) अरे ! नहि नहि ।

(२८) किमिदानीमत्र कथयिष्यामि ? भवतु, चारुदत्तं गत्वा प्रच्यामि । अरे ! मुहुत्तकं तिष्ठ । भो वयस्य ! प्रच्यामि तावत्, कस्मिन् काले चूता मुकुलिता भवन्ति ?

(२९) मूर्ख ! वसन्ते ।

(३०) द्वितीयं ते प्रश्नं दास्यामि । सुसम्मानां ग्रामाणां का रक्षां करोति ?

(३१) अरे ! रथ्या । (३२) अरे ! नहि नहि ।

चारुदत्तं पुणो वि पुच्छिस्सं (३३) । [पुनर्निवृत्य चारुदत्तं तथैव उदाहरति ।]

चारु । वयस्य ! सेना ।

विदू । [चेटसुपगम्य ।] अरे ! दासिए पुत्ता ! सेणा (३४) ।

चेटः । अले ! दुवे वि एकस्शिं कदुअ शिग्घं भणाहि (३५) ।

विदू । सेणावसन्ते (३६) ।

चेटः । णं पलिवत्तिअ भणाहि (३७) ।

विदू । [कायेन परिवृत्य ।] सेणावसन्ते ।

चेटः । अले सुक्ख वडुका ! पदाइं पलिवत्तावेहि (३८) ।

विदू । [पादौ परिवर्त्य ।] सेणावसन्ते ।

विटः । अले सुक्ख ! अक्खलपदाइं पलिवत्तावेहि (३९) ।

विदू । [विचिन्त्य ।] वसन्तसेणा (४०) ।

चेटः । एसा सा आअदा (४१) ।

विदू । ता जाव चारुदत्तस्स णिवेदेमि । [उपसृत्य ।] भो चारुदत्त ! धणिओ दे आअदो (४२) ।

चारु । कुतोऽस्मत्कुले धनिकः ? ।

(३३) भवतु, संशये पतितोऽस्मि । भवतु, चारुदत्तं पुनरपि प्रच्छामि ।

(३४) अरे ! दास्याः पुत्र ! सेना ।

(३५) अरे ! हे अपि एकस्मिन् कृत्वा शीघ्रं भण ।

(३६) सेनावसन्ते । (३७) ननु परिवर्त्य भण ।

(३८) अरे ! मुखं वटुक ! पदे परिवर्तय ।

(३९) अरे मुख ! अक्षरपदे परिवर्तय । (४०) वसन्तसेना ।

(४१) एषा सा आगता ।

(४२) तत् यावत् चारुदत्तस्य निवेदयामि । भो चारुदत्त ! धनिकस्ते आगतः ।

विदू । जइ कुले णत्थि, ता दुबारे अत्थि । एसा वसन्त-  
सेणा आअदा (४३) ।

चारु । वयस्य ! किं मां प्रतारयसि ? ।

विदू । जइ मे वअणे ण पत्तिआअसि, ता एदं कुम्भी-  
लअं पुच्छ । अरे दासीए पुत्ता कुम्भीलअ ! उवसप्प (४४) ।

चेटः । [उपसृत्य ।] अज्ज ! वन्दामि (४५) ।

चारु । भद्र ! स्वागतं ? कथय सत्यं प्राप्ता वसन्तसेना ? ।

चेटः । एसा सा आअदा वसन्तसेणा (४६) ।

चारु । [सहर्षम् ।] भद्र ! न कदाचित् प्रियवचनं  
निष्फलीकृतं मया, तद्गृह्यतां पारितोषिकम् । [इत्युत्तरीयं  
प्रयच्छति ।]

चेटः । [गृहीत्वा प्रणम्य सपरितोषम् ।] जाव अज्जआए  
णिवेदेमि (४७) ।

[इति निष्क्रान्तः ।]

विदू । भो ! अवि जाणासि, किं णिमित्तं ईदिसे दुद्दिणे  
आअदेत्ति ? (४८) ।

चारु । वयस्य ! न सम्यगवधारयामि ।

विदू । मए जाणिटं, अप्पमुत्ता रअणावली, बहुमुत्तं

(४३) यदि कुले नास्ति, तत् द्वारे अस्ति । एसा वसन्तसेना आगता ।

(४४) यदि मे वचने न प्रत्ययसे, तदिमं कुम्भीलकं पृच्छ । अरे दास्याः  
पुत्र कुम्भीलक ! उपसर्प ।

(४५) आव्ये ! वन्दे । (४६) एसा सा आगता वसन्तसेना ।

(४७) यावदाप्याया निवेदयामि ।

(४८) भो ! अपि जानासि किं निमित्तम् ईदृशे दुर्दिने आगतेति ?

सुवस्स भण्डम् त्ति ण परितुष्टा, अवरं मग्गिदुं आअदा(४६) ।

चारु । [स्वगतम् ।] परितुष्टा यास्यति ।

[ततः प्रविशति उज्ज्वलाभिसारिकावेशेन वसन्तसेना,

सोत्कण्ठा क्लृप्तधारिणी, विटश्च ।]

विटः । [वसन्तसेनामुद्दिश्य ।]

अपद्मा श्रीरेषा, प्रहरणमनङ्गस्य ललितं,

कुलस्त्रीणां शोको, मदनवरवृक्षस्य कुसुमम् ।

सलीलं गच्छन्ती, रतिसमयलज्जा प्रणयिनी,

रतिक्षेत्रे रङ्गे प्रियपथिकसार्धैरनुगता ॥ १२ ॥

वसन्तसेने ! पश्य पश्य ।

गर्जन्ति शैलशिखरेषु विलम्बिविम्बा

मेघा वियुक्तवनिताहृदयानुकाराः ।

येषां रवेण सहसोत्पतितैर्मयूरैः

खं वीज्यते मणिमयैरिव तालवृन्तैः ॥ १३ ॥

(४६) मया ज्ञातम्, अल्पमूल्या रत्नावली, बहुमूल्यं सुवर्णभाण्डमिति न परितुष्टा, अपरं याचितुमागता ।

(१२) अपद्मति । रतिसमये सुरतकाले या लज्जा तस्याः प्रणयिनी सहचरी सलज्जा इत्यर्थः प्रियपथिकसार्धैः हृद्यपान्यगणैः अनुगता समभिव्याहता रङ्गे रागवर्द्धिनि रतिक्षेत्रे सङ्केतभूमौ सलीलं सविलासं गच्छन्ती एषा वसन्तसेना अपद्मा पद्मरहिता श्रीः लक्ष्मीः अनङ्गस्य ललितं सुन्दरं प्रहरणम् अस्त्रम्, कुलस्त्रीणां शोकः शोकस्थानमित्यर्थः अस्या दर्शने तासामात्मनि हेयत्वावभासादिति भावः तथा मदनवरवृक्षस्य कामरूपतरुश्रेष्ठस्य कुसुमम् । अतिशयोक्तिरलङ्कारः, शिखरिणी वृक्षम् । “रसैरुद्रैश्चिन्ना य म न स भलागः शिखरिणी” इति तल्लक्षणात् ।

(१३) गर्जन्तीति । वियुक्तानां विरहितानां वनितानां हृदयानुकारा मानससदृशाः मलिना इति भावः, शैलशिखरेषु पर्वतश्रेण्येषु विलम्बिविम्बा लम्ब-

अपिच ।

पङ्कलिन्नमुखाः पिबन्ति सलिलं धाराहता दर्दुराः,  
कण्ठं मुञ्चति वह्निः समदनो नीपः प्रदीपायते ।  
संन्यासः कुलदूषणैरिव जनैर्मघैर्हतश्चन्द्रमा,  
विद्युन्नीचकुलोद्गतेव युवतिर्नैकत्र सन्तिष्ठते ॥ १४ ॥

वसं । भाव ! सुट्टु दे भण्डं (५०) एषा हि  
मूढे ! निरन्तर-पयोधरया मयैव  
कान्तः सहाभिरमते यदि किं तवात्र ।  
मां गर्जितैरिति मुहुर्विनिवारयन्ती  
मार्गं रुणद्धि कुपितेव निशा सपत्नी ॥ १५ ॥

(५०) भाव ! सुट्टु ते भणितम् ।

मानमण्डला मेघाः गर्जन्ति येषां रवेण नादेन सहसा उत्पतितैः चड्डीनैः हर्षा-  
तिशय्यादिति भावः मयूरैः मणिमयैः नीलरत्नादिखचितैः तालहनैः व्यजनैरिव  
खम् आकाशं वीन्यते । वसन्तिलकं वृत्तम् ।

(१४) पङ्कति । दर्दुरा भेकाः दर्दुरो भेकमेघयोरिति हेमचन्द्रः । धाराभिः  
हताः ताडिताः तथा पङ्केन कर्दमेन क्लिन्नं मुखं येषां तथोक्ताः सन्तः सलिलं  
पिबन्ति, समदनः सकामः सानन्द इत्यर्थः वह्निः मयूरः कण्ठं मुञ्चति केकारवं  
करोति, नीपः कदम्बः प्रदीपायते प्रदीप ! इव आचरति प्रफुल्लत्वादिति भावः,  
मेघैः कुलदूषणैः वंशकलङ्कारैर्जनैः संन्यासः यतिधर्म इव चन्द्रमाः वृतः तिर-  
स्कृतः तथा विद्युत् नीचकुलीङ्गता अधमकुलजा युवतिरिव कुलटेव इत्यर्थः एकत्र  
न सन्तिष्ठते । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ।

(१५) मूढे इति । निशा कुपिता सपत्नीव इति एवं प्रकारैर्गर्जितैः मुहुः  
वारं वारं मां विनिवारयन्ती सती मार्गं पन्थानं रुणद्धि आहणीति गर्जितप्रकार-  
माह मूढे इति रे मूढे ! निरन्तरपयोधरया निविडमेघावृतया निविडकुचया  
च मया एव सह कान्तः प्रियः यदि अभिरमते, अत्र तव किम् न किमपीत्यर्थः ।  
वसन्तिलकं वृत्तम् ।

विटः । भवतु एवं तावत्, उपालभ्यतां (ड) तावदियम् ।  
वसं । भाव ! किमनेया स्त्रीस्वभाव-दुर्विदग्धया उपा-  
लब्धया (ढ) पश्यतु भावः ।

मेघा वर्षन्तु गर्जन्तु सुञ्चन्त्वशनिमेव वा ।

गणयन्ति न शीतोष्णं रमणाभिमुखाः स्त्रियः ॥ १६ ॥

विटः । वसन्तसेने ! पश्य पश्य । अयमपरः,

पवनचपलवेगः स्थूलधाराशरीघः

स्तनितपटहनादः स्पष्टविद्युत्पताकः ।

हरति कारसमूहं खे शशाङ्कस्य मेघो

नृप इव पुरमध्ये मन्दवीर्यस्य शत्रोः ॥१७॥

वसं । एव्वं खेदं, ता कधं एसो अबरो ? (५१) ।

एतैरेव यदा गजेन्द्र-मलिनैराभात-लम्बोदरैः

गर्जद्भिः सतडिद्वलाक-श्वलैर्मेघैः सशल्यं मनः ।

(५१) एवं न्विदं तत्कथमेपीऽपरः ।

(ड) उपालभ्यतां तिरस्क्रियताम् ।

(ढ) स्त्रीस्वभावेन दुर्विदग्धा हिंसापरा तथा, उपालब्धया तिरस्कृतया ।

(१६) मेघा इति । रमणाभिमुखाः कान्तार्थिन्यः । अन्यत् सुगमम् ।

(१७) पवनेति । पवनेन चपली वेगी यस्य सः अन्यत्र पवन इव चपलवेगः स्थूलधारा शरीघः वाणसमूह इव यस्य सः अन्यत्र स्थूलधारा इव शरीघो यस्य तादृशः स्तनितं गर्जितं पटहनादः रणवाद्यविशेषरव इव यस्य सः अन्यत्र स्तनित-मिव पटहनादो यस्य तादृशः तथा स्पष्टा सुव्यक्ता विद्युत् पताका इव यस्य सः अन्यत्र स्पष्टविद्युदिव पताका यस्य तथाभूतः मेघः पुरमध्ये मन्दवीर्यस्य हतवीर्यस्य परानितस्येति यावत् शत्रोः नृप इव खे आकाशे शशाङ्कस्य कारसमूहं किरणसंह-तिम् अन्यत्र राजस्वसमुदायं हरति । उपमालङ्कारः, मालिनीवत् न नमयय-युतेयं मालिनी भोगिलीकैः इति तल्लक्षणात् ।

(१८) एतैरिति । यदा गजेन्द्रमलिनैः आभातानि जलपूरितानि लम्बानि



तत्किं प्रीषितभर्तृवध्यपटहो हाहा हताशो वकः,  
प्राहृट्प्राहृडिति ब्रवीति शठधीः, चारं क्षते प्रक्षिपन् ॥१८॥

विटः । वसन्तसेने ! एवमेतत् । इदमपरं पश्य ।

बलाका-पाण्डुरोष्णीषं विद्युदुत्क्षिप्तचामरम् ।

मत्त-वारण-सारूप्यं कर्तुकाममिवास्वरम् ॥१९॥

वसं । भाव ! पेक्ख पेक्ख (५२) ।

एतैरार्द्र-तमालपत्र-मलिनैरापीतसूर्यं नभो,

वल्मीकाः शरताडिता इव गजाः सौदन्ति धाराहताः ।

विद्युत् काञ्चनदीपकेव रचिता प्रासादसञ्चारिणी,

ज्योत्स्ना दुर्बलभर्तृकेव वनिता प्रोत्सार्थ्य मेघैर्हृता ॥२०॥

(५२) भाव पश्य ! पश्य ।

सम्बमानानि उदराणि अभ्यन्तरभागा येषां तैः तड्डिभिः सह वर्त्तमानाः सतड्डितः  
ते वलाकाः सतड्डिहलाकाः तैः श्वलाः विचित्राः तैः तथा गर्जद्भिः मेघैः मनः  
विरहिण्यामिति शेषः सशल्यं शल्यविद्धमिव जातमिति शेषः । तत् तदा हाहेति  
खेदसूचकमव्ययं प्रीषिता भर्तारी यासां ताः विरहिण्य इत्यर्थः ता एव बध्नाः  
बधार्हा तपटहः तासां बधसमये वाद्यमानः वाद्यभेदस्वरूपः शठा धीर्यस्य सः  
तथा हता आशा यस्य तादृशः ग्रीष्मं सजिलसंचयात् अनायासेनैव मत्स्यादि-  
न्वीकारे समर्थ आसीत् इदानीन्तु प्रभूतजलवशादिष्टसाधने असमर्थ इति भावः  
वकः क्षते व्रणे चारं लवणं क्षिपन् इवेति पदमध्याहार्यं प्राहृट् प्राहृट् वर्षा वर्षा  
इति किं कथं ब्रवीति । शार्दूलविक्रीडितं छन्दः ।

(१९) वलाकीत । अस्वरम् आकाशं वलाका वकपङ्क्तिरेव पाण्डुरं श्वेतम्  
उष्णीषं यस्य तत् तथा विद्युदेव उत्क्षिप्तः चामरः यत्र तथाभूतम् अतएव मत्त-  
वारणसारूप्यं मत्तस्य वारणस्य गजेन्द्रस्य सारूप्यं समानरूपतां कर्तुकाममिव  
वर्त्तते इति शेषः अनुष्टुप्ब्रह्मम् ।

(२०) एतैरिति । आर्द्राणि तमालपत्राणि आर्द्रतमालपत्राणि तद्वत्  
रुद्धिनानैः एतैर्मेघैरिति शेषः नभः अस्वरम् आपीतः आच्छादितः सूर्यो यस्य  
तत्र तादृशं जातमिति अध्याहार्यम् । आराभिः वर्षपरम्पराभिः हताः वल्मीकाः

विटः । वसन्तसेने ! पश्य पश्य,  
 एते हि विद्युद्गुण-वद्ध-कक्षा  
 गजा इवान्योऽन्यमभिद्रवन्तः ।  
 शक्राञ्जया वारिधराः सधारा  
 गां रूप्यरज्ज्वेव समुद्धरन्ति ॥ २१ ॥

अपिच पश्य ।

महावाताधातैर्महिषकुल-नीलैर्जलधरैः  
 चलैर्विद्युत्पक्षैर्जलधिभिरिवान्तःप्रचलितैः ।  
 इयं गन्धीहामा नवहरित-शष्पाङ्गुरवती  
 धरा धारापातैर्मणिमयशरैर्भिव्यत इव ॥ २२ ॥

कौटविशेषाः शरताहिता गजा इव सीदन्ति अवसादं गच्छन्ति, विद्युन् प्रासाद-  
 सञ्चारिणी समुन्नतहर्षोपरितनविचरणशीलाः काञ्चनदीपिकेव रचिता, तथा  
 दुर्बलः भर्त्ता यस्यास्तादृशी धनितेव ज्योत्स्ना मेघैः प्रीत्सार्य्य अपसार्य्य हता ।  
 शार्दूलनिक्रीडितं वृत्तम् उपमालङ्कारः ।

(२१) एते इति । अन्योन्यं परस्परम् अभिद्रवन्तः आक्रासन्तः गजा इव  
 विद्युदेव गुणः तेन वद्धाः कक्षा मध्यभागा येषां तथाभूताः एते सधाराः वारि-  
 धराः जलदाः शक्रस्य इन्द्रस्य आञ्जया रूप्यरज्ज्वा इव रजतगुणेनेव गां पृथ्वीं  
 समुद्धरन्ति यथा लोके रज्ज्वा बद्धैव भारवत् वस्तु ऊर्द्धं नीयते तथा वारिधारा-  
 रूप्यरज्ज्वा पृथिवीं बद्धैव ऊर्द्धं नयन्तीत्यर्थः । इन्द्रोपेन्द्रवज्रयोः संमेलनादुपजाति-  
 वृत्तम् ।

(२२) महैति । गन्धीहामा नूतनवारियोगात् उत्थितेन गन्धेन उद्दामा  
 उत्कटा अतिसुरभिः तथा नवानां हरितानां शष्पाणां ये अङ्गुराः प्ररीहाः तद्वती  
 धरा पृथिवी महावातेन प्रवजवायुना आधातैः पूरितैः, महिषकुलानीव नीलाक्षैः  
 विद्युदेव पक्षाः सहाया येषां तैः पक्षः पत्रं सहायोऽस्त्रीत्यमरः । अन्तः अन्तरीक्षे  
 अन्तरिति अव्ययमन्तरीक्षवाचकं प्रचलितैः जलधिभिः समुद्रैरिव चलैः इतस्ततः  
 सञ्चरद्भिः जलधरैः मेघैः सणिमयशरैः तत्तुल्यैः इत्यर्थः धारापातैः भिव्यते इव उत्-  
 प्रेचालङ्कारः । शिखरिणीवृत्तं रसेन्द्रैश्चिन्ना यमनसभलानः शिखरिणीति  
 लक्षणात् ।

वसं । भाव ! एसो अबरो (५३) ।

एह्येहीति शिखण्डिनां पटुतरं केकाभिराक्रन्दितः,  
 प्रोड्डीयेव वलाकया सरभसं सोत्कण्ठमालिङ्गितः ।  
 हंसैरज्जितपङ्कजैरतितरां सोद्देगमुद्धीक्षितः,  
 कुवन्नञ्जनमेचका इव दिशो मेघः समुत्तिष्ठति ॥ २३ ॥

विटः । एवमेतत् । तथाहि, पश्य

निष्पन्दीकृत-पद्मप्रण्ड-नयनं नष्टक्षपावासरं  
 विद्युद्भिः क्षणनष्टदृष्टतिमिरं प्रच्छादिताशामुखम् ।  
 निश्चेष्टं स्वपितीव सम्प्रति पयोधारा-गृहान्तर्गतं  
 स्फीताम्भोधर-धाम-नैकजलद-च्छत्रापिधानं जगत् ॥ २४ ॥

(५३) एषोऽपरः ।

(२३) एहीति । शिखण्डिनां मयूराणां केकाभिः वाग्भिः एहि एहि  
 आगच्छ आगच्छ इति पटुतरम् उच्चैस्तरम् आक्रन्दितः वान्धवबुद्ध्या आहृतः,  
 दलाकया वकपङ्क्त्या सरभसं सवेगं प्रोड्डीय सोत्कण्ठं समुत्सुकं यथा तथा  
 आलिङ्गितः तथा उज्ज्वलितपङ्कजैः परित्यक्तकमलैः हंसाः कमलवने विचरन्ति  
 कमलानि च वर्षासु नाशं गच्छन्तीति प्रसिद्धिः । हंसैः अतितराम् अतिशयेन  
 सोद्देगं यथा तथा उद्धीक्षितः ऊर्ध्वं निरीक्षितः मेघः दिशः अञ्जनमेचकाः कञ्ज-  
 वत् मलिनाः इव कुर्वन् समुत्तिष्ठति उद्गच्छति । उत्प्रेचालङ्कारोऽयं शार्दूल-  
 विक्रीडितं वृत्तम् ।

(२४) निष्पन्दीति । सम्प्रति निष्पन्दीकृतानि विकाशाभावात् अस्यन्दानि  
 पद्मप्रस्थानेव नयनानि यस्य तत् नष्टौ क्षपावासरी रात्रप्रहनी यस्य तादृशं  
 विद्युद्भिः क्षणेन नष्टं दृष्टव्यं तिमिरं यत्र तथाभूतं, प्रच्छादितानि आशामुखानि  
 दिशः मुखानीव यस्य तथोक्तं पयसां जलानां धाराः पयोधाराः ता एव गृह्याणि  
 तेषु अन्तर्गतं तन्मध्यस्थितमित्यर्थः तथा स्फीति विशाली अम्भोधराणां मेघानां  
 धामानि आकाशे इत्यर्थः ये नैकजलधराः बहव मेघाः ते छत्राणीव तानि अपि-  
 धानानि आच्छादनानि यस्य तथोक्तं जगत् निश्चेष्टं सत् स्वपितीव निद्रातीविश्रु-  
 त्तिलान्धारः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ।

वसे । भाव ! एव्व' खेदं । ता पेक्ख पेक्ख (५४) ।  
 गता नाशं तारा उपकृतमसाधाविव जने,  
 वियुक्ताः कान्तेन स्त्रिय इव न राजन्ति ककुभः ।  
 प्रकामान्तस्तप्तं त्रिदशपति-शस्त्रस्य शिखिना  
 द्रवीभूतं मन्ये पतति जलरूपेण गगनम् ॥ २५ ॥

अपिच पश्य,

उन्नमति नमति वर्षति गर्जति मेघः करोति तिमिरीघम् ।

प्रथमश्रीरिव पुरुषः करोति रूपाख्यनेकानि ॥ २६ ॥

विटः । एवमेतत् ।

विद्युद्भिर्ज्वलतीव, संविहसतीवोच्चैर्वलाकाशतैः

माहेन्द्रेण विवलातीव धनुषा धाराशरीझारिणा ।

विस्पष्टाशनि-निस्त्रनेन रसतीवाघूर्णतीवानिलैः

नीलैः सान्द्रमिवाहिभिर्जलधरैर्धूपायतीवाम्बरम् ॥ २७ ॥

(५४) भाव ! एवं नु इदं तत्पश्य पश्य ।

(२५) गतेति । तारा नक्षत्रं असाधी जने उपकृतम् उपकार इव नाशं गता, ककुभः दिशः दिग्भ्य ककुभः काष्ठा आशाश्च हरितश्च ता इत्यमरः । कान्तेन पतिना सूर्येणैति ध्वनिः वियुक्ताः विरहिताः स्त्रिय इव, राजन्ति न शोभन्ते, तथा गगनं त्रिदशपतिशस्त्रस्य वज्रस्य शिखिना अग्निना प्रकामान्तस्तप्तं प्रकामेन सम्यक् अन्तस्तप्तम् अतएव द्रवीभूतं सत् जलरूपेण पतति मन्ये सम्भावयामीत्यर्थः, उप-सीत्प्रेक्षे अलङ्कारौ, शिखरिणीवृत्तम् ।

(२६) उन्नमतीति । मेघः प्रथमा श्रीः यस्य तादृशः प्रथमलम्बसम्पत् पुरुष इव अनेकानि रूपाणि करोति तथाहि उन्नमति उत्तिष्ठते, नमति अधोलम्बते वर्षति गर्जति तथा तिमिरीघम् अन्धकारसमूहं करोति, अन्यत्र उन्नतकार्यमाचरति नीचतासापद्यते धनानि वितरति आस्फालनं करोति पापराशिमातनीतीति बोध्यम् । आर्यावृत्तम् ।

(२७) विद्युद्भिरिति । अम्बरम् आकाशं विद्युद्भिः ज्वलतीव, वलाकाशतैः

वसं ।

जलधर ! निर्लज्जस्व' यन्मां दयितस्य वैश्व गच्छन्तीम् ।

स्तनितेन भीषयित्वा धाराहस्तैः परामृशसि ॥ २८ ॥

भोः शक्र ! ।

किं ते ह्यहं पूर्वरतिप्रसक्ता यत्त्वं नदस्यम्बुद-सिंहनादैः ।

न युक्तमेतद्वियकाङ्क्षिताया मार्गं निरोद्धुं मम वर्षपातैः ॥ २९ ॥

अपिच ।

यद्बदहल्याहेतोर्मृषा वदसि शक्र ! गौतमोऽस्मीति ।

तद्वन्ममापि दुःखं निरवेक्ष्य निवार्यतां जलदः ॥ ३० ॥

उच्चैः यथा तथा संविहसतीव, धाराशतोद्गारिणा आसारवर्षिणा माहेन्द्रिण धनुषा इन्द्रधनुषा विवल्गतीव युध्यते इव, विस्पष्टाशनिनिस्त्रनेन प्रकटवज्ररवेण रसतीव उच्चैः नादं करोतीव अनिलैः आघूर्णतीव तथा अहिभिरिव सर्पैरिव नीलैः जलधरैः सान्द्रं गाढं यथा तथा धूपायतीव धूपधूमाकुलं भवतीव मालीत्-प्रेचालङ्कारः शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ।

(२८) जलधरेति । हे जलधर ! त्वं निर्लज्जः यत् यस्मात् दयितस्य प्रियस्य वैश्व सदनं वैश्व सन्निकेतनमित्यमरः गच्छन्तीं मां स्तनितेन गर्जितेन भीषयित्वा वासयित्वा धाराहस्तैः धारारूपकरैः परामृशसि स्पृशसि । आर्यावृत्तम् ।

(२९) किमिति । अहं ते तव पूर्वरतिप्रसक्ता पूर्वस्मिन् काले या रतिरनु-रागः तत्र प्रसक्ता किं ? यत् त्वम् अम्बुदसिंहनादैः मेघगर्जितरूपमहानादैः नदसि शब्दायसे, वर्षपातैः धारासम्पातैः प्रियकाङ्क्षिताया प्रियः काङ्क्षितः यथा तादृश्याः अथवा प्रियेण काङ्क्षितायाः मम मार्गं निरोद्धुं मार्गनिरोधनम् अयुक्तम् अनुचित-मेतत् । इन्द्रोपेन्द्रवज्रयोः संमेलनादुपजातिवृत्तम् ।

(३०) यदिति । हे शक्र ! इन्द्र ! अहल्या गौतमपत्नी सत्याः हेतोः तां सम्भोक्तुमित्यर्थः यद्वत् यथा गौतमः अस्मीति मया वदसि, पुरा किल अहल्यां कामयमान इन्द्रः शिष्यो भूत्वा कियन्तं कालं गौतमायमे स्थितः । एकदा क्षानाय गते गुरौ गौतमे अस्मी गौतमरूपमास्थाय रिरंसया अहल्यामुपययौ । तथा तु निशाशिषे पतिं प्रस्थितं जानन्त्या कस्तमिति पृष्टः गौतमोऽस्मि त्वत्सम्भोग-त्यादस्यया पुनः प्रत्यावृत्त इत्युक्त्वा तां दूषयामासेति पौराणिकी वार्त्तादानुसन्धेया ।

अपिच ।

गर्ज वा वर्ष वा शन्न ! मुञ्च वा शतशोऽश्निम् ।

न शक्या हि स्त्रियो रोद्धुं प्रस्थिता दयितं प्रति ॥ ३१ ॥

यदि गर्जति वारिधरो गर्जतु, तन्नाम निष्ठुराः पुरुषाः ।

अयि विद्युत् ! प्रसदानां त्वमपि च दुःखं न जानासि ? ॥ ३२ ॥

विटः । भवति ! अलमलसुपालम्भेन, उपकारिणी तवेयम् ।

ऐरावतोरसि चलेव सुवर्णरज्जुः,

शैलस्य मूर्ध्नि निहितेव सिता पताका ।

आखण्डलस्य भवनोदरदीपिकेयम्

आख्याति ते प्रियतमस्य हि सन्निवेशम् ॥ ३३ ॥

वसं । भाव ! एव्मं तं ज्जेव एदं गेहं (५५) ।

विटः । सकलकलाभिज्ञाया न किञ्चिदिह तवोपदेष्टव्यम्  
अस्ति, तथापि स्नेहः प्रलापयति (त) । अत्र प्रविश्य कोपो-  
ऽत्यन्तं न कर्त्तव्यः ।

(५५) भाव ! एवं तदेव एतद्गेहम् ।

ममापि तद्वत् तथा दुःखं प्रियसमीगलालसाननितमिति भावः निरवेक्ष्य दृष्ट्वा  
जलदः निवार्यताम् । आर्यावृत्तमिदम् ।

(३१) गर्जेति । सर्वं सुगमम् । अगुष्टुप्वृत्तम् ।

(३२) यदीति । तव क्षणेन प्रकाशः क्षणेन च विनाशी नीचितः अपि तु  
मम पथप्रदर्शनार्थं सततमेव तव प्रकाशो युक्त इति भावः । आर्यावृत्तम् ।

(३३) ऐरावतोरसीति । ऐरावतस्य उरसि चला चञ्चला सुवर्णरज्जुरिव,  
शैलस्य पर्वतस्य मूर्ध्नि निहिता स्थापिता सिता शुभा पताकेव आखण्डलस्य इन्द्रस्य  
भवनोदरदीपिका गृहाम्भन्तरवर्तिनी दीपिका इयं सौदामिनी ते तव प्रियतमस्य  
सन्निवेशं भवनम् आख्याति हि कथयत्येव प्रकाशयत्येवेति यावत् । वसन्ततिलकं  
वृत्तम् ।

(त) सकलासु कलासु चतुःषष्टिकामविद्यासु अभिज्ञया विशेषज्ञानवत्याः ।  
प्रलापयति मुखरयति ।

यदि कुप्यसि नास्ति रतिः, कोपेन विनाथवा कुतः कामः ।  
 कुप्य च कोपय च त्वं प्रसौद च त्वं प्रसादय च कान्तम् ॥३४॥  
 भवतु एवं तावत् । भो भो ! निवेद्यताम् आर्य्यचारुदत्ताय ।

एषा फुल्ल-कदम्ब-नीप-सुरभौ काले घनोद्भासिते,  
 कान्तस्यालयमागता समदना हृष्टा जलार्द्रालका ।  
 विद्युद्धारिद-गर्जितैः सचकिता त्वद्दर्शनाकाङ्क्षिणी  
 पादौ नूपुरलग्नकर्दमधरौ प्रक्षालयन्ती स्थिता ॥ ३५ ॥  
 चारु । [आकर्ण्य ।] वयस्य ! ज्ञायतां किमेतदिति ।  
 विदू । जं भवं आणवेदि । [वसन्तसेनामुपगम्य । साद-  
 रम् ।] सौत्थि भोदीए (५६) ।

वसं । अज्ज ! वन्दामि, साअदं अज्जस्स ? । [विटं प्रति]  
 भाव ! एसा छत्तधारिआ भावस्स ज्जेव भोदु (५७) ।

विटः । [स्वगतम् ।] अनेन उपायेन निपुणं प्रेषितोऽस्मि ।

(५६) यद्भवानाज्ञापयति । स्वस्ति भवत्यै ।

(५७) आर्य्य ! वन्दे, स्वागतमार्य्यस्य । भाव ! एषा छत्रधारिका भावस्यैव  
 भवतु ।

(३४) यदीति । रतिः अनुरागः सम्भोगी वा सततकोपे न रतिसम्भव  
 इत्यर्थः अथवा कोपेन विना कामी न रतिर्न कदाचित् कोपः कामवृद्धये भव-  
 तीति भावः न विना विप्रलम्बेन सम्भोगः पुष्टिमयुते इति दर्पणवृत्तवचनात् ।  
 अन्यत् सुगमम् ।

(३५) एषेति । फुल्लैः विकाशं गतैः कदम्बैः नीपैश्च कदम्बविशेषैश्च सुरभिः  
 सुगन्धिः तस्मिन् घनोद्भासिते घनैः मेघैः उद्भासिते समावृते काले प्रावृषि इत्यर्थः  
 समदना सकामा जलेन आद्राः अलकाः चूर्णकुन्तला यस्यास्तादृशी एषा वसन्त-  
 सेना हृष्टा सती कान्तस्य तव आलयम् आगता परं विद्युद्धारिदगर्जितैः विद्युद्भिः  
 वारिदानां गर्जितैश्च सचकिता सत्रासा तथा नूपुरलग्नकर्दमधरौ पादौ प्रक्षालयन्ती  
 स्थिता तिष्ठतीत्यर्थः वर्तमाने क्त प्रत्ययः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ।

[प्रकाशम् ।] एवं भवतु । भवति वसन्तसेने । ।

साटोप-कूट-कपटानृत-जन्मभूमेः

शाब्द्यात्मकस्य रतिकेलि-क्षतालयस्य ।

वेश्यापणस्य सुरतोत्सव-संग्रहस्य

दाक्षिण्य-पण्यसुख-निष्क्रयसिद्धिरस्तु ॥ ३६ ॥

[इति निष्प्रान्तो विटः ।]

वसं । अज्ज भित्तेअ ! कहिं तुम्हाणं जूदिअरो ? (५८) ।

विट् । [स्वगतम् ।] ही ही भो ! जूदिअरो त्ति भण-  
न्तीए अलङ्घिदो पिअवअस्सो । [प्रकाशम् ।] भोदि ! एसो  
क्खु सुक्खरुक्खवाडिआए (५९) ।

वसं । अज्ज ! का तुम्हाणं सुक्खरुक्खवाडिआ वुच्चदि ? (६०)

विट् । भोदि ! जहिं ण खार्इअदि ण पीइअदि (६१) ।

[वसन्तसेना । स्मितं करोति ।]

(५८) आर्य्यं मैत्रेय ! कुत्र युष्माकं द्यूतकरः ?

(५९) आश्चर्य्यं भो ! द्यूतकर इति भणन्त्या अलङ्कृतः प्रियवयस्यः । भवति !  
एष खलु शकटचवाटिकायाम् ।

(६०) आर्य्य ! का युष्माकं शकटचवाटिका उच्यते ?

(६१) भवति ! यत्र न खायते न पीयते ।

(३६) साटोपेति । साटोपं सदन्तं कूटं माया, कपटं क्लृप्तं, अनृतं मिथ्या-  
च तस्य जन्मभूमेः आकरस्य शाब्द्यं श्रुता चातुरीति यावत् तदेव आत्मा यस्य  
तादृशस्य रतिकेलिना सुरतक्रीडया हतः आलयः यस्मिन् तथा सुरतोत्सवस्य  
संग्रहः सम्यक् ग्रहणं यस्मिन् तथाभूतस्य :वेश्यापणस्य वेश्यारूपस्य विपश्येः क्रय-  
विक्रयस्थानस्य दाक्षिण्येन परस्परस्य औदार्य्येण । न तु अर्थतः पण्यस्य विक्रयस्य  
स्वयौर्वनस्य इति भावः सुखनिष्क्रयः सुखमेव निष्क्रयः मूल्यं तस्य सिद्धिः अस्तु  
भवतु । वसन्ततिलकं इत्तम् ।



विदू । तां पविसदु भोदी (६२) ।

वसं । [जनान्तिकम् ।] एत्य पविसिअ किं मए भणितव्वं (६३)

चेटी । जूदिअर ! अवि सुहो दे पदोसो ? त्ति (६४) ।

वसं । अवि पारइस्सं ? (६५) ।

चेटी । अवसरो ज्जेव पारइस्सदि (६६) ।

विदू । पविसदु भोदी (६७) ।

वसं । [प्रविश्योपसृत्य च । पुष्पैस्ताडयन्ती ।] अइ जूदि-  
अर ! अवि सुहो दे पदोसो ? (६८) ।

चारु । [अवलोक्य ।] अये ! वसन्तसेना प्राप्ता । [सहर्ष-  
मुत्थाय ।] अयि प्रिये ! ।

सदा प्रदोषो मम याति जाग्रतः,

सदा च मे निश्चसतो गता निशा ।

त्वया समेतस्य विशाललोचने !

ममाद्य शोकान्तकरः प्रदोषकः ॥ ३७ ॥

तत् स्वागतं भवत्यै । इदमासनम्, अपविश्यताम् ।

विदू । इदं आसनं उवविसदु भोदी (६९) ।

(६२) तस्मात् प्रविशतु भवती ।

(६३) अत्र प्रविश्य किं मया भणितव्यम् ।

(६४) द्यूतकर ! अपि सुखसि प्रदीपः ? इति ।

(६५) अपि पारयिष्यामि ? (६६) अवसर एव पारयिष्यति ।

(६७) प्रविशतु भवती । (६८) अयि द्यूतकर ! अपि सुखसि प्रदीपः ?

(६९) इदमासनम्, उपविशतु भवती ।

(३७) सदेति । जाग्रत एव मम प्रदीपः रात्रिः याति गच्छति, निश्चस-  
तय मे सदा निशा गता जाग्रत् निश्चसन्त्य निशाम् अतिवाहयामीत्यर्थः हे विशाल-  
लोचने ! अद्य त्वया समेतस्य मम प्रदोषकः रात्रिः शोकान्तकरः दुःखनाशक  
इत्यर्थः । वंशस्यविसं वृक्षम् ।

[वसन्तसेना असीना ततः सर्वे उपविशन्ति ।]

चारु । वयस्य ! पश्य पश्य,

वर्षोदकमुद्गिरता अवणान्तविलम्बिना कदम्बेन ।

एकः स्तनोऽभिषिक्तो नृपसुत इव यौवराज्यस्थः ॥ ३८ ॥

तद्वयस्य ! क्लिन्ने वाससी वसन्तसेनायाः, अन्ये प्रधानवा-  
ससी (थ) समुपनीयेतामिति ।

विदू । जं भवं आणवेदि (७०) ।

चेटी । अज्ज मित्तेअ ! चिट्ठ तुमं, अहं ज्जेव अज्जअं  
सुस्सूसइस्स' (७१) । [तथा करोति ।]

विदू । [अपवारितकेन ।] भो वयस्य ! पृच्छामि दाव  
तत्थभोदिं किं पि (७२) ।

चारु । एवं क्रियताम् ।

विदू । [प्रकाशम् ।] अध किं णिमित्तं उण ईदिसे पणट्ट-  
चन्दालोए दुद्दिण अन्धअरे आअदा भोदी ? (७३) ।

चेटी । अज्जए ! उज्जुओ (द) बम्हणो (७४) ।

(७०) यद्भवानाज्जापयति ।

(७१) आर्ये मैत्रेय ! तिष्ठ त्वम्, अहमेवार्थ्यां शुश्रूषयिष्यामि ।

(७२) भो वयस्य ! पृच्छामि तावत्तत्रभवतीं किमपि ।

(७३) अध किं निमित्तं पुनरीदृशे प्रनष्टचन्द्राब्जोके दुर्दिनान्धकारे आगता  
भवती ?

(७४) आर्ये ! ऋजुको ब्राह्मणः ।

(३८) वर्षोदकमिति । वर्षोदकं वृष्टिजलविन्दु उद्गिरता अवणान्तविल-  
म्बिना कर्णान्तविलम्बमानेन कदम्बेन एकः स्तनः वसन्तसेनाया इति शेषः यौव-  
राज्यस्थः नृपसुत इव अभिषिक्तः । नृपसुतीपमानेन स्तनस्यातिसम्मानना व्यन्यते ।  
आर्यावृत्तम् ।

(थ) क्लिन्ने जलाद्रे, प्रधानवाससी उत्कृष्टवसने ।

(द) ऋजुकः सरबः सहजमतिः इत्यर्थः ।

वसं । णं णिउणोत्ति भणाहि (७५) ।

चेटी । एसा क्वु अज्जआ एब्बं पुच्छिदुं आअदा, केत्तिअं ताए रअणावलीए मुल्लं त्ति (७६) ।

विदू । [जनान्तिकम् ।] भो ! भणितं मया, यथा अप्प-सुल्ला रअणावली ; बहुमुल्लं सुवस्सभण्डअं, ण परितुट्ठा, अबरं मग्गिदुं आअदा (७७) ।

चेटी । सा क्वु अज्जआए अत्तण केरकेत्ति भणिअ जूदे हारिदा । सो अ सहिओ राअवात्यहारी ण जाणीअदि कहिं गदोत्ति (७८) ।

विदू । भोदि ! मन्तिदं ज्जेव मन्तीअदि (७९) ।

चेटी । जाव सो अखेसीअदि ताव एदं ज्जेव गेह्ल सुवस्स-भण्डअं (८०) । [इति दर्शयति ।]

[विदूपको विचारयति ।]

चेटी । अदिमेत्तं अज्जो सिज्ज्जाअदि, ता किं दिट्ठपुरुब्बो दे ? (८१) ।

विदू । भोदि ! सिप्पकुसलदाए ओबन्धेदि (न) दिट्ठिं (८२)

(७५) ननु निपुण इति भण ।

(७६) एषा खलु आर्या एवं प्रष्टुमागता कियत्तस्याः रत्नावल्या मूल्यमिति ।

(७७) भो ! भणितं मया, यथा अल्पमूल्या रत्नावली बहुमूल्यं सुवर्णभाण्डं न परितुष्टा अपरं याचितुमागता ।

(७८) सा खलु आर्यया आत्मीयेति भणित्वा द्यूते हारिता, स च सभिकः राजवाचाहारी, न ज्ञायते कुत्र गत इति ।

(७९) हे भवति ! मन्वितमेव मन्व्रते ।

(८०) यावत्सोऽन्विष्यते, तावदिदमेव गृह्णाण सुवर्णभाण्डम् ।

(८१) अतिमात्रमार्यो निधायति, तत्किं दृष्टपूर्वं ते ।

(८२) हे भवति ! शिल्पकुशलतया अवबध्नाति दृष्टिम् ।

(न) अवबध्नाति रूपदि ।

चेटी । वञ्चिदोसिं दिद्रीए, तं ज्जेव एदं सुवर्णभण्डं (८३)

विदू । [सहर्षम् ।] भो वयस्स ! तं ज्जेव एदं सुवर्णभण्डं

जं अग्हाणं गेहे चोरेहिं अबहिदं (८४) ।

चारु । वयस्स ! ।

योऽस्माभिश्चिन्तितो व्याजः कर्तुं न्यासप्रतिक्रियाम् ।

स एव प्रस्तुतोऽस्माकं किन्तु सत्यं विडम्बना ॥ ३६ ॥

विदू । भो वयस्स ! सच्चं सवामि (त) बग्घणेण (८५) ।

चारु । प्रियं नः प्रियम् ।

विदू । [जनान्तिकम् ।] भो ! पुच्छामि णं कुदो एदं  
समासादिदंति (८६) ।

चारु । को दोषः ।

विदू । [चेव्याः कर्णे ] एब्बं विअ (८७) ।

चेटी । [विदूषकस्य कर्णे ] एब्बं विअ ? ।

चारु । किमिदं कथ्यते, किं वयं वाह्याः ? (घ) ।

(८३) आद्ये ! वञ्चिदोसिं दृष्ट्वा, तदेवेदं सुवर्णभण्डम् ।

(८४) भो वयस्स ! तदेवेदं सुवर्णभण्डं, यदस्माकं गृहे चौरैरपहृतम् ।

(८५) भोः वयस्स ! सत्यं शपे ब्राह्मणेन ।

(८६) भोः ! पृच्छामि ननु कुत इदं समासादितमिति ।

(८७) एवमिव ।

(३६) य इति । अस्माभिः न्यासप्रतिक्रियां न्यासस्य प्रतिक्रियां प्रतिशीघ्रं कर्तुं यः व्याजः क्लृप्तं चिन्तितः उद्भावितः, स रत्नावल्यर्पणमित्यर्थः अस्माकं किन्तु विडम्बना प्रतारणा सत्यं प्रस्तुतः प्रतारणरूपेण परिणत इत्यर्थः अनुष्टुप्वृत्तम् ।

(त) सत्यं शपामि अहमेवम् । वैश्यासक्ततया वैश्यायै रत्नावलीं दत्तवानिति वयस्यस्य शङ्का माभूदित्याशयः ।

(घ) वाह्याः वह्निरङ्गाः नान्तरङ्गाः यतः अस्मान् त्यक्त्वा चेव्याः कर्णे कथयसि इति भावः ।

विद्रु । [चारुदत्तस्य कर्णे ।] एब्बं विअ (८८) ।

चारु । भद्रे ! सत्यं तदेवेदं सुवर्णभाण्डम् ?

चेटी । अज्ज ! अध इं (८९) ।

चारु । भद्रे ! न कदाचित् प्रियनिवेदनं निष्फलीकृतं मया । तद्गृह्यतां पारितोषिकमिदमङ्गुलीयकम् । [इत्यनङ्गुलीयकं हस्तमवलोक्य लज्जां नाटयति ।]

वसं । [आत्मगतम् ।] अदो ज्जेव कामीअसि (९०) ।

चारु । [जनान्तिकम् ।] भोः कष्टम् ।

धनैर्वियुक्तस्य नरस्य लोके किं जीवितेनादित एव तावत् ।

यस्य प्रतीकार-निरर्थकत्वात् कोपप्रसादा विफलीभवन्ति ॥४०॥

अपिच ।

पचविकलश्च पच्ची, शुष्कश्च तरुः, सरश्च जलहीनम् ।

सर्पश्चोद्धृतदंष्ट्रस्तुल्यं लोके दरिद्रश्च ॥ ४१ ॥

अपिच । शून्यैर्गृहैः खलु समाः पुरुषा दरिद्राः

कूपैश्च तीयरहितैस्तरुभिश्च शीर्षैः ।

(८८) एवमिव । (८९) आर्य्य ! अथ किम् । (९०) अतएव काम्यसे ।

(४०) धनैरिति । लोके जगति धनैः वियुक्तस्य विहीनस्य जनस्य आदित एव प्रथमत एव जीवितेन किं तावत् न किमपि फलमित्यर्थः । यस्य जनस्य कोपप्रसादाः क्रीधानुग्रहाः प्रतीकारनिरर्थकत्वात् प्रतीकारे प्रतिशीघ्रं निरर्थकत्वात् अचमत्वादिति यावत् विफलीभवन्ति निष्फलाः जायन्ते । इन्द्रोपेन्द्रवज्रयोः सम्भ्रान्नादुपजातिवृत्तम् ।

(४१) पचेति । लोके जगति पचविकलः पचग्न्यः पच्ची शुष्कः तरुः जलहीनं सरः, उद्धृतदंष्ट्रः निपदन्तविहीनः सर्पः, दरिद्रश्च तुल्यं इथा जीवन्ति एते एति भावः । आर्य्यावृत्तम् ।

(४२) शून्यैरिति । दरिद्राः पुरुषाः शून्यैः गृहैः तीयरहितैः कूपैः तथा

यत् दृष्टपूर्वजन-सङ्गम-विस्मृतानाम्

एवं भवन्ति विफलाः परितोषकालाः ॥ ४२ ॥

विदू । भो ! अलं अदिमेत्तं सन्तप्पिदेण । [प्रकाशं सपरि-

हासम् ।] भोदि ! समप्पीअदु मस केरिआण्हाण साडिआ (६१)

वसं । अज्ज चारुदत्त ! जुत्तं एदं इमाए रत्तणावलीए

इमं जणं तुलइदुं (६२) (द) ।

चारु । [सविलक्ष्मितम् ।] वसन्तसेने ! पश्य पश्य,

कः अद्वास्यति भूतार्थं सर्वो मां तूलयिष्यति ।

शङ्कनीया हि लोकेऽस्मिन्निष्पृतापा दरिद्रता ॥ ४३ ॥

विदू । हञ्जे ! किं भोदीए इध ज्जेव सुविदब्बं ? (६३)

चेटी । [विहस्य ।] अज्जमित्तेअ ! अदिमेत्तं दाणिं उजुअं

अत्ताणअं दंससि (६४) ।

(६१) भो ! अलमतिमात्रसन्तापितेन । हे भवति ! समर्प्यतां मम ज्ञान-  
शाटिका ।

(६२) आर्थं चारुदत्त ! युक्तं नेदम्, अनया रत्नावल्या इमं जनं तूलयितुम् ।

(६३) चेटी ! किं भवत्या इहैव समव्यम् ?

(६४) आर्थं मैत्रेय ! अतिमात्रमिदानीम् ऋजुमात्मानं दर्शयसि ।

शीर्षैः तन्मभिश्च खलु निश्चयेन समाः तुल्याः, यत् यस्मात् दृष्टपूर्वा जनाः दृष्टपूर्व-  
जनाः परिचितजना इत्यर्थः तेषां सङ्गमः विस्मृतः यैः तेषां दरिद्रात् परिचिता  
वान्धवा अपि सङ्गं त्यजन्ति सुवरां तत्सङ्गमस्य विस्मरणमिति भावः । दरि-  
द्राणां परितोषकाला एवं प्रकारेण विफला भवन्ति पुरस्कारदानासामर्थ्यादिति  
भावः । केचित्तु दृष्टपूर्वस्य परिचितप्रियजनस्य सङ्गमेन समागमेन विस्मृतानामि-  
त्याहुः तन्न समीचीनं प्रकृते कथञ्चित् तदर्थसङ्गतावपि दरिद्रसाधारण्ये तदर्थस्या-  
युक्तत्वात् पूर्वाह्निं सामान्यतः सर्वेषामेव दरिद्राणां कीर्तनादिति ध्येयम् । वसन्त-  
तिलकं वृत्तम् ।

(द) तूलयितुं परीक्षितुम् ।

(४३) क इति । तृतीयोऽङ्के १०६ पृष्ठायां व्याख्यातमेतत् ।

विदू । भो वयस्य ! एसो क्वु ओसारअन्तो विअ सुहो-  
वविट्टं जणं पुणोवि वित्थारिवारिधाराहिं पविट्ठो  
पज्जसो (६५) (ध) ।

चारु । सम्यगाह भवान् ।

अमूर्हि भित्त्वा जलदान्तराणि पङ्कान्तराणीव मृणालसूच्यः ।  
पतन्ति चन्द्रव्यसनाद्विसुक्ता दिवोऽश्रुधारा इव वारिधाराः ॥४४॥

अपिच । धाराभिरार्थ्यजनचित्तसुनिर्मलाभिः

चण्डाभिरर्जुनशर-प्रतिकर्कशाभिः ।

मेघाः स्रवन्ति बलदेव-पटप्रकाशाः

शक्रस्य मौक्तिकनिधानमिवोद्गिरन्तः ॥ ४५ ॥

प्रिये ! पश्य पश्य,

एतैः पिष्ट-तमाल-वर्णकनिभैरालिप्तसम्भोधरैः

संसक्तैरुपवीजितं सुरभिभिः शीतैः प्रदोषानिलैः ।

(६५) भो वयस्य ! एष खलु अपसारयन्निव सुखीपविष्टं जनं विस्तारिवारि-  
धाराभिः प्रविष्टः पर्वण्यः ।

(ध) पथ्यन् मेघः अपसारयन् स्थानान्तरं नयन् ।

(४४) अमूरिति । अमूः वारिधाराः मृणालसूच्यः पङ्कान्तराणीव जलदान-  
राणि भित्त्वा चन्द्रव्यसनात् चन्द्रस्य व्यसनं विपद् मेघावरणमिति भावः तस्मात्  
कारणात् विसुक्ताः परित्यक्ताः दिवः आकाशस्य अश्रुधारा इव पतन्ति । उपेन्द्रे-  
न्द्रवज्रयोः संमेलनादुपजातिवृक्षम् ।

(४५) धाराभिरिति । बलदेवस्य पटः वस्त्रं नीलवसनमित्यर्थः तद्वत् प्रकाशी  
येषां ते मेघाः आर्थ्यजनानां साधुजनानां चित्तानीव सुनिर्मलाः ताभिः, अर्जुन-  
शरा इव प्रतिकर्कशाः अतिकर्कशाः ताभिः अतएव चण्डाभिः उग्राभिः धाराभिः  
शक्रस्य इन्द्रस्य मौक्तिकनिधानं मौक्तिकानां निधानं इन्द्रकर्तृकाकाशनिहितसुक्ता-  
राशिमिव उद्गिरन्तः स्रवन्ति । उत्प्रेचालङ्कारः । वसन्ततिलकं वृक्षम् ।

(४६) एतैरिति । अस्तीदसमागमी जलदीदये प्रणयिनी प्रेमवती मेघोदय

एषाऽम्बोद-समागम-प्रणयिनी स्वच्छन्दमभ्यागता  
रक्ता कान्तमिवास्वरं प्रियतमा विद्युत् समालिङ्गति ॥४६॥  
वसं । [शृङ्गारभावं नाटयन्ती चारुदत्तमालिङ्गति ।]  
चारु । [स्पर्शं नाटयन् प्रत्यालिङ्ग्य ।]

भी मेघ ! गम्भीरतरं नद त्वं, तव प्रसादात् स्मरपीडितं मे ।  
संस्पर्श-रोमाञ्चित-जातरागं कदम्बपुष्पत्वमुपैति गात्रम् ॥ ४७ ॥  
विदू । दासीए पुत्त दुद्दिण ! अणज्जो दाणिं सि तुमं,  
जं अत्तं भोदिं (न) बिज्जआए भायावेसि (८६) ।  
चारु । वयस्य ! न अर्हसि उपालब्धुम् ।  
वर्षशतमस्तु दुर्दिनमविरतधारं शतक्रदा स्फुरतु ।  
अस्मद्विधदुर्लभया यदहं प्रियया परिष्वक्तः ॥ ४८ ॥

(८६) दास्याः पुत्र दुर्दिन ! अनार्यं इदानीमसि त्वं, यत् अत्रभवतीं विद्युता  
भीपयसि ।

एव विद्युद्दर्शनात् कामस्य उद्दीपनाच्चेति भावः स्वच्छन्दं स्वच्छया अभ्यागता कुत-  
श्चित् आगता एषा रक्ता रक्तवर्णा अनुरागिणी च विद्युत् प्रियतमा कान्तमिव  
पिष्टं मथितं यत् तमालं तस्य वर्णकः विलेपनम् । अथ वर्णकः, विलेपने मल-  
यजं इति हेमचन्द्रः । तन्निभैः नीलैः इत्यर्थः अम्बोघरैः मेघैः आलिप्तम् आहतं  
तथा संसृक्तैः सततसञ्चारिभिः सुरभिभिः सुगन्धैः शीतैः शीतलैः प्रदीपानिलैः  
निशावायुभिः उपवीजितम् अम्बरम् आकाशं समालिङ्गति अत्र समासीक्त्यनु-  
प्राणितोपमालङ्कारः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ।

(४७) भी इति । भी मेघ ! त्वं गम्भीरतरं नद तव प्रसादात् मे मम  
स्मरपीडितं गात्रं संस्पर्शेन प्रियतमाया इति शेषः । रोमाञ्चितं सञ्जातरामीन्द्रमम्  
अतएव जातरागं जातः उत्पन्नः रागः अनुरागः यस्मिन् तथाभूतं सत् कदम्ब-  
पुष्पम् उपैति प्राप्नोति । इन्द्रोपेन्द्रवच्चयोः संमेलनादुपजातिवृत्तम् ।

(न) अत्र भवतीं मान्यां वसन्तसेनाम् इति यावत् ।

(४८) वर्षेति । अविरता अविच्छिन्ना धारा यस्मिन् तत् दुर्दिनं वर्षशतं  
व्याप्य अस्तु, शतक्रदा विद्युच्च स्फुरतु, यत् यस्मात् अहम् अस्मद्विधानां दुर्लभया



अपिच, वयस्य !

धन्यानि तेषां खलु जीवितानि,

ये कामिनीनां गृहमागतानाम् ।

आर्द्राणि मेघोदकशीतलानि

गात्राणि गात्रेषु परिष्वजन्ति ॥ ४८ ॥

प्रिये वसन्तसेने !

स्तम्भेषु प्रचलित-वेदिसञ्चयान्तं

शीर्णत्वात् कथमपि धार्यते वितानम् ।

एषा च स्फुटित-सुधाद्रवानुलेपात्

संक्लिन्ना सलिलभरेण चित्रभित्तिः ॥ ५० ॥

[कुङ्कुमवलोक्य ।] अये इन्द्रधनुः ! प्रिये ! पश्य पश्य ।

वियुज्जिह्वं नेदं महेन्द्र-चापोच्छ्रितायतभुजेन ।

जलधरविवृद्ध-हनुना विजृम्भितमिवान्तरीक्षेण ॥ ५१ ॥

दुष्प्राप्यया दारिद्र्यात् तादृशवेश्यारजसम्भोगस्य प्रचुरार्थसाध्यत्वाच्चेति भावः  
प्रियया परिष्वक्तः आलिङ्गितः । आर्यावृत्तमिदम् ।

(४८) धन्यानीति । ये जनाः गृहमागतानां कामिनीनां मेघोदकशीत-  
लानि अतएव आर्द्राणि गात्राणि गात्रेषु स्पर्शरीरिषु परिष्वजन्ति आलिङ्गन्ति,  
तेषां जीवितानि धन्यानि खलु । इन्द्रवज्रावृत्तम् ।

(५०) स्तम्भेष्विति । प्रचलितः वायुवेगेनेति शेषः वेद्याः वङ्गभूमिः सञ्चये  
आम्भोगे अन्तः प्रान्तभागः यस्य तादृशं वितानम् उल्लोचः चन्द्रातप इत्यर्थः अस्त्री  
वितानमुल्लोच इत्यमरः । शीर्णत्वात् स्तम्भेषु कथमपि धार्यते, एषा चित्रभित्तिः  
विचित्ररूपेण निर्मिता भित्तिः कुञ्जश्च स्फुटितस्य गलितस्य सुधाद्रवस्य द्रवीभूत-  
चूर्णस्य अनुलेपात् संक्लिन्ना सम्यक् आर्द्रीकृता एतेन प्रवल्गवायुवर्षणाभ्याम् अस्य  
प्रदेशस्य भग्नत्वसम्भावना अतः अथन्तरं प्रवेष्टव्यमिति ध्वन्यते । वृत्तमत्र प्रह-  
र्षिणी त्राशाभि मंन जरगाः प्रहर्षिणीयमिति लक्षणात् ।

(५१) वियुदेव जिह्वा यस्य तेन, महेन्द्रचापः इन्द्रधनुरेव उच्छ्रितौ उत्क्षिप्तौ  
दायतौ दीर्घौ भुजौ यस्य तादृशेन इन्द्रधनुषः मण्डलाकारत्वेन उत्क्षिप्तसम्भि-

तर्दिह अभ्यन्तरमेव प्रविशावः । [इत्युत्थाय परिक्रामति ।]  
तालीषु तारं, विटपेषु मन्द्रं शिलासु रुद्धं सलिलेषु चण्डम् ।  
सङ्गीतवीणा इव ताड्यमानास्तालानुसारेण पतन्ति धाराः ॥५२॥

[इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।]

दुर्दिनोनाम पञ्चमोऽङ्कः ।

षष्ठोऽङ्कः ।

[ततः प्रविशति चेटौ ।]

चेटौ । कथं अज्ज वि अज्जआ ण विवुज्जादि । भोदु,  
पविसिअ पडिबोधइस्सं (१) ।

[इति नाट्येन परिक्रामति ।]

[ततः प्रविशति आच्छादितशरीरा प्रसुप्ता वसन्तसेना ।]

चेटौ । [निरूप्य ।] उल्लेदु उल्लेदु अज्जआ, पभादं संवुत्तं (२)

(१) कथमद्यापि आर्या न विबुध्यते ! भवतु, प्रविश्य प्रतिबोधयिष्यामि ।

(२) उत्तिष्ठतु, उत्तिष्ठतु, आर्या, प्रभातं संवृत्तम् ।

लितहस्तद्वयेन साम्यम् । तल्लक्षणञ्चीकं वराहसिंहिरसंहितायां यथा—सूर्यस्य  
विविधवर्णाः पवनेन विघट्टिताः कराः सार्धं । विद्यति धनुः संस्थाना ये दृश्यन्ते  
तदिन्द्रधनुः ॥ इति । तथा जलधर एव विवृद्धः विशेषेण वृद्धिं गतः हनुः  
गण्डोपरिभागः यस्य तथाभूतेन अन्तरीक्षेण विजृम्भितमिव साङ्गभङ्गं सुखव्यादानं  
कृतमिवेत्यर्थः । इदं पश्येत्पन्थयः । उत्प्रेक्षालङ्कारः आर्यावृत्तम् ।

(५२) तालीष्विति । धाराः इष्टिप्रवाहाः तालानुसारेण ताड्यमानाः वाद्य-  
मानाः सङ्गीतवीणा इव तालीषु तालवनेषु तारम् उच्चं, विटपेषु हचशाखासु  
मन्द्रं गम्भीरं शिलासु पाषाणेषु रुद्धं कर्कशं तथा सलिलेषु चण्डं तीक्ष्णं यथा तथा  
पतन्ति । इन्द्रीपेन्द्रवचयोः संमेलनादुपजातिवृत्तम् उपमालङ्कारश्च ।

वसं । [प्रतिबुध्य ।] कथं रत्ति ज्जेव पभादं संबुत्तं ? (३) ।

चेटी । अम्हाणं एसी पभादो, अज्जआए उण रत्तिज्जेव (४) ।

वसं । हज्जे ! कहिं उण तुम्हाणं जूदिअरो ? (५) ।

चेटी । अज्जए ! बहुमाणअं समादिसिअ, पुप्फकर-  
ण्डअं (क) जिस्सुज्जाणं गदो अज्जचारुदत्तो (६) ।

वसं । किं समादिसिअ ? (७) ।

चेटी । जोएहि रात्तीए पबहणं, वसन्तसेना गच्छदुत्ति (८) ।

वसं । इज्जे ! कहिं मए गन्तव्वं ? (९) ।

चेटी । अज्जए ! जहिं चारुदत्तो (१०) ।

वसं । [चेटीं परिष्वज्य ।] सुट्ठु ण खिज्जमाइदो (ख) रात्तीए, ता अज्ज पच्चक्खं पेक्खिस्सं । हज्जे ! किं पविट्ठा अहं इह अब्भन्तर-चदुस्सालअं ? (११) ।

चेटी । ण केवलं अब्भन्तर-चदुस्सालअं, सब्बजणस्स वि-  
हिअअं पविट्ठा (१२) ।

(३) कथं रात्रिरेव प्रभातं संवृतम् ?

(४) अस्माकमेतत्प्रभातम्, आर्यायाः पुनः रात्रिरेव ।

(५) चेटी ! कुतः पुनर्युष्माकं द्यूतकरः ?

(६) आर्य्ये ! वहमानकं समादिश्य पुष्पकरण्डकं जीर्णोद्यानं गत आर्य्यचारुदत्तः

(७) किं समादिश्य ?

(८) योजय रात्रौ प्रवहणं, वसन्तसेना गच्छति ।

(९) चेटी ! कुत्र मया गन्तव्यम् ? (१०) आर्य्ये ! यत्र चारुदत्तः ।

(११) चेटी ! सुष्ठु न निध्यातो रात्रौ तदद्य प्रत्यक्षं प्रेक्षिष्ये । चेटी ! किं प्रविष्टा अहमिहाभ्यन्तरचतुःशालकम् ?

(१२) न केवलम् अभ्यन्तरचतुःशालकं, सर्वजनस्यापि हृदयं प्रविष्टा ।

(क) पुष्पकरण्डकं पुष्पाणां करण्डकम् आधारविशेषः तत् कुसुमपूर्णमित्यर्थः ।

(ख) निध्यातः निरीक्षितः ।

वसं । अवि सन्तप्यदि चारुदत्तस्य परित्राणी ? (१३) ।

चेटी । सन्तप्यिस्सदि (१४) ।

वसं । कदा ? (१५) ।

चेटी । जदो अज्जआ गमिस्सदि (१६) ।

वसं । तदो मए पढमं सन्तप्यिदब्बं । [सानुनयम् ।] हज्जे ! गेह्ण एदं रअणावलीं । मम बहिण्णिआए अज्जा-धूदाए गदुअ समप्येहि, भण्णिदब्बं च, अहं सिरि चारुदत्तस्य गुणणिज्जिदा दासी, तदा तुह्माणं पि । ता एसा तुहज्जेव कण्ठाहरणं होदु रअणावली (१७) ।

चेटी । अज्जए ! कुपिस्सदि चारुदत्तो अज्जाए दाव (१८)

वसं । गच्छ ए कुपिस्सदि (१९) ।

चेटी । [गृहीत्वा ।] जं आणवेदि (२०) ।

[इति निष्क्रम्य पुनः प्रविशति ।]

चेटी । अज्जए ! भणादि अज्जा धूदा, अज्जउत्तेण तुह्माणं पसादीकिदा, ए जुत्तं मम एदं गेह्णिदुं । अज्जउत्तो ज्जेव मम आहरणविसेसो त्ति जाणादु भोदी (२१) ।

(१३) अपि सन्तप्यते चारुदत्तस्य परिजनः ?

(१४) सन्तप्यति ।

(१५) कदा ?

(१६) यदा आर्या गमिष्यति ।

(१७) तदा मया प्रथमं सन्तप्यम् । चेटी ! गृहाण इमां रत्नावलीं, मम भगिन्ने आर्याधूतायै गत्वा समर्पय, वक्तव्यञ्च, अहं श्रीचारुदत्तस्य गुणनिर्जिता दासी, तदा युष्माकमपि, तदेषा तवैव कण्ठाभरणं भवतु रत्नावली ।

(१८) आर्ये ! कुपिष्यति चारुदत्त आर्यायै तावत् ।

(१९) गच्छ न कुपिष्यति ।

(२०) यदाज्ञापयति ।

(२१) आर्ये ! भणति आर्या धूता, आर्यपुत्रेण युष्माकं प्रसादीकृता, न युक्तं ममैतां ग्रहीतुम् । आर्यपुत्र एव ममाभरणविशेष इति जानातु भवती ।

[ततः प्रविशति दारकं गृहीत्वा रदनिका ।]

रदनिका । एहि वच्छ ! सञ्जिञ्जाए (ग) कौलम्ह (२२) ।

दार । [सकरुणम् ।] रदणिए ! किं मम एदाए मट्टिञ्जा-  
सञ्जिञ्जाए । तं ज्जेव सोवस्ससञ्जिञ्जं देहि (२३) ।

रद । [सनिर्वेदं निश्चस्य ।] जाद ! कुदो अग्हाणं सुवस्सवव-  
हारो ? तास्स पुणो वि रिद्धीए सुवस्ससञ्जिञ्जाए कौलि-  
स्ससि । ता जाव विणीदेमि णं, अज्जञ्जा वसन्तसेणाञ्जाए समीवं  
उवसप्पिस्सं । [उपसृत्य ।] अज्जए ! पणमासि ( २४, ) ।

वसं । रदणिए ! साअदं दे ? । कस्स उण अञ्जं दारओ ?  
अणलङ्किद-सरीरो वि चन्दसुहो आणन्देदि मस हिअञ्जं (२५) ।

रद । एसो क्वु अज्जचारुदत्तस्स पुत्तो रोहसेणो णाम (२६)

वसं । [वाह प्रसार्ये ।] एहि मे पुत्तअ ! आलिङ्ग । [इति  
अङ्गे उपवेश्ये ।] अणुकिदं अण्ण पिदुणो रूवं (२७) ।

रद । ण केवलं रूवं, सीलं पि, तक्कमि । एदिणा अज्ज-

(२२) एहि वत्स ! शकटिकया क्रीडयावः ।

(२३) रदनिके ! किं ममैतया मृत्तिकाशकटिकया, तामेव सौवर्णशकटिकां  
देहि ।

(२४) जात ! कुतोऽस्माकं सुवर्णव्यवहारः ? तातस्य पुत्ररपि ऋद्ध्याः सुवर्ण-  
शकटिकया क्रीडिष्यसि । तत्त्यावद्विनीदयाम्येनम्, आर्यावसन्तसेनायाः समीप-  
सुपसर्पिष्यामि । आर्ये ! प्रणमामि ।

(२५) रदनिके ! स्वागतं ते, कस्य पुनरयं दारकः ? अनलङ्कितशरीरोऽपि  
चन्द्रमुख आनन्दयति मम हृदयम् ।

(२६) एष खलु आर्ये चारुदत्तस्य पुत्रो रोहसेनी नाम ।

(२७) एहि मे पुत्रक ! आलिङ्ग । अनुकृतमे अनेन पितृरूपम् ।

(ग) शकटिकया चन्द्रशकटेन ।

चारुदत्तो अत्ताणञ्च विणोदेदि (२८) ।

वसं । अथ किं निमित्तं एसो रोअदि ? (२९) ।

रद । एदिणा पडिवेसिअ-गह्वइ-दारअ-केरिआए सुवख-  
सअडिआए कीलिदं, तेण अ सा णीदा, तदो उण तं मग्ग-  
न्तस्स मए इअं मट्टिआ सअडिआ कदुअ दिणा । तदो  
भणादि, रदणिण ! किं मम एदाए मट्टिआ-सअडिआए, तं  
ज्जेव सोवखसअडिअं देहि त्ति (३०) ।

वसं । हड्डी हड्डी, अअं पि णाम परसम्पत्तीए सन्तप्पदि ?  
भअव्वं कअन्त ! पोक्खर-वत्तपडिद-जलविन्दुसरिसेहिं कीलसि  
तुमं पुरिस-भाअधेएहिं । [इति सास्सा ।] जाद ! मा रोद,  
सोवख सअडिआए कीलिस्ससि (३१) ।

दार । रदणिण ! का एसा ? (३२) ।

वसं । पिटुणो दे गुणणिज्जिदा दासी (३३) ।

रद । जाद ! अज्जआ दे जणणी भोदि (३४) ।

दार । रदणिण ! अलिअं तुमं भणासि, जइ अस्हाणं

(२८) न केवलं रूपं, शीलमपि, तर्कयामि । एतेन आर्य्यचारुदत्त आत्मानं  
विनीदयति ।

(२९) अथ किं निमित्तम् एष रोदिति ?

(३०) एतेन प्रतिवेशिक-गृहपतिदारकस्य सुवर्णशकटिकया क्रीडितं, तेन  
च सा नीता, ततः पुनस्तां याचतो मया इयं मृत्तिकाशकटिका कृत्वा दत्ता ।  
ततो भणति, रदनिके ! किं मम एतया मृत्तिकाशकटिकया तामिव सौवर्णशक-  
टिकां देहीति ।

(३१) हा धिक्, हा धिक् ! अयमपि नाम परसम्पत्त्या सन्तप्यते ? भगवन् !  
हातान्त ! पुष्करपत्र-पतित-जलविन्दु-सदृशैः क्रीडसि त्वं पुरुषभागधेयैः । जात !  
मा रुदिहि, सौवर्णशकटिकया क्रीडिष्यसि ।

(३२) रदनिके ! का एषा ? (३३) पितुस्ते गुणनिर्जिता दासी ।

(३४) जात ! आर्यां ते जननी भवति ।

अज्जआ जणणी, ता कीस अलङ्किदा ? (३५) ।

वसं । जाद ! मुद्धेण मुहेण अदिकरणं मन्तेसि । [नाकोन आभरणानि अवतार्यं रुदती ।] एसा दाणिं दे जणणी संबुत्ता, ता गेह्ण एदं अलङ्कारअं, सोवस्सअङ्गिअं घडावेहि (३६) ।

दार । अवेहि, (घ) ण गेह्णिस्सं, रोदसि तुमं (३७) ।

वसं । [अश्रूणि प्रमृज्य ।] जाद ! ण रोदिस्सं, गच्छ, कील । [अलङ्कारैः मृच्छकटिकं पूरयित्वा ।] जाद ! कारेहि, सोवस्सअङ्गिअं (३८) ।

[इति दारकमादाय निष्क्रान्ता रदनिका ।

[प्रविश्य प्रवहणाधिरूढः चेतः ।] लदणिए ! लदणिए ! गिवेदेहि अज्जआए वशन्तशेणाए, ओहालिअं (ङ) पक्खदुआलए सज्जं पवहणं चिठ्ठदि (३९)

[प्रविश्य रदनिका ।] अज्जए ! एसो बड्डमाणओ विस्सेवेदि पक्खदुआरए सज्जं पवहणं त्ति (४०) ।

(३५) रदनिके ! अलीकं त्वं भणसि, यद्यस्माकमाख्यां जननी, तत् किमर्थ-मलहता ?

(३६) जात ! मुग्धेन मुखेनातिकरणं मन्त्रयसि । एषा इदानीं ते जननी संवृत्ता । तत् गृह्णाणैतंमलङ्कारं, सौवर्णशकटिकां कारय ।

(३७) अपेहि, न ग्रहीष्यामि, रोदयि त्वम् ।

(३८) जात ! न रोदिष्यामि, गच्छ, क्रीड । जात ! कारय सौवर्णशकटिकाम् ।

(३९) रदनिके ! रदनिके ! निवेदय आख्यांयै वसन्तसेनायै, अपवारितं पच-हारके सज्जं प्रवहणं तिष्ठति ।

(४०) आर्य्य ! एष वहमानको विज्ञापयति पचहारके सज्जं प्रवहणमिति ।

(घ) अपेहि अपसर गच्छ इत्यर्थः ।

(ङ) अपवारितं गोपितं गोपनस्थानस्थमित्यर्थः ।

वसं । हञ्जे ! चिद्धदु मुहुत्तत्रं, जाव अहं अत्ताणत्रं पसा-  
धेमि (४१) ।

रदनिका । [निष्क्रम्य ] बड्डमाणआ ! चिद्ध मुहुत्तत्रं  
जाव अज्जआ अत्ताणत्रं पसाधेदि (४२) ।

चेटः । ही ही भो ! मए वि जाणत्थलके विशुमलिदे, ता  
जाव गेण्हिअ आअच्छामि । एदे णशालज्जु-कटुआ (च)  
बड्डहा, भोदु, पवहणेण ज्जेव गदागदिं कलिशं (४३) । [इति  
निष्क्रान्तः चेटः ।]

वसं । हञ्जे ! उवणेहि मे पसाहणं, अत्ताणत्रं पसाध-  
इस्सं (४४) । [इति प्रसाधयन्ती स्थिता ।]

[प्रविश्य प्रवहणाधिरूढः स्थावरकचेटः (क) ।] आसत्तस्मि  
लाअशालअशण्ठाणेण, थावलआ ! पवहणं गेह्निअ, पुप्फक-  
लण्डअं जिस्सुज्जाणं तुलिदं आअच्छेहि त्ति । भोदु, तह्निज्जेव  
गच्छामि । बहध, बड्डहा ! बहध । [परिक्रम्यावलोक्य च ।]  
कधं णाम शअलेहिं लुडे मग्गे । किं दाणिं एत्थ कलड्डशं ।  
[साटोपम् ।] अले ले, ओशलध ओशलध । [आकर्ण्य ।] किं  
भणाध ? एणे कशश केलके पवहणे त्ति ? एणे लाअशालअ-  
शण्ठाण केलके पवहणेत्ति । ता शिग्घं ओशलध । [अव-

(४१) चेटि ! तिष्ठतु मुहूर्त्तकं, यावत् अहमात्मानं प्रसाधयामि ।

(४२) बड्डमानक ! तिष्ठ मुहूर्त्तकं यावदाय्यां आत्मानं प्रसाधयति ।

(४३) ही ही भो ! मयापि यानास्तरणं विस्मृतं, तत् यावत् गृहीत्वा आग-  
च्छामि । एते नासिकारज्जुकटुका बलीवर्दाः । भवतु, प्रवहणेनैव गतागतिं  
करिष्यामि ।

(४४) चेटि ! उपनय मे प्रसाधनम्, आत्मानं प्रसाधयिष्यामि ।

(च) नासारज्जु कटुकाः नासारज्ज्वा कटुकाः तीक्ष्णाः वेगवन्त इत्यर्थः ।

(क) स्थावरकः तदास्थः ।



लोक्य ।] कथं, एषे अवले शहिअं विअ मं पेक्खिअ शहश  
 ज्जेव जूदपलाइदे विअ जूदिअले ओहालिअ (ज) अत्ताणअं  
 अस्सदो अवक्कन्ते, ता को उण एसे ? अधवा किं मम एदिणा ?  
 तुलिदं गमिअं । अले ले गामेलुआ, ओशलध ओशलध ।  
 किं भणध ? मुहुत्तअं चिट्ठ चक्खपलिबट्ठिं (झ) देहि त्ति ?  
 अले ले ! लाअशालअशंठाण-केलके हग्गे शूले, चक्खपलि-  
 बट्ठिं दइअं ? अधवा एसे एआइं तवअशी, ता एब्बं कलेमि ।  
 एदं पवहणं अज्जंचालुदत्तअं रुक्खवाडिआए पक्खदुआलए  
 यावेमि । [इति प्रवहणं संस्थाप्य ।] एसेहि आअदे (५४) ।  
 [इति निष्क्रान्तः ।]

चेटी । अज्जए ! एमिसहो विअ सुणोअदि, ता आअदो  
 पवहणो (४६) ।

(४५) आज्ञप्तोऽस्मि राजशालकसंस्थानेन, स्यावरक ! प्रवहणं गृहीत्वा पुष्प-  
 करण्डकं जीर्णोद्यानं त्वरितमागच्छेति । भवतु तत्रैव गच्छामि । वहतं वलौ-  
 चर्दा ! वहतम् । कथं ग्रामशकटैः रुद्धो मार्गः किमिदानीमत्र करिष्यामि ।  
 अरे रे ! अपसरत अपसरत । किं भणध ? एतत् कस्य प्रवहणमिति ? एतत्  
 राजशालकसंस्थानस्य प्रवहणमिति, तत् शीघ्रमपसरत । कथमेपोऽपरः सभिक-  
 मिव मां प्रेत्य सहसैव व्यूतपलायित इव व्यूतकरीऽपवार्यात्मानमन्यतोऽपक्रान्तः ।  
 तत् कः पुनरेपः ? अथवा किं समैतेन, त्वरितं गमिष्यामि । अरे, रे, याम्या !  
 अपसरत अपसरत । किं भणध ! मुहूर्त्तकं तिष्ठ, चक्रपरिवर्त्तनं देहीति ? अरे !  
 रे ! राजशालकसंस्थानस्य अहं सूरः, चक्रपरिवर्त्तितं दास्यामि ? अथवा, एदं  
 एकाकी तपस्वी, तदेवं करीमि । एतत् प्रवहणम् आर्व्यचारुदत्तस्य वृचवाटि-  
 कायाः पत्न्यारके स्थापयामि । एपोऽस्मि आगतः ।

(४६) आर्थे ! नेमिशब्द इव श्रूयते, तदागतं प्रवहणम् ।

(ज) अपवार्ये गीपायित्वा ।

(झ) चक्रपरिवर्त्तितं चक्रस्य परिवर्त्तनं घूर्णित्वा समीकरणम् ।

वसं । हञ्जे ! गच्छ, तुवरदि मे हिअञ्ज, ता आदेसेहि-  
पक्खदुआरअ' (४७) ।

चेटी । एदु एदु अज्जआ (४८) ।

वसं । [परिक्रम्य] । हञ्जे ! बीसम तुमं (४९) ।

चेटी । जं अज्जआ आणवेदि (५०) [ इति निष्क्रान्ता । ]

वसं । [दक्षिणाक्षिसन्दं सूचयित्वा प्रवहणमधिरुह्य च ।]  
किं खेदं फुरदि दाहिणं लोअणं ? अधवा, चारुदत्तस्स  
ज्जेव दंसणं अणिमित्तं पमज्जइस्सदि (५१) ।

[प्रविश्य स्थावरकः चेटः ।] श्रीशालिदा मए शअडा, ता  
जाव गच्छामि । [इति नाट्येन अधिरुह्य चालयित्वा, स्वगतम् ।]  
भालिके पवहणे । अधवा, चक्कपलिवट्टिआए पलिअन्तअ  
भालिके पवहणे पडिभासेदि । भोदु, गमिअं । जाध, गोणा !  
जाध (५२) ।

नेपथ्ये । अरे रे दीवारिआ ! अप्पमत्ता सएसु सएसु  
गुम्मट्टाणिसु (ज) होध । एसो अज्ज गोवालदारओ गुत्तिअं (ट)

(४७) चेटि ! गच्छ, त्वरयति मे हृदयं, तदादिश पचहारम् ।

(४८) एतु एतु आर्या । (४९) चेटि ! विश्राम्य त्वम् ।

(५०) यदार्याज्ञापयति ।

(५१) किं नु इदं स्फुरति दक्षिणं लोचनम् ? अधवा- चारुदत्तस्यैव दर्शन-  
मार्गमित्तं प्रमार्जयिष्यति ।

(५२) अपसारिता मया शकटाः, तत् यावत् गच्छामि । भारवत् प्रवहणम्  
अथवा चक्रप्रवर्तनेन परिव्यालस्य सभारं प्रवहणं प्रतिभासते । भवतु, गमि-  
ष्यामि । यातं, गावौ यातम् ।

(५३) अरे रे दीवारिका ! अप्रमत्ताः स्वेषु स्वेषु गुणस्थानेषु भवत । एषोऽद्य

(ज) गुणस्थानेषु रचिणां स्थानेषु धाना वा पुलिश इति प्रख्यातेषु इत्यर्थः ।

(ट) गुप्तिं दुर्गं बन्धनागारं वा ।

भञ्जिञ्च, गुत्तिवालिञ्चं बाबादिञ्च, बन्धणं भेदिञ्च, परिव्भट्टो  
अवह्वमदि, तां गेह्लध गेह्लध (५३) ।

[प्रविश्य अपटीक्षेपेण सम्भ्रान्त एकचरणलग्ननिगडोऽव-  
गुण्ठित आर्य्यकः परिक्रामति ।]

चेटः । [स्वगतम् ।] महन्ते एअलीए शम्भमे उप्पस्से, ता  
तुलिदं तुलिदं गमिस्सं (५४) । [इति निष्क्रान्तः ।]  
आर्य्यकः ।

हित्वाहं नरपतिबन्धनापदेश-

व्यापत्तिव्यसनमहार्णवं महान्तम् ।

पादाग्रस्थितनिगडैकपाशकर्षी

प्रभ्रष्टो गज इव बन्धनात् भ्रमामि ॥ १ ॥

भो ! अहं खलु सिद्धादेश-जनित-परित्वासेन राज्ञा पाल-  
केन घोषादानीय विशसने गूढागारे बन्धनेन बद्धः (ठ) ।  
तस्माच्च प्रियसुहृत् शर्विलक-प्रसादेन बन्धनात् परिभ्रष्टोऽस्मि ।  
[अश्रूणि विसृज्य ।]

गोपालदारकी गुप्तिं भङ्क्त्वा, गुप्तिपालकं व्यापाद्य बन्धनं भित्त्वा, परिभ्रष्टोऽप-  
क्रामति । तत् गृह्णीत गृह्णीत ।

(५४) महान् नगय्यां सम्भ्रम उत्पन्नः, तत् त्वरितं त्वरितं गमिष्यामि ।

(१) हित्त्वेति । अहं महान्तं नरपतेर्यद्बन्धनं कारावरोधः तदेव व्यपदेशः  
ठन्तेन या व्यापत्तिः विशिष्टरूपा अपादः प्रहारादिरूपा तथा यो व्यसनमहा-  
र्णवः दुःखसागरः तं हित्त्वा उत्पीयं बन्धनान् प्रभ्रष्टः गज इव पादाग्रे स्थितः यः  
निगडः शङ्खलं स एव एकः पाशः शङ्खलरूपरज्जुः इत्यर्थः तस्य कर्षी सन् भ्रमामि ।  
उपमालङ्कारः प्रहर्षिणी इत्तं, “वप्राग्नाभिर्मननरगाः प्रहर्षिणीयम्” इति तद्व-  
चणात् ।

(ठ) विशसने विनाशजनके गूढागारे गुप्तगृहे कारायामित्यर्थः बध्यन्ते अने-  
नेति बन्धनं निगडादि करके धनट् । तेन ।

भाग्यानि मे यदि तदा मम कोऽपराधो,

यदन्यनाग इव संयमितोऽस्मि तेन ।

दैवी च सिद्धिरपि लङ्घयितुं न शक्या,

गम्यो नृपो बलवता सह को विरोधः ? ॥ २ ॥

तत् कुत्र गच्छामि मन्दभाग्यः ? [विलोक्य ।] इदं कस्यापि  
साधोः अनाहतपद्महारं (ड) गेहम् ।

इदं गृहं भिन्नमदत्तदण्डी विशीर्णसन्धिश्च महाकपाटः ।

ध्रुवं कुटुम्बी व्यसनाभिभूतां, दशां प्रपन्नो मम तुल्यभाग्यः ॥३॥

तदत्र तावत् प्रविश्य तिष्ठामि ।

नेपथ्ये । जाध गोणा ! जाध (५५) ।

आर्यकः । [आकर्ण्य ।] अये ! प्रवहणमित एवाभिवर्त्तते ।

भवेद्गोष्ठीयानं न च विषमशीलैरधिगतं,

बधूसंयानं वा, तदभिगमनोपस्थितमिदम् ।

(५५) यातं गावी ! यातम् ।

(२) भाग्यानीति । यदि मे मम भाग्यानि राज्यभीजनकशुभादृष्टानि  
चलीति शेषः तदा मम अपराधः कः ? न कोऽपीत्यर्थः । यदित्यव्ययं येन अपरा-  
धेन तेन राज्ञा इति शेषः वन्यनाग इव आरण्यगज इव संयमितः बद्धः अस्मि ।  
दैवी दैवाधीना भाग्यायत्ता सिद्धिरपि राज्यप्राप्तिरपि लङ्घयितुं न शक्या केनापि  
इति शेषः । अतः नृपः गम्यः गत्वा सन्धेयः सान्त्वनीय इत्यर्थः बलवता सह  
विरोधः विवादः कः ? न कर्त्तव्य इति भावः । वसन्तिषकं वृत्तम् ।

(ड) अनाहतपद्महारं च्छाटितपार्श्वहारम् ।

(३) इदमिति । इदं गृहं भिन्नं भग्नं तथा अदत्तं दण्डम् अंगुलं यस्य स  
अनाहत इत्यर्थः अयं महाकपाटश्च विशीर्णसन्धिः विशीर्णां जीर्णां सन्धिः  
संयोगस्थानं यस्य सः, अतः अस्य कुटुम्बी गृहपतिः मम तुल्यभाग्यः दुर्भाग्य  
इत्यर्थः व्यसनाभिभूतां दुःखपूर्णां दशां ध्रुवं निश्चितं प्रपन्नः प्राप्तः । उपेन्द्रवल्गावृत्तम्

(४) भवेदिति । शून्यम् इदं प्रवहणं विषमशीलैः दुश्चरितैः अधिगतम् अधि-

वह्निनेतव्यं वा प्रवरजनयोग्यं विधिवशात्

विविक्तत्वाच्छून्यं मम खलु भवेद्वैवविहितम् ॥ ४ ॥

[ततः प्रवहणेन सह प्रविश्य वर्द्धमानकः चेतः ।] ही  
माणहे ! आणीदे मए जाणथलके । लदणिए ! णिवेदेहि  
अज्जआए वशन्तशेणाए अबत्थिदे शज्जे पवहणे अहिलुहिअ  
पुप्फकलण्डअं जिस्सुज्जाणं गच्छदु अज्जआ (५६) ।

आर्य्यकः । [आकर्ण्य ।] गणिकाप्रवहणमिदं, वहिर्या-  
नञ्च, (ठ) भवतु अधिरोहामि । [इति स्वैरमुपसर्पति ।]

चेतः । [श्रुत्वा ।] कथं, ऐउलशद्दे ? ता आअदा क्खु  
शज्जआ । अज्जए ! इमे णशकडुआ वइत्ता । पिट्ठो ज्जेव  
आलुहदु अज्जआ (५७) ।

[आर्य्यकस्तथा करोति ।]

चेतः । पादुप्फालचालिदाणं ऐउलाणं बीशन्तो शद्दे

(५६) आश्चर्य्यम् ! आनीतं मया यानास्तरणम् । रदनिके ! निवेदय  
आर्य्यायै, वसन्तसेनायै, अवस्थितं सज्जं प्रवहणम्, अधिरुह्य पुष्पकरण्डकं जीर्णो-  
द्यानं गच्छतु आर्य्या ।

(५७) कथं नूपुरशब्दः ! तदागता खलु आर्य्या । इमी नासिकारज्जु-  
कटुकौ बलीवर्द्धी, तत्पृष्ठत एव आरोहन्तु आर्य्या ।

द्वितं गोष्ठीयानं गोष्ठी समाजः उत्सवस्थानमिति यावत् तत्र गमनार्थं यानं  
वाहनं तस्याः बध्वा अभिगमनाय उपस्थितं बधूसंयानं वा, तथा विधिवशात्  
दैववशात् विधिर्विधाने दैवे च इति कोषः । वह्निनेतव्यं वाह्यप्रदेशे प्रापणीयं  
प्रवरजनानां श्रेष्ठजनानां योग्यं वहनयोग्यं वा न भवेत्, विविक्तत्वात् विरलीप-  
नीतत्वात् मम वहनार्थमिति शेषः दैवविहितं दैवेन प्रेरितं खलु निश्चितं भवेत् ।  
शिखरिणी वृत्तम् ।

(३) यहिर्यानां वहिः वाह्यप्रदेशे नेतव्यं यानम् । स्वैरं मन्दं मन्दमित्यर्थः ।

भलकन्ते (ण) अ पवहणे, तथा तक्केमि शम्पदं अज्जआए  
आलूढाए होदब्बं, ता गच्छामि । जाध, गोप्पा ! जाध (५८) ।  
[इति परिक्रामति ।]

प्रविश्य वीरकः । अरे रे अरे ! जम्भ-जम्भमाण-चन्दणम्भ-  
मङ्गल-फुल्लभङ्ग-प्पमुहा !

किं अज्जध वीसद्धा जो सो गोपालदारओ रुद्धो ।

भेत्तूण समं वच्चइ णरवइहिअअं वन्धणं अ ॥ ५ ॥

अले ! पुरत्थिमे पदोलीदुआरे चिद्ध तुमं, तुमं पि पच्छिमे,  
तुमं पि दक्खिणे, तुमं पि उत्तरे । जो वि एसो पाआर-  
खण्डो, (त) एदं अहिरुहिअ चन्दणेण समं गदुअ अवलीएमि ।  
एहि, चन्दणअ ! एहि, इदो दाव (५९) ।

[प्रविश्य सन्भ्रान्तः चन्दनकः ।] अरे, रे, वीरअ-विसस-  
भौमङ्ग-अदण्डकालअ-दण्डसूर-प्पमुहा !

(५८) पादोत्फालचालितानां नूपुराणां विश्रान्तः शब्दः, भाराक्रान्तश्च प्र-  
वृत्तं, तथा तर्कयामि साम्प्रतमार्यया आरुढया भवितव्यम्, तद् नच्छामि । यातं,  
गावौ ! यातम् ।

(५९) अरे रे अरे, जयजयमानचन्दनकमङ्गलपुष्पभद्रप्रमुखाः ।।

किं स्व विश्रान्तः ? यः स गोपालदारको रुद्धः ।

भिक्षा समं व्रजति नरपतिश्चदयं वन्धनश्च ॥

अरे ! पुरस्तात् प्रतोलीद्वारे तिष्ठ त्वं, त्वमपि पश्चिमे, त्वमपि दक्षिणे, त्वमपि  
उत्तरे । योऽपि एष प्राकारखण्डः, एतमभिरुह्य चन्दनेन समं गत्वा अवलीक-  
यामि । एहि चन्दनक ! एहि, इतस्तावत् ।

(ष) पादोत्फालचालितानां पादयोर्दुत्फालेन गतिविशेषश्च चालितानां  
चञ्चलीकृतानाम् । भाराक्रान्तम् भारीघृथिष्ठानेनेति भावः ।

(५) विश्रान्तः विश्रान्तः निःशक्ता इत्यर्थः । नरपतिश्चदयं भिक्षा व्याकुली-  
कृत्य इत्यर्थः ।

(त) प्रतोलीद्वारे रप्पाद्वारे वडिद्वारे इत्यर्थः । प्राकारखण्डः प्राचीरम् ।

प्राञ्छध वीसत्या, तुरिभं जत्तेह लहु करेळाह ।  
लच्छी जेष ण रम्भो पहवइ गोत्तन्तरं गन्तुं ॥ ६ ॥

अविभ्र,

उज्जाणेषु सहासु अ मग्गे णअरौअ आवणे घोसे ।  
तं तं जोहह तुरिभं सङ्गा वा जाअए जत्य ॥ ७ ॥  
रे रे वीरअ ! किं किं दरिसेसि, भणाहि दाव वीसहं ।  
भेत्तूण अ बन्धणअं को सो गोवालदारअं हरइ ॥ ८ ॥  
कस्स अट्टमो दिणअरो ? कस्स चउत्थो अ बट्टए चन्दो ?  
छट्ठो अ भग्गवगहो ? भूमिसुओ पच्चमो कस्स ? ॥ ९ ॥  
भण कस्स जम्मछट्ठो जीवो ? णवमो तहेअ सूरसुओ ?  
जीअन्ते चन्दणए, को सो गोवालदारअं हरइ (६०) ॥१०॥

(१०) परे रे वीरकविश्रम्यभीमाङ्गद-दण्डकाल-दण्डयूरप्रसुखाः ।

प्राग्वक्त विश्वास्तरितं यतध्वं कषु कुरुत ।

लण्णीयेन न राशः प्रभवति गोदान्तरं गन्तुम् ॥

अपिच, उद्यानेषु सभासु च मार्गे नगव्यांसापणे घोषे ।

तं तमन्वेषयत त्वरितं, शङ्का वा जायते यत्र ॥

रे रे वीरक ! किं किं द्रश्यसि, भणसि तावद्विश्रम्यम् ।

मिस्ता च तन्मनकं कः स गोपालदारकं हरति ॥

कस्याटमो दिनकरः, कस्य चतुर्थं वर्त्तते चन्द्रः ।

बहय मार्गवयङ्गी, भूमिसुतः पच्चमः कस्य ॥

भण, कस्य जन्मवहो जीवो, नवमस्यैव सूरसुतः ।

जीवति चन्दनके कः स गोपालदारकं हरति ॥

(६) गोदान्तरं कुञ्जान्तरम् अन्यकुलमित्यर्थः गोवं नामप्रचले कुले इति शेषः ।

(७) आपणे इहे क्रयविक्रयवेति इत्यर्थः । घोषे गोपपत्रां शङ्का संशयः ।

(८) द्रश्यसि स्त्रायें सिः । पश्यसीत्यर्थः ।

(९) चटभः जन्मरागेः चटमरागिस्त्रित इत्यर्थः एवं सर्वत्र ।

(१०) सूरसुतः वनैसरः । चन्दनके मयि जीवति विद्यमाने सतीत्यर्थः ।

२: गोपालदारकं हरति तस्य रम्यादयः चटमादिरागिस्ता इत्यर्थः तादृशेषु च

वीरकः । भङ्ग (घ) चन्दणम् ।

अवहरद् कोवि तुरिभ्रं चन्दणम् ! सवामि तुल्य हिम्रणम् ।

जह्नु बहुद्द-दिनभ्ररे गोपालभ्र-दारभ्रो खुडिदो (६१) ॥११॥

(६१) हे भट चन्दनक !

अपहरति कोऽपि स्वरितं, चन्दनक ! शपे तव हृदयेन ।

यथा चर्द्धोदितदिनकरे गोपालक-दारकः खुटितः ॥

रज्यादिवु मानवस्य घोरतरापदामवश्यभावस्य शास्त्रसिद्धत्वादिति भावः । तथा-  
चीकं व्यीतिषे,

इतवहभयमारश्चन्द्रजः सौख्यसुयं घनहरणमयाकिर्भागंवश्यायंस्त्राभम् ।

मरणमय पतद्गः स्थाननाशं सुरेज्यः सृजति निधनसंस्थो नेत्ररोगश्च चन्द्रः ॥

सूच्यां शास्त्रविरोधिकामपि धियं मूढां करोत्यङ्गिरा

घोरां दुःखपरम्परां दिनकरः कुक्ष्यामयं चन्द्रमाः ।

सौम्यो रोगविनाशसिच्छति नृणां रोगचयं भार्गवो

भौमः शत्रुभयं चतुर्थभयमे सौरिय वित्तचयम् ॥

स्थिताः षष्ठे राशौ दिनकरमहीजार्कतनया

बुधश्चन्द्रश्चैवं प्रचुरधनधान्यानि ददति ।

समृद्धिं शत्रूणां मनसि च विषादं सुरगुरुः

भगुर्नाशं कुर्यादयुवति कृतवैरश्च परमम् ॥

सौभाग्यं शशलाञ्छनः चतुर्थोऽपि विद्वतां चेतसो

दीपोष्पत्तिमनुष्मां रदिरुतः स्त्रिभैर्वियोगं रविः ।

सौभाग्यं विदधाति चन्द्रतनयः प्राप्तिं परां भार्गवः ।

कुर्यात् पञ्चमराशिर्गोचरगती जीवो नृणां निर्बतिम् ॥

धर्मस्थाने दिनकरसुतो नाशमर्थस्य कुर्यात्

रोगं सौम्यो धरषितनयो भार्गवश्यायंस्त्राभम् ।

शासं सीमी जगयति नृणां शोकविधेधमर्कः

स्थानं मानं पश्यसुतयुतश्चापि जीवः प्रकामम् ॥

अष्टमस्यै मरणं चतुर्थचन्द्रे कुक्षिपीडाः षष्ठ्यक्ते मरणं युवतिजवैरश्च पञ्चमकुजे  
सधेनः षष्ठजीवे शत्रुवृद्धिर्मनःपीडा च तथा नवमशनेश्वरे अर्थमाश इति नोदयम् ।

(घ) भट ! वीर !

(११) तव हृदयेन शपे अपथं करोमि सत्यं वदामीति भावः खुटितः पलायितः ।



शेटः । जाध, गोषा ! जाध. (६२) ।

चन्द्र । [दृष्ट्वा] अरे रे ! पेक्ख, पेक्ख,

ओहारिओ पवहणो वच्चइ मज्झेण राअमगस्य ।

एदं दाव विआरह ! कस्स, कहिं पवसिओ पवहणीत्ति (६३) ॥१२

वीरकः । [अवलीक्य] अरे पवहणवाहआ ! मा दाव एदं पवहणं वाहेहि कस्सकेरकं एदं पवहणं ? को वा इध आरूढो ? कहिं वा वजइ ? (६४) ।

शेटः । एशे क्खु पवहणे अज्ज चालुदत्ताह केलके, इध अज्जआ वसन्तशेणा आलूढा, पुप्फकरण्डअं जिस्सुज्जाणं कीलिदुं चालुदत्तस्य णीअदि (६५) ।

वीरकः । [चन्दनमुपसृत्य ।] एसो पवहणवाहओ भणादि, अज्जचालुदत्तस्य पवहणं, वसन्तशेणा आलूढा पुप्फकरण्डअं जिस्सुज्जाणं णीअदि त्ति (६६) ।

चन्द्र । ता गच्छदु (६७) ।

वीरकः । अणवलीइदो ज्जेव ? (६८) ।

(६२) वातं, गावौ, यातम् । (६३) अरे, रे ! पश्य, पश्य ।

अपवारितं प्रवहणं व्रजति मध्येन राजमार्गस्य ।

एतत्तावदिचारय कस्य कुत्र प्रेषितं प्रवहणमिति ॥

(६४) अरे, प्रवहणवाहक ! मा तावदेतत् प्रवहणं वाहय, कस्येतत् प्रवहणं ? को वा इहारूढः ? कुत्र वा व्रजति ?

(६५) एतत् खलु प्रवहणम् आर्यचारुदत्तस्य, इहायां वसन्तसेना आरूढा, पुष्पकरण्डकं जीर्णोद्यानं क्रीडितुं चारुदत्तस्य नीयते ।

(६६) एष प्रवहणवाहको भवति, आर्यचारुदत्तस्य प्रवहणं, वसन्तसेना आरूढा, पुष्पकरण्डकं जीर्णोद्यानं नीयते इति ।

(६७) तद्रक्तु ।

(६८) अनवलीकित एव ?

(१२) अपवारितम् आच्छादितम् ।

चन्द । अधदं (६९) ।

वीरकः । कस्य पञ्चण ? (७०) ।

चन्द । अज्जचारुदत्तस्स (७१) ।

वीरकः । को अज्जचारुदत्तो ? का वा वसन्तसेणा ? जेण अणवलीइदं वजइ ? (७२) ।

चन्द । अरे ! अज्जचारुदत्तं ण जाणासि ? ण वा वसन्त-  
सेण्णिअं ? जइ अज्जचारुदत्तं वसन्तसेण्णिअं वा ण जाणासि,  
ता गअणे जोण्हासहिदं चन्दं पि तुमं ण जाणासि ।

को तं गुणारविन्दं सीलमिअङ्गं जणो ण जाणादि ।

आवस्स दुक्ख-मोक्खं, चउ साअर सारअं रअणं ॥ १३ ॥

दो ज्जेव पूअणीआ इह णअरीए तिलअभूदा अ ।

अज्जा वसन्तसेणा, धम्मणिही चारुदत्तो अ (७३) ॥ १४ ॥

(६९) अथ किम् ? (७०) कस्य प्रत्ययेन ?

(७१) आर्य्यचारुदत्तस्य ।

(७२) क आर्य्यचारुदत्तः ? का वा वसन्तसेना ? येनानवलीकितं व्रजति ?

(७३) अरे आर्य्यचारुदत्तं न जानासि ? न वा वसन्तसेना ? यदि आर्य्यचारु-  
दत्तं वसन्तसेनां वा न जानासि, तदा गगने ज्योत्स्नासहितं चन्द्रमपि त्वं न  
जानासि ।

कस्य गुणारविन्दं शीलमङ्गाङ्गं जनी न जानाति ।

आपन्नदुःखमोक्षं चतुःसागरसारं रत्नम् ॥

हावेव पूजनीयौ इह नगर्थ्या तिलभूतौ च ।

आर्य्या वसन्तसेना धर्मनिधिश्चारुदत्तश्च ॥

(१३) गुणा अरविन्दानीव यस्य तम् अरविन्दसदृशमनोरमगुणशालिनमित्यर्थः

श्रीले सुचरित्रे मृगाङ्ग इव तं निर्मलपवित्रमिति भावः आपन्नानां दुःखस्य मोक्षः  
सुक्तिर्यथात् तं चतुःसागररत्नं चतुर्णां सागराणां रत्नं चतुरः सागरान् विधित्यं  
लब्धं महामूर्ख्यं वस्तु इत्यर्थः । कस्यादिपदसु प्राकृतेषु श्लोकेषु आर्य्यावत्तं षोडशमम् ।

वीरकः । अरे, चन्द्रणाम्ना ! ।

जाणामि चारुदत्तं, वसन्तसेणं अ सुट्ठु जाणामि ।

पत्ते अ राअकज्जे, पिदरं पि अहं ण जाणामि (७४) ॥ १५ ॥

आर्य्यकः । [स्वगतम् ।] अयं मे पूर्ववैरी, अयं मे पूर्व-  
बन्धुः (द) ।

यतः । एकाकार्य्यनियोगेऽपि नानयोस्तुल्यशीलता ।

विवाहे च चितायाञ्च यथा हुतभुजोर्द्वयोः ॥ १६ ॥

चन्द । तुमं तंतिलो (ध) सेणाबई रसो पञ्चइदो, एदे  
धारिदा मए बडल्ला, अबलोएहि (७५) ।

वीरकः । तुमं पि रसो पञ्चइदो बलबई, (न) -ता तुमं  
ज्जेव अबलोएहि (७६) ।

(७४) अरे चन्दनक !

जाणामि चारुदत्तं, वसन्तसेनाञ्च सुट्ठु जानामि ।

प्राप्ते च राजकार्य्ये, पितरमपि अहं न जानामि ॥

(७५) त्वं तन्निष्ठः सेनापतिः राज्ञः प्रत्ययितः, एतौ धारितौ मया बली-  
बदौ, अवलोकय ।

(७६) त्वमपि राज्ञः प्रत्ययितो बलपतिः तस्मात् त्वमपि अवलोकय ।

(१५) प्राप्ते राजकार्य्ये राजकार्य्यनियुक्तानां कश्चिन्नपि न प्रत्ययः कार्य्य  
इति भावः ।

(द) अयं वीरकः मम पूर्वशत्रुः अयञ्च चन्दनकः मम पूर्वमित्रम् ।

(१६) एकेति । विवाहे पाणिग्रहणकर्मणि । चितायाञ्च प्रेतदहनबुद्ध्याञ्च  
स्थितयोः द्वयोः हुतभुजोः यथा अनलद्यौर्यथा अग्न्योः इवेत्यर्थः अनयोः वीरक-  
चन्दनकयोः एकस्मिन् कार्य्ये नियोगेऽपि आदेशेऽपि न तुल्यशीलता समाना प्रक-  
र्तितमैश्वर्यः । अनुष्टुप्छन्दम् ।

(घ) तन्निष्ठः राव्यचिन्तासु कुशलः तन्नः स्वराष्ट्रचिन्तायामावापः परचिन्तने  
इत्यमरः ।

(न) प्रत्ययितः विद्यस्तः, बलपतिः सेनापतिः ।

चन्द । मए अबलोइदं, तुए अबलोइदे भोदि (७७) ।

वीरकः । जं तुए अबलोइदं, तं रसा पालएण अबलो-  
इदं (७८) ।

चन्द । अरे ! उखामेहि धुरं (७९) ।

[चेटस्तथा करोति ।]

आर्यकः । [स्वगतम् ।] अपि रक्षिणो मामवलोकयन्ति ?

अशस्त्रश्चास्मि मन्दभाग्यः अथवा ।

भीमस्यानुकरिष्यामि, बाहुः शस्त्रं भविष्यति ।

वरं व्यायच्छतो मृत्युर्न गृहीतस्य बन्धने ॥ १७ ॥

अथवा साहसस्य तावदनवसरः ।

चन्द । [नाव्येन प्रवहणमारुह्य अवलोकयति ।]

आर्यकः । शरणागतोऽस्मि ।

चन्द । [संस्कृतमाश्रित्य ।] अभयं शरणागतस्य ।

आर्यकः ।

त्यजति किल तं जयश्रीर्जहति च मित्राणि बन्धुवर्गश्च ।

भवति च सदोपहास्यो, यः खलु शरणागतं त्यजति ॥ १८ ॥

(७७) मयावलीकितं, त्वयावलीकिते भवति ।

(७८) यत्, त्वयावलीकितं, तत्, राज्ञा पालकेनावलीकितम् ।

(७९) अरे ! उन्नामय धुरम् ।

(१७) भीमस्येति । भीमस्य इति कर्षणी पष्ठी, भीममनुकरिष्यामि, भीमो यथा विनाशस्त्रं बाहुनेव युद्धं कृतवान् अहमपि तथा करिष्यामीत्यर्थः, बाहुः मम इति शेषः शस्त्रं प्रहरणं भविष्यति व्यायच्छतः युध्यमानस्य मृत्युः वरं बन्धने गृहीतस्य निश्चितस्य न । अनुष्टुप्पद्यम् ।

(१८) त्यजतीति । यः शरणागतं खलु निश्चितं त्यजति, जयश्रीः तं त्यजति, मित्राणि बन्धुवर्गश्च जहति तथा सदा उपहास्यश्च भवति । आर्याङ्गम् ।

चन्द । कथं अज्जओ गोवालदारओ ! सेणवित्तासिदो विअ पत्तरहो (प) साउणिअस्स हत्थे णिवड्ढिदो । [विचिन्त्य ।] एसो अण्वराधो सरणाअदो, अज्जचारुदत्तस्स पवहणं आरूढो, प्राणप्पदस्स मे अज्जसव्विलअस्स मित्तं, अस्सदो राअणिओओ, ता किं दाणिं एत्थ जुत्तं अणुचिद्धिदुं ? अथवा, जं भोदु, तं भोदु, पढमं ज्जेव अभअं दिखं (८०) ।

भीताभयप्रदानं दत्तस्स परोपकार रसिअस्स ।

जइ होइ होउ णासो, तहवि अ लोए गुणोज्जेव ॥१६॥ (८१)

[समयमवतीर्थ्य ।] दिट्ठो अज्जो । [इत्यर्षोक्ते ।] ण, अज्जआ वसन्तसेणा, तदो एसा भणादि, जुत्तं णेदं, सरिअं णेदं, जं अहं अज्ज चारुदत्तं अहिसारिदुं गच्छन्ती राअमग्गे परिभूदा (८२) ।

वीरकः । चन्दणआ ! एत्थ मह संसओ समुप्पणो (८३) ।

(८०) कथम् आर्यकी गोपालदारकः, श्येनविवासित इव पत्तरयः शाकुनिकस्य हस्ते निपतितः । एषोऽनपराधः शरणागतः आर्य्यचारुदत्तस्य प्रवहण-मारूढः प्राणप्रदस्य मे आर्य्यशर्विलकस्य मित्रम्, अन्यतो राजनियोगः । तत्किमिदानीमत्र युक्तमनुष्ठातुम् ? अथवा, यद्भवतु, तद्भवतु प्रथममेवाभयं दत्तम् ।

(८१) भीताभयप्रदानं ददतः परोपकार-रसिकस्य ।

यदि भवति भवतु नाशस्तथापि च लोके गुण एव ॥

(८२) दृष्ट आर्य्यः । न, आर्य्या वसन्तसेना । तदेषा भणति, युक्तं नेदं, सदृशं नेदं, यदहमार्य्यचारुदत्तमभिसर्तुं गच्छन्ती राजमार्गं परिभूता ।

(८३) चन्दनक ! अत्र मे संशयः समुत्पन्नः ।

(प) श्येनेन हिंसकपक्षिविशेषेण विवासितः, पत्तरयः पक्षी, शाकुनिकस्य आश्रयः ।

(१६) लोके संसारे साधारणसमाप्ति गुण एव अनुराग एवेत्यर्थः । आर्य्या-दत्तम् ।

चन्द । कथं दे संसञ्चो ? (८४) ।

वीरकः ।

सन्धम-घग्घर-कण्ठो तुमं पि जादोसि, जं तुए भण्णिदं ।

दिट्ठो मए खलु अज्जो ! पुणो वि अज्जा वसन्तसेणेत्ति ॥ २० ॥

एत्थ मे अप्पञ्चयो (८५) ।

चन्द । अरे ! को अप्पञ्चओ तुह ? वअं दक्खिणत्ता  
अब्बत्तभासिणो, खस, (फ) खत्तिखड़ो, खड़ट्ठो, विलअ,  
कणाट, कण्ण्पावरणअ दन्दिड़, चोल, चीण, बर्बर, खेर,  
खान, मुख, मधुघादपहुदाणं मिलिच्छजादीणं अणेअदेस-  
भासाभिन्सा जहेट्ठं मन्तआम, दिट्ठो दिट्ठा वा, अज्जो अज्जआ  
वा (८६) ।

वीरकः । णं अहं पि पलोएमि, राअअखा एसा, अहं  
रसो पच्चइदो (८७) ।

चन्द । ता किं अहं अप्पच्चइदो संबुत्तो ? (८८) ।

वीरकः । णं सामि-णिओओ (८९) ।

(८४) कथं ते संशयः ?

(८५) सन्धम-घर्घर-कण्ठस्त्वमपि जातोऽसि यत्त्वया भणितम् ।

दृष्टो मया खलु आर्यः पुनरप्यार्या वसन्तसेनिति ॥

अत्र मे अप्रत्ययः ।

(८६) अरे कोऽप्रत्ययस्तव ? वयं दाक्षिणात्या अव्यक्तभाषिणः, खसेत्यादीनि  
कुक्षदेशीपक्षिणानि स्नेच्छजातिनामानौति बोध्यम् । मधुघातप्रभृतीनां स्नेच्छजाती-  
नाम् अनेकदेशभाषाभिज्ञा यथेष्टं मन्त्रयामी दृष्टो दृष्टा वा, आर्यः आर्या वा ।

(८७) ननु अहमपि प्रलीकयामि, राजाज्ञा एषा, अहं राज्ञः प्रत्ययितः ।

(८८) तत् किमहमप्रत्ययितः संवृत्तः ? (८९) ननु, स्वामिनिवीनः ।

(२०) तदा वसन्तसेनायां दृष्टायामित्वर्थः ।

(फ) खसेत्यादि स्नेच्छीभूताः चमजातयः । किं शब्दविचारः ? स्त्रीपुंनपुंसक-  
न्याख्यानमप्रसृतम् इति भावः ।

चन्द । [स्वगतम् ।] अज्ज-गोवाल-दारओ अज्ज चारुदत्तस्स  
 पवहणं अहिरुह्मिअ अबक्कमदि त्ति जइ कहिज्जदि तदो  
 अज्ज चारुदत्तो रस्सा सासिज्जइ, ता को एत्थ उवाओ ?  
 [विचिन्त्य ।] कखाट-कलह-प्पओअं कलेमि । [प्रकाशम् ।]  
 अरे वीरअ ! मए चन्दणकेण पलोइदं, पुणोवि तुमं पलोएसि,  
 को तुमं ? (६०) ।

वीरकः । अरे ! तुमं पि को ? (६१) ।

चन्द । पूइज्जन्तो माणिज्जन्तो तुमं अप्पणो जादिं ए  
 सुमरेमि ? (६२)

वीरकः । [सक्रोधम् ।] अरे ! का मइ जादी ? (६३) ।

चन्द । को भणउ ? (६४) ।

वीरकः । भणउ (६५) ।

चन्द । अहवा ए भणामि (६६) ।

जाणन्तो वि हि जादिं तुज्ज अ ए भणामि सीलविहवेण ।  
 चिट्ठउ महच्चिअ मणे, किं हि कइत्येण भग्गेण ॥ २१ ॥ (६७)

(६०) आर्यं गोपालदारक आर्यचारुदत्तस्य प्रवहणमधिरुह्य अपक्रामन्तीति  
 यदि कथ्यते, तदा आर्यचारुदत्तो राज्ञा श्रास्यते, तत्कोऽत्र उपायः ? कर्षाट-  
 कलहप्रयोगं करोमि । अरे वीरक ! मया चन्दनकेन प्रलीकितं, पुनरपि त्वं  
 प्रनोकयसि, कस्त्वम् ?

(६१) अरे ! त्वमपि कः ?

(६२) पूज्यमानो मान्यमानस्त्वमात्मनो जातिं न स्मरसि ?

(६३) अरे का मम जातिः ? (६४) को भणतु ?

(६५) भणतु । (६६) अथवा न भणामि ।

(६७) वानव्रपि हि जातिं तव च न भणामि श्रीलविभवेन ।

तिष्ठतु ममैव मनसि, किं हि कपित्येन भग्नेन ॥

(२१) श्रीलविभवेन मुशीवतया इत्यर्थः तव अपक्रष्टजातावुत्पन्नत्वात् तत्कथने

वीरकः । अं भणउ, भणउ (६८) ।

चन्दनकः । [सज्ज्रां (ब) ददाति ।]

वीरकः । अरे ! किं णेदं ? (६९) ।

चन्द । सिख-सिलाअल-हत्थो पुरिसाणं कुच्च-गण्ठिसण्ठवणो ।

कत्तरि-बाबुद-हत्थो, तुमं पि सेणावई जादो ॥२२॥ (१००)

वीरकः । अरे चन्दणआ ! तुमं पि माणिज्जन्तो अप्पणो  
केरिकं जादिं ण सुमरेसि (१) ।

चन्द । अरे ! का मह चन्दणअस्स चन्दबिसुद्धस्स  
जादी ? (२) ।

वीरकः । को भणउ ? (३) ।

चन्द । भणउ, भणउ (४) ।

वीरकः । [नाव्येन सज्ज्रां ददाति ।]

चन्द । अरे ! किं णेदं ? (५) ।

(६८) ननु ! भणतु, भणतु । (६९) अरे ! किं नु इदम् ?

(१००) शौर्यशिलातलहस्तः, पुरुषाणां कुञ्चितयन्यसंस्थापनः ।

कर्चरीव्यापृतहस्तस्वमपि सेनापतिर्जातः ॥

(१) अरे चन्दनक ! त्वमपि मान्यमानः, आत्मनो जातिं न अरसि ?

(२) अरे ! का मम चन्दनकस्य चन्द्रविशुद्धस्य जातिः ?

(३) को भणतु ? (४) भणतु, भणतु ।

(५) अरे ! किं नु इदम् ?

मम श्रीलभक्तः स्यात् सखं ब्रूयात् प्रियं ब्रूयात् न ब्रूयात् सत्यमप्रियमिति मनु-  
वचनादिति भावः । यथा कपित्थस्य भग्नस्याभ्यन्तरे दृष्टे लोकानां मनसि वितृष्णा  
जायते, तथा तवापि जातिकथने त्वयि साधारणजनावज्जा भवतीति भावः ।

(ब) संज्रां जातिसूचकसङ्केतम् ।

(२२) अस्मत्तैश्चकार्यं धृतश्चिन्तास्वच्छ इत्यर्थः ।



वीरकः । अरे ! सुणाहि सुणाहि (६) ।  
जादी तुज्जक विसुद्धा, मादा भेरी, पिदा बि दे पड़हो ।  
दुम्मुह ! करड़अ-भादा, तुमं पि सेणावई जादो (७) ॥ २३ ॥  
चन्द । [सक्रोधम् ।] अहं चन्दणओ, चम्मारओ ता पलो-  
एहि पवहणं (८) ।

वीरकः । अरे, पवहणवाहआ ! पड़िबत्तावेहि पवहणं,  
पलोइस्सं (९) ।

[चिटस्तथा करोति ।]

वीरकः । [प्रवहणमारोदुमिच्छति, चन्दनकः सहसा  
केशेषु गृहीत्वा पातयति, पादेन ताडयति च ।]

वीरकः । [सक्रोधमुत्थाय ।] अरे ! अहं तुए बीसथो  
राआस्सत्तिं करेन्तो सहसा केसेसु गेह्णिअ पादेन ताड़िदो, ता  
सुण रे, अहिअरणमज्जे जइ दे चउरङ्गं ए कप्पावेमि (भ)  
तदो ए होमि वीरओ (१०) ।

(६) अरे ! शृणु शृणु ।

(७) नातिक्रव विशुद्धा, माता, भेरी, पितापि ते पटहः ।

दुर्मख ! करटकभाता त्वमपि सेनापतिर्जातः ॥

(८) अहं चन्दनकश्चर्मकारः, तत् प्रलोक्य प्रवहणम् ।

(९) अरे प्रवहणवाहक ! परिवर्त्तय प्रवहणं प्रलोकयिष्यामि ।

(१०) अरे ! अहं त्वया विश्वस्ती, राजाज्जमिं कुर्वन्, सहसा केशेषु गृहीत्वा  
पादेन ताडितः । तत् शृणु रे ! अधिकरणमध्ये यदि ते चतुरङ्गं न कल्पयामि,  
तदा न भवामि वीरकः ।

(२१) भेरी वाद्यविशेषः पटहः ढक्का, करटकोऽपि वाद्यभेदः एतेन चर्म-  
कारजातिः सूचिता ।

(भ) अधिकरणमध्ये विचारालये चतुरङ्गं कल्पयामि अशेषतः शक्तिं करि-  
ष्यामीति भावः ।

चन्द । अरे ! रात्रउलं, अहिअरणं वा, वच्च, किं तुए  
सुणअ-सरिसेण (११) (स) ।

वीरकः । [तथेति निष्क्रान्तः ।]

चन्द । [दिशोऽवलोक्य ।] गच्छ, रे प्रवहणवाहक !  
गच्छ, जइं को वि पुच्छेदि तदो भणेसि चन्दणअ-वीरणहिं  
अवलोइदं प्रवहणं वच्चइ । अज्जे वसन्तसेणे ! इमं च अहि-  
आणं (य) दे देमि (१२) ।

[इति खड्गं प्रयच्छति ।]

आर्य्यकः । [खड्गं गृहीत्वा सहर्षमात्मगतम् ।]

अये ! अस्तं मया प्राप्तं, सन्दते दक्षिणे भुजः ।

अनुकूलञ्च सकलं, हन्त संरक्षितो ह्यहम् ॥ २४ ॥

चन्द । अज्जए !

एत्थ मए विस्सविदा, पच्चइदा, चन्दणं पि सुमरेसि ।

ण भणामि एस लुब्धो, णेहस्स रसेण वोत्तामो (१३) ॥ २५ ॥

(११) अरे ! राजकुलम्, अधिकारणं वा व्रज, त्वया शुनकसदृशेन ।

(१२) गच्छ, रे प्रवहणवाहक ! गच्छ । यदि कोऽपि पृच्छति तदा भण, चन्दनक-वीरकाभ्यामवखीकितं प्रवहणं व्रजति । आर्य्ये वसन्तसेने ! इदञ्च अभि-  
ज्ञानं ते ददामि ।

(१३) आर्य्ये !

अत्र मया विज्ञप्ता प्रत्ययिता चन्दनमपि स्मरसि ।

न भणामि एष लुब्धः, सेहस्स रसेण व्रूमः ॥

(स) शुनकसदृशेन कुकुरसमेन ।

(य) अभिज्ञानं निदर्शनं परिचयचिह्नमित्यर्थः ।

(२४) अये इति । हन्तेति हर्षसूचकमव्ययं संरक्षितः परिव्रातः ।

(२५) न भणामि एष लुब्धः लोभादहं एवं न ब्रवीमि ।

आर्य्यकः ।

चन्दनचन्द्रशीलाब्जो दैवादय सुहृन्मम ।

चन्दनं भोः ! स्मरिष्यामि, सिद्धादेशस्तथा यदि ॥ २६ ॥

चन्द । अभयं तुह देउ हरो विष्णुह बम्हा रबी अ चन्दो अ ।

हत्तूण सत्तुवक्खं सुम्भ-णिसुम्भो जधा देवी (१४) ॥२७॥

चेटः । [प्रवहणेन निष्क्रान्तः ।]

चन्द्र । [निपथ्याभिसुखभवलोक्य ।] अरे ! निष्क्रमन्तस्म (र)  
मे पित्रवअस्सो सव्विलओ पिट्टदो, ज्जेव अणुलम्भो गदो ।  
भोदु, पधानदण्डधारओ वीरओ राज-पच्चअ-आरो विरोधिदो,  
ता जाव अहंपि पुत्त-भादु-पडिबुदो एदं ज्जेव अणु-  
गच्छामि (१५) । [इति निष्क्रान्तः ।]

प्रवहणविपर्य्ययो नाम षष्ठोऽङ्कः ।

(१४) अभयं तव ददातु हरो विष्णुर्ब्रह्मा रविश्च चन्द्रश्च

इत्वा शत्रुपक्षं शुम्भनिशुम्भौ यथा देवी ॥

(१५) अरे निष्क्रमतो मम प्रियवयस्यः शर्विलकः पृष्ठत एवानुलम्भो गतः ।  
भवतु, प्रधानदण्डधारको वीरको राजप्रत्ययकारको विरोधितः, तत् यावदह-  
मपि पुत्रभातपरिहृत एतमेवानुगच्छामि ।

(२६) चन्दन इति । चन्द्रस्य शीलमिव शीलं तेन आब्जः युक्तः । यदि  
सिद्धस्य पुरुषस्य आदेशः तथा भवेदिति शेषः यद्यहं राजा भवामीत्यर्थः ।

(र) निष्क्रमतः निर्गच्छतः आर्य्यकस्येति शेषः ।

## सप्तमोऽङ्कः ।

—०—

[ततः प्रविशति चारुदत्तो विदूषकश्च ।]

विदू । भो ! पेक्व पेक्व पुप्फकरण्डञ्ज-जिसु-ज्जाणस्स  
सस्सिरोअदां (१) ।

चारु । वयस्य ! एवमेतत् तथाहि,

वणिज इव भान्ति तरवः, पण्णानीव स्थितानि कुसुमानि ।  
शुल्कमिव साधयन्तो मधुकरपुरुषाः प्रविचरन्ति ॥ १ ॥

विदू । भो ! इमं असक्कार रमणीअं (क) सिलाअलं उव-  
विसदु भवं (२) ।

चारु । [उपविश्य ।] वयस्य ! चिरयति वर्द्धमानकः ।

विदू । भणिदो मए बड्डमाणअ, वसन्तसेणिअं गेह्णिअ  
लहुं लहुं आअच्छे त्ति (३) ।

चारु । तत् किं चिरयति ?

किं यात्यस्य पुरः शनैः प्रवहणं ? तस्यान्तरं मार्गते ?  
भग्नेऽचे परिवर्तनं प्रकुरुते ? छिन्नोऽथ वा प्रग्रहः ? ।

(१) भोः पश्य, पश्य, पुष्पकरण्डक-जीर्णोद्यानस्य सञ्चीकताम् ।

(२) भो इदमसंस्काररमणीयं शिक्षातलम् उपविशतु भवान् ।

(३) भषिती मया वर्द्धमानकः, वसन्तसेनां गृहीत्वा लघु लघु आगच्छेति ।

(१) वणिज इति । तरवः वणिज इव भान्ति शीभन्ते, कुसुमानि पण्णानि  
विक्रीयद्रव्याणीव स्थितानि, तथा मधुकरा एव पुरुषाः शुल्कं राजकरं साधयन्  
इव आददाना इव प्रविचरन्ति इतस्ततः विचरन्ति उत्प्रेचालङ्कारः । आर्या-  
वृत्तञ्च ।

(क) असंस्काररमणीयम् असंस्कारेऽपि रमणीयं स्वभावसुन्दरमित्यर्थः ।

(२) किमिति । अस्य वर्द्धमानस्य पुरः अग्रे प्रवहणम् अपरमिति शेषः शनः

वर्त्मान्तीज्झित-दारु-वारित-गतिर्माणान्तरं याचते ?

स्त्रैरं प्रेरितगोयुगः, किमथ वा स्वच्छन्दमागच्छति ? ॥ २ ॥

[ प्रविश्य गुप्तार्थ्यकप्रवहणस्थः चेटः । ] जाध, गोणा !

जाध (४) ।

आर्थ्यकः । [ स्वगतम् । ]

नरपतिपुरुषाणां दर्शनाङ्गीतभीतः

सनिगड्चरणत्वात् सावशेषापसारः ।

अविदितमधिरूढो यामि साधोस्तु याने

परभृत इव नीडे रक्षितो वायसीभिः ॥ ३ ॥

अहो ! नगरात् सुदूरमपक्रान्तोऽस्मि, तत् किसस्मात् प्रव-  
हणादवतीर्थं वृत्तवाटिकागहनं प्रविशामि ? उताहो, प्रव-

(४) यातं गावी ! यातम् ।

मन्दं मन्दं किं याति अतस्तस्य अन्तरम् अवकाशं मार्गते प्रतीचते इत्यर्थः अत्रे याना-  
दयवविशेषे भग्ने सति परिवर्तनं तस्य विनिमयं प्रकुरुते ? अथवा प्रयहः रश्मिः  
क्लिन्नः ? वर्त्मनः मार्गस्य अन्ते मध्यभागे उज्झितेन परित्यक्तेन केनचिदिति शेषः  
दारुणा वारिता रक्षा गतिर्यस्य तथाभूतः सन् मार्गान्तरम् अन्तं पत्यानं याचते  
अपणष्यते ? इत्यर्थः अथवा स्त्रैरं मन्दं मन्दं प्रेरितं चालितं गोयुगं येन तादृशः  
सन् स्वच्छन्दं स्वच्छया किम् प्रागच्छति ? वर्त्मान्तीज्झित इत्यत्र कर्मान्तीज्झित  
इति कर्मान्तीत्यत्र इति च पाठान्तरं कर्मान्ती राजादीनां मिथोगविशेष इति  
पृथ्वीधरः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ।

(३) नरपतीति । नरपतिपुरुषाणां दर्शनात् भीतभीतः अतिभीय इत्यर्थः  
तथा सनिगड्चरणत्वात् निगड्चरणत्वात् सावशेषः किञ्चिदवशिष्टः अपसारः  
पलायनं यस्य तादृशः यावत् निगडं न व्रीटयामि तावत् मम पलायनमसम्पूर्णं  
मिति भावः । अहं वायसीभिः काकीभिः नीडे कुलाये कुलायी नीडमस्त्रिया-  
मित्यमरः । रक्षितः परभृतः कोकिल इव अविदितम् अज्ञातं यथा तथा साधोः  
चारदृशस्य याने अधिरूढः सन् यामि गच्छामि । उपमापसारः सात्तिनीवतं  
तदुक्तं नरमय्ययुतेयं नापिनी भोगिणीकैरिति ।

हणस्वामिनं पश्यामि ? अथ वा, कृतं वृक्षवाटिकागहनेन,  
अभ्युपपन्नवत्सलः (ख) खलु तत्रभवान् आर्य्य-चारुदत्तः श्रूयते,  
तत्प्रत्यक्षीकृत्य गच्छामि ।

स तावदस्माद्द्वयसनार्णवोत्थितं  
निरीक्ष्य साधुः समुपैति निर्हतिम् ।  
शरीरमेतद्गतमीदृशीं दशां  
धृतं मया तस्य महात्मनो गुणैः ॥ ४ ॥

चेटः । इमं तं उज्जाणं, जाव उवशप्पामि । [उपसृत्य ]  
अज्जमित्तेअ ! (५) ।

विदू । भो ! पिअं दे णिवेदेमि, बड्ढमाणओ मन्तेदि,  
आगदाए वसन्तसेणाए होदब्बं (६) ।

चारु । प्रियं नः प्रियम् ।

विदू । दासीए पुत्ता ! किं चिरद्ददो सि ? (७) ।

चेटः । अज्ज मित्तेअ ! मा कुप्प, जाणत्थलके विशुमलिदे  
त्ति कटुअ गदागदिं कलेन्ते चिलइदेहि (८) ।

(५) इदं तदुद्यानं यावदुपसर्पामि । आर्य्यमैत्रेय !

(६) प्रियं ते निवेदयामि, बड्ढमानको मन्त्रयति, आगतया वसन्तसेनया  
भवितव्यम् ।

(७) दास्याःपुत्र ! किं चिरायितोऽसि ?

(८) आर्य्य मैत्रेय ! मा कुप्य, यानास्तरणं विस्मृतमिति कृत्वा, गतागतिं  
कुर्वन् चिरायितोऽस्मि ।

(ख) अभ्युपपन्नवत्सलः अभ्युपपन्नेषु विपन्नेषु वत्सलः स्नेहवानित्यर्थः ।

(४) स इति । स तावत् साधुः चारुदत्तः अस्मात् यतः स अभ्युपपन्नवत्सलः  
अत इत्यर्थः व्यसनार्णवोत्थितं विपत्सागरादुत्तीर्णं मामिति शेषः निरीक्ष्य दृष्ट्वा  
निर्हतिं चित्ततीक्ष्णं समुपैति प्राप्नोतीत्यर्थः । ईदृशीं दशाम् अतिदुरवस्थाम् इत्यर्थः  
गतं प्राप्तम् एतत् शरीरं तस्य महात्मनः गुणैः धृतं रचितं भवेदिति शेषः ।  
स महात्मा एव मां रक्षिष्यतीति भावः । वंशस्थविलं हतम् ।

चारु । वर्द्धमानक ! परिवर्त्तय प्रवहणम् । सखे ! मैत्रेय !  
अवतारय वसन्तसेनाम् ।

विदू । किं णिअडेण बद्धा से गोड़ा ? जेण सअं ण ओद-  
रेदि ? । [उत्थाय प्रवहणमुद्वाच्य ।] भी ! ण वसन्तसेणा, (ग)  
वसन्तसेणो क्खु एसो (६) ।

चारु । वयस्य ! अलं परिहासेन, न कालमपेक्षते स्नेहः ।  
अथ वा स्वयमेवावतारयामि । [इति उत्तिष्ठति ।]

आर्य्यकः । [दृष्ट्वा] अये ! अयमेव प्रवहणस्वामी । न केवलं  
श्रुतिरमणीयो, दृष्टिरमणीयोऽपि, हन्त, रक्षितोऽस्मि ।

चारु । [प्रवहणमधिरुह्य दृष्ट्वा च ।] अये ! तत्कोऽयम् ?

करिकर-समबाहुः, सिंहपीनोन्नतांसः,

पृथुतरसमवक्षास्ताम्रलोलायताक्षः ।

कथमिदमसमानं प्राप्त एवंविधो यो

वहति निगडमेकं पादलग्नं महात्मा ॥ ५ ॥

ततः को भवान् ?

(६) किं निगडं न वक्षावस्थाः पादौ ? येन स्वयं नावतरति ? भी ! न वसन्त-  
सेना, वसन्तसेनः खलु एषः ।

(ग) वसन्तसेनः वसन्तः सेना यस्येति सः कामदेव इव रूपवान् इति ध्वन्यते ।

(५) करोति । यः महात्मा करिकरस्य हस्तिशुल्कस्य समौ बाहु यस्य सः,  
सिंहस्वैव पीनौ स्थूलौ उन्नतौ अंसौ क्लृप्ती यस्य तादृशः, पृथुतरम् अतिविशालं  
समं समानं योग्यमित्यर्थः वक्षः यस्य तथाभूतः, तथा ताम्बे रक्तं लीले चपले आयते  
दीर्घे अक्षिणी यस्य तथोक्तः, स एवंविधः महापुरुषलक्षणात्मानः सन्नित्यर्थः कथम्  
असमानम् असदृशम् अयुक्तं पादलग्नम् इदम् एकं निगडं वहति । अत्र निगड-  
युग्ममिति पाठो न युक्तः एकचरणकग्रनिगडं इत्यनेन पादायस्थितनिगडैकपात्र-  
कर्षा इत्यनेन च पूर्वोक्तेन विरोधात् अत्र निगडमेकमिति पाठो युज्यते इति  
धीयम् । साक्षिनोवृत्तम् ।

आर्य्यकः । शरणागतो गोपालप्रकृतिरार्य्यकोऽस्मि (घ) ।

चारु । किंघोषादानीय योऽसौ राज्ञा प्रालकेन वदः ? ।

आर्य्यकः । अथ किम् ।

चारु । विधिनेवोपनीतस्त्व' चक्षुर्विषयमागतः ।

अपि प्राणानहं जह्यां, न तु त्वां शरणागतम् ॥ ६ ॥

[आर्य्यको हर्षं नाटयति ।]

चारु । वर्द्धमानक ! चरणात् निगडमपनय ।

चेटः । जं अज्जो आणवेदि । [तथा कृत्वा ।] अज्ज ! अब-  
णीदाइं णिगलाइं (१०) ।

आर्य्यकः । स्नेहमयानि अन्यानि (ङ) दृढतराणि दत्तानि ।

विदू । सङ्गच्छेहि णिअडाइं एसो वि सुक्को, सम्पदं  
अम्हे वच्चिस्सामो (११) ।

चारु । धिक् शान्तम् ।

आर्य्यकः । सखे चारुदत्त ! अहमपि प्रणयेनेदं प्रवहण-  
मारूढः (च) तत् क्षन्तव्यम् ।

चारु । अलङ्कृतोऽस्मि स्वयङ्गाहप्रणयेन भवता ।

(१०) यदार्थं आज्ञापयति । आर्य्य ! अपनीतानि निगडानि ।

(११) सङ्गच्छस्व निगडानि, एषोऽपि सुक्तः, साम्प्रतं वयं व्रजिष्यामः ।

(घ) गोपालः प्रकृतिः मूलकारणं जनक इति यावत् यस्य सः गोपवंशसम्भूत इत्यर्थः प्रकृतिः पञ्चभूतेषु प्रधाने मूलकारणे इत्यमरः ।

(ङ) विधिनेति । त्वं विधिना दैवेन एव उपनीतः उपस्थापितः सन् चक्षुर्विषयं मनसि शेषः । आगतः दृष्टोऽसौत्यर्थः । जह्यां त्यजेयम्, अनुष्टुप्ब्रह्मम् ।

(ङ) स्नेहमयानि अन्यानि आलिङ्गनादीनि ।

(च) प्रणयेन इदं प्रवहणमिति प्रणयेन साधुस्वामित्वेन आत्मवत् ज्ञानेन इति भावः ।



आर्थिकः । अभ्यनुज्ञातो भवता गन्तुमिच्छामि ।

चारु । गम्यताम् ।

आर्थिकः । भवतु अवतरामि ।

चारु । सखे ! न अवतरितव्यम् । प्रत्यग्रापनीतसंयमज्ञा भवतोऽलघुसंवारा गतिः । सुलभपुरुषसञ्चारेऽस्मिन् (क) प्रदेशे प्रवहणं विश्वासमुत्पादयति, तत्प्रवहणेनैव गम्यताम् ।

आर्थिकः । यथाह भवान् ।

चारु । क्षेमेण व्रज बान्धवान्,—

आर्थिकः । \* \* \* ननु मया लब्धो भवान् बान्धवः,

चारु । स्मर्त्तव्योऽस्मि कथान्तरेषु भवता,—

आर्थिकः । \* \* \* स्वात्मापि विस्मर्यते ।

चारु । त्वां रक्षन्तु पथि प्रयान्तममराः,—

आर्थिकः । \* \* \* संरक्षितोऽहं त्वया,

चारु । स्वैर्भाग्यैः परिरक्षितोऽसि,—

आर्थिकः । \* \* \* ननु हे ! तत्रापि हेतुर्भवान् ॥ ७ ॥

चारु । यत्, उद्यते पालके महती रक्षा न वर्त्तते, तत् शीघ्रमपक्रामतु भवान् ।

आर्थिकः । एवं पुनर्दर्शनाय । [इति निष्क्रान्तः ।]

चारु । क्वत्वेवं मनुजपतेर्महदुच्यलीकं

स्थातुं हि क्षणमपि न प्रशस्तमस्मिन् ।

(क) प्रत्यग्रं नयम् अपनीतं संयमनं वस्त्रं यस्य निगडादचिरमुक्तस्य इत्यर्थः अलघुः सहानु संवारः संरोधः यस्याः सा बहुदिनकारावासात् निगडवस्त्रमात्रं द्रुतगमने अचमत्वादिति भावः, सुलभपुरुषसञ्चारे समतपुरुषगमनागमने अस्मिन् प्रदेशे यदि गतिः पुनःपुनः प्रतिरोधः स्यात् तदा गच्छतां जनानां संशयो भवेत् इति भावः ।

(८) क्लृप्तेति । हे मैत्रेय ! एवं प्रकारेण मनुजपतेः राज्ञः पादकस्य महत्

सैत्रेय ! क्षिप्रं निगडं पुराणकूपे,

पश्येयुः क्षितिपतयो हि चारदृष्ट्या ॥ ८ ॥

[वामाक्षिसन्दनं सूचयित्वा ।] सखे सैत्रेय ! वसन्तसेना

दर्शनोत्सुकीऽयं जनः । पश्य,

अपश्यतोऽद्य तां कान्तां वामं स्फुरति लोचनम् ।

अकारण-परितस्तं हृदयं व्यथते मम ॥ ९ ॥

तदेहि, गच्छावः । [परिक्रम्य ।] कथमभिमुखसनाभ्युद-

यिकं अमणकदर्शनम् (ज) । [विचार्य ।] प्रविशतु अयमनेन

पथा, वयमप्यनेनैव पथा गच्छामः । [इति निष्क्रान्तः ।]

आर्यकापहरणं नाम सप्तमोऽङ्कः ।

## अष्टमोऽङ्कः ।

[ततः प्रविशति आर्द्रचीवरहस्तो भिक्षुः ।]

भिक्षुः । अज्ञा ! कलेध धम्मशञ्चअं ।

शञ्जम्मध णिअपोटं णिच्चं जग्गेध भाण-पडहेण ।

विशमा इन्दिअ-चोला हलन्ति चिल-सच्चिदं धम्मं ॥ १ ॥

व्यलीकम् अप्रियम् आर्यकमोचनरूपं कृत्वा व्यलीकन्वप्रियोऽनृते इत्यमरः । अस्मिन् प्रदेशे चणमपि हातुं न प्रशस्तं युक्तमित्यर्थः, अतः पुराणकूपे निगडं क्षिप्रं हि यतः क्षितिपतयः चारदृष्ट्या चाररूपचक्षुषा पश्येयुः । चारैः पश्यन्ति राजान इति नौतिशास्त्रात् । अत्र प्रहर्षिणीवृत्तम् ।

(९) अपश्यत इति । सर्वं सुगमम् ।

(ज) अनाभ्युदयिकम् अशुभजनकम् अमणकस्य बौद्धसत्यासिनः दर्शनं अमणो मतिभेदे ना निन्द्यनीविनि तु त्रिषु इति मेदिनी । तद्दर्शनस्य दुर्निमित्तसूचकतया शास्त्रसिद्धत्वादिति भावः ।

(१) संयच्छतेति । निनीदरं निनं मठरं संयच्छत सङ्घीचयत केवलं जठ-रान्नाय समयं मा क्षिप्रत इति भावः । ध्यानपटहेन समाधिरूपदृक्कया निलं

अवित्र । अण्चिदाए पेक्खिअ खवलं दाव धम्मार्णं शल-  
ण्हि (क) ।

पञ्चजण जेण मालिदा, इत्थिअं, मालिअ गामो लक्खिदे ।

अवल अ चण्डालो मालिदो, अबग्गं शे खलो शग्गं गाहदि ॥२

शिल मुण्डिदे, तुण्ड मुण्डिदे, चित्तं ण मुण्डिदे, कीश मुण्डिदे ?

जाह उणअचित्त मुण्डिदे, शाह्णु श्णु शिलं ताहमुण्डिदे(१) ॥३

(१) अज्ञाः ! कुरुत धर्मसञ्चयम् ।

संयच्छत निजीदरं नित्यं जागृत ध्यानपटहेन ।

विषमा इन्द्रियचौरा हरन्ति चिरसञ्चितं धर्मम् ॥

अपिच । अनित्यतया प्रेक्ष्य केवलं तावद्दर्शनां शरणमस्मि ।

पञ्चजना येन मारिताः स्त्रियं मारयित्वा ग्रामो रचितः ।

अवलथ चाण्डालो मारितोऽवश्यं स नरः स्वर्गं गाहते ॥

शिरो मुण्डितं तुण्डं मुण्डितं चित्तं न मुण्डितं किं मुण्डितम् ?

यस्य पुनश्च चित्तं मुण्डितं साधु सुष्ठु शिरसास्य मुण्डितम् ॥

जागृत सततं समाधिं कुरुत इत्यर्थः विषमा दुरन्ता इन्द्रियचौराः इन्द्रियाणि  
चचुरादीन्येव चौराः चिरसञ्चितं धर्मं हरन्ति अतः इन्द्रियनिग्रहे यत्र कुरुत  
इति भावः । आर्यावृत्तम् ।

(क) अनित्यतयेति । अनित्यतया प्रेक्ष्य दृष्ट्वा विविच्चेत्यर्थः संसारमिति श्रेषः  
धर्माणां शरणम् आश्रयः अस्मि धर्ममेव शरणं गतोऽस्मीत्यर्थः ।

(२) पञ्चजना इति । येन पञ्चजनाः इन्द्रियाणि तेषामपि जन्यत्वात् जना  
इति व्यपदिश्यते मारिताः विनाशिताः वशीकृता इति भावः, स्त्रियम् अवि-  
द्याम् अज्ञानमिति यावत् मारयित्वा विनाशय ग्रामः आत्मा रचितः अविद्या-  
दोषादिति भावः, तथा अवलः सुतरां बलहीनः इन्द्रियाविद्यादिनाशादिति भावः,  
चण्डालः शरीरस्थपापपुरुषस्य मारितः निहितः स जनः अवश्यं स्वर्गं गाहते  
शक्नोति । अत्र जना विद्या ग्रामचाण्डालशब्दा लाचणिकार्थबोधका इति  
बोद्धव्यम् । अत्र वैतालीयं वृत्तम् । “पङ्क्विपमेऽपि समे कलान्ताय समे सुनीं  
निरन्तराः । न समात्र पराश्रिता कला वैतालीयेऽन्ते रलौ गुरुः ॥” इति  
तत्रचपात् ।

(३) शिर इति । यस्य जनस्य शिरः सक्तकं मुण्डितं कुशशून्यं कृतं तथा

गिहिद-कशाओदए एशे चीबले, जाव एदं लडिअ शाल-  
काह-केलके उज्जाणे पविशिअ पोक्खलिणीए पक्खालिअ लहुं  
लहुं अबल्लमिस्सं (२) ।

[परिक्रम्य तथा करोति ।] नेपथ्ये । चिद्ध, ले दुट्टशसणका !  
चिद्ध (३) ।

भिक्षुः । [दृष्ट्वा सभयम् ।] ही अबिद ही माणहे ! एशे  
शे लाअशाल शण्ठाणे आअदे, एक्केण भिक्खुणा अवलाहे  
क्किदे, अस्सं पि जहिं जहिं भिक्खुं पेक्खदि, तहिं तहिं गोणं  
विअ णासं विन्धिअ ओवाहेदि, ता क्किं अशलणे शलणं  
गमिस्सं ? अथ वा भट्टालके ज्जेव बुद्धे से शलणे (४) (ख) ।

[प्रविश्य सखङ्गेन विटेन सह शकारः ।] चिद्ध, ले दुट्ट

(२) गृहीतकपायोदकमेतच्चीवरं, यावदेतल्लम्भा श्यालकस्य उद्याने प्रविश्य  
पुष्करिण्यां प्रक्षाल्य लघु लघु अपक्रमिष्यामि ।

(३) तिष्ठ, रे दुष्ट यमणक ! तिष्ठ ।

(४) भी आश्चर्यम् ! एष स राजश्यालसंस्थानक आगतः । एकेन भिक्षुणा  
अपराधे कृते, अन्येनपि यत्र यत्र भिक्षुं पश्यति, तत्र तत्र गामिव नासिकां विद्धा  
अपवाहयति, तस्मात् कुत्र अशरणः शरणं गमिष्यामि । अथवा भट्टारक एव  
बुद्धी से शरणम् ।

तुण्डं मुखं सुखितं श्मश्रुश्च कृतं नापितेनेति शेषः किन्तु चित्तं न सुखितं  
न परिष्कृतमित्यर्थः, तस्य किं सुखितं ? न किमपि इत्यर्थः, यस्य पुनः चित्तं  
साधु यथा तथा सुखितं परिष्कृतं, तस्य शिरः सुष्ठु शोभनं यथा तथा सुखितं  
अशुद्धचित्तस्य दण्डिनः केशश्मश्रुसुखनं व्यर्थमिति भावः, उक्तञ्च मनुना, क्लृप्तकेश-  
नखश्मश्रुः प्राची दण्डी कुसुम्भवान् । विचरेन्नियती नित्यं सर्वभूतान्यपीडयन्”  
इति । वैतालीयं छन्दः ।

(ख) अपवाहयति ताडयति, भट्टारकः प्रभुः देवी वा । शरणं रचिता  
शरणं गृह्यरचित्रीः इत्यमरः ।

शमणका ! चिष्ट । आवाणअ-मज्झं पविट्ठस्य विअ (ग) लत्त-  
मूलअस्य शीशं दे मोडइस्यं (५) । [इति ताडयति ।]

विटः । काणेलीमातः ! न युक्तं निर्वेद-धृतकषायं भिक्षुं  
ताडयितुम्, तत्किमनेन । इदं तावत् सुखोपगम्यमुद्यानं  
पश्यतु भवान् ।

अशरण-शरण-प्रमोदभूतैर्वनतरुभिः क्रियमाण-चारुकर्म ।

हृदयमिव दुरात्मनामगुप्तं नवमिव राज्यमनिर्जितोपभोग्यम् ॥४॥

भिक्षुः । शाअदं, पशीददु उवाशके (६) (घ) ।

शकारः । भावे ! पेक्ख पेक्ख, आक्कोशदि (ङ) मं (७) ।

विटः । किं ब्रवीति ?

शकारः । उवाशके त्ति मं भणादि । किं हग्गे णा-  
विदे ? (८) ।

(५) तिष्ठ, रे दुष्ट शमणक ! तिष्ठ । आपानकमध्यप्रविष्टस्यैव रक्तमू-  
कस्य शीर्षं ते भङ्क्ष्यामि ।

(६) स्वागतम्, प्रसीदतु उपासकः ।

(७) विदन् ! पश्य, पश्य, आक्रोशति माम् ।

(८) उपासक इति मां भणति, किमहं नापितः ?

(ग) आपानकमध्यप्रविष्टस्य इव आपानकं पानगोष्ठी तन्मध्यस्थितस्य इत्यर्थः ।  
निर्वेदधृतकषायं निर्वेदेन वैराग्येण धृतं कषायं कषायेण रक्तं वस्त्रं येन तम् ।

(घ) अशरणेति । अशरणानां गृहशून्यानां शरणानि आश्रयाः गृहशून्या  
हि तरुतलमाश्रयन्तीति भावः, प्रमोदभूता आनन्दस्वरूपाः आश्रयदानेन इति  
भावः तैः वनतरुभिः क्रियमाणं चारु मनीहरं कर्म यत्र तत् दुरात्मनां हृदयमिव  
अगुप्तम् अरक्षितं यथेच्छविहारयोग्यमित्यर्थः तथा नवं नवोपार्जितं राज्यमिव अनि-  
र्जितम् अशासितं नवोपार्जितराज्ये सम्यक्शासननियमस्थास्थितित्वात् विशृङ्खल-  
तया इति भावः अथच उपभोग्यम् । इदन्तु उद्यानं ताडशरचिविरहेण विशृङ्खल-  
तया च साधारणमिव इति भावः ।

(घ) उपासकः सेवकः प्रसीदतु कौपं मा करोतु इत्यर्थः ।

(ङ) आक्रोशति केंदुवाक्येन तिरस्करोतीत्यर्थः ।

विटः । वृद्धोपासक इति भवन्तं स्तौति ।

शकारः । शृणु, शमणका ! शृणु (९) ।

भिन्नुः । तुमं धस्ये, तुमं पुस्ये (१०) ।

शकारः । भावे ! धस्ये पुस्ये त्ति मं भणादि । किं हग्गे  
शलाबके, कोष्ठके कोन्भकले वा (११) ।

विटः । काणेलीमातः ! ननु धन्यस्त्वं, पुण्यस्त्वमिति  
भवन्तं स्तौति ।

शकारः । भावे ! ता कौश एशे द्रध आगदे ? (१२) ।

भिन्नुः । इदं चीवलं पक्खालिदुं (१३) ।

शकारः । अले दुष्ट शमणक ! एशे मह बहिणीवदिणा  
शब्बुज्जाणाणं पवले पुप्फ-कलण्डुज्जाणे दिस्से, जहिं दाव  
शृणहका शिआला पाण्णिअं पिअन्ति, हग्गे वि पवलपुलिशे  
मणुशके ण ह्लाआमि । तहिं तुमं पुक्खलणीए पुलाण-कुलुत्थ  
जूशशवलाइं दुशगन्धिआइं चीवलाइं पक्खालेशि । ता  
तुमं एक पहालिअं (च) कलेमि (१४) ।

(९) शृणु शमणक ! शृणु । (१०) त्वं धन्यस्त्वं पुण्यः ।

(११) धन्यः पुण्य इति मां भणति, किमहं श्रावकः, कोष्ठकः कुम्भकारी वा ?

(१२) विद्वन् ! तस्मात् कथमेष इहागतः ?

(१३) इदं चीवरकं प्रचालयितुम् ।

(१४) अरे, दुष्ट शमणक ! एतन्मम भगिनीपतिना सर्वोद्यानानां प्रवरं पुष्प-  
करण्डीद्यानं दत्तं, यत्र तावत् शनकाः शृगालाः पानीयं पिबन्ति, अहमपि प्रवर-  
पुरुषो मनुष्यको न स्मामि । तत्र त्वं पुष्करिण्यां पुराणकुलत्थयूपसवलानि दृष्य-  
गन्धीनि चीवराणि प्रचालयसि । तत् त्वामेकप्रहारिकं करोमि ।

(च) कुलत्थः कलायभेदः तस्य यूपवत् शवलानि विचित्राणि । एकप्रहारिकम्  
एकप्रहारेण हतम् ।

विटः । काणेलीभातः । तथा तर्कयामि यथा अनेन अचिर-  
प्रव्रजितेन (छ) भवितव्यम् ।

शकारः कर्षं, भावे, जाणादि ? (१५) ।

विटः । किमत्र ज्ञेयम्, पश्य,

अद्यार्थ्यस्य तथैव केशविरहात्तौरी ललाटच्छविः,

कालस्याल्पतया च चीवरह्यतः स्क्रन्धे न जातः किणः ।

नाथ्यस्ता च कषायवस्त्ररचना दूरं निगूढान्तरो

वस्त्रान्तश्च पटीच्छयाप्रशियिलं स्क्रन्धे न सन्तिष्ठते ॥ ५ ॥

भिन्नुः । उपासके ! एष्यं अचिर-पव्वजिदे हग्गे (१६) ।

शकारः । ता कौश तुमं जातभेत्तकज्जेव ए पव्वजिदे ? (१७)

[इति ताडयति ।]

भिन्नुः । एसी बुद्धस्य (१८) ।

(१५) कर्षं विद्वान् जानाति ?

(१६) उपासक ! एवमचिरप्रव्रजितोऽहम् ।

(१७) तत् किमर्थं त्वं जातमाद्य एव न प्रव्रजितः ?

(१८) नमो बुद्धस्य ।

(छ) अचिरप्रव्रजितेन अचिरम् अल्पदिनं प्रव्रजितः प्रव्रज्याग्रमं सत्र्यासं गतः  
तेन ।

(५) अयेति । अद्य इदानीमपीत्यर्थः आर्थ्यस्य मान्यस्य अस्य अमणकस्य ललाट-  
च्छविः ललाटकान्तिः केशविरहात् अचिरकेशमुग्धनादित्यर्थः तथैव गार्हस्थ्य-  
स्यायामिव गौरी गौरवर्णा उज्वला इत्यर्थः कालस्य अल्पतया अचिरप्रव्रजितत्वेन  
इत्यर्थः स्क्रन्धे चीवरह्यतः चीवरिण सततस्क्रन्धावसक्तेन वस्त्रविशेषेण भिन्नाङ्गुलिनेति  
भाषा । जगितः किणः कालङ्कचिङ्गविशेषः न जातः कषायवस्त्ररचना च कषाय-  
वस्त्रव्यवहारस्य न अभ्यस्ता न अभ्यासं गता, तथा दूरम् अत्यर्थं निगूढम् आच्छा-  
दितम् अन्तरं शरीरमध्यभागो येन तादृशः वस्त्रान्तश्च वसनावयवश्च पटीच्छयात्  
वसनदैर्घ्यात् प्रशियिलं यथा तथा स्क्रन्धे न सन्तिष्ठते न सम्यक् स्थितिं प्राप्नोति  
इत्यर्थः अनभ्यासादिति भावः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ।

विटः । किमनेन ताडितेन तपस्विना ? सुच्यतां, गच्छतु ।

शकारः । अले ! चिष्ट दाव, जाव सम्प्रधालेमि (१९) (ज)

विटः । केन सार्द्धम् ?

शकारः । अत्तणो हड्ढकेण (२०) ।

विटः । हन्त, न गतः ।

शकारः । पुत्तका हड्ढका ! भट्टके पुत्तके ! एणे शमणके  
अवि णाम किं गच्छदु, किं चिष्टदु ? [स्वगतम् ।] णावि  
उशशदु, णावि चिष्टदु । भावे ! सम्प्रधालिदं मए हड्ढकेण  
सह, एणे सह हड्ढके भणादि (२१) ।

विटः । किं ब्रवीति ?

शकारः । मावि गच्छदु, मावि चिट्ठदु, मावि उशशदु,  
मावि णीशशदु, इधज्जेव भक्ति पडिअ मलेदु (२२) ।

भिक्षुः । एसो बुद्धस्य, शलणागदम्हि (२३) ।

विटः । गच्छतु ।

शकारः । णं समएण (२४) (झ) ।

(१९) अरे ! तिष्ठ तावत्, यावत् सम्प्रधारयामि ।

(२०) आत्मनी हृदयेन ।

(२१) पुत्रक हृदय ! भट्टारक पुत्रक ! एष यमणकः अपि नाम किं गच्छतु,  
किं तिष्ठतु ? नापि उच्छसितु, नापि तिष्ठतु । विद्वन् ! सम्प्रधारितं मया  
हृदयेन सह, एतन्मम हृदयं भणति ।

(२२) नापि गच्छतु, मापि तिष्ठतु, मापि उच्छसितु, मापि निश्चसितु, इद्वैव  
भक्ति पतित्वा म्रियताम् ।

(२३) नमो बुद्धस्य, शरणागतोऽस्मि । (२४) ननु समयेन ।

(ज) सम्प्रधारयामि, अवधारयामि विवेचयामीत्यर्थः ।

(झ) समयेन नियमेन ।



विटः । कीदृशः समयः ?

शकारः । तथा कर्दमं फेलदु, जधा पाणिअं पङ्काइलं ए  
होदि । अथवा, पाणिअं पुञ्जीकदुअ कर्दमे फेलदु (२५) ।

विटः । अहो ! मूर्खता ।

विपर्यस्तमनश्चेष्टैः शिलाशकल-वर्षाभिः ।

मांसवृक्षैरियं मूर्खैर्भाराक्रान्ता वसुन्धरा ॥ ६ ॥

भिन्नुः । [नाव्येन आक्रोशति ।]

शकारः । किं भणति ? (२६) ।

विटः । स्तौति भवन्तम् ।

शकारः । शृणु शृणु, पुणो वि शृणु (२७) ।

[तथा कृत्वा निष्क्रान्तो भिन्नुः ।]

विटः । काणेलीमात ! पश्योद्यानस्य शोभाम् ।

अमी हि वृक्षाः फलपुष्पशोभिताः,

कठोर-निस्पन्द-लतोपवेष्टिताः,

नृपान्नया रक्षिजनेन पालिता

नराः सदारा इव यान्ति निर्द्वंतिम् ॥ ७ ॥

(२५) तथा कर्दमं चिपतु, यथा पानीयं पङ्काविलं न भवति । अथवा,  
पानीयं पुञ्जीकृत्य कर्दमे चिपतु ।

(२६) किं भणति ?

(२७) शृणु शृणु, पुनरपि शृणु ।

(६) विपर्यसेति । विपर्यस्ता विपरीता मनसः चेष्टा व्यापारः येषां तैः,  
शिलाशकलानि प्रसरखण्डा एव वर्षाणि शरीराणि येषां तैः शरीरं वर्मविग्रह  
इत्यमरः । तथा मांसवृक्षैः मांसस्य वृक्षाः मांसप्रसविनः तरवः तैः मांसपूर्णे  
अतिस्थूलकायैरिति भावः मूर्खैः वसुन्धरा भाराक्रान्ता पूर्णा इत्यर्थः ।

(७) अमी इति । फलपुष्पशोभिताः तथा कठोराभिः पूर्णाभिः निस्पन्दाभिः  
निश्चलाभिः सताभिः उपवेष्टिताः आलिङ्गिता इत्यर्थः अमी वृक्षाः नृपान्नया

शकारः । सुदु भावे भणादि (२८) ।

बहुकुशुम-विचिन्तिदा अ भूमौ,

कुशुम-भलेण विणामिदा अ लुक्खा ।

दुम शिहल लदा अ लम्बमाणा,

पणशफला विअ बाणला ललन्ति (२९) ॥ ८ ॥

विटः । काणेलीमातः ! इदं शिलातलमध्यास्यताम् ।

शकारः । एषे ऋ आशिदे । [इति विटेन सह उप-  
विशति ।] भावे ! अज्ज वि तं वसन्तशेण्णिअं शुमलामि, दुज्जण-  
वअणं विअ हड्कादो ण ओशलदि (३०) ।

विटः । [स्वगतम् ।] तथा (ज) निरस्तोऽपि स्मरति ताम् ।

अथवा । स्त्रीभिर्विमानितानां क्रापुरुषाणां विवर्द्धते मदनः ।

सत्पुरुषस्य स एव तु भवति मृदुर्नैव वा भवति ॥ ९ ॥

शकारः । भावे ! का वि वेला थाबलक-चेडश भणि-  
दश पबहणं गेह्णिअ लहुं लहुं आअच्छे ति । अज्ज वि ण

(२८) सुदु भावे भणति ।

(२९) बहुकुशुम-विचिन्तिता च भूमिः, कुशुमभरेण विनामिताय वृक्षाः ।

द्रुमशिखरलता च लम्बमाना, पनसफलानीव वानरा ललन्ति ॥

(३०) एषोऽस्मि आसितः । भाव ! अद्यापि तां वसन्तसेनां स्मरामि, दुर्जन-  
वचनमिव हृदयान्नापसरति ।

रक्षिजनेन पालिताः रक्षिताः दुर्जनादिति भावः सदारः सस्त्रीकाः नरा इव  
निर्हतिं यान्ति लभन्ते । वंशस्थविलं वृत्तम् उपमालङ्कारश्च ।

(८) बहु इति । द्रुमशिखरगताः वृक्षायस्थाः पनसफलानीव कण्टकीफल-  
विशेषा इव ललन्ति शोभन्ति वर्तन्ति इत्यर्थः ।

(ज) तथा तेन प्रकारेण ।

(९) स्त्रीभिरिति । विवर्द्धते विशेषेण वृद्धिं गच्छति । मृदुः ऋसुः कषुः  
इत्यर्थः ।

आञ्छदि त्ति, चिल्लिह्दि वुभुक्खिदे, मञ्ज्जह्णे ण शक्कीअदि  
पादेहिं गन्तुं, ता पेक्ख पेक्ख ।

एहो-मञ्ज्ज-गदे शूले दुप्पेक्खे कुविद-वाणल-शल्लिच्छे ।

भूमि ददं शन्तत्ता, हदपुत्तशदे व्व गन्धाली (३१) ॥ १० ॥

विटः । एवमेतत् ।

कायासु प्रतिसुक्त-शष्यकवलं निद्रायते गोकुलं,

तृष्णात्तैश्च निपीयते वनमृगैरुष्णं पयः सारसम् ।

सन्तापादतिशङ्कितैर्न नगरीमार्गो नरैः सेव्यते,

तत्रां भूमिमपास्य च प्रवहणं मन्ये क्वचित् संस्थितम् ॥ ११ ॥

शकारः । भावे !

शिलशि मस णिलीणे भाव ! शुज्जश पादे,

(३१) भाव ! कापि वेला स्यावरकचेटकस्य भणितस्य प्रवहणं गृहीत्वा लघु  
लघु आगच्छति । अद्यापि न आगच्छतीति चिरमधि वुभुचितः, मध्याह्ने न  
शक्नते पादाभ्यां गन्तुम् । तत् पश्य पश्य,

नभीमध्यगतः सूरि दुष्प्रैत्यः कुपितवानरसदृचः ।

भूमिददंसन्तता, हतपुत्रशतेव गान्धारी ॥

(१०) नभ इति । कुपितवानरेण सदृचः समानः दुष्प्रैत्यः दुर्दर्शनः नभी  
मध्यगतः गगनमध्यमारुढः सूरः सूर्यः तथा भूमिः हतं पुत्राणां शतं यस्याः  
तादृशी गान्धारीव हृदं सन्तता ।

(११) कायास्विति । गोकुलं गवां समूहः कायासु प्रतिसुक्तं चर्वितं शष्य-  
कवलं यत्रेति क्रियाविशेषणं निद्रायते । वनमृगैः तृष्णात्तैः पिपासाकुलैश्च उष्णम्  
आतपतापादिति भावः सारसं सरोवरीयं पयः जलं निपीयते । तथा नरैः  
सन्तापात् अतिशङ्कितैः अतिभीतैः सद्भिः नगरीमार्गः नगर्यां मार्गः पन्थाः न  
सेव्यते पथा न गम्यते इत्यर्थः । अतः मन्ये सम्भावयामीत्यर्थः यथा प्रवहणं तत्रां  
भूमिम् अपास्य त्यक्त्वा क्वचित् कायाप्रधाने प्रदेशे इति भावः संस्थितम् । शार्दूल-  
विक्रीडितं वृत्तम् ।

शउणि-खग-विहङ्गा लुक्वशाहाशु लीणा ।

एल पुलिश-मणुष्णा उह्रदीहं शशन्ता

घल शलण-णिशसा आदवं णिब्बहन्ति ॥ १२ ॥

भावे ! अज्ज वि शे चेडे णाअच्छदि । अत्तणो विणोदण-  
णिमित्तं किं पि गाइशं । [इति गायति !] भावे ! भावे !

शुदं तुए ? जं मए गाइदम् (३२) ।

विटः । किमुच्यते, गन्धर्वो भवान् ।

शकारः । कथं, गन्धर्वे ण भविशं ?

हिङ्गुज्जले, जीरकभद्रमुत्थे, वचाह गण्ठी, सगुडाअ शण्ठी ।

एशे मए शेविद गन्धजुत्ती, कथं ण हग्गे मधुल-श्लेत्ति ? ॥ १३ ॥

भावे ! पुणो वि दाव गाइशं [तथा करोति ।] भावे

भावे ! शुदं तुए ? जं मए गाइदं (३३) ।

(३२) शिरसि मम निलीनो भाव ! सूर्यस्य पादः,

शकुनि खग विहङ्गा वृक्षशाखासु लीनाः ।

नर-पुरुष-मनुष्या दीर्घमुणं शसन्ती

गृहशरण-निषणा आतपं निर्वहन्ति ॥

भाव ! अद्यापि स चेटो न आगच्छति । आत्मनी विनोदननिसितं किमपि  
गास्यामि । भाव ! श्रुतं त्वया ? यन्मया गीतम् ।

(३३) कथं गन्धर्वो न भविष्यासि ?

हिङ्गुज्वला जीरकभद्रमुत्ता, वचाया ग्रन्थिः, सगुडा च शण्ठी ।

एषा मया सेविता गन्धयुक्तिः कथं नाहं मधुरस्वर इति ? ॥

भाव ! पुनरपि तावत् गास्यामि । भाव भाव ! श्रुतं त्वया यन्मया गीतम् ?

(३२) शिरसीति । हे भाव महाशय ! सूर्यस्य पादः मम शिरसि निलीनः  
पतितः, गृहमेव शरणम् आश्रयः तत्र निषणाः सन्तः निर्वहन्ति अतिवाहयन्ति ।  
नरपुरुषमनुष्या इति एकार्थकशब्दप्रयोगः शकारवचनान्नः दीषावह इति एवं  
सर्वत्र । मालिनीच्छन्दः ।

(३३) हिङ्गु इति । हिङ्गुज्वला हिङ्गुसहिता, गन्धयुक्तिः सुगन्धिरित्यर्थः ।

विटः । किमुच्यते, गन्धर्वो भवान् ।

शकारः । कथं गन्धर्वेण भवामि ? (३४) ।

हिङ्गुज्जले दिश मरीच चुषे बन्धालिदे तैलघिएण मिश्रं ।

भुक्ते मए, पालहुदीअ मंशे, कथं ए हग्गे मधुल-श्लेत्ति ? ॥१४

भावे ! अज्जवि चेड्ढे णाअच्छदि (३५) ।

विटः । स्वस्थो भवतु भवान्, सम्प्रति एव आगमिष्यति ।

[ततः प्रविशति प्रवहणाधिरूढा वसन्तसेना चेटश्च ।]

चेटः । भीदे क्वु हग्गे, मज्झल्लिके शुज्जे, मा दाणिं कुविदे लाअशाल शण्ठाणे हुविशदि । ता तुलिदं वहामि । जाध, गोणा । जाध (३६) ।

वसन्तसेना । हद्दी हद्दी ! ए क्वु बड्डमाणअस्स अअं सर-संजोओ, किं खेदं ? किं एक्कु अज्जचारुदत्तेण वाहण-पडिस्समं परिहरन्तेण, असो मणुस्सो अस्सं पवहणं पेसिदं भविस्सदि ? फुरदि दाहिणं लोअणं वेवदि मे हिअअं, सुस्साओ दिसाओ, सब्बं ज्जेव विसण्ठुलं (ट) पेक्खामि (३७) ।

(३४) कथं गन्धर्वो न भवामि ? ।

हिङ्गुज्वलं, दत्तमरीचचूर्णं व्याघारितं तैलघृतेन मिश्रम् ।

भुक्तं मया परमृतीयमांसं, कथं नाहं मधुरस्वर इति ? ॥

(३५) भाव ! अद्यापि चेटो नागच्छति ।

(३६) भीतः खलु अहं, माध्याह्निकः सूर्यः, मा इदानीं कुपितो रानश्याल-संस्थानको भविष्यति । तत् त्वरितं वहामि । यातं, गावौ यातम् ।

(३७) हा ! धिक्, हा ! धिक्, न खलु वर्द्धमानस्यायं स्वरसंयोगः, किं नु इदं ? किं खलु आद्येचारुदत्तेन वाहनपरिग्रहं परिहरता अन्यो मनुष्यः अन्यत् प्रेषितं भविष्यति ? स्फुरति दक्षिणं लीचनं, वेपते से द्वदयं, शून्या दिशः, सर्व-मेव विसंष्टुषं पश्यामि ।

(ट) वेपते कम्पते विसंष्टुषं विपरीतम् ।

शकारः । [निमिघोपमाकर्ण्य ] भावे ! भावे ! आगदे पव-  
हणे (३८) ।

विटः । कथं जानासि ?

शकारः । किं ण पेक्खदि भावे ? वुड्डशूअले विअ घुल-  
घुलाअमाणे लक्खीअदि ( ३९ )

विटः । [दृष्ट्वा ] साधु लक्षितम्, अयमागतः ।

शकारः । पुत्तका थावलका चेडा ! आगदे शि ? (४०)

चेटः । अधइं (४१) ।

शकारः । पवहणे वि आगदे ? (४२) ।

चेटः । अधइं (४३) ।

शकारः । गीणा वि आगदे ? (४४) ।

चेटः । अधइं (४५) ।

शकारः । तुमं पि आगदे ? (४६) ।

चेटः । [सहासम् ] भट्टके ! अहं पि आगदे (४७) ।

शकारः । ता पवेशेहि पवहणं (४८) ।

चेटः । कदलेण मग्गेण ? (४९) ।

शकारः । एदेण ज्जेव पाआल-खण्डेण (५०) ।

(३८) भाव भाव ! आगतं प्रवहणम् ।

(३९) किं न पश्यति भावः ? वृद्धशूकर इव घुरघुरायमाणं लक्ष्यते ।

(४०) पुत्रक स्यावरक चेटः ! आगतोऽसि । (४१) अथ किम् ।

(४२) प्रवहणमपि आगतम् ? (४३) अथ किम् ?

(४४) गावावपि आगतौ ?

(४५) अथ किम् । (४६) त्वमपि आगतः ?

(४७) भट्टारक ! अहमपि आगतः ।

(४८) तस्मात् प्रवेशय प्रवहणम् । (४९) कतरेण मार्गेण ?

(५०) एतेनैव प्राकारखण्डेन ।

चेटः । भट्टके ! गोणा मलेन्ति, पवहणे वि भज्जेदि, हग्गे वि चेडे मलामि (५१) ।

शकारः । अले ! लाअशालके हग्गे, गोणा मले अबलं कौणिश्शं, पवहणे भग्गे अबलं घडाइश्शं, तुमं मले, अस्से पवहणं वाहके हुविश्शदि (५२) ।

चेटः । शब्बं उववस्सं हुविश्शदि, हग्गे अत्तणकेलके ए हुविश्शं (५३) ।

शकारः । अले ! शब्बं पि एश्शदु, पाआलखण्डेण पवे-  
शेहि पवहणं (५४) ।

चेटः । विभज्ज ले पवहण ! शमं शामिणा विभज्ज ।  
अस्से पवहणे भोदु, भट्टके गदुअ णिवेदेमि । [प्रविश्य ।] कथं  
ए भग्गे ! भट्टके ! एसे उवव्यिदे पवहणे (५५) ।

शकारः । ए छिस्सा गोणा ? ए मला लज्ज ? तुमं पि ए  
मले ? (५६) ।

चेटः । अधइ ? (५७) ।

शकारः । भाव ! आअच्छ, पवहणं पेक्खामो । भावे !  
तुमं पि से गुलु पल्लमगुलु पेक्खीअशि शादल्लके अब्भन्तल्लकेत्ति

(५१) भट्टारक ! वृषभौ म्रियेते, प्रवहणमपि भज्यते, अहमपि चेटो म्रिये ।

(५२) अरे ! राजशालकोऽहं, वृषभौ सृतौ अपरौ क्रीष्यामि, प्रवहणं भग्नम्  
अपरं कारयिष्यामि, त्वं सृतः अन्यः प्रवहणवाहको भविष्यति ।

(५३) सर्वसुपपन्नं भविष्यति, अहमात्मीयो न भविष्यामि ।

(५४) अरे ! सर्वमपि नश्यतु, प्राकारकाण्डेन प्रवेशय प्रवहणम् ।

(५५) विभज्ज रे प्रवहण ! समं स्वामिना विभज्ज । अन्यत् प्रवहणं भवतु,  
भट्टारकं गत्वा निवेदयामि । कथं न भग्नं ! भट्टारक ! एतदुपस्थितं प्रवहणम् ।

(५६) न छिन्नौ वृषभौ ? न सृताः रज्जवः ? त्वमपि न सृतः ।

(५७) अथ किम् ।

पुलकलक्ष्मीएत्ति (ठ) तुमं दाव पवहणं अग्गदो अहिलुह (५८)

विटः । एवं भवतु । [इति आरोहति ।]

शकारः । अथवा चिट्ठ तुमं, तुहं बप्पकेलके पवहणे,  
जेण तुमं अग्गदो अहिलुहसि ? हग्गे पवहण-शामी अग्गदो  
पवहणं अहिलुहामि (५९) ।

विटः । भवानेवं ब्रवीति ।

शकारः । जइ वि हग्गे एव्वं भणामि, तथा, वि तुह एणे  
आदले अहिलुह भट्ठकेत्ति भणिटुं (६०) (ड) ।

विटः । अरोहतु भवान् ।

शकारः । एणे शप्पदं अहिलुहामि । पुत्तका थावलका  
चेडा ! पलिवत्तावेहि पवहणं (६१) ।

चेटः । [परावर्त्य ।] अहिलुहदु भट्टालके (६२) ।

शकारः । [अधिरुह्यावलोक्य च शङ्कां नाटयित्वा त्वरित-  
सवतीर्थे विटं कण्ठे अवलम्ब्य ।] भावे भावे ! मलेशि मलेशि

(५८) भाव ! आगच्छ, प्रवहणं पश्यावः । भाव ! त्वमपि मे गुरुः परम-  
गुरुः प्रेक्ष्यसे सादरकोऽभ्यन्तरक इति पुरस्करणीय इति, त्वं तावत् प्रवहणमग्रतो-  
ऽधिरोह ।

(५९) अथवा तिष्ठ त्वम्, तव पितृसन्धि प्रवहणं येन त्वमग्रतोऽधिरोहसि ?  
अहं प्रवहणस्वामी, अग्रतः प्रवहणमधिरोहामि ।

(६०) यद्यपि अहमेवं भणामि, तथापि तवैष आदरः अधिरोह भट्टारक इति  
भणितुम् ।

(६१) एष साम्प्रतम् अधिरोहामि । पुत्रक स्थावरक चेट ! परिवर्त्य  
प्रवहणम् ।

(ठ) सादरकः आदरणीय इत्यर्थः अभ्यन्तरकः हृदयङ्गमः रहस्यबन्धुः इत्यर्थः  
पुरस्करणीयः पारितोषिकेषु सम्माननीयः ।

(ड) भट्टारक ! प्रभो ! अधिरोह इति भणितुं एषः आदरः कर्तुंमुचित  
इति भावः ।



पवहणाधिलूढा लक्वशी चीले वा पडिबशदि, जइ लक्वशी,  
तदो उभे वि मूशे, (ढ) अध चीले त उभे वि खज्जे (६३) ।

विटः । न भेतव्यं, कुतोऽत्र वृषभयाने राक्षस्याः सञ्चारः ।  
मा नाम, ते मध्याह्नार्क-ताप-च्छिन्नदृष्टेः स्थावरकस्य सकञ्चुकां  
छायां दृष्ट्वा भ्रान्तिरुत्पन्ना ।

शकारः । पुत्तका थाबलका चेडा ! जीवेशि ? (६४) ।

चेटः । अधइ' (६५) ।

शकारः । भावे ! पवहणाधिलूढा इत्यिआ पडिबशदि,  
ता अबलीएहि (६६) ।

विटः । कथं स्त्री ।

अवनतशिरसः प्रयाम शीघ्रं

पथि वृषभा इव वर्षताडिताक्षाः ।

मम हि सदसि गौरवप्रियस्य

कुलजन-दर्शन-कातरं हि चक्षुः ॥ १५ ॥

(६२) अधिरोहतु मद्यारकः ।

(६३) भाव भाव ! स्रतोऽसि स्रतोऽसि, प्रवहणाधिरूढा राक्षसी चीरी वा  
प्रतिवसति, तद् यदि राक्षसी तदा उभावपि सुषितौ, अथ चीरः, तदा उभा-  
वपि खादितौ ।

(६४) पुत्तक स्थावरक चेट ! जीवेशि ? (६५) अथ किम् ।

(६६) भाव ! प्रवहणाधिरूढा स्त्री प्रतिवसति, तदवलीकय ।

(ढ) सुषितौ हतौ ।

(१५) अवनतेति । वयम् अवनतं शिरी येषां तादृशाः अधीसुखाः सन्तः  
नेचेत परकामिनीमिति वचनात् पथि वर्षेण दृष्ट्वा ताडिते अक्षिणी येषां तथीक्ता  
वृषभा इव शीघ्रं प्रयाम इतः अपगच्छाम हि यतः सदसि सभायां साधुजन-  
समाजे गौरवप्रियस्य गौरवाकाङ्क्षिणः मम चक्षुः कुलजनस्य कुलवधूपस्य दर्शने  
कातरं विमुखं कुलवधूदर्शनस्य साधुविगर्हितत्वादिति भावः ।

वसं । [सविस्त्रयमात्मगतम् ।] कथं मम एत्राणाम् आत्रास-  
अरो ज्जिव रात्रस्सालओ ! ता संसइदहि मन्दभात्रा, एसो  
दाणिं मम इन्दभाइणीए ऊसरक्खेत पडिदो (ए) विअ  
वीअमुट्ठी णिप्फलो इध आगमणो संवुत्तो, ता किं एत्थ  
करइस्सं ? (६७) ।

शकारः । कादले क्खु एणे वुड्ढचेडे पवहणं णावलीएदि,  
भावे ! आलीएहि पवहणं (६८) !

विटः । को दोषः । भवतु एवं तावत् ।

शकारः । कथं ! शिआला उड्ढेन्ति, वाअशा वच्चेन्ति  
ता जाव भावे अक्खीहिं भक्खीअदि, दन्तेहिं पेक्खीअदि,  
ताव हग्गे पलाइश्रं (६९) ।

विटः । [वसन्तसेनां दृष्ट्वा, सविप्रादमात्मगतम् ।] कथमये !  
मृगी व्याघ्रमनुसरति ? भोः कष्टम् !

शरच्चन्द्र-प्रतीकाशं पुलिनान्तरशायिनम् ।

हंसी हंसं परित्यज्य वायसं समुपस्थिता ॥ १६ ॥

(६७) कथं मम नयनयोरायासकार एव राजश्यालः ! तत् संशयितास्मि मन्द-  
भाग्या, एतदिदानो मम मन्दभागिन्या ऊपरचेत्तपतित इव वीजमुष्टिः निष्फल-  
मिहागमनं संवृत्तम्, तत् किमत्र करिष्यामि ?

(६८) कातरः खलु एष वृद्धचेटः प्रवहणं नावलीकयति । भाव ! आली-  
कय प्रवहणम् ।

(६९) कथं शगाला उड्डीयन्ति, वायसा व्रजन्ति, तत् यावत् भावीऽस्त्रिभ्यां  
भक्ष्यते, दन्तैः प्रेक्ष्यते, तावदहं पलायिष्ये ।

(ए) ऊपरचेत्तपतितः ऊपरचेत्रे चारभूमौ पतितः प्रक्षिप्तः ।

(१६) शरच्चन्द्रेति । हंसी शरच्चन्द्रप्रतीकाशं शरदशशनिभं पुलिनान्तरे  
सैकतमध्ये शीते इति तं हंसं परित्यज्य वायसं काकं समुपस्थिता । अत्र अप-

[जनान्तिकम् ।] वसन्तसेने ! न युक्तमिदं, नापि सदृश-  
मिदम् ।

पूर्वं मानादवज्ञाय द्रव्यार्थे जननीवशात् ।

[वसन्तसेना ।] ए [इति शिरश्चालयति ।]

विटः । अशौण्डीर्थ्य-स्वभावेन वेशभावेन मन्यते ॥ १७ ॥

ननूक्तमेव मया भवतीं प्रति

सममुपचर भद्रे ! सुप्रियञ्चाप्रियञ्च ।

वसं। प्रवहण-विपज्जासेण (त) आगदा, सरणागदञ्चि (७०)

विटः । न भेतव्यं न भेतव्यम् । भवतु एनं वञ्चयामि ।  
[शकारमुपगम्य ।] काणेलीमातः ! सत्यं राक्षस्य एव अत्र  
प्रतिवसति ।

शकारः । भावे ! भावे ! जइ लक्वशी पडिबशदि, ता  
कीश ए तुमं सूशेदि ? ( थ ) अध चोल, ता किं तुमं ए  
भक्खिदे ? (७१) ।

(७०) प्रवहण विपज्जासेनागता, शरणागतोऽस्मि ।

(७१) भाव ! भाव ! यदि राक्षसी प्रतिवसति, तत् कथं न त्वां मुञ्चति ?  
अथ चौरस्तदा किं त्वं न भक्षितः ?

सुतहंसहंसीवायसैः प्रसृतानां वसन्तसेनाचारुदत्तशकाराणामुपस्थितेः अप्रसृत-  
प्रशंसालङ्कारः, अनुष्टुप्ब्रह्मम् ।

(१७) पूर्वमिति । अशौण्डीर्थ्यस्वभावेन वेशभावेन वेशात्वेन मन्यते लीकै-  
रिति शेषः यथा पूर्वं मानात् गर्वात् अवज्ञाय शकारमिति शेषः इदानीं जननी-  
वशात् मानुरधीनतया मानुरुपदेशादित्यर्थः द्रव्यार्थे बहुधनलाभार्थम् इह आगता-  
सीति शेषः ।

(त) प्रवहणविपज्जासेन शकटविशेषपरिवर्त्तनेन इत्यर्थः ।

(घ) मुञ्चति हरति नाशयति इत्यर्थः ।

विटः । किमनेन निरूपितेन यदि पुनरुद्यानपरम्परया (द)  
पद्मामेव नगरीमुज्जयिनीं प्रविशावः, तदा को दोषः स्यात् ?

शकारः । एवम् किदे किं भोदि ? (७२) ।

विटः । एवं कृते व्यायामः सेवितो धुर्याणाञ्च (ध) परि-  
श्रमः परिहृतो भवति ।

शकारः । एवं भोदु । थावलत्रा चेडा ! रोह पवहणं,  
अधवा, चिद्ध चिद्ध देवदानं बम्हणाणं च अगदी चलणेण  
गच्छामि । एहि एहि, पवहणं अहिलुहिअ गच्छामि । जेण  
दूलदी मं पेक्खिअ भणिण्णन्ति, एसे से लट्ठिअ शाली भट्टा-  
लके गच्छदि (७३) ।

विटः । [स्वगतम् ।] दुष्करं विषसौषधीकर्तुम्, भवतु एवं  
तावत् ।

[प्रकाशम् ।] काणेलीमातः ! एषा वसन्तसेना भवन्तमभि-  
सारयितुमागता ।

वसं । सन्तं पावं ! सन्तं पावं ! (७४) ।

शकारः । [सहर्षम् ।] भावे ! भावे ! मं पवलपुलिशं  
मणुण्णं वासुदेवकं ? (७५) ।

(७२) एवं कृते किं भवति ?

(७३) एवं भवतु । स्थावरक चेट ! नय प्रवहणम् । अधवा, तिष्ठ तिष्ठ,  
देवतानां ब्राह्मणानाञ्चायतः चरणेन गच्छामि । नहि नहि, प्रवहणमधिरुद्ध  
गच्छामि । येन दूरतो मां प्रेक्ष्य भणिष्यन्ति, एष स राष्ट्रियश्शाली भट्टारकी  
गच्छति ।

(७४) शान्तं पापं, शान्तं पापम् ।

(७५) भाव ! भाव ! मां प्रवरपुरुषं मनुष्यं वासुदेवकम् ?

(द) उद्यानपरम्परया आरामश्रेण्या उपवनमार्गेण इत्यर्थः ।

(ध) धुर्याणां वपभाषाम् ।

विटः । अथ किम् ।

शकारः । तेण हि अपुब्बा शिली शमाशादिदा, तस्सिं काले मए लोशाद्दा, शम्पदं पादेशुं पड़िअ पशादेमि (७६) ।

विटः । साधु अभिहितम् ।

शकारः । एशे पादेशु पड़ेमि । [इति वसन्तसेनामुपसृत्य ।]

अत्तिके अम्बिके ! शृणु मम विस्तृतिं (७७) ।

एशे पड़ेमि चलणेशु विशालणत्ते !

हत्यञ्जलिं दशणहे तव शुद्धदन्ति !

जं तं मए अबकिदं मदणातुलेण,

तं खम्भिदाशि, बलगत्ति ! तव म्हि दाशे (७८) ॥१८॥

वसं । [सक्रोधम् ।] अवे हि अण्जं मन्तेसि (७९) ।

[इति पादेन ताडयति ।]

शकारः । [सक्रोधम् ।]

जे चुम्बिदे अम्बिक मादुकेहिं, गदे ण देवाणं वि जे पणामं ।

शे पाड़िदे पादतलेण सुण्डे वणे शिआलेण जधा सुदङ्गे (८०)

॥ १९ ॥

(७६) तेन हि अपूर्वा त्रीः समासादिता, तस्मिन् काले मया रोषिता, साम्प्रतं पादयोः पतित्वा प्रसादयामि ।

(७७) एष पादयोः पतामि । हे मातः ! अम्बिके ! शृणु मम विस्तृतिम् ।

(७८) एष पतामि चरणयोर्विशालनेत्रे ! हस्ताञ्जलिं दशनखे ! तव शुद्धदन्ति ! ।

यत्तन्मया अपहृतं मदनातुरेण, तत्त्वामितासि, वरगात्रि ! तवास्मि दासः ॥

(७९) अपेहि, अनार्यं मन्त्रयसि ।

(८०) यच्चुम्बितमम्बिकामाटकाभिर्गतं न देवानामपि यत्प्रणामम् ।

तत्पातितं पादतलेन सुण्डं वने शृगालेन यथा सृताङ्गम् ॥

(१८) हस्ताञ्जलिं करोमि इति शेषः । दश नखा यस्यास्तत्समुद्धौ ।

(१९) वदिति । यत् सुण्डं शिरः मम इति शेषः अम्बिकामाटकाभिः

अन्ते थावलआ चेडा ! कहिं तुए एशा शमाशादिदा ? (८१) ।

चेटः । भट्टके ! गामशअलेहिं लुडे लाअमगे तदो  
चालुदत्तश लुखवाडिआए पवहणं थाविअ तहिं ओद-लिअ  
जाव चक्कपलिबट्टिअं कलेमि, ताव एशा पवहण-विपज्जाशेण  
इह आलूढे त्ति तक्कमि (८२) ।

शकारः । कथं पवहण-विपज्जाशेण आगदा, ए मं अहि-  
शालिदुं । ता ओदल ओदल मम केलकादो पवहणादो ।  
तुमं तं दलिह शत्यवाह-पुत्तकं अहिशालेशि, मम केलकाइं  
गोणाइं बाहेशि, ता ओदल ओदल गव्भदाशि ! ओदल  
ओदल (८३) ।

वपं । तं अज्जचारुदत्तं अहिसारेसि त्ति जं सच्चं अल-  
ङ्किद म्हि इमिणा वअणेण । सम्पदं जं भोदु तं भोदु (८४) ।

(८१) अरे स्थावरक चेट ! कुत्र त्वया एषा समासादिता ?

(८२) भट्टक ! ग्रामशकटैः रुद्धे राजमार्गे तदा चारुदत्तस्य वृक्षवाटिकायां  
प्रवहणं स्थापयित्वा तत्रावतीर्थं यावच्चक्रपरिवृत्तिं करोमि, तावदेषा प्रवहण-  
विपर्यासेनेहारुद्धेति तर्कयामि ।

(८३) कथं प्रवहणविपर्यासेनागता, न मामभिसारयितुं, तदवतर अवतर  
मदीयात् प्रवहणात् । त्वं तं दरिद्रसार्थवाहपुत्रकमभिसारयसि, मदीयौ गावौ  
वाहयसि, तदवतर अवतर गर्भदासि ! अवतर अवतर ।

(८४) तसार्थचारुदत्तमभिसारयसीति यत्सत्यम् अलङ्कतामि अमुना वचनेन ।  
साम्प्रतं यद्भवतु, तद्भवतु ।

साटमिः इति भावः शकारवाक्यात् पीनरुक्त्वं न दीषायेति बोद्धव्यम् । चुम्बितं  
तथा यत् देवानामपि प्रणामं न गतं देवानपि न प्रणतमित्यर्थः तत् मुखं शगा-  
लेन सृताङ्गं यथा सृतशरीरमिव पादतलेन तव इति शेषः पातितम् । उपमाल-  
ङ्कारः उपजातिवृत्तञ्च ।

शकारः । एदेहि दे दशणहुप्यल-मण्डलेहिं  
 हत्येहि चाडुशद-ताडण-लम्पडेहिं ।  
 कट्टामि दे बलतणुं णिअ-जाणकादो,  
 केशेषु बालिदइअं वि जहा जडाऊ (८५) ॥ २० ॥

विटः । अग्राह्या मूर्द्धजेप्वेताः स्त्रियो गुणसमन्विताः ।  
 न लताः पल्लवच्छेदमर्हन्त्युपवनोद्भवाः ॥ २१ ॥

तदुत्तिष्ठ त्वम्, अहमेनासवतारयामि । वसन्तसेने ! अवतीर्थ-  
 ताम् ।

वसन्तसेना । [अवतीर्थ्य एकान्ते स्थिता ।]

शकारः । [स्वगतम् ।] जे शे सस वअणाबभाखेण तदा  
 लोशग्गी शन्धुक्खिदे, (न) अज्ज एदाए पादप्यहालेण अणेण  
 पज्जलिदे, तं शम्पदं मालेमि णं । भोदु एब्बं दाव । [प्रका-  
 शम् ।] भावे भावे !

(८५) एताभ्यां ते दशनखीत्पलमण्डलाभ्यां हस्ताभ्यां चाटुशतताडनलम्पटाभ्याम् ।  
 कर्षामि ते वरतनुं निजयानकात् केशेषु, बालिदयितामिव यथा जटायुः ॥

(२०) एताभ्यामिति । दश नखाः उत्पलमण्डलानि उत्पलसमूहाः ययोः  
 ताभ्यां तथा चाटुशतानि प्रियवचनशतानीव ताडनानि प्रहाराः तेषु लम्पटाभ्यां  
 लुब्धाभ्यां तत्पराभ्यामित्यर्थः एताभ्यां हस्ताभ्यां निजयानकात् निजात् प्रवहणात्  
 ते तव वरतनुं सुन्दरं गात्रं जटायुः केशेषु बालिदयितां तारासिव कर्षामि पर-  
 स्परविरुद्धमेतत् शकारवचनात् न दूष्यमिति बोद्धव्यम् ।

(२१) अग्राह्या इति । गुणसमन्विताः गुणवत्यः एताः स्त्रियः मूर्द्धजेषु केशेषु  
 अग्राह्याः न ग्रहीतुमर्हाः तथाहि उपवनोद्भवाः लताः पल्लवच्छेदं न अर्हन्ति,  
 अत्र केशग्रहणपल्लवच्छेदनरूपधर्मयोः साम्यात् दृष्टान्तालङ्कारः दृष्टान्तस्तु सधर्मस्य  
 यस्तुनः प्रतिविम्बनमिति तन्नचणात् । अनुष्टुप्ब्रह्मम् ।

(न) मन्धुचितः सम्यक् धूपितः ।

जदिच्छशे लखदशा-विशालं  
पावालञ्चं शुत्तशदेहि जुत्तम् ।  
मांसं च खादुं, तह तुष्टि कादुं,  
चुह् चुह् चुक्, चुह् चुह्ति (८६) ॥ २२ ॥

विटः । ततः किम् ? ।

शकारः । मम पित्रं कलेहि । (८७) ।

विटः । वाढं करोमि, वर्जयित्वा तु अकार्यम् ।

शकारः । भावे ! अकज्जाह गन्धे वि णत्थि, लक्खणी  
कावि णत्थि (८८) (प) ।

विटः । उच्यतां तर्हि ।

शकारः । मालेहि वसन्तशेणिअं (८९) ।

विटः । [कर्णौ पिधाय ।]

(८६) यः स मम वचनावमानेन तदा रोषाग्निः सन्वृत्तः, अथ एतस्याः  
पादप्रहारिणानेन प्रज्वलितः, तत् साम्प्रतं नारयाम्बेनाम् । भवतु एवं तावत् ।

यदीच्छसि लखदशविशालं प्रावारकं सूत्रशतैर्हि युक्तम् ।

मांसञ्च खादितुं तथा तुष्टिं कर्तुं चुह् चुह् चुक् चुह् चुह् इति ॥

(८७) मम प्रियं कुरु ।

(८८) अकार्यस्य गन्धीऽपि नास्ति, राक्षसी कापि नास्ति ।

(८९) नारय वसन्तसेनाम् ।

(२२) यदीति । यदि लम्बाभिर्दशाभिः प्रान्तैः दशावस्था दीपवर्चोर्वस्त्रान्ते  
भूम्नि योपितीति मेदिनी । विशालं दीर्घं तथा सूत्रशतैः बहुसूत्रैरित्यर्थः युक्तं  
प्रावारम् उत्तरीयं वसनं मांसं खादितुं तथा तुष्टिं मम सन्तोषं कर्तुम् इच्छसि,  
मम सकाशात् दीर्घम् उत्तरीयवसनं मांसमीजनञ्च यदि अभिलषसीत्यर्थः ।

(प) राक्षसी कापि नास्तीति पूर्वम् अकार्यं वर्जयित्वेति विटवाक्यात् अकार्यम्  
अकर्तव्यमिति विटाभिप्रेतमर्थमज्ञात्वा अकार्यं कर्तुमशक्यम् असाध्यमित्येवमर्थं  
बुद्ध्वा राक्षसी कापि नास्तीत्युक्ते राक्षसी वधो दुःसाध्यः अस्यास्तु न तथेति भावः  
प्रकटितः ।



वालां स्त्रियञ्च नगरस्य विभूषणञ्च  
 वेश्यामवेश-सदृश-प्रणयोपचाराम् ।  
 एनामनागसमहं यदि घातयामि  
 केनोडुपेन परलीकनदीं तरिष्ये ॥ २३ ॥

शकारः । अहं ते भेङ्कं ददृशं । अस्मं च, विविक्षे  
 उज्जाणे इध मालन्तं को तुमं पेक्विशशदि ? (६०) ।

विटः । पश्यन्ति मां दशदिशो, वनदेवताञ्च,  
 चन्द्रञ्च, दीप्तकिरणञ्च दिवाकरोऽयम् ।  
 धर्मानिली च गगनञ्च तथान्तरात्मा  
 भूमिस्तथा सुकृत-दुष्कृतसाक्षिभूता ॥ २४ ॥

शकारः । तेण हि पडन्तोबालिदं (फ) कदुअ मा-  
 लेहि (६१) ।

(६०) अहं ते उडुपं दास्यामि । अन्यञ्च, 'विविक्षे' उद्याने इह मारयन्तं  
 कप्तां प्रेक्षिष्यते ?

(६१) तेन हि पटान्नापवारितां कृत्वा मारय ।

(२३) वालामिति । यदि अहं वालां तरुणीं स्त्रियम् अवलां नगरस्य विभू-  
 षणम् अलङ्काररूपां वेश्यां जाल्येति श्रेयः वेशी वेश्याजनाश्रयः तत् सदृशः न भवति  
 इति अवेशसदृशः प्रणयव्यवहारः यस्यां तादृशीं कुलकामिनीमिव प्रणयवतीमि-  
 त्यर्थः अनागसं निरपराधाम् एनां वसन्तसेनां घातयामि, तदा केन उडुपेन भेलिन  
 परलीकनदीं तरिष्ये न केनापि इत्यर्थः परलोके नैव निस्तारो ममेति भावः ।

(२४) पश्यन्तीति । सुकृतदुष्कृतसाक्षिभूताः दश दिशः वनदेवताः चन्द्रः  
 दीप्तकिरणः दिवाकरः धर्मः अनिलः वायुः गगनम् आकाशम् अन्तरात्मा मनः तथा,  
 भूमिश्च मां पश्यन्ति, तदुक्तम् "आदित्यचन्द्रावनिलोऽनलश्च द्यौर्भूमिरापी हृदयं  
 यमयं । अहश्च रात्रिश्च संभे च सस्ये धर्मश्च जानाति नरस्य इत्तम्" ॥ वसन्त-  
 तिलकं इत्तम् ।

(फ) पटान्नापवारितां वस्त्रान्नेन आच्छादितां येन केऽपि न पश्यन्तीति भावः ।

विटः । मूर्ख ! अपध्वस्तोऽसि (व) ।

शकारः । अधम्मभीलू एणे वुड्ढकीले (भ) । भोदु, थाव-  
लअं चेडं अणुणेमि । पुत्तका थावलका चेडा ! शोवस-  
खडुआइं दइशुशं (६२) ।

चेटः । अहं पि पलिहिशुशं (६३) ।

शकारः । शोवसं दे पीठकं कालइशुशं (६४) ।

चेटः । अहं पि उवविशुशं (६५) ।

शकारः । शब्बं दे उच्छिट्टं दइशुशं (६६) ।

चेटः । अहं पि खाइशुशं (६७) ।

शकारः । शब्बचेडाणं महत्तलकं कालइशुशं (६८) ।

चेटः । भट्टके ! हुविशुशं (६९) ।

शकारः । ता मणेहि मम वअणं (१००) ।

चेटः । भट्टके ! शब्बं कलेमि, वज्जिअ अकज्जं (१) ।

शकारः । अकज्जाह गन्धे वि णत्थि (२) ।

चेटः । भणादु भट्टके (३) ।

(६२) अधर्मभीरुरेप वड्ढकीलः । भवतु, स्थावरकं चेटमनुनयांसि । पुत्रक  
स्थावरकं चेट ! सुवर्णकटकानि दास्यामि ।

(६३) अहमपि परिधास्यामि । (६४) सौवर्णं ते पीठकं । कारयिष्यामि ।

(६५) अहमपि उपवेक्ष्यामि । (६६) सर्वं ते उच्छिष्टं दास्यामि ।

(६७) अहमपि खादिष्यामि । (६८) सर्वचेटानां महत्तरकं कारयिष्यामि ।

(६९) भट्टक ! भविष्यामि । (१००) तन्मन्वस्व मम वचनम् ।

(१) भट्टक ! सर्वं करोमि, वर्जयित्वा अकार्यम् ।

(२) अकार्यस्य गन्धोऽपि नास्ति । (३) भणतु भट्टकः ।

(व) अपध्वस्तः नीचवंशप्रसूतः अथवा अधःपतितः ।

(भ) वड्ढकीलः वड्ढशकरः वराहः शकरी घृष्टिः कीलः पीवीत्यमरः ।

शकारः । एणं वशन्तश्रेणिअं मालेहि (४) ।

चेटः । प्रसीददु भट्टके । इअं मए अखज्जेण अज्जा पव-  
हण पलिवत्तणेण आणीदा (५) ।

शकारः । अले चेड़ा ! तवावि ण पहवामि ? (६) ।

चेटः । पहवदि भट्टके शलीलाह, ण चालित्ताह, ता  
प्रसीददु प्रसीददु भट्टके, भाआमि क्खु अहं (७) ।

शकारः । तुमं मम चेड़े भविअ कश्श भाआशि ? (८) ।

चेटः । भट्टके ! पललोअश्श (९) ।

शकारः । के शे पललोए (१०) ।

चेटः । भट्टके ! शुक्किद-दुक्किदश्श पलिणामे ? (११) ।

शकारः । केलिशे शुक्किदश्श पलिणामे ? (१२) ।

चेटः । जादिशे भट्टके बहुशोवस्समण्डिदे (१३) ।

शकारः । दुक्किदश्श केलिशे ? (१४) ।

चेट । जादिशे हग्गे पलपिण्ड-भक्खके भूदे । ता, अकज्जं  
ण कलदश्शं (१५) ।

(४) एनां वसन्तसेनां मारय ।

(५) प्रसीदतु भट्टकः । इयं मया अनार्थ्येण आर्या प्रवहणपरिवर्त्तनेनानीता ।

(६) अरे चेट ! तवापि न प्रभवामि ?

(७) प्रभवति भट्टारकः शरीरस्य न चारित्र्यस्य, तत् प्रसीदतु प्रसीदतु भट्टा-  
रकः, विभेमि खलु अहम् ।

(८) त्वं मम चेटो भूत्वा कस्मात् विभेमि ?

(९) भट्टारक ! परलीकात् । (१०) कः स परलीकः ?

(११) भट्टक ! सुकृतदुप्लतस्य परिणामः ।

(१२) कौटुम्भः सुकृतस्य परिणामः ?

(१३) यादृशी भट्टारको बहुसुवर्णमण्डितः । (१४) दुप्लतस्य कौटुम्भः ?

(१५) यादृशीऽहं परपिण्डभक्को भूतः । तदकार्थ्यं न करिष्यामि ।

शकारः । अले ! ए मालिश्शशि ? [इति बहुविधं ताड-  
यति] (१६) ।

चेटः । पिट्टदु भट्टके, मालेदु भट्टके, अकळ्जं ए कल-  
इशशं ।

जेण म्हि गब्भदाशे विणिम्मिदे भाअधेअ दोशेहिं ।

अहिअं च ए कौणिश्शं तेण अकळ्जं पलिहलामिं (१७) ॥२५॥

वसं । भाव ! शरणागद म्हि (१८) ।

विटः । काणेलीमातः ! मर्षय, मर्षय । साधु स्यावरक !

साधु ।

अप्येष नाम परिभूतदशो दरिद्रः

प्रेथः परत्र फलमिच्छति, नास्य भर्ता ।

तस्मादमी कथमिवाद्य न यान्ति नाशं,

ये वर्द्धयन्त्यसदृशं सदृशं त्यजन्ति ॥ २६ ॥

(१६) अरे ! न मारयिष्यसि ?

(१७) ताडयतु भट्टारकी मारयतु भट्टारकः, अकायं न करिष्यामि ।

येनास्मि गर्भदासो विनिर्मितो भागधेयदीपैः ।

अधिकञ्च न क्रौण्णियामि, तेनाकार्यं परिहरामि ॥

(१८) शरणागतोऽस्मि ।

(१५) येनेति । गर्भदासः आजन्मभृत्य इत्यर्थः अधिकम् एतस्मादपि गर्भ-  
दासत्वादिति भावः अतिरिक्तं नरकपातादिकमित्यर्थः ।

(१६) अपीति । परिभूता तिरस्कृता दशा अवस्था यस्य सः दुरवस्थ इत्यर्थः  
दरिद्रः प्रेथः भृत्यः अपि एषः चेत् इति शेषः परत्र परलोके फलं सद्गतिरूपं नाम  
सम्भावनायामव्ययम् इच्छति, अस्य भर्ता स्वामी शकार इत्यर्थः न इच्छतीत्यर्थः  
तस्मात् ये असदृशम् अयोग्यं वृद्धप्रनर्हमित्यर्थः वर्द्धयन्ति वृद्धिं प्रापयन्ति तथा सदृशं  
योग्यं त्यजन्ति न वर्द्धयन्तीत्यर्थः ते अमी जनाः कर्मविपाका वा अद्य कथमिव  
नाशं न यान्ति न प्राप्नुवन्ति तेषां नाश उचित इति भावः । वसन्ततिलकं कन्दः ।

अपिच । रन्ध्रानुसारी विषमः कृतान्तो

यदस्य दास्यं तव चेश्वरत्वम् ।

श्रियं त्वदीयां यदयं न भुङ्क्ते,

यदेतदाज्ञां न भवान् करोति ॥ २७ ॥

शकारः । [स्वगतम् ।] अधम्मभिलुए बुड्डुखोडे, पललोअ-  
भिलू एशे गम्भदाशे, हग्गे लट्टिअशाले कश्श भाआमि ?  
बलपुलिश-सणुशे । [प्रकाशम् ।] अले गम्भदाशे चेडे ! गच्छ  
तुमं, ओबलके (म) पविशिअ वीशन्ते एअन्ते चिड्ड (१६) ।

चेटः । जं भट्टके आणवेदि । [वसन्तसेनामुपसृत्य ।]  
अज्जए ! एत्तिके मे बिह्वे (२०) । [इति निष्क्रान्तः ।]

शकारः । [परिकरं (य) बन्धन् ।] चिड्ड वशन्तशेणिए !  
चिड्ड, मालइशं (२१) ।

(१६) अधर्मभीरुको वृद्धशालः, परलीकभीरुरेव गर्गदासः । अहं राष्ट्रिय-  
शालः कस्मात् विभेमि वरपुरुषमनुष्यः ? अरे गर्गदास चेट ! गच्छ त्वम्, अप-  
वारके प्रविश्य विद्यान्त एकान्ते तिष्ठ ।

(२०) यत् भट्टक आज्ञापयति । एतावान् मे विभवः ।

(२१) तिष्ठ वसन्तसेने ! तिष्ठ, मारयिष्यामि ।

(२७) रन्ध्रंति । कृतान्तः देवं कृतान्तो यम दैवयोरिति कोपः । रन्ध्रानु-  
सारी छिद्रानुसन्धायी दीपमात्रदर्शीत्यर्थः अथैव विषमः विपरीतः अविचारक  
इत्यर्थः यत् यस्मात् अस्य चेटस्य साधीरिति भावः दास्यं किङ्करत्वं तव च  
अकार्यकारिण इति भावः ईश्वरत्वं, प्रभुत्वं यत् यस्मात् अयं चेटः त्वदीयां श्रियं  
न भुङ्क्ते प्रभुत्वेनेति शेषः, भवांश्च एतदाज्ञाम् एतस्य चेटस्य आज्ञां न करोति  
भक्त्यभावेनेति शेषः । इन्द्रवज्रीपेन्द्रवज्रर्यामिलनादुपजाति वृत्तम् ।

(म) अपवारके जवनिकामध्ये इत्यर्थः ।

(य) परिकरं गात्रव्यविशेषम् अथ परिकारः पथ्यङ्कपरिवारयोः । प्रगाढे  
गात्रिकादन्धे इति हेमचन्द्रः ।

विटः । आः ! ममाग्रतो व्यापादयिष्यसि ? [इति गले  
गृह्णाति ।]

शकारः । [भूसौ पतति ।] भावे भट्टकं (र) मालेदि ।  
[इति मोहं नाटयति । चेतनां लब्धा ।]

शब्दकालं मए पुष्टे मंग्रेण अ घिण्ण अ ।

अज्ज कज्जे शमुप्पस्से, जादे मे बैलिए कधं ॥ २८ ॥

विचिन्त्य । भोदु, लङ्गे मए उवाए । दिस्सा बुद्धुखोडेण  
शिरश्चालण शस्सा, ता, एदं पेशिअ (ल) बशन्तशेण्णिअं माल-  
इशं, एब्बं दाव । [प्रकाशम् ।] भावे ! जं तुमं मए भण्णिदे,  
तं कधं हग्गे एब्बं बद्धुकेहिं गल्लकप्पमाणेहिं (व) कुलेहिं  
जादे अकज्जं कलेमि ? एब्बं एदं अङ्गीकलावेदुं मए  
भण्णिदं (२२) ।

विटः । किं कुलेनोपदिष्टेन, शीलमेवात्र कारणम् ।

भवन्ति सुतरां स्त्रीताः सुक्षेत्रे कण्टकिद्रुमाः ॥ २९ ॥

(२२) भावी भट्टकं मारयति ।

सर्वकालं मया पुष्टी मांसेन च घृतेन च ।

अद्य कार्ये समुत्पन्ने जाती मे वैरिकः कथम् ? ॥

भवतु, लब्धी मया उपायः । दत्ता हृद्दग्गालिन शिरश्चालनसञ्ज्ञा, तदेतं पिष्टा  
वसन्तसेनां मारयिष्यामि एवं तावत् । भाव ! यत् त्वं मया भणितः, तत्कथमह-  
मेवं हृद्दत्तरैः गल्लकप्रमाणैः कुलेर्जातोऽकार्यं करोमि ? एवमेतद्ङ्गीकारयितुं  
मया भणितम् ।

(र) भट्टकं भट्टारकं प्रभुं मामिति शेषः ।

(ल) पेशिअ इति प्राकृतस्य पिष्टेति संस्कृतं बोद्धव्यम् ।

(व) गल्लकप्रमाणैः कुक्कुरसदृशैरित्यर्थः ।

(२९) किमिति । उपदिष्टेन कथितेन, शीलं स्वभावः शीलं स्वभावे सदृशं  
इति कौषः, सुतराम् अतिशयेनेत्यर्थः स्त्रीताः वर्द्धिता इत्यर्थः ।

शकारः । भावे ! एशा तव अगदी लज्जाअदि, ए मं  
अङ्गीकर्त्तेदि, ता गच्छ, यावलअ चेडे मए पिट्टिदे गदेवि  
एशे पलाइअ गच्छदि (३), ता तं गेल्लिअ आअच्छदु  
भावे (२३) ।

विटः । [स्वगतम् ।]

अस्सत्समच्चं हि वसन्तसेना

शौण्डीर्यभावान्न भजेत मूर्खम् ।

तस्मात्करोस्येष विविक्तमस्या

विविक्तविश्रम्भरसो हि कामः ॥ ३० ॥

[प्रकाशम् ।] एवं भवतु, गच्छामि ।

वसं । [पटान्ते गृहीत्वा ।] एं भणामि शरणागतम् (२४) ।

विटः । वसन्तसेने ! न भेतव्यं न भेतव्यम् । काणेली-  
मातः ! वसन्तसेना तव हस्ते न्यासः ।

शकारः । एब्बं मम हत्ये एशा एाशेण चिट्ठदु (२५) ।

विटः । सत्यम् ?

शकारः । शच्चं (२६) ।

(२३) एषा तवाग्रतो लज्जते, न सामङ्गीकरोति, तद्वच्च स्थावरकचेटी मया  
ताडिता गतोऽपि एष प्रपलाय्य गच्छति, तस्मात्तं गृहीत्वा आगच्छतु भावः ।

(२४) ननु ! भणामि शरणागतोऽस्मि ।

(२५) एवं मम हस्तं एषा न्यासेन तिष्ठतु । (२६) सत्यम् ।

(३) अपि एष प्रपलाय्य गच्छति, अपीति प्रशसूचकमव्ययमिति ज्ञेयम् ।

(३०) अस्मदिति । वसन्तसेना शौण्डीर्यभावात् उदारस्वभावात् अस्मत्  
समच्चं मम सन्निधी इत्यर्थः मूर्खं शकारमिति शेषः न भजेत, तस्मात् एषः अहम्  
अस्याः विविक्तं विजनेत्वं करोमि, हि यतः कामः विविक्ते विजने यः विश्रम्भः  
विश्वासपूर्वकरहस्यव्यापारः तस्मिन् रसः अनुरागः यस्य तादृशः विजनेषु एव  
कानः प्रसरतीति भावः ।

विटः । [किञ्चिद्भ्रत्वा ।] अथवा मयि गते नृशंसो हन्यादे-  
नाम्, तदपवारितशरीरः पश्यामि तावदस्य चिकीर्षितम् ।  
[इति एकान्ते स्थितः ।]

शकारः । भोदु, मालद्रशं । अथवा कावड़-कावड़िके  
एशे बम्हणे बुड्ढखोडे कदावि ओवालिदशलीले गदिअ,  
शिआले भविअ, हुलुभुलिं कलेदि, ता, एदश बच्चणाणिमित्तं  
एब्बं दाव कलद्रशं । [कुसुभावचयं कुर्वन्नात्मानं मण्डयति ।  
वाशू वाशू वशन्तशेणिए ! एहि (२७) ।

विटः । अये ! कामी संवत्तः, हन्त निर्वत्तोऽस्मि ।  
गच्छामि । [इति निष्क्रान्तः ।]

शकारः । शुवसंअं देमि, पिअं वदेमि,  
पडेमि शीशेण श्वेदणेण ।  
तथा वि मं शेच्छसि, शुद्धदन्ति !  
किं शेवअं कष्टमया मणुष्या (२८) ॥३१॥

वसं । को एत्थ सन्देहो (२९) । [अवनतमुखी, खलचरित-  
मित्यादि श्लोकद्वयं पठति ।]

खल चरित निल्लष्ट ! जातदोषः  
कथमिह मां परिलोभसे धनेन ।

(२७) भवतु मारयिष्यामि । अथवा कपटकापटिका एष ब्राह्मणी वृद्धशृगालः,  
कदापि अपवारितशरीरी गत्वा शृगालो भूत्वा कपटं करोति, तदेतस्य वञ्चना-  
निमित्तमेवं तावत् कारिष्यामि । वाले वाले ! वसन्तसेने ! एहि ।

(२८) सुवर्णकं ददामि, प्रियं वदामि, पतामि शीर्षेण सवेष्टनेन ।

तथापि मां नेच्छसि शुद्धदन्ति ! किं सेवकं कष्टमया मनुष्याः ॥

(२९) कोऽत्र सन्देहः ।

(३१) सुवर्णकमिति । सवेष्टनेन सीष्णीषेण किरीटभूषितेनेत्यर्थः । तथाहि  
मनुष्याः कष्टमयाः क्लेशबहुलाः क्लेशसहा इत्यर्थः । अन्यत् सुगमम् ।



सुचरित-चरितं विशुद्धदेहं

न हि कमलं मधुपाः परित्यजन्ति ॥ ३२ ॥

यत्नं न सेवितव्यः पुरुषः कुलशीलवान् दरिद्रोऽपि ।

शोभा हि पणस्त्रीणां सदृशजन-समाश्रयः कामः ॥ ३३ ॥

अविभ्र । सहकार-पादवं सेविभ्र पलाश-पादवं (ष)  
अङ्गीकरिस्सं ? (३०) ।

शकारः । दाशीए धीए ! दलिह चालुदत्ताके शहआलु-  
पादवे काडे, हग्गे उण पलाशे भण्णिदे, किंशुके वि ण काडे ।  
एव्वं तुमं मे गालिं देन्ती अज्जवि तं ज्जेव चालुदत्ताकं  
शुमलेशि (३१)

(३०) अपिच । सहकारपादपं सेविता न पलाशपादपमङ्गीकरिष्यामि ।

(३१) दास्याः पुत्रि ! दरिद्रचारुदत्तकः सहकारपादपः-कृतः, अहं पुनः

(३२) खलेति । हे खलचरित ! खलस्य दुर्जनस्य चरितमिव चरितं यस्य तादृश ! निहृष्ट ! नीच ! अथवा खल ! चरितेन पापकर्मणा निहृष्ट ! नीच ! ज्ञातदोषः समुत्पन्नपापः मज्जिघांसया इति भावः । त्वम् इह धनेन मां कथं परिलोभसे लोभयसि इत्यर्थः, धनेन मम लोभनं व्यर्थमित्याह सुचरितेति 'मधुपाः भमरा भमर्थः वा सुचरितचरितं सुचरितं सुष्ठु कृतं चरितं जनमनीहरणरूपं कार्यं येन तादृशं विशुद्धदेहं निर्मलशरीरम् अपार्पं वा कमलं चारुदत्तमिति ध्वनिः नहि नैव परित्यजन्ति । यथा भमराः कमलं विहाय कुसुमान्तरं न गच्छन्ति तथा अहं चारुदत्तं परित्यज्य नान्यमाश्रयामि इति भावः ।

(३३) यत्नेनेति । हि यतः पणस्त्रीणां वैश्यानां सदृशजने समाश्रयः सम्यक् आश्रयः येन तादृशः कामः शोभा, सदृशजनानुरक्ता एव वैश्याः शोभन्ति इत्यर्थः पूर्वाहं सुगमम् ।

(ष) सहकारपादपम् आम्रतरुम् आम्रः चूतो रसालोऽसौ सहकारोऽति सौरभ इत्यमरः । पलाशपादपं पलाशवृक्षं गन्धशून्यमिति भावः (दिखिते पलाशपुष्प अति-मनीहर, गन्धविने केवा तार करे समादर) इति भाषा भावेन अयगन्तव्या । अत्र अप्रस्तुताभ्यां सहकारपलाशाभ्यां प्रस्तुतयोश्चारुदत्तशकारयोर्विधनात् अप्रस्तुतयो-र्विधनात् अप्रस्तुतप्रशंसैयमलङ्कतिः ।

वसं । हिअअगदो ज्जेव किंत्ति न सुसरीअदि ? (३२) ।

शकारः । अज्ज वि दे हिअअगदं तुमं च शमं ज्जेव मोडंमि । ता दलिह शत्यबाहअ-मणुश क्कामुकिणि ! चिह्व चिह्व (३३) ।

वसं । भण भण पुणो वि भण सलाहणिआइ एदाइ अक्खराइ (३४) ।

शकारः । पलित्ताअदु दाशीए पुत्ते दलिह चालुदत्ताके तुमं (३५) ।

वसं । परित्ताअदि जदि मं पेक्खदि (३६) ।

शकारः । किं शे शक्के वालिपुत्ते महेन्द्रे

लभापुत्ते कालणेमी शुवन्धू ।

लुहे लाआ दीणपुत्ते जड़ाज

चाणक्के वा धुन्धुमाले तिशङ्कु ? (३७) ॥ ३४ ॥

पलाशी भणितः, किंशुकीऽपि न कृतः । एवं त्वं मद्यं गार्गी ददती अद्यापि तमेव चारुदत्तकं स्मरसि ?

(३२) हृदयगत एव किमिति न स्मर्यते ?

(३३) अद्यापि ते हृदयगतं त्वाच्च सममेव मीटयामि, तद्दरिद्रसार्धवाहक-मनुष्यकामुक्ति ! तिष्ठ तिष्ठ ।

(३४) भण भण पुनरपि भण आचनीयानि अक्खराणि ।

(३५) परित्रायतां दास्याः पुत्रश्चारुदत्तकस्त्वाम् ।

(३६) परित्रायते यदि मां प्रेक्षते ।

(३७) किं स शक्नो वालिपुत्री महेन्द्रो रम्भापुत्रः कालनेमिः सुवन्धुः ।

रुद्री राजा द्रीणपुत्री जटायुश्चाणक्यो वा धुन्धुमार स्त्रिशङ्कुः ? ॥

(३४) किमिति । स चारुदत्त इत्यर्थः वालिपुत्रः अङ्गदः अथवा वालीपुत्री यस्येति शक्यविशेषणम् । कालनेमिः राक्षसविशेषः दैत्यविशेषो वा यथा कालनेमिं दुरोधं रक्षः परमदुर्जयः । चतुरारस्यं चतुर्हस्तमष्टनेत्रं भयावहमिति रामायणं तथा आत्मानमिह सज्जातं जानन् प्राक् विष्णुना हतम् । महासुरं

अथवा । एदे वि दे ण लक्खन्ति ।

चाणक्केण जधा शीदा मालिदा भालदे जुए ।

एव्वं दे मोडइइशामि, जड़ाज विअ दोवदिं (३८) ॥३५॥

[इति ताड़यितुमुद्यतः ।]

वसं । हा अत्ते ! कहिं सि ? हा अज्जचारुदत्त ! एसो जणो असम्पुस-मणोरधो ज्जेव विवज्जदि, ता उद्धं (स) अकन्दइस्सं । अथवा, वसन्तसेणा उद्धे अकन्ददि त्ति लज्जणीअं क्खु एदं, एम अज्जचारुदत्तस्स (३९) ।

शकारः । अज्जवि गव्भदाशी तश्श ज्जेव पावस्स णामं गेह्हादि ? [इति कण्ठे पौडयन् ।] शुमल गव्भदाशि ! शुमल (४०) ।

वसं । एमो अज्जचारुदत्तस्स (४१) ।

(३८) अथवा एतेऽपि त्वां न रक्षन्ति ।

चाणक्येन यथा सीता मारिता भारते युगे ।

एवं त्वां मोटयिष्यामि जटायुरिव द्रौपदीम् ॥

(३९) हा मातः कुत्रासि ? हा आर्य्यं चारुदत्त ! एष जनीऽसम्पूर्णमनीरथ एव विपद्यते । तद्दृष्ट्वाक्रन्दयिष्यामि, अथवा, वसन्तसेना ऊर्ध्वमाक्रन्दतीति लज्जनीयं खलु एतत्, नम आर्य्यचारुदत्ताय ।

(४०) अद्यापि गव्भदासी तस्यैव पापस्य नाम गृह्णाति ? स्मर गव्भदासि । स्मर ।

(४१) नम आर्य्यं चारुदत्ताय ।

कालनेमिं यदुभिः स व्यरुध्यत इति श्रीमद्भागवतम् । सुबन्धुः राजविशेषः, द्रोणपुत्रः अश्वत्थामा, धुम्भारः राजविशेषः । शालिनी वृत्तम् । “मात्ता गौ चेच्छालिनी वेदलीकैः” इति लक्षणात् ।

(२५) चाणक्येनेति । मोटयिष्यामि चूर्णयिष्यामि अन्यत् सर्वं शकारवाक्यात् प्लव्यम् ।

(स) ऊर्ध्वम् उच्चैरित्यर्थः ।

शकारः । मल गव्भदाशि ! मल (४२) । [नाक्येन कण्ठे, निपीडयन् मारयति । वसन्तसेना मूर्च्छिता निश्चेष्टा पतति ।]

[शकारः । सहर्षम् ।]

एदं दोषकरण्डिअं अविणअशशावासभूदं खलं  
लत्तं तशश किलागदशश लमणे कालागदं आअदम् ।  
किं एशे समुदाहलामि णिअअं बाह्ण शूलत्तणं  
णीशाशे वि मलेइ अस्व शुमला शीदा जधा भालदे (४३) ॥३६॥  
इच्छन्तं मम ऐच्छति त्ति गणिआ पाशेण मे मालिदा,  
शुस्से पुप्फकरण्डके त्ति शहशा पाशेण उताशिदा ।

(४२) म्रियतां गव्भदासि ! म्रियताम् ।

(४३) एतां दीपकरण्डिकाभविनयस्यावासभूतां खलां

रक्तां तस्य किलागतस्य रमणे कालागतामागताम् ।

किमेव समुदाहरामि निजकं बाह्वीः शरत्वं,

निश्चासेऽपि म्रियते अन्वा सुसृता, सीता यथा भारते ॥

(४४) इच्छन्तं मां नेच्छतीति गणिका पाशेन मे मारिता,

शुस्से पुष्पकरण्डके इति सहसा पाशेन उत्रासिता ।

(३६) एतामिति । करण्डिका पात्रभेदः दीपाणां करण्डिका तां दीपाकरामित्यर्थः, अविनयस्य दुर्नीतेः आवासभूतां वासभूमिम् अविनयवहुलामित्यर्थः खलां क्रूराम् आगतस्य पूर्वमुद्यानमुपस्थितस्य तस्य चारुदत्तस्य रमणे आगतां रक्तां तवानुरागिणीं कालागतां कालप्राप्ताम्, एतां वसन्तसेनां ह्वेति शेषः एषः अहं निजकं स्वकीयं बाह्वीः शरत्वं वीर्यं किं समुदाहरामि प्रकटयामि बाहुवीर्यस्य अनावश्यकत्वादिति भावः यतः अन्वा माता वसन्तसेना इति भावः यथा भारते महाभारते सीता सुसृता सुहृत् सृता तथा निश्चासेऽपि मम निश्चासपातेऽपि म्रियते मम बाहुवीर्यं दूरे तिष्ठतु, वसन्तसेना मदीयनिश्चासपातमपि न सहते अतिसौकुमार्यादिति भावः ।

श वा वञ्चिद-भादुके मम पिदा मादेव शा दौपदी  
 जेशे पेक्खदि ऐदिशं बवशिदं पुत्ताह शूलत्तणं (४४) ॥३७॥  
 भोदु, सम्पदं बुद्धखोडे आगमिष्शदित्ति, ता ओशलिअ  
 चिह्णामि । (४५) । [तथा करोति ।]

[ प्रविश्य चेटेन सह विटः । ]

विटः । अनुनीतो मया स्थावरकञ्चेटः । तद्यावत् काणेलीमा-  
 तरं पश्यामि । [परिक्रम्यावलोक्य च ।] अये ! मार्ग एव पाद-  
 योर्निपतितः । अनेन च पतता स्त्री व्यापादिता । भोः पाप !  
 किमिदमकार्यमनुष्ठितं त्वया ? तवापि पापिनः पतनात्  
 स्त्रीबधदर्शनेनातीव पातिता वयम् । अनिमित्तमेतत् यत्सत्यं  
 वसन्तसेनां प्रति शङ्कितं मे मनः सर्वथा देवताः स्वस्ति  
 करिष्यन्ति । [शकारमुपसृत्य ।] काणेलीमातः ! एवं मया  
 अनुनीतः स्थावरकः चेटः ।

शकारः । भावे ! आअदं दे ? पुत्तका थावलकां चेडा !  
 तवावि शाअदं ? (४६) ।

चेटः । अधदं (४७) ।

विटः । मदीयं न्यासमुपनय ।

शकारः । कीदिशं ? (४८) ।

विटः । वसन्तसेना ।

स वा वञ्चितो भाता मम पिता मातेव सा द्रौपदी,  
 योऽसौ पश्यति नेदृशं व्यवसितं पुत्रस्य शूरत्वम् ॥

(४५) भवतु, साम्प्रतं ब्रह्मशृगाल आगमिष्यतीति, ततोऽपसृत्य तिष्ठामि ।

(४६) भाव ! स्वागतं ते ? चेट पुत्रक स्थावरक ! तवापि स्वागतम् ?

(४७) अयं किम् । (४८) कीदृशी न्यासः ?

(३७) इच्छन्त्विति । यः मम भाता पिता तथा द्रौपदीसदृशी माता मम  
 द्रैदृशं शूरत्वं न पश्यति अतस्ते वञ्चिता इति भावार्थः ।

शकारः । गदा (४६) ।

विटः । क ? ।

शकारः । भावश्च ज्जेव पिट्टदी (५०) ।

विटः । [सवितर्कम् ।] न गता खलु सा तथा दिशा ।

शकारः । तुमं कदमाए दिशाए गडे ? (५१) ।

विटः । पूर्वया दिशा ।

शकारः । शा वि दक्खिणाए गडा ( ५२ ) ।

विटः । अहं दक्षिणया ।

शकारः । शा वि उत्तलाए (५३) ।

विटः । अत्याकुलं कथयसि, न शुद्धयति मे अन्तरात्मा,  
तत्कथय सत्यम् ।

शकारः । शवामि भावश्च शीशं अत्तणकेलकेहिं पादेहिं,  
ता शण्ठावेहि हिअअं, एशा मए मालिदा (५४) ।

विटः । [सविषादम् ।] सत्यं त्वया व्यापादिता ? ।

शकारः । जइ मम वअणे ण पत्तिआअशि, ता पेक्ख  
पठमं लद्धिअ शालसण्ठाणाह शूलत्तणं (५५) । [इति दर्शयति।]

विटः । हा ! हतोऽस्मि मन्दभाग्यः । [इति मूर्च्छितः  
पतति । ]

(४६) गता । (५०) भावस्यैव पृष्ठतः ।

(५१) त्वं कतमया दिशा गतः ।

(५२) सापि दक्षिणया गता । (५३) सापि उत्तरया ।

(५४) शपे भावस्य शीर्षमात्मीयाभ्यां, पादाभ्यां ततः संस्थापय हृदयम्, एषा  
मया मारिताः ।

(५५) यदि मम वचने न प्रत्ययसे, तत्पश्य प्रथमं, राष्ट्रियशालसंस्थानस्य  
शूरत्वम् ।

शकारः । ही ही, उवलदे भावे (५६) ।

चेटः । शमश्शशदु शमश्शशदु भावे । अविचालिञ्चं पवह्णं  
आणन्तेण ज्जेव मए पठमं मालिदा (५७) ।

विटः । [समाश्वस्य सकरुणम् ।] हा वसन्तसेने !  
दाक्षिण्योदकवाहिनी विगलिता याता स्वदेशं रतिः  
हा हालङ्गतभूषणे ! सुवदने ! क्रीडारसोद्भासिनि ! ।  
हा सौजन्यनदि ! प्रहासपुलिने ! हा माट्टशासाश्वये ! ।  
हा हा ! नश्यति मन्मथस्य विपणिः सौभाग्यपण्याकारः ॥३८॥  
[सास्रम् ।] कष्टं भोः ! कष्टम् ।

किं नु नाम भवेत् कार्यमिदं येन त्वया कृतम् ।  
अपापा पापकल्पेन नगरञ्चीर्निपातिता ॥ ३९ ॥

(५६) ही ही, उपरतो भावः ।

(५७) समाश्वसितु, समाश्वसितु, भावः । अविचारितं प्रवहणमानयतैव मया  
प्रथमं मारिता ।

(३८) दाक्षिण्योदकेति । हा हेति समधिकखेदमूचनार्थमव्ययहयम् । अल-  
ङ्गतभूषणे ! अलङ्गतं भूषणं यया तत् समुद्धौ अलङ्कारालङ्कारस्वरूपे इत्यर्थः,  
सुवदने सुसुखि ! क्रीडायां यः रसः अनुरागः तस्य उद्भासिनि ! प्रकृतः सधुरः  
हासः एव पुलिनं सैतकं यस्यास्तादृशि सौजन्यनदि ! सुजनताप्रवाहवति !  
हा माट्टशां विटजनानाम् आश्वये ! दाक्षिण्यं सारख्यमेव उदकं तस्य वाहिनी  
नदीरूपा रतिः अनुरागः विगलिता आधारभूतायाः तव नाशात् त्वच्छरीरविच्युता  
सती स्वदेशं दक्षिणं देशं नदीनां दक्षिणदिग्वाहित्वं प्रसिद्धं बोध्यम् । याता  
गता विनष्टा इत्यर्थः । हा हा मन्मथस्य सौभाग्यान्वेव सौन्दर्याण्येव पण्यानि  
तेषाम् आकारः विपणिः पण्यवीथिका विपणिः पण्यवीथिका इत्यमरः । क्रयविक्रय-  
स्थानमित्यर्थः नश्यति । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ।

(३९) किमिति । अनेन वसन्तसेनावधेनेति अध्याहार्यं नु भोः किं कार्यं  
भवेत् सम्पद्येत ? न किमपीत्यर्थः, येन त्वया इदं स्त्रीवधरूपं कार्यं कृतं निष्फल-  
मिदं सौहननमित्यर्थः । अधिकान् पापकल्पेन पापपुरुषादीपदूनेन त्वया

[स्वगतम् ।] अये ! कदाचिदयं पाप इदमकार्यं मयि संक्रामयेत् । भवतु इतो गच्छामि । [इति परिक्रामति ।]

[शकार उपगम्य धारयति ।]

विटः । पाप ! मा मा स्यात्तौः (ह) अलं त्वया, गच्छामि अहम् ।

शकारः । अले ! वशन्तशेणित्रं शत्रं ज्जेव मालित्र मं दूशित्र कहिं पलात्रिशि ? शम्यदं ईदिशे हग्गे अणधे पाविदे (५८) ।

विटः । अपध्वस्तोऽसि ।

शकारः ।

अत्यं शदं देमि शुवसात्रं दे कहावणं देमि शबोडिअं दे । एशे दुशहाणं फलक्रमे मे सामान्यए भोदु मणुशशाणं (५९) ॥४०॥  
विटः । धिक् तव एवास्तु ।

(५८) अरे ! वसन्तसेनां स्वयमेव मारयित्वा मां दूषयित्वा कुत्र पलायसे ? साम्प्रतसौदृशोऽहमनाथः प्राप्तः ।

(५९) अर्थान् शतं ददामि सुवर्णकं ते कार्पापणं ददामि सपोषणं ते । एष दुःशब्दानां फलक्रमी मे सामान्यकी भवतु मनुष्यकाणाम् ॥

अपापा निर्दोषा नगरश्रीः नगरस्य श्रीः श्रीभा निपातिता विनाशिता, वसन्तसेनावधे केवलं स्त्रीवधपापं न अपितु नगरं श्रीभष्टं कृतमिति भावः । अनुष्टुप्-वृत्तम् ।

(ह) मा मां स्यात्तौः स्पृश ।

(४०) अर्थानिति । सपोषणं सभोजनं भोजनसहितं सुष्ठु भोजयित्वा कार्पापणं ददामीत्यर्थः । दुःशब्दानां दुर्वचनानां वसन्तसेनाया वधविषयकाणाम् इति भावः एषः फलक्रमः फलस्य दण्डरूपस्य क्रमः विधिः मनुष्यकाणाम् अन्येषाम् इत्यर्थः सामान्यः अल्पः भवतु वसन्तसेनावधाभियोगं मनोपरि अपातयित्वा सामान्येन अन्यान् प्रति पातय इति भावः ।



चेटः । शन्तं पावं (६०) ।

शकारः । [हसति ।]

विटः । अप्रीतिर्भवतु विमुच्यतां हि हासो,

धिक् प्रीतिं परिभवकारिकामनार्थ्याम् ।

मा भूच्च त्वयि मम सङ्गतं कदाचित्

आच्छिन्नं धनुरिव निर्गुणं त्वजामि ॥ ४१ ॥

शकारः । भावे ! प्रसीद प्रसीद, एहि, नलिणीए (क्ष)

पविशिञ्च कीलेम्ह (६१) ।

विटः । अपतितमपि तावत् सेवमानं भवन्तं

पतितमिव जनोऽयं मन्यते मामनार्थ्यम् ।

कथमहमनुयायां त्वां हतस्त्रीकमेनं

पुनरपि नगरस्त्री-शङ्कितार्द्धाच्छिट्टम् ॥ ४२ ॥

(६०) शान्तं पापम् ।

(६१) भाव ! प्रसीद, प्रसीद एहि, नलिन्यां प्रविश्य क्रीडावः ।

(४१) अप्रीतिरिति । अप्रीतिः अप्रणयः भवतु त्वया सहिति शेषः, हासः विमुच्यतां परिभवकारिकां निन्दाजननीम् अनार्थ्याम् असाध्वीं प्रीतिं दुर्जनेन सहिति शेषः धिक् । त्वयि मम सङ्गतं मिलनं कदाचित् अप्रीति शेषः मा भूच्च न भवतु इत्यर्थः निर्गुणं गुणा दयादाच्छिष्यादयः तद्रहितं मौर्वीविहीनं वा त्वाम् आच्छिन्नं शत्रुणा निकृष्टं धनुरिव त्वजामि । प्रहर्षिणीवृत्तम् ।

(क्ष) नलिन्यां नलिनानि पद्मानि सन्त्यस्यामिति नलिनी पद्मसरः तस्याम् ।

(४२) अपतितमिति । अयं जनः साधारणमानव इत्यर्थः अपतितमपि अपापकारिणमपि मां भवन्तं सेवमानम् अतएव पतितमिव अनार्थ्यम् असाधुं मन्यते सम्भावयति, अतः अहं हतस्त्रीकं विनाशितवसन्तसेनम्, अतएव नगरस्त्रीभिः पुरकामिनीभिः शङ्कितम् अस्मानपि अयं कदाचिदेवं घातयिष्यतीति सन्दिग्धं यथा तथा अर्द्धाक्षिभिः सङ्कुचितनेत्रैः दृष्टः तम् एनं त्वां पुनरपि कथम् अनुयायाम् अनुगच्छेयं न कदाप्यनुगच्छेयम् इत्यर्थः । अत्र मालिनीवृत्तम् ।

[सकरुणम् ।] वसन्तसेने !

अन्यस्यामपि जाती मा वेश्याभूस्त्वं हि सुन्दरि ! ।

चारित्र्यगुणसम्पन्ने ! जायेथा विमले कुले ॥ ४३ ॥

शकारः । मम केलके पुष्पकलण्डक-जिखुज्जाणे वसन्त-  
शेण्णित्रं मालित्रं क्वहिं पलात्रशि ? एहि, मम आवुत्तशश  
अग्गदो ववहलं (क) देहि (६२) । [इति धारयति ।]

विटः । आः ! तिष्ठ जाल्ल ! [इति खड्गमाकर्षति ।]

शकारः । [सभयमपसृत्य ।] किं ले ! भीदेशि ? ता  
गच्छ (६३) ।

विटः । [स्वगतम् ।] न युक्तमवस्थातुम्, भवतु, यत्र आर्य-  
शर्बिलकचन्दनकाप्रभृतयः सन्ति तत्र गच्छामि । [इति निष्-  
क्रान्तः ।]

शकारः । निधनं गच्छ । अले थावलका पुत्तका ! कीलिशे  
मए किदे ? (६४) ।

चेटः । भट्टके ! महन्ते अकज्जे किदे (६५) ।

(६२) मदीय पुष्पकरण्डक-जीर्णोद्याने वसन्तसेनां मारयित्वा कुत्र पलायसे ?  
एहि मम आवुत्तस्यागतो व्यवहारं देहि ।

(६३) किं रे ! भीतोऽसि ? तद्गच्छ ।

(६४) निधनं गच्छ । अरे स्यावरक पुत्रक ! कीदृशं मया हतम् ?

(६५) भट्टक ! महदकार्यं कृतम् ।

(४४) अन्यस्यामिति । हि सुन्दरि ! त्वम् अन्यस्यामपि जाती जन्मानि  
जन्मान्तरे इत्यर्थः । वेश्या मा भूः, हि चारित्र्यगुणसम्पन्ने ! सुचरित्रे ! गुणशालिनि !  
च विमले विशुद्धे कुले जायेथा उत्पद्यस्व । अनुद्युपहृतम् ।

(क) आवुत्तस्य भगिनीपतेः राज्ञ इति यावत् भगिनीपतिरावुत्त इत्यमरः ।  
व्यवहारं वधाभियोगे उत्तरमित्यर्थः ।

शकारः । अले चेडं ! किं भणसि अकज्जे किदेत्ति ? भोदु एव्वं दाव । [नानाभरणानि अवतार्थं ।] गेह्ण एदं अलङ्कारं, मए ताव दिसे, जेत्तिके वेले अलङ्कलेमि तेत्तिकं वेलं मम असं तव (ख) (६६) ।

चेटः । भट्टके ज्जेव एदे शोहन्ति, किं मम एदेहिं (६७) ।

शकारः । ता गच्छ एदाइं गोणाइं गेह्णिअ मम केलकाए पाशाद-बालग-पदोलिकाए (ग) चिट्ठ, जाव हग्गे आअच्छामि (६८) ।

चेटः । जं भट्टके आणवेदि (६९) । [इति निष्क्रान्तः ।]

शकारः । अत्तपलित्ताणे भावे गदे अदंशणं, चेडं वि पाशाद-बालग-पदोलिकाए णिगलपूलिदं कदुअ थावइशं । एव्वं मन्ते लक्खिदे भोदि, ता गच्छामि, अधवा, पेक्खामि दाव एदं, किं एशा मिदा, अधवा पुणो वि मालइशं ? । [अवलोक्य ।] कधं शुमिदा । भोदु, एदिणा पाबालएण पच्छा-

(६६) अरे चेट ! किं भणसि अकार्यं कृतमिति ? भवतु, एवं तावत् । गृह्याणममलङ्कारं, मया तावद्धतं यावत्यां वेलायाम् अलङ्करोमि वेलां तावतीं मम आज्ञा तव ।

(६७) भट्टके एव एते शोभन्ते, किं मम एतैः ।

(६८) तद्गच्छ, एतौ वपभौ गृहीत्वा मदीयायां प्रासादवालायप्रतोलिकायां तिष्ठ यावदहमागच्छामि ।

(६९) यद्गृह्यक आज्ञापयति ।

(ख) मया तावद्धतम् इमम् अलङ्कारं गृह्याण, यावत्यां वेलायां यदा इत्यर्थः अहम् अलङ्करोमि गात्रं भूषयामि, तावतीं वेलां प्राप्येति शेषः तदैवेत्यर्थः मम तव आज्ञा, त्वामादिशामि अलङ्करं परिधातुमित्यर्थः ।

(ग) प्रासादवालायप्रतोलिकायां प्रासादस्य वृहदशालिकायां कालायाम् अभि-  
नयनिर्मितायाम् अयप्रतोलिकायां प्रधानरथ्यायाम् ।

देमि णं । अधवा, णामङ्घ्रिदे एणे, ता के वि अज्जपुलिसे  
पच्चहिजाणेदि । भोदु, एदिणा वादालीपुञ्जिदेण (घ) शुक्ल-  
पस्सपुडेण पच्छादेमि । [तथा कृत्वा विचिन्त्य ।] भोदु, एब्बं  
दाव, सम्पदं अधिअलणं गच्छिअ बवहालं लिहावेमि । जहा  
अत्यश्श कालणादो शत्यवाहचालुदत्ताकेण मम केलकं पुप्फ-  
कलण्डकं जिम्भुज्जाणं पवेशिअ वशन्तशेणिआ वावादिदे त्ति ।  
चालुदत्तविणाशाअ कलेमि कबडं णवं ।

एअलीए विशुद्धाए पशुघादं व्व दालुणं (७०) ॥४'४॥

भोदु, गच्छामि । [इति निष्क्राम्य दृष्ट्वा सभयम् ।] अविद-  
मादिके ! (ङ) जेण जेण गच्छामि मग्गेण, तेण ज्जेव एणे

(७०) आत्मपरित्राणे भावो गतोऽदर्शनम्, चेटमपि प्रासाद-वालाय-प्रती-  
लिकायां निगडपूरितं कृत्वा स्थापयिष्यामि । एवं मन्त्री रक्षितो भवति । तद्ग-  
च्छामि, अथवा, पश्यामि तावदेनाम्, किमेपा मृता ? अथवा पुनरपि मार-  
यिष्यामि ? कथं सुमृता । भवतु, एतेन प्रावारकेण प्रच्छादयामि एनाम्, अथवा  
नामाङ्कित एषः, तत्कीऽपि आर्य्यपुरुषः प्रत्यभिज्ञास्यति । भवतु, एतेन वाताली-  
पुञ्जितेन शुक्लपर्णपुटेन प्रच्छादयामि । भवतु, एवं तावत् साम्प्रतमधिकरणं गत्वा  
व्यवहारं लेखयामि, यथा अर्थस्य कारणात् सार्य्यवाहकचारुदत्तकेन मदीयं पुष्प-  
करण्डकं जीर्णोद्यानं प्रवेश्य वसन्तसेना व्यापादितेति ।

चारुदत्तविनाशाय करोमि कपटं नवम् ।

नगर्यां विशुद्धायां पशुघातमिव दारुणम् ॥

(घ) आत्मपरित्राणे आत्मनः परित्राणार्थमित्यर्थः, निगडपूरितं पाशवज्जम्  
इत्यर्थः, नामाङ्कितः मम नामचिह्नित इत्यर्थः । वातालीपुञ्जितेन वायुसमूह-  
सञ्चितेन ।

(४४) चारुदत्तेति । कपटं कूटप्रयोगं, पशुघातमिव पशोः घातः तत् पशु-  
घातमिति क्रियाविशेषणम् । अन्यत् सुगमम् ।

(ङ) अविदमादिके इति अव्ययं खेदविषयभयद्योतकम् । वाहितः  
ताडितः ।

दुष्टशमणके गहिद-कशाओदकं चीवलं गेह्निअ आअच्छदि,  
एणे सए णणिं च्छिदिअ वाहिदे किदवेले कदावि मं पेक्खिअ,  
एदेण सालिदे त्ति पआशइश्शदि, ता कधं गच्छामि । [अव-  
लोक्य ।] भोदु, एदं अइपडिदं पाकालखण्डं उल्लङ्घिअ  
गच्छामि ।

एणे ण्हि तुलिद तुलिदे लङ्गा-णअलीए गअणे गच्छन्ते ।

भूमिए पाआले हणूमशिहले विअ महेन्दे (७१) ॥४५॥

[ इति निष्क्रान्तः । ]

[प्रविश्य अपटीक्षेपेण संवाहको भिक्षुः ।] पक्खालिदे एणे  
मए चीवलखण्डे, किं णु क्खु शाहाए शुक्खावइश्शं ? इध  
वाणला विलुप्पन्ति । किं णु क्खु भूमिए ? धूलीदोशे होदि,  
ता कहिं पशालिअ शुक्खावइश्शं ? [दृष्ट्वा ।] भोदु, इध  
वादालीपुञ्जिदे शुक्खवत्तसञ्चए पशालइश्शं । [ तथा क्त्वा । ]  
णमो बुद्धश्श । [इति उपविशति ।] भोदु, धम्मक्खलाइं उदा-  
हलामि । पञ्चजण जेण मलिदा [इत्यादि पूर्वोक्तं पठति ।]  
अधवा, अलं मम एदेण शग्गं ण, (च) जाव ताए बुद्धीवाशिआए

(७१) भवतु, गच्छामि । अविदमादिके ! येन येन गच्छामि मार्गेण, तेनैव  
एष शमणको गृहीतकपायोदकं चीवरं गृहीत्वा आगच्छति, एष मया नासां  
च्छित्त्वा वाहितः कृतवैरः कदापि मां प्रेक्ष्य एतेन मारिता, इति प्रकाशयिष्यति,  
तत्कथं गच्छामि ? भवतु एतस्मै अर्द्धपतितं प्राकारखण्डमुल्लङ्घ्य गच्छामि ।

एपीऽहं त्वरित-त्वरितो लङ्गानगर्थ्यां गगने गच्छन् ।

भूम्यां पाताले हनूमच्छिखरे इव महेन्द्रः ॥

(४५) एष इति । हनुमानिव महेन्द्रशिखरे इति वक्तव्ये हनूमच्छिखरे  
इव महेन्द्र इति शकारोक्तिः ।

(च) एतेन स्वर्गेण स्वर्गगमनकामनया एतत् पाठेन इत्यर्थः ।

पञ्चव कालं ण कलेमि, जाए दशाणं शुवसकाणं किदे जूदि-  
कलेहिं णिकीदे, तदो पडुदि ताए कीदं विअ अत्ताणअं अअ-  
गच्छामि । [दृष्ट्वा ।] किं णु क्खु पसोदले शमुशशदि ? अधवा,

वादादवेण तत्ता, चीबल-तोएण तिम्मिदा पत्ता ।

एदे विथिसपत्ता मसो पत्ता विअ फुलन्ति (७२) ॥४६॥

[वसन्तसेना सज्जां लब्धा हस्तं दर्शयति ।]

भिन्नुः । हा हा ! शुद्धालङ्कालभूशिदे इत्थिआ हत्ये  
णिकमदि, कधं, दुदिए वि हत्ये ? [बहुविधं निर्वर्ण्य ।] पञ्च-  
भिजाणामि विअ एदं हत्यं । अधवा, किं विचालेण ? शच्चं  
शे ज्जेव हत्ये जेण मे अमअं दिणं । भोदु, पेक्खिअं । [नाट्ये-  
नोद्वाच्य दृष्ट्वा प्रत्यभिज्ञाय च ।] शा ज्जेव बुद्धीवाशिआ (७३) ।

(७२) प्रचालितमेतन्मया चीवरखण्डम्, किं नु खलु शाखायां शुक्लं करि-  
ष्यामि ? इह वानरा विलुम्पन्ति । किं नु खलु भूम्याम् ? धूलीदीपी भवति,  
तत् कुत्र प्रसार्यं शुक्लं करिष्यामि ? भवतु, इह वातालीपुञ्जिते शुक्लपत्रसञ्चये  
प्रसारयिष्यामि । नमी बुद्धाय । भवतु, धर्माचराणि उदाहरामि । अधवा  
अलं समैतेन स्वर्गेण, यावत्तस्या वसन्तसेनाया बुद्धीपासिकायाः प्रत्युपकारं न  
करोमि, यथा दशानां सुवर्णकानां कृते द्यूतकराभ्यां निष्क्रीतः ततः प्रभृति  
तथा क्रीतमिवात्मानमवगच्छामि किं नु खलु पर्णादरे समुच्छसिति ? अधवा,

वातातपेन तप्तानि चीवरतीयेन स्तिमितानि पत्राणि ।

एतानि विसीर्णपत्राणि मन्ये पत्राणीव स्फुरन्ति ॥

(७३) हा हा ! शुद्धालङ्कारभूषितः स्त्रीहस्तो निष्क्रामति । कथं द्वितीयो-  
ऽपि हस्तः, प्रत्यभिजानामीव एतं हस्तम् । अधवा, सत्यं स एव हस्तो येन  
मे अमयं दत्तम् । भवतु, पश्यामि । सैव बुद्धीपासिका ।

(४६) वातातपेनेति । वातातपेन वातेन आतपेन च तप्तानि शीघ्रं गतानि  
एतानि पत्राणि चीवरतीयेन चीवरं यतीनां वस्त्रखण्डं तस्य तीयेन तद्गलित-  
जलेन स्तिमितानि सिक्तानि सन्ति विसीर्णपत्राणि प्रसारितपत्राणि पत्राणीव

[वसन्तसेना पानीयमाकाङ्क्षति ।]

भिक्षुः । कथं ! उद्वृत्तं मग्नेदि ? दूले च दिग्घिआ, किं दाणिं एत्य कलइश्रं ! । भोदु, एदं चीवलं शे उवलि गाल-इश्रं (७४) (छ) [तथा करोति ।]

वसन्तसेना । [सञ्ज्ञां लब्ध्वा उत्तिष्ठति ।] [भिक्षुः पटान्तेन वीजयति ।]

वसं । अज्ज ! को तुमं ? (७५) ।

भिक्षुः । किं मं ण शुमलेदि बुद्धोवाशिआ दशशुवसणि-क्खीदं ? (७६) ।

वसं । सुमरामि, ण उण जधा अज्जो भणादि, (ज) वरं अहं उवरदा ज्जिव (७७) ।

भिक्षुः । बुद्धोवाशिण ! किं खेदं ? (७८) ।

वसं । [सनिर्वेदम् ।] जं सरिसं वेसभावस्स (७९) ।

भिक्षुः । उट्ठेउ उट्ठेउ बुद्धोवाशिआ । एदं पादव-समी-

(७४) कथमुदकं याचते ! दूरे च दौर्घिका । किमिदानीमत्र करिष्यामि ? भवतु, एतच्चीवरम् अस्या उपरि गालयिष्यामि ।

(७५) आर्य्य ! कस्त्वम् ?

(७६) किं मां न धरति बुद्धोपासिका दशसुवर्णनिष्क्रीतम् ?

(७७) स्मरामि, न पुनर्यथा आर्य्यो भणति, वरमहमुपरतैव ।

(७८) बुद्धोपासिके ! किं तु इदम् ? (७९) यत्सदृशं वेसभावस्स ।

पवित्र इव पत्रं तु वाहने पश्ये स्यात् पचे शरपक्षिणीः इति मेदिनी । स्फुरन्ति सन्दन्ते इति मन्ये सम्भावयामीत्यर्थः । आर्य्याह्वतम्, उपमावद्धारथ ।

(छ) गालयिष्यामि निष्पीड्य जलं दास्यामीत्यर्थः ।

(ज) न पुनरार्य्यो यथा भणति दशसुवर्णनिष्क्रीतमिति यत् कथयति तत् न स्मरामि इत्यनेन वसन्तसेनाया महदौदार्यं सूचितम् ।

वजादं लदं ओलखिअ (८०) । [इति लतां नामयति ।]  
[वसन्तसेना गृहीत्वा उत्तिष्ठति ।]

भिन्नुः । एदश्शं विहाले मम धम्मवहिणिआ चिद्धदि,  
तहिं शमश्शदिदमणा भविअ उवाशिआ गेहं गमिश्शदि,  
ता शेणं शेणं गच्छदु बुद्धोवाशिआ । [इति परिक्रामति ।  
दृष्ट्वा ।] ओशलध अज्जा ! ओशलध, एशा तलुणी इत्थिआ,  
एशो भिक्खु त्ति शुद्धे मम एशे धम्मे ।

हत्थशज्जदो सुहशज्जदो इन्द्रियशज्जदो, शे क्खु माणुशे ।  
किं कलेदि लाअउले ? तश्श पललोओ हत्थे णिच्चले(८१)(भ) ॥

[इति निष्क्रान्ताः ।]

इति सृच्छकाटिकायां वसन्तसेनामोटनो

नाम अष्टमोऽङ्कः ।

(८०) उत्तिष्ठतु उत्तिष्ठतु बुद्धीपासिका एतां पादपसमीपजातां लतामव-  
लम्ब्य ।

(८१) एतस्मिन् विहारे मम धर्मभगिनी तिष्ठति, तत्र समाश्रयमाना भूत्वा  
उपासिकां गेहं गमिष्यति, एतत् शनैः शनैर्गच्छतु बुद्धीपासिका । अपसरत  
आर्या ! अपसरत, एषा तरुणी स्त्री, एष भिच्चुरिति शुद्धी मम एष धर्मः ।

हस्तसंयतः सुखसंयतः इन्द्रियसंयतः स खलु मनुष्यः ।

किं करोति राजकुलं तस्य परलोकी हस्ते निश्चलः ॥ इति ।

(भ) विहारे आश्रमे, बुद्धीपासनास्थाने इत्यर्थः विहारो भ्रमणे स्वर्गं लीलायां  
सुगतालये इति मेदिनी ।

हस्तसंयतः हस्तेन संयतः नियमितः संयतहस्तः यः खलु हस्ताभ्यां किमपि  
अकार्यं न करोतीत्यर्थः, सुखसंयतः सुखेन संयतः संयतसुखः यो हि सुखेन  
कमपि कटुवाक्यं न कथयतीत्यर्थः, तथा इन्द्रियसंयतः संयतेन्द्रियः यश्च इन्द्रि-  
याणि चक्षुरादीनि विषयेभ्यः निगृह्णातीत्यर्थः, स खलु एव मनुष्यः मनुष्यत्वेन गण्य  
इत्यर्थः, तस्य हस्ते परलोकः स्वर्गः निश्चलः कदाचिदपि स सर्गात् न भ्रंशतीत्यर्थः ।



# नवमोऽङ्कः ।

—०—

[ततः प्रविशति शोधनकः ।]

शोधनकः । आणत्तन्हि अधिअरणभोइएहिं, अरे सोह-  
णआ ! व्यवहारमण्डवं गदुअ आसणाइं सज्जीकरेहि त्ति ।  
ता जाव अधिअरणमण्डवं सज्जिदुं गच्छामि । [परिक्रम्याव-  
लोक्य च ।] एदं अधिअरणमण्डवं, एस पविसामि । [प्रविश्य  
सम्माज्यासनमाधाय ।] विवित्तं (क) कारिदं मए अधिअरण-  
मण्डवं, विरइदा मए आसणा, ता जाव अधिअरणआणं  
उण णिवेदेमि । [परिक्रम्यावलोक्य च ।] कधं, एसो रट्टिअ-  
स्सालो दुट्ट दुज्जण-मणुस्सो इदो एव्व आअच्छदि ता दिट्ठि-  
पधं परिहरिअ गमिस्सं (१) । [इति एकान्ते स्थितः ।]

---

(१) आणत्तोऽस्मि अधिकरणभोजकैः, अरे शोधनक ! व्यवहारमण्डपं गत्वा  
आसनानि सज्जीकुरु इति, तत् यावदधिकरण-मण्डपं सज्जितुं गच्छामि । इद-  
मधिकरणमण्डपम्, एष प्रविशामि । विवित्तं कारितं मयाधिकरणमण्डपम्,  
विरचितानि च मयासनानि, तत् यावदधिकरणिकानां निवेदयामि । कथमेष  
राष्ट्रियश्याली दुष्ट-दुर्जन-मनुष्य इत एव आगच्छति, तत् दृष्टिपथं परिहृत्य गमि-  
ष्यामि ।

---

(क) अधिकरणभोजकैः अधिक्रियते विचार्यते अस्मिन्निति अधिकरणं विचा-  
राक्षयः तस्य भोजकाः भोगकारिणः विचारका इत्यर्थः तैः । व्यवहारमण्डपं-  
व्यवहारः विवादः विवादी व्यवहारः स्यात् इत्यमरः । विचारी वा तदुक्तं मिता-  
चारायां विनाशार्थेऽवसन्देहे हरणं हार उच्यते । नानासन्देहहरणाद्यवहार  
इति स्मृत इति परस्परं मनुष्याणां स्वारथविप्रतिपत्तिषु । वाक्यात् न्यायात् व्यव-  
स्थानं व्यवहार उदाहृत इति च । तस्य मण्डपं गृहं विचारालय इत्यर्थः तत् ।  
विवित्तं विशोधितं सम्यक् भाजितमित्यर्थः विवित्तौ पूतविजनौ इत्यमरः ।

[ततः प्रविशति उज्ज्वलवेशधारी शकारः ।]

शकारः । ह्लादेऽहं शलिलजलेहि पाणिएहिं,

उज्जाणे उववण काणणे णिशस्ये ।

णालीहिं सह जुवदीहिं इत्थिआहिं,

गन्धब्बे विअ शुहिदेहिं अङ्गकेहिं ॥ १ ॥

खणेण गण्ठी, खण जुलके मे, खणेण मे चञ्चलकुन्तले वा ।

खणेण मुक्के, खण उड्ढचूड, चित्तेविचित्ते हगे लाअशाले ॥२॥

अविअ । विशगण्ठि-गव्भ-पविट्टेण विअ कीडएण अन्तलं मग्गमाणेण (ख) पाविदं मए महदन्तलं ता क्ख एदं किविण-चेट्ठिअं पाडइशं ? [स्मृत्वा ।] शुसलिदं मए, दलिह-चालुदत्तशं एदं किविण-चेट्ठिअं पाडइशं । असं च

(२) स्नातोऽहं शलिलजलैः पानीयैः, उद्याने उपवन-कानने निपद्यः ।

नारीभिः सह युवतीभिः स्त्रीभिर्गन्धर्व इव सुहितैरङ्गकैः ॥

चणेन ग्रन्थिः, चणजूटको मे, चणेन मे चञ्चलकुन्तला वा ।

चणेन सुक्ताः चणमूडचूडा, चित्तो विचिन्तोऽहं राजश्यालः ॥

अपिच । विषयन्यिगवर्भप्रविष्टेनेव कीटकेनान्तरं मार्गमाणेन प्राप्तं भया महदन्तरम्, तत्कस्येदं कृपणचेष्टितं पातयिष्यामि ? आं, स्मृतम्, दरिद्रचारु-दत्तस्य इदं कृपणचेष्टितं पातयिष्यामि । अन्यच्च दरिद्रः खलु सः, तस्य सर्वं

(१) स्नात इति । सुहितैः सुभूषितैरित्यर्थः अङ्गकैरिति विशेषणे तृतीया; अन्यत् सुगमं शकारवाक्यात् दोषश्च पुनरुक्तत्वादिर्माजनीयः । प्रहृषिणीवत्तम् ।

(२) चणेति । ग्रन्थिः केशवन्धः, चणजूटकः चणेन जूटकः जटा, चञ्चल-कुण्डलाः चञ्चलाः केशपाशाः चणेन सुक्ता, बन्धनात् भंशिता, ऊडचूडा उपरि-स्थिता शिखा पूर्ववत् शकारवाक्यमिदम् । उपजातिवत्तम् ।

(ख) विषयन्यिगवर्भप्रविष्टेन विषयस्य नृणालस्य ग्रन्थिः विषयग्रन्थिः तस्य गर्भः अभ्यन्तरं तत्र प्रविष्टः तेन, अन्तरम् अवकाशं वैरनिर्व्यातिनावसरं मार्गमाणेन अन्विषयता इत्यर्थः ।

दलिहो क्लु शो, तश्श शब्बं शम्भावीअदि । भोदु, अधिअलण-  
मण्डवं गदुअ अगदी ववहालं लिहावइशुं, जधा चालु-  
दत्ताकेण वशन्तशेणिआ मोडिअ सालिदा, ता जाव अधि-  
अलणमण्डवं ज्जेव्व गच्छामि । [परिक्रम्यावलीक्य च ।] एदं  
तं अधिअलणमण्डवं, एत्य पविशामि । [प्रविश्यावलीक्य च ।]  
कधं, आशणाइं दिसाइं चिट्ठन्ति, जाव आअच्छन्ति अधि-  
अलणभोइआ, दाव एदशुं दुब्बचत्तले सुहुत्तअं उवविशअ  
पडिवालइशुं (२) (ग) । [तथा स्थितः ।]

शोधनकः । [अन्यतः परिक्रम्य पुरो दृष्ट्वा ।] एदे अधि-  
अरणिआ आअच्छन्ति । ता जाव उवसप्पामि (३) । [इत्युप-  
सर्पति ।]

[ततः प्रविशति श्रेष्ठिकायस्थादि-परिवृतोऽधिकरणिकः (घ) ।]

अधि । भो भोः ! श्रेष्ठिकायस्थौ (ङ) ।

तौ । आणवेदु अज्जी (४) ।

सम्भाव्यते । भवतु, अधिकरणमण्डपं गत्वा अग्रतो व्यवहारं लेखयिष्यामि, यथा  
चामुदत्तेन वसन्तसेना मोटयित्वा मारिना, तत् यावदधिकरणमण्डपमेव ।  
गच्छामि । एतत्तधिकरणमण्डपम्, अत्र प्रविशामि । कथमासनानि दत्तानि  
तिष्ठन्ति, यावदागच्छन्ति अधिकरणभोजकाः, तावत् एतस्मिन् दूर्वांचत्तरे सुहृत्-  
सुपनिश प्रतिपालयिष्यामि ।

(३) एते अधिकरणिका आगच्छन्ति, तत् यावदुपसर्पामि ।

(४) आज्ञापयतु आर्यः ।

(ग) इदं वसन्तसेनावधरूपं रूपणचेष्टितं क्रूरव्यवहारं कस्य उपरीति शेषः ।  
दूर्वांचत्तरे दूर्वांपूर्णाङ्गनभूर्ना । प्रतिपालयिष्यामि प्रतीक्ष्ये ।

(घ) अधिकरणिकः विचारकर्त्ता । श्रेष्ठी वणिक् तस्य द्रव्यादिपरीचाधर्मधि-  
करणे नियोगमाह कात्यायनः यथा कुलशीलवयोवृत्तचित्तवद्भिरधिष्ठितमिति ।

(ङ) कायस्थः प्रसिद्धः तस्य लेखनादिकाद्यसम्पादनार्थं नियोगः कर्त्तव्यः ।

अधि । अहो ! व्यवहारपराधीनतया दुष्करं (च) खलु परिचित्तग्रहणसधिकरणैः ।

छन्नं कार्य्यसुपक्षिपन्ति पुरुषा न्यायेन दूरीकृतं,  
स्वान् दोषान् कथयन्ति नाधिकरणे रागाभिभूताः स्वयम् ।  
तैः पक्षापरपक्षवर्द्धितबलैर्दोषैर्नृपः सृश्यते,  
सङ्घे पादपवाद एव सुलभो द्रष्टुर्गुणो दूरतः ॥ ३ ॥

अपिच ।

छन्नं दोषमुदाहरन्ति कुपिता न्यायेन दूरीकृताः,  
स्वान् दोषान् कथयन्ति नाधिकरणे, सन्तोऽपि नष्टा ध्रुवम् ।  
ये पक्षापरपक्ष-दोषसहिताः पापानि सङ्कुर्वते,  
सङ्घे पादपवाद एव सुलभो द्रष्टुर्गुणो दूरतः ॥ ४ ॥

(च) व्यवहारपराधीनतया व्यवहारे विचारे वा पराधीनता परेषां साच्चि-  
क्षेप्यादीनाम् अधीनता तया परेषाम् अर्थिप्रत्यर्थिप्रभृतीनां चित्तग्रहणं मनोगत-  
भावबोधनमित्यर्थः ।

(३) छन्नमिति । पुरुषाः अभियोक्तप्रभृतयः कार्य्यं न्यायेन नीत्या युक्त्या वा  
दूरीकृतं निराकृतं नीतिरहितम् अयुक्तं वा इत्यर्थः तथा छन्नम् असत्यं सत्येन सत्य-  
मसत्येन वा आच्छादितं यथा तथा उपक्षिपन्ति कथयन्ति यतः ते स्वयं रागाभि-  
भूतः रागेण अनुरागेण प्रणयेन क्रोधेन वा अभिभूताः तदधीना इत्यर्थः अधि-  
करणे स्वान् निजान् दोषान् न कथयन्ति पक्षापरपक्षवर्द्धितबलैः पक्षः वादि-  
पक्षीयजनः, अपरपक्षः प्रतिवादिपक्षीयजनः ताभ्यां वर्द्धितं प्रोषितं बलं येषां  
तादृशैः तैः दोषैः नृपः सृश्यते उभयपक्षीयवाग्जालैराच्छन्नमतितया किं कर्त्तव्य-  
ताज्ञानविरहेण कदाचित् असत्यस्य सत्यवन्निर्णयात् कदाचिच्च सत्यस्य असत्य-  
वन्निर्णयाच्चेति भावः । व्यवहारस्य अयथादर्शने अदर्शने च दोषमाह मनुः यथा  
“अदण्डान् दण्डयन् राजा दण्डांश्चैवाप्यदण्डयन् । अयशी महदाप्नोति  
नरकश्चैव गच्छतीति । अतः संचेपात् सामान्यात् किं विस्तरेणेति भावः द्रष्टुः  
व्यवहारदर्शिनः अपवाद एव निन्दा एव सुलभः, गुणस्तु प्रशंसालाभस्तु दूरे दूर-  
वर्त्ती न सुलभ इत्यर्थः ।

(४) उक्तमर्थं पुनर्भङ्गान्तरेणाह छन्नमिति । ये कुपिताः क्रोधपरतन्त्राः अत-

यतः । अधिकारणिकः (क) खलु ।

शास्त्रज्ञः कपटानुसारकुशलो वक्ता न च क्रोधनः

तुल्यो मित्प्रपरस्वकेषु चरितं दृष्ट्वैव दत्तोत्तरः ।

क्लीवान् पालयिता शठान् व्यथयिता धर्म्येऽतिलोभान्वितो

द्वार्भावे परतत्त्व-बद्धहृदयो राज्ञश्च कोपापहः ॥ ५ ॥

श्रेष्ठिकायस्यौ । अज्जस्स वि णाम गुणे दोसो त्ति बुच्चदि,

एव न्यायेन नीत्या दूरीकृताः नीतिविच्छुताः सन्तः अधिकारणे क्वत्रं कदाचित् सत्यमसत्येन कदाचिद्वा असत्यं सत्येन आहतं दोषं । पापम् अन्योऽन्यस्येति शेषः, उदाहरन्ति, सन्तोऽपि साधवः अपि स्वान् दोषान् न कथयन्ति, तथा घचापर-पक्षदोषसहिताः उभयपक्षीयदोषदूषिताः सन्तः पापानि संकुर्वते सम्यक्, आचरन्ति ते भुवं निश्चितं नष्टाः नाशं गताः उभयलीकाभ्यां भष्टा भवन्तीत्यर्थः, अन्यत् पूर्वसुक्तम् ।

(क) अधिकारणिकः अधिकारणस्य अयम् अधिकारणिकः अधिकारणसस्त्वन्मो व्यवहारदर्शीत्यर्थः अधिकारणशब्दादिदस्ये शिक्कप्रत्ययः ।

(५) तल्लक्षणमाह शास्त्रज्ञ इति । शास्त्रज्ञः, धर्मशास्त्राभिज्ञः कपटस्य कूटस्य अर्थिप्रत्यर्थिप्रयुक्तस्येति भावः अनुसारे आविष्कारणे कुशलः निपुणः, वक्ता वचन-चतुरः न च क्रोधनः क्रोधयन्त्य इत्यर्थः, मित्प्रपरस्वकेषु मित्त्रेषु परेषु अनात्मीयेषु तथा स्वकेषु स्वजनेषु तुल्यः समदर्शी अपक्षपातीत्यर्थः, चरितम् अर्थिप्रत्यर्थिनी-रिति शेषः विवादविषयीभूतमिति यावत् दृष्ट्वैव विचारेण ज्ञात्वैवेत्यर्थः दत्तम् उत्तरं जयपराजयरूपं येन तथाभूतः, क्लीवान् अविश्रमान् अक्षमानित्यर्थः पापे मीवं नपुंसके पण्डित्यवदविक्रमे इति मेदिनी । पालयिता दुर्जनेभ्यः रक्षिता इत्यर्थः, शठान् दुर्जनान् व्यथयिता दण्डयिता, धर्म्ये धर्मादनपेते कर्मणि अति-लीभान्वितः अतिगुह्यः धर्मपरायण इत्यर्थः द्वार्भावे द्वाः द्वारम् अभ्युपासः द्वारं निर्गमनेऽपि स्यादभ्युपाये इति मेदिनी, तस्य भावः तस्मिन् उपाये सतीत्यर्थः परेषां अर्थिप्रत्यर्थिनां यत् तत्त्वं याधार्थ्यं तस्मिन् तन्निर्णये इत्यर्थः बद्धहृदयः व्यासक्तमनाः परतत्त्वानुसन्धाने समाहितचित्तः तथा राज्ञः नियोजकस्य नृपतेः यः कोपः अथवा व्यवहारदर्शनादिति भावः तम् अपहन्ति नाशयन्तीति कोप-नाशकः नियुक्तेन यथा कर्तव्यं तत्कर्ता इत्यर्थः ।

जइ एब्बं, ता चन्द्रालोए वि अन्धआरो ति वुच्चदि (५) ।

अधि । भद्र शोधनक ! अधिकरणमण्डपस्य मार्गमादेशय ।

शोधनकः । एदु एदु अधिअरणभोइओ एदु (६) । [इति परिक्रामन्ति ।]

शोधनकः । एदं अधिअरणमण्डवं, ता पविसन्तु अधिअरणभोइआ (७) । [सर्वे च प्रविशन्ति ।]

अधि । भद्र शोधनक ! वहिर्निष्कस्य ज्ञायताम्, कः कः कार्यार्थी इति ।

शोधनकः । जं अज्जो आखवेदि । [इति निष्कस्य ।] अज्जा अधिअरणिआ भणन्ति, को को इध कज्जली ति (८) ।

शकारः । [सहर्षम् ।] उवत्थिए अधिअलणिए । [साटोपं परिक्रम्य ।] हग्गे वलपुलिग्गे मणुग्गे वाशुदेवे लद्धिअशाले लाअशाले कज्जली (९) ।

शोधनकः । [ससंभ्रमम् ।] हीमादिके ! पढमं ज्जेव रद्धिअशाले कज्जली ! । भोदु, अज्ज ! मुहुत्तं चिठ्ठ, दाव अधिअरणिआणं णिवेदेमि । [उपगम्य ।] अज्जा ! एसो क्खु रद्धिअशालो कज्जली ववहारे उवत्थिदो (१०) ।

(५) आर्यस्यापि नाम गुणे दीप इति उच्यते, यद्येवं, तदा चन्द्रालोकेऽपि अन्धकार इत्युच्यते ।

(६) एतु एतु अधिकरणभोजक एतु ।

(७) एतदधिकरणमण्डपं तत्प्रविशन्तु अधिकरणभोजकाः ।

(८) यदार्यं आज्ञापयति । आर्या अधिकरणिका भणन्ति, कः क इह कार्यार्थीति ।

(९) उपस्थिता अधिकरणिकाः । अहं वरपुरुषो मनुष्यो वासुदेवी राष्ट्रियशालो राजशालः कार्यार्थी ।

(१०) हन्त ! प्रथममेव राजशालः कार्यार्थी । भवतु, आर्य ! सुहर्तं

अधि । कथं ! प्रथममेव राष्ट्रियशालः कार्यार्थी । यथा सूर्योदये उपरागो महापुरुषनिपातमेव कथयति । शोधनक ! व्याकुलेनाद्य (ज) व्यवहारेण भवितव्यम्, भद्र ! निष्क्रुस्यो-  
च्यतां, गच्छ, अद्य न दृश्यते तव व्यवहार इति ।

शोधनकः । जं अज्जो आणवेदि त्ति (११) । [निष्क्रुस्य शकारमुपगम्य ।] अज्ज ! अधिअरणिआ भणन्ति अज्ज गच्छ ण दीशदि तव व्यवहारो (१२) ।

शकारः । [सक्रोधम् ।] किं ण दीशदि मम व्यवहारे ? जइ ण दीशदि, तदो आउत्तं लाआणं पालअं बहिणीबदिं विणविअ बहिणिं अत्तिकं च विणविअ एदं अधिअलणिअं दूले फेलिअ एत्थ अस्सं अधिअलणिअं ठावइअं (१३) । [इति गन्तुमिच्छति ।]

शोधनकः । अज्ज रट्ठिअशालअ ! सुहुत्तअं चिइ, दाव अधिअरणिआणं णिवेदेमि । [अधिकरणिकमुपगम्य ।] एसो रट्ठिअशालो कुविदो भणादि (१४) । [इति तदुक्तं भणति ।]

तिष्ठ, तावदधिकरणिकानां निवेदयामि । आर्या ! एष खलु राष्ट्रियशालः कार्यार्थी व्यवहारे उपस्थितः ।

(११) यदायं आज्ञापयति ।

(१२) आर्य ! अधिकरणिका भणन्ति, अद्य गच्छ, न दृश्यते तव व्यवहारः ।

(१३) किं न दृश्यते मम व्यवहारः ? यदि न दृश्यते, तदा आवुत्तं राजानं पालकं भगिनीपतिं विज्ञाप्य भगिनीं मातरञ्च विज्ञाप्य एतमधिकरणिकं दूरी-  
कृत्य अत्र अन्यमधिकरणिकं स्थापयिष्यामि ।

(१४) आर्य राष्ट्रियशाल ! सुहृत्तकं तिष्ठ, तावदधिकरणिकानां निवे-  
दयामि । एष राष्ट्रियशालः कुपितो भणति ।

(ज) उपरागः राहुणा यास इत्यर्थः व्याकुलेन अव्यवस्थितेनेत्यर्थः ।

अधि । सर्वस्य सूखस्य सखाव्यते । भद्र ! उच्यताम्,  
आगच्छ, दृश्यते तव व्यवहारः ।

शोधनकः । [शकारमुपगम्य ।] अज्ज ! अधिअरणिआ  
भणन्ति, आअच्छ (१५) ।

शकारः । पढसं भणन्ति ए दीशदि, सम्पदं दीशदि त्ति,  
ता णाम भीद भीदा अधिअलणभोइआ, जेत्तिअं हग्गे  
भणिश्रं तेत्तिअं पत्तिआवइश्रं, भीदु, पविशामि । [प्रविश्यो-  
पसृत्य ।] शुशुहं अम्हाणं, तुम्हाणम्मि शुहं देमि ए देमिअ(१६)

अधि । [स्वगतम् ।] अहो ! स्थिरसंस्कारता व्यवहारा-  
र्थिनः (क्) । [प्रकाशम् ।] उपविश्यताम् ।

शकारः । आ ! अत्तणकेलका शे भूसी, ता जहिं मे  
रोअदि तहिं उवविशामि । [अिष्टिनं प्रति ।] एश उव-  
विशामि [शोधनकं प्रति ।] एं एत्थ उवविशामि । [इति  
अधिकरणिकमस्तके हस्तं दत्त्वा ।] एश उवविशामि (१७) ।

[इति भूसी उपविशति ।]

अधि । भवान् कार्यार्थी ? ।

शकारः । अधइ' (१८) ।

(१५) आर्थ ! अधिकरणिका भणन्ति, आगच्छ ।

(१६) प्रथमं भणन्ति न दृश्यते साम्प्रतं दृश्यते इति, तत् नाम भीतभीता  
अधिकरणभीजकाः, यद्यदहं भणिष्यामि तत्तत् प्रत्याययिष्यामि । सुसुखमस्माकं,  
युष्माकमपि सुखं ददामि न ददामि च ।

(१७) आं, आत्मीया समैषा भूमिः, यत्र मत्तं रोचते तत्रोपविशामि । एष  
उपविशामि । ननु अत्रोपविशामि । एष उपविशामि ।

(१८) अथ किम् ।

(क्) व्यवहारार्थिनः विचारप्रार्थिनः शकारस्य इत्यर्थः स्थिरसंस्कारता स्थिरः  
संस्कारः यस्य तस्य भावः एकरूपमेव ज्ञानं न काचित् परिवर्तितिरिति भावः ।



अधि । तत्कार्यं कथय ।

शकारः । कस्ये कज्जं कधइशं । एब्बं वड्डके गल्लकप्प-  
माणाह (ज) कुले हग्गे जादे ।

लाअशशुले मम पिदा, लाआ तादश होइ जामादा ।

लाअशिआले हग्गे, ममावि वहणीवदी लाआ (१६) ॥ ६ ॥

अधि । सर्वं ज्ञायते ।

किं कुलेनोपदिष्टेन, शीलमेवात्र कारणम् ।

भवन्ति नितरां स्त्रीता सुक्षेत्रे कण्टकिद्रुमाः ॥ ७ ॥

तदुच्यतां कार्यम् ।

शकारः । एब्बं भणामि, अबलद्धाह वि ण अ मे किं पि  
कलइशदि, तदो तेण वहिणीवदिणा परितुट्टेण मे कीलिदुं  
नक्खिदुं शब्बुज्जाणाणं पवलं पुप्फकलण्डकं जिसुज्जाणं  
दिसे, तहिं च पेक्खिदुं अणुदिअहं, शोशावेदुं शोधवेदुं,  
पोत्यावेदुं लुणावेदुं गच्छामि । देव्वजोएण पेक्खामि वा,  
इत्थिअ-शलीलं णिवडिदं (२०) ।

अधि । अथ ज्ञायते का स्त्री विपन्नेति ? ।

(१६) कस्ये कार्यं कथयिष्यामि । एवं वृहति गल्लकप्रमाणस्य कुले अहं जातः ।

राजअशुरो मम पिता, राजा तातस्य भवति जामाता ।

राजश्यालीअहं, ममापि भगिनीपती राजा ॥

(२०) एवं भणामि, अपराद्धस्यापि न च मे किमपि करिष्यति, ततस्तेन  
भगिनीपतिना परितुष्टेन मे क्रीडितुं रक्षितुं सर्वोद्यानानां प्रवरं पुष्पकरण्डकं  
जीर्णोद्यानं दत्तम्, तत्र च प्रेक्षितुम् अनुदिवसं युष्मं कारयितुं शोधयितुं पुष्टं  
कारयितुं लूनं कारयितुं गच्छामि । दैवयोगेन पश्यामि न पश्यामि वा, स्त्री-  
शरीरं निपतितम् ।

(अ) गल्लकप्रमाणस्य गल्लकेति देशीय भाषा सुरापानपात्रमस्यार्थे इति ।

शकारः । हंही ! अधिअलणभोइआ, कित्ति ण जाणामि  
तं तादिशिं णअलमण्डणं कञ्चणशदभूशणिअं । केण वि कुपुत्तेण  
अत्यकल्लवत्तश कालणादो शुसं पुप्फकलण्डकं जिस्सुज्जाणं  
पवेशिअ बाहुपाश बलकालेण वशन्तशेणिआ मालिदा, ण  
मए (२१) । [इत्यर्द्धोक्ते मुखमावृणोति ।]

अधि । अही नगररक्षिणां प्रमादः ? भोः अष्टिकायस्थौ !  
न मयेति व्यवहारपदं प्रथममभिलिख्यताम् ।

कायस्थः । जं अज्जो आणवेदि । [तथा कृत्वा ।] अज्ज !  
लिहिदं (२२) ।

शकारः । [स्वगतम् ।] हीमादिके ! उत्तलाअन्तेण विअ-  
पाअश-पिण्डालकेण अज्ज मए अत्ता एब्ब णिस्साशिदो (ट) ।  
भोदु एब्बं दाव । [प्रकाशम् ।] अही अधिअलणभोइआ ! णं  
भणामि, मए ज्जेव दिट्ठा, किं कीलाहलं कलेध ? (२३) ।  
[इति पादेन लिखितं प्रीच्छति ।]

(२१) अधिकरणभोजकाः ! किमिति न जानामि तां तादृशीं नगरमण्डनं  
काञ्चनशतभूषणाम् । केनापि कुपुत्रेण अर्थकल्यवर्त्तस्य कारणात्, शून्यं पुष्पकर-  
ण्डकं जीर्णोद्यानं प्रवेश्य बाहुपाशबलात्कारेण वसन्तसेना सारिता, न मया ।

(२२) यदार्यं आज्ञापयति । आर्य्य ! लिखितम् ।

(२३) विद्मये ! त्वरां कुर्वाणनेव पायसपिण्डारकेण, अद्य मया आत्मैव  
निर्नाशितः । भवतु एवं अही ! अधिकरणभोजका ! ननु भणामि नयाःएव दृष्टा,  
किं कीलाहलं कुरुत ?

(ट) क्रीमादिके इति अव्ययं भयविद्मयद्योतकम् । पायसपिण्डारकेण पाय-  
सपिण्डं दुग्धपक्वमन्नं परमान्नमित्यर्थः ; तत् ऋच्छति प्राप्नोतीति तेन पायसान्न  
लीभिन इत्यर्थः यथा पायसान्नप्राप्तये लीभात् त्वया क्रियते तथा मयापीत्यर्थः  
निर्नाशितः निश्चयेन नाशं प्रापितः ।

अधि । कथं त्वया ज्ञातं यथा खलु अर्थनिमित्तं बाहुपाशेन व्यापादिता ?

शकारः । हंही ! शूणं शूणशूणाए मोघद्व्याणाए गीवालियाए णिशुबस्सकेहिं आहलण-द्व्याणेहिं (ठ) तक्केमि (२४) ।

अष्टिकायस्थी । जुज्जदि विअ (२५) ।

शकारः । [स्वगतम् ।] दिट्ठिआ पत्तुज्जीविदन्हि, अबिदमादिके ! (२६) (ड) ।

अष्टिकायस्थी । भो ! कं एसो बवहारो अबलम्बदि ? (२७)

अधि । इह हि द्विविधो व्यवहारः ।

अष्टिकायस्थी । केरिसी (२८) ।

अधि । वाक्यानुसारेण, अर्थानुसारेण च । यस्तावद्वाक्यानुसारेण, स खलु अर्थिप्रत्यर्थिभ्यः । यच्च अर्थानुसारेण स च अधिकरणिकवृद्धिनिष्पाद्यः ।

अष्टिकायस्थी । ता वसन्तसेणामादरं अबलम्बदि बवहारो (२९) ।

(२४) हंही ! नूनं शूनशूनया मोघस्थानया गीवालिकया निःसुवर्णकैराभरणस्थानैस्तर्कयामि ।

(२५) युज्यते इव । (२६) दिष्ट्या प्रत्युज्जीवितोऽस्मि ।

(२७) भो ! केषु व्यवहारोऽबलम्बते ? (२८) कौटुम्भी ?

(२९) तस्मान् वसन्तसेनामातरमवलम्बते व्यवहारः ।

(ठ) शूनशूनया स्त्रीतस्त्रीतया अतिस्त्रीतया इत्यर्थः मोघस्थानया मोघं विफलं स्थानं स्थितिः सत्ता इत्यर्थः तादृशालङ्कारविरहादिति भावः यस्याः तया गीवालिकया, गीवया तथा निः न सन्ति सुवर्णकाणि सौवर्णाभरणानि येषु तथाभूतैः आभरणस्थानैः हस्तादिभिरित्यर्थः ।

(ड) अबिदमादिके इति अव्ययं हर्षमूचकम् ।

अधि । एवमिदम्, भद्र शोधनक ! वसन्तसेनामातरमनु-  
वैजयन्नाह्वय ।

शोधनकः । तथेति । [निष्क्रस्य गणिकामात्रा सह  
प्रविश्य ।] एदु एदु अज्जा (३०) ।

वृद्धा । गदा मे दारिद्र्या मित्तघरन्नं अत्तणो जोब्बणं  
अणुभविदुं, एसो उण दीहाज्ज भणादि, आअच्छ, अधि-  
अरण्णिओ सहावेदि, ता मोहपरवसमिब अत्ताणन्नं अब-  
गच्छामि, हिअन्नं मे थरथरेदि । अज्ज ! आदेसेहि मे अधि-  
अरणमण्डवस्स मग्गं (३१) ।

शोधनकः । एदु एदु अज्जा (३२) । [उभौ परिक्रामतः ।]

एदं अधिअरणमण्डवं, एत्थ पविसदु अज्जा (३३) ।

[इत्युभौ प्रविशतः ।]

वृद्धा । [उपसृत्य ।] सुहं तुन्हाणं भोदु भावमिस्साणं (३४) ।

अधि ! भद्रे ! स्वागतमास्यताम् ।

वृद्धा । तथा [इत्युपविष्टा ।]

शकरः । [साक्षेपम् ।] आगदासि बुद्धकुट्टणि ! आग-

दासि ? (३५) ।

अधि । अये ! त्वं किल वसन्तसेनाया माता ? ।

(३०) एतु एतु आर्या ।

(३१) गता मे दारिद्र्या मित्तघट्टम् आत्मनी यौवनमनुभवितुम्, एष पुनर्दी-  
र्घायुर्भणति, आगच्छ, अधिकरणिक आह्वयति, तन्मोहपरवशमिवात्मानमव-  
गच्छामि, हृदयं मे प्रकम्पते । आदिश मद्यम् अधिकरणमण्डपस्य मार्गम् ।

(३२) एतु एतु आर्या ।

(३३) एषोऽधिकरणमण्डपः । अत्र प्रविशतु आर्या ।

(३४) सुखं युष्माकं भवतु भावमिश्राणाम् ।

(३५) आगतासि वृद्धकुट्टनि ! आगतासि ?

वृद्धा । अधदं (३६) ।

अधि । अयेदानीं वसन्तसेना क्व गता ? ।

वृद्धा । मित्तघरअं (३७) ।

अधि । किन्नामधेयं तस्या मित्तम् । ?

वृद्धा । [स्वगतम् ।] हही हही, अदिलज्जीअं क्व एदं ।

प्रकाशम् । जणस्स पुच्छणीओ अअं अथो, ण उण अधि-  
अरिणअस्स (३८) ।

अधि । अलं लज्जया, व्यवहारस्त्वां पृच्छति ।

अठिकायस्थौ । व्यवहारो पुच्छदि, णत्थि दोसो,  
कधेहि (३९) ।

वृद्धा । कथं व्यवहारो ? जइ एब्बं, ता सुणन्तु अज्ज-  
मिस्सा । सो क्व सत्यवाह विणअदत्तस्स णत्तिओ, साअर-  
दत्तस्स तणओ, सुगहिदणामहेओ अज्ज चारुदत्तो णाम,  
सेट्ठिचत्तरे पडिवसदि, तहिं मे दारिआ जोब्बणसुहमणु-  
भवदि (४०) ।

शकारः । शुदं अज्जेहिं ? लिहीअतु एदे अक्खला, चालु  
दत्तेण शह मम विवादे (४१) ।

(३६) अध किम् । (३७) मित्तघरम् ।

(३८) हा धिक् हा धिक् अतिलज्जनीयं खलु इदम् । जनस्य प्रकृतीयो-  
ज्यमयः, न पुनरधिकरणिकस्य ।

(३९) व्यवहारः पृच्छति, नास्ति दोषः, कथय ।

(४०) कथं व्यवहारः ? यद्येवं तदा श्रुणु आर्यमित्राः । स खलु सार्थ-  
वाहविजयदत्तस्य नत्ता सागरदत्तस्य तमयः सुगृहीतनामधेयः आर्यचारुदत्तो  
नाम श्रेष्ठिचत्तरे प्रतिवसति, तत्र मे दारिका यौवनसुखमनुभवति ।

(४१) युतमार्यैः ? निष्यन्तानितान्यघराणि, चारुदत्तेन सह मम विवादः ।

अष्टिकायस्थौ । चारुदत्तो मित्तो त्ति णत्थि दोसो (४२) ।

अधि । व्यवहारोऽयं चारुदत्तमवलम्बते ।

अष्टिकायस्थौ । एब्बं विअ (४३) ।

अधि । धनदत्त ! (ठ) वसन्तसेना आर्य्यचारुदत्तस्य गृहं गतेति लिख्यतां व्यवहारस्य प्रथमः पादः । कथमार्य्यचारुदत्तोऽपि अस्माभिराह्वाययितव्यः ? । अथवा व्यवहारस्तमाह्वयति । भद्र शोधनक ! गच्छ, आर्य्यचारुदत्तं स्वैरमसम्भ्रान्तमनुद्दिग्मं सादरमाह्वय, प्रस्तावेन अधिकरणिकस्त्वां (ण) द्रष्टुमिच्छतीति ।

शोधनकः । जं अज्जो आणवेदि । [इति निष्क्रान्तः, चारुदत्तेन सह प्रविश्य च ।] एदु एदु अज्जो (४४) ।

चारु । [विचिन्त्य ।]

परिज्ञातस्य मे राज्ञा शीलेन च कुलेन च ।

यत्सत्यमिदमाह्वानमवस्थामभिशङ्कते ॥ ८ ॥

[सवितर्कं स्वगतम् ।]

ज्ञातो हि किं नु खलु बन्धनविप्रयुक्तो

मार्गागतः प्रवहणेन मयापनीतः ? ।

(४२) चारुदत्तो मित्तमिति नास्ति दोषः । (४३) एवमिव ।

(४४) यदार्य्यं आज्ञापयति । एतु एतु आर्य्यः ।

(ठ) धनदत्त ! इति कायस्थनामसम्बोधनम् ।

(ण) प्रस्तावेन केनचित् प्रसङ्गेन ।

(८) परिज्ञातस्येति । राज्ञा कुलेन शीलेन च परिज्ञातस्य विदितस्य मे । यत् आह्वानम् इदं सत्यं निश्चितम् अवस्थां दारिद्र्यमिति यावत् अभिशङ्कते, भलच्च कश्चिन्नपि विषये मदीयदीर्षं तर्कयति । दीर्षः सद्दसा दारिद्र्यमेव श्रयति न धनिनमिति भावः । अनुदुपवृत्तम् ।

चारेक्षणस्य नृपतेः श्रुतिमागतो वा ?

येनाहमेवमभियुक्त इव प्रयामि ॥ ८ ॥

अथवा किं विचारितेन । अधिकरणमण्डपमेव गच्छामि ।  
भद्र शोधनक ! अधिकरणस्य मार्गमादेश्य ।

शोधनकः । एदु एदु अज्जो (४५) । [इति परिक्रामतः ।]

चारु । [सशङ्कम् ।] तत्किमपरम् ? ।

रुक्षस्वरं वाशति वायसोऽयममात्यभृत्या सुहुराह्वयन्ति ।

सव्यञ्च नेत्रं स्फुरति प्रसह्य समानिमित्तानि हि खेदयन्ति ॥१०॥

शोधनकः । एदु एदु अज्जो सैरं असम्भन्तं (४६) ।

चारु । [परिक्रम्याग्रतोऽवलोक्य च ।]

(४५) एतु एतु आर्य्यः । (४६) एतु एतु आर्य्यः खैरमसम्भान्तम् ।

(८) ज्ञात इति । बन्धनात् कारावासात् विप्रयुक्तः विच्युतः मार्गागतः  
मार्गवशात् आगतः पान्यः इत्यर्थः स आर्य्यकनामा गीपालसुतः मया प्रवहणेन  
अपनीतः अपसारितः खलु निश्चयेन किं नु ज्ञातः ? अपि किं विदितः ?  
नु वितर्के वा अथवा चारेक्षणस्य चारचक्षुषः नृपतेः श्रुतिमागतः ? चारेण ज्ञात  
इत्यर्थः । येन अहम् एवमकारेण अभियुक्त इव दूषित इव प्रत्यर्घी सन्नित्यर्थः  
प्रयामि गच्छामीत्यर्थः । वसन्ततिलकं वृत्तम् ।

(१०) रुक्षस्वरमिति । अयं वायसः काकः रुक्षस्वरं कर्कशं यथा तथा  
वाशति शब्दायते, अस्मातिभयजनकमाह वृहत्संहितायां वराहमिहिरः । यथा  
दारुणनादस्तूरुकीटरोपगी वायसी मघाभवद इति । अमात्यानां राजनियु-  
क्तानां पुरुषाणां भृत्याः सुहुः वारंवारम् आह्वयन्ति, तथा सव्यं वामं नेत्रञ्च प्रसह्य  
सहसा स्फुरति, पुंसां वामाङ्गस्फुरणस्य दुर्निमित्तसूचकतामाह मत्स्यपुराणम् ।  
अद्रदक्षिणभागे तु शस्त्रं प्रस्फुरणं भवेत् । अप्रशस्त्रं तथा, वामे पृष्ठस्य हृदयस्य च  
रति (किं बहुना) अनिमित्तानि दुर्लक्षणाणि हि निश्चितं मम खेदयन्ति ममेति  
वचंया कर्मणि षटी । उपजाति वृत्तम् ।

शुष्कवृक्षस्थितो ध्वाङ्ग आदित्याऽभिमुखस्तथा ।

मयि चोदयते वामं चक्षुर्घोरमसंशयम् ॥ ११ ॥

[पुनरन्वतोऽवलोक्य ।] अये । कथमयं सर्पः ? ।

मयि विनिहितदृष्टिभिन्ननीलाञ्जनाभः

स्युरितविततजिह्वः शुक्लदंष्ट्राचतुष्कः ।

अभिपतति सरोषो जिह्विताभातकुक्षिः

भुजगपतिरयं मे मार्गमाक्रम्य सुप्तः ॥ १२ ॥

अपिच इदम् ।

खलति चरणं भूमौ न्यस्तं, न चार्द्रतमा मही,

स्फुरति नयनं, वामो बाहुर्मुहुश्च विकम्पते ।

शकुनिरपरश्चायं तावद्विरौति हि नैकशः,

कथयति महाघोरं मृत्युं न चात्र विचारणा ॥ १३ ॥

(११) शुष्क इति । शुष्कवृक्षस्थितः तथा आदित्याभिमुखः सूर्यमवलोकय-  
न्नित्यर्थः धाङ्गः काकः मयि घोरं भयानकं वामं चक्षुः असंशयं यथा तथा चोद-  
यते निचिपति । अस्यातिभयसूचकत्वमाह वराहमिहिरः । छिन्नाग्रेऽङ्गच्छेदः  
कलहः शुष्कद्रुमस्थिते धाङ्गे । पुरतश्च पृष्ठतो वा गोमयसंस्थे धनप्राप्तिः । ऐन्द्रा-  
दिदिग्बलोकी सूर्याभिमुखी गृहे क्वन् गृहिणः । राजभयचौरवन्धनकलहाः  
स्युः पशुभयञ्चेति । अनुष्टुप्वृत्तम् ।

(१२) मयीति । मयि विनिहिता अर्पिता दृष्टियेन सः, भिन्नं मृदितं नीलं  
यत् अञ्जनं कञ्जलं तस्य आभा इव आभा यस्य तादृशः कृष्णवर्ण इत्यर्थः स्फुरिता  
स्पन्दिता वितता विसृता जिह्वा यस्य तथाभूतः, शुक्लं दंष्ट्राणां चतुष्कं यस्य सः,  
जिह्वितः वक्त्रीकृतः आभातः पूरितः कुक्षिः यस्य तादृशः तथा मे मम मार्गं  
पन्थानम् आक्रम्य सुप्तः अयं भुजगपतिः सर्पराजः सरोषः सन् अभिपतति नदः  
भिमुखसागच्छतीत्यर्थः अस्य च विशिष्टारिष्टसूचकत्वमुक्तं बृहत्संहितायां, फणि-  
नोऽभिमुखागमोऽरिसङ्गं कथयति बन्धवघात्ययञ्च यातुः । वसन्तराज-  
शकुनेऽपि । गीनासद्वीकरराजिलाया जालीव सर्वे भयदा भुजङ्गाः । इति  
मालिनीवृत्तम् ।

(१३) खलतीति । हि यतः भूमौ न्यस्तं चरणं खलति, मही पृथ्वी



सर्वथा देवताः स्वस्ति करिष्यन्ति ।

शोधनकः । एदु, एदु अज्जो, इमं अधिअरणमण्डवं पवि-  
सदु अज्जो (४७) ।

चारु । [प्रविश्य समन्तादवलीक्य ।] अहो ! अधिकरण-  
मण्डपस्य परा श्रीः । इह हि ।

चिन्तासक्त-निमग्न मन्त्रिसलिलं दूतोर्मिशङ्खाकुलं  
पर्यन्तस्थितचार-नक्रमकरं नागाश्व-हिंसात्रयम् ।  
नानावाशक-कङ्कपक्षि-रुचिरं कायस्थ-सर्पास्यदं  
नीतिक्षुस्तटञ्च राजकरणं हिंस्रैः समुद्रायते ॥ १४ ॥

(४७) एतु एतु आर्य्यः, अधिकरणमण्डपं प्रविशतु आर्य्यः ।

आर्द्रतमा अत्यार्द्रां च न, नयनं वाममिति शेषः स्फुरति स्यन्दते, तथा वामः  
बाहुः मुहुर्वांवारं विकम्पते, अयम् अपरः शकुनिश्च तावत् नैकशः मुहुर्मुहुः  
विरीति शब्दायते अतः एतत् सर्वमिति अध्याहार्य्यं महाघोरं मृत्युं कथयति,  
अत्र विचारणा न, नियतमेवैत्यर्थः, चरणसङ्गलनस्य दुर्निमित्ततामाह दसन्तराज-  
शाकुनम् । स्वपादयानसङ्गलनं वृपाणां भङ्गः क्वचिद् यानपलायनञ्च । हाराभि-  
घाताश्वगशस्त्रपाताः प्रस्थानविघ्नं कथयन्ति यातुः इति । अत्र हरिणीवृत्तं न  
समरसलागः षड्वेदैर्हयैर्हरिणी मतेति तल्लक्षणात् ।

(१४) चिन्तेति । चिन्तायामासक्ता निमग्नः निविष्टमनसः मन्त्रिण एव  
सलिलानि यस्य तत् मन्त्रिणां विहत्तया शीतलप्रकृतिकत्वेन च सलिलसाम्यम् ।  
दूता वाक्तावहा एव कर्मयः शङ्खाश्च तैराकुलं व्याप्तं दूतानामितस्ततः सञ्चरणात्  
कर्मिशङ्खानां साम्यम् । पर्यन्त्येषु प्रान्तदेशेषु मध्येषु वा स्थिताश्वारा वधनागारा  
एव चारः पियालवृत्ते स्यात् गतौ वन्धापसर्पयोरिति मेदिनी । नक्रा मकराश्च  
यस्य तत् चाराणामतिक्लेशजनकतया भयावहत्वात् नक्रमकरसाम्यम् । नागा  
इत्तिनः अश्वश्च ते एव हिंसाः क्रूरजन्तवः तेषामाश्रयं स्थानं नागाश्वानां वध-  
घातनार्थं स्थापितानां हिंस्रैर्वलचरैः साम्यम् । नाना विविधाः वाशकाः शब्दं  
कुवांषाः धनप्रतारणार्थं वचनचतुराः खला एव कङ्कपक्षिणः वक्त्रविशेषाः, तैः  
रुचिरं मनोहरं खलानां वचनचातुर्य्येण प्रलोभनकारित्वात् मत्स्यधारणार्थं कृश-

भवतु । [प्रविशन् शिरोघातमभिनीय सवितर्कम् ।] अहह  
इदमपरम् (त) ।

सव्यं मे स्पन्दते चक्षुर्विरोति वायसस्तथा ।

पत्न्याः सर्पेण रुद्धोऽयं स्वस्ति चास्मासु दैवतः ॥ १५ ॥

तावत् प्रविशामि । [इति प्रविशति ।]

अधि । अयमसौ चारुदत्तः ? य एषः ।

घोणोन्नतं सुखमपाङ्गविशालनेत्रं

नैतद्धि भाजनमकारणदूषणानाम् ।

नागेषु गोषु तुरगेषु तथा नरेषु

नह्याकृतिः सुसदृशं विजहाति वृत्तम् ॥ १६ ॥

चारिभिर्वकैः सान्यम् । कायस्या एव सर्पाः तेषामास्पदं स्थानं कायस्थानां क्रूर-  
तया प्रसिद्धेः सर्पसायम् । तथा नीतिरेव शासनशास्त्रमेव चूर्णं स्त्रीतीवशात्  
भग्नं तटं यस्य तत् नीत्याः अनवरतपर्यालोचनयापि कदाचिदसत्यमपि सत्यवत्  
कदाचित् सत्यमपि असत्यवत् क्रियत इति तटसायमवगन्तव्यम् । तथा हिंसैः  
उपलक्षितं विशेषणे तृतीया । अतः राजकरणं राजः अधिकरणं विचारस्थानं  
समुद्रायते समुद्रवद् आचरति सर्वथा दुर्गममिति भावः, राजकरणमित्यत्र राज-  
भवनमित्यपि पठ्यते । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ।

(त) इदं प्रवेशकाले शिरोघातरूपम् अपरम् अन्यत् दुर्लक्षणमिति शेषः ।

(१५) सव्यमिति । अस्मासु दैवतः दैवात् स्वस्ति च भवतु इति शेषः दैवता-  
नमं स्वस्ति कुर्वन्तु इति भावः अन्यत् सुगमम् ।

(१६) घोणीन्नतमिति । घोणा नासिका तथा उन्नतम् उन्नतनासिकमित्यर्थः  
अपाङ्गयोः विशाले आयते नेत्रे यत्र तादृशं सुखं विभर्त्तीति शेषः सुखवैकल्यादि-  
दुष्कार्यचिह्नं किमपि नास्तीति भावः । हि यतः एतत् चारुदत्तरूपं वस्तु इति  
शेषः अकारणदूषणानां भाजनं पात्रम् आश्रय इत्यर्थः न । तथाहि नागेषु हस्तिषु  
गोषु, तुरगेषु तथा नरेषु मध्ये इत्यर्थः आकृतिः सौम्यावयवः सुसदृशं वृत्तं चरितं  
न विजहाति न त्यजतीत्यर्थः यत्राकृतिसत्त्वं गुणा वसन्तीति आकृत्या गुणनिर्णय  
इति च भावः । वसन्तिलोकं वृत्तम् ।

चारु । भो ! अधिकृतेभ्यः स्वस्ति । हंहो नियुक्ताः ! अपि कुशलं भवताम् ? ।

अधि । [ससम्भ्रम् ।] स्वागतमार्थ्यस्य भद्र शोधनक !  
आर्थ्यस्य आसनमुपनय ।

शोधनकः । [आसनमुपनीय ।] एदं आसनं, एत्थ उववि-  
सदु अज्जो (४८) ।

चारु । [उपविशति ।]

शकारः । [सक्रोधम् ।] आगदेशि ले इत्थिआघादआ !  
आगदेशि ? अहो ! णए बवहाले, अहो ! धम्मो बवहाले ? जं  
एअदाह इत्थिअघादकाह आशणे दीअदि । [सगर्वम् ।] भोदु,  
णं दीअदु (४९) ।

अधि । आर्थ्य चारुदत्त ! अस्ति भवतोऽस्या आर्याया  
दुहित्वा सह प्रसक्तिः प्रणयः प्रीतिर्वा ?

चारु । कस्याः ? ।

अधि । अस्याः । [इति वसन्तसेनामातरं दर्शयति ।]

चारु । [उत्थाय ।] आर्थ्ये ! अभिवादये ।

वृद्धा । जादु ! चिरं मे जीव । [स्वगतम् ।] अत्रं सो  
चारुदत्तो सुणिकित्तं क्वु दारिआए जोब्बणं (५०) ।

अधि । आर्थ्य ! गणिका तव मित्रम् ?

चारु । [लज्जां नाटयति ।]

(४८) इदमासनमत्रीपविशतु आर्थ्यः ।

(४९) आगतोऽसि रे स्त्रीघातक ! आगतोऽसि ? अहो ! न्यायो व्यवहारः,  
अहो ! धर्मो व्यवहारः ? यदेतस्मै स्त्रीघातकाय आसनं दीयते । भवतु, ननु  
दीयताम् ।

(५०) जात ! चिरं मे जीव । अयं स चारुदत्तः ? सुणिकित्तं खलु दारि-  
क्या यौवनम् ।

शकारः ।

लज्जाए भीरुदाए वा चालित्तं अलिण ! णिगूहिटुम् ।

शत्रं मालिअ अत्यकालणा दाणिं गूहदि ण तं हि भट्टके (५१) ॥१७

अष्टिकायस्थो । अज्ज चारुदत्त ! भणाहि, अलं लज्जाए, ववहारो क्वु एसो (५२) ।

चारु । [सलज्जम् ।] भो अधिक्कता ! मया कथमीदृशं वक्तव्यम् । यथा गणिका मम मित्तमिति, अथवा यौवनमत्नापराध्यति, न चारित्तम् ।

अधि । व्यवहारः सविघ्नोऽयं, त्यज लज्जां हृदि स्थिताम् ।

ब्रूहि सत्यमलं धैर्यं, क्लमत्र न गृह्यते ॥ १८ ॥

अलं लज्जया, व्यवहारस्त्वां पृच्छति ।

चारु । अधिक्कत ! केन सह मम व्यवहारः ? ।

शकारः । [साटोपम् ।] अली ! मए शह ववहाली (५३) ।

(५१) लज्जया भीरुतया वा चारित्तमलीक ! निगूहितुम् ।

स्वयं मारयित्वा अर्थकारणादिदानो गूहति न तद्धि भट्टकः ॥

(५२) आर्यं चारुदत्त ! भण, अलं लज्जया, व्यवहारः खलु एषः ।

(५३) अरे ! मया सह व्यवहारः ।

(१७) लज्जयेति । हे अलीक ! मिथ्यावादिन् ! लज्जया भीरुतया वा चारित्तं चरित्तमेव चारित्तं स्वकृतदुष्कार्यरूपं निगूहितुं गोपायितुं चेष्टसे ? इति शेषः, अर्थकारणात् धनलालसया स्वयं मारयित्वा विनाशश्च स्थितस्य तवेति पदद्वयमध्याहार्यम् । भट्टकः प्रभुः मम भगिनीपतिरित्यर्थः हि निश्चितं तत् तव दुश्चरित्तमित्यर्थः न गूहति नैव गोपायित्वा त्वां नीचयति अवश्यमेव त्वां दण्डयिष्यतीति भावः । अत्र वैतालीयं कन्दः ।

(१८) व्यवहार इति । अयं व्यवहारः अभियोगः सविघ्नः अनिष्टजनक इति भावः, धैर्यम् अलं विलम्बं सा कुरु इति भावः अन्यत् विशदम् ।

चारु । त्वया सह मम व्यवहारः सुदुःसहः ।

शकारः । अले ! इत्यिआघादआ ! तं तादिशिं लअण-  
शदभूशणिअं वशन्तशेणिअं मालिअ, शम्पदं कावड़-कावड़िके  
भविअ गिगूहेशि ? (५४) ।

चारु । असम्बद्धः खलु असि ।

अधि । आर्य्य चारुदत्त ! अलमनेन, ब्रूहि सत्यम्, अपि  
गणिका तव सितम् ? ।

चारु । एवमेव ।

अधि । आर्य्य ! वसन्तसेना क्व ? ।

चारु । गृहं गता ।

अष्टिकायस्थौ । कथं गदा ? कदा गदा ? गच्छन्ती वा-  
केण अणुगदा ? (५५) ।

चारु । [स्वगतम् ।] किं प्रच्छन्नं गतेति ब्रवीमि ? ।

अष्टिकायस्थौ । अज्ज ! कधेहि (५६) ।

चारु । गृहं गता, किमन्यत् ब्रवीमि ।

शकारः । मम केलकं पुष्पकलण्डक-जिसुज्जाणं पवे-  
शिअ अत्यणिमित्तं बाहुपाश-बलकालेण मालिदा, अए !  
शम्पदं वदशि घलं गदे त्ति ? (५७) ।

चारु । आः ! असम्बद्धप्रलापिन् !

(५४) अरे स्त्रीघातक ! तां तादृशीं रत्नशतभूषणां वसन्तसेनां सारयित्वा  
साम्प्रतं कपटकापटिकी भूत्वा निगूहसि ?

(५५) कथं गता ? कदा गता ? गच्छन्ती वा केन अनुगता ?

(५६) आर्य्य ! कथय ।

(५७) मदीयं पुष्पकरण्डकनीर्योद्यानं प्रवेश्य अर्थनिमित्तं बाहुपाश-बला-  
त्कारेण मारिता, अये ! साम्प्रतं वदसि गृहं गतेति ।

अभ्युक्षितोऽसि सलिलैर्न वलाहकानां  
चापाग्रपक्षसदृशं भृशमन्तराले ।  
मिथ्यैतदाननमिदं भवतस्तथाहि  
हेमन्तपद्ममिव निष्प्रभतामुपैति ॥ १९ ॥

अधि । [जनान्तिकम् ।]

तुलनञ्चाद्रिराजस्य समुद्रस्य च तारणम् ।

ग्रहणञ्चानिलस्येव, चारुदत्तस्य दूषणम् ॥ २० ॥

[प्रकाशम् ।] आर्य्य चारुदत्तः खलु असौ कथमिदमकार्य्यं  
करिष्यति । [घोणेत्यादि पठति ।]

शकारः । किं पक्खवादेण बबहाले दीशदि ? (५८) ।

अधि । अपेहि मूर्ख ! ।

वेदार्थान् प्राकृतस्त्व' वदसि, न च ते जिह्वा निपतिता ?  
सध्याङ्गे वीक्षसेऽर्कं, न तव सहसा दृष्टिर्विचलिता ? ।  
दीप्तान्गौ पाणिमन्तः क्षिपसि, स च ते दग्धो भवति नो,  
चारित्र्याच्चारुदत्तं चलयसि न ते देहं हरति भूः ? ॥ २१ ॥

(५८) किं पक्खपातेन व्यवहारी दृश्यते ?

(१९) अभ्युक्षित इति । अन्तराले अन्तरीचे वलाहकानां मेघानां सलिलैः  
चापः पक्षिविंशः तस्य अग्रपक्षः पचाग्रं तस्य सदृशं यथा तथा भृशं न अभ्युक्षितः  
न सिक्तः असि, तथाहि भवतः इदम् आननं हेमन्तपद्ममिव निष्प्रभतां सालिन्य-  
मुपैति प्राप्नोति, चापाग्रपक्षो हि उपरि वारिवर्षणेन मलिनीभवति तव मुखन्तु  
तदभावेऽपि मलिनं दृश्यते इति भावः । अतः एतत् त्वदुक्तं मत्कर्तृकावसन्त-  
सेनाहननं मिथ्या, निरपराधे जने दीपान् आरीपयितुर्मुखं मलिनं भवतीति  
भावः । वसन्ततिलकं वृत्तम् ।

(२०) तुलनमिति । चारुदत्तस्य दूषणम् अद्रिराजस्य हिमालयस्य तुलनं  
समुद्रस्य तारणं तथा अनिलस्य ग्रहणमिव न कदाचित् सम्भवतीति भावः ।

(२१) वेदार्थाविति । त्वं प्राकृतः नीचः सन् वेदार्थान् वदसि, ते तव

आर्य्य-चारुदत्तः कथमकार्य्यं करिष्यति ।

कृत्वा समुद्रमुदकोच्छ्रयमात्रशेषं

दत्तानि येन हि धनान्यपेक्षितानि ।

स त्रेयसां कथमिवैकनिधिर्महात्मा

पापं करिष्यति धनार्थमवैरिजुष्टम् ? ॥ २२ ॥

शंकारः । किं पक्खवादेण बबहाले दीशदि ? (५६) ।

वृद्धा । हृदास ! जो तदाणि णासीकिदं सुवस्सभण्डअं रत्तिं चोरेहिं अवहिदं त्ति तस्स कारणादो चदुस्समुद-सारभूदं रअ-णावलिं देदि, सो दाणिं अत्यकल्लवत्तस्स कारणादो इमं अकल्लं करेदि ? हा जादे ! एहि मे पुत्ति ! [इति रोदिति] (६०)

(५६) किं पक्षपातेन व्यवहारो दृश्यते ?

(६०) हताश ! य तदानीं न्यासीकृतं सुवर्णभाण्डं रात्रौ चौरैरपहृतमिति तस्य करणात् चतुःसमुद्रसारभूतां रत्नावलीं ददाति, स इदानीमर्थकल्यवर्त्तस्य कारणादिदमकार्यं करोति ? हा जाते ! एहि मे पुत्रि ! !

जिह्वा न च निपतिता ? नीचजातीनां वेदार्थोच्चारणे अनधिकारात् बलादुच्चारिते च जिह्वाग्नलनस्य शास्त्रीयत्वात् इति भावः, मध्याङ्गे अर्कं वीक्ष्य, महसा तत्क्षणात् तव दृष्टिर्न विचलिता न प्रतिहता ? दीप्ताग्नौ प्रज्वलितानले अन्तः ज्वलदनलमध्ये इत्यर्थः पाणिं क्षिपसि, स च ते तव पाणिः न दग्धः न भस्मीकृतः भवति ? तथा चारित्र्यात् चारुदत्तं चलयसि भंगयसि, भूः पृथ्वी ते तव देहं न हरति ? सुमधुरा वृत्तम्, “सौ भौ नो नो गुरुश्चेहमुशररसैरुक्ता सुमधुरा” इति तल्लक्षणात् ।

(२२) क्वेति । येन चारुदत्तेन समुद्रम् उदकानामुच्छ्रयः औन्नत्यं प्राचुर्य-मित्यर्थः तन्मात्रः शेषः यस्य तं जलमात्राधारमित्यर्थः कृत्वा तद्गर्भजातवत्समुदा-याहरणादिति भावः अनपेक्षितानि अविचारितानि धनानि दत्तानि त्रेयसाम् एकनिधिः एकमात्राग्रयः महात्मा स चारुदत्तः धनार्थं धनलीभाय अवैरिजुष्टं वैरिणापि असेवितं शत्रुणापि अकृतम् इदं पापं कथमिव करिष्यति ? नैव करि-ष्यतीत्यर्थः । वसन्ततिलकं वृत्तम् ।

अधि । आर्य-चारुदत्त ! किमसौ पद्भ्यां गता ? उत प्रवहणेनेति ?

चारु । ननु ! मम प्रत्यक्षं न गता, तन्न जाने, किं पद्भ्यां गता उत प्रवहणेनेति ।

[प्रविश्य । सामर्थो वीरकः ।]

पादप्रहार-परिभव-विमानना-वद्धगुरुत्र वैरस्य ।

अणुसोअन्तस्स इअं कधं पि रत्ती पभादा मे ॥ २३ ॥

ता जाव अधिअरणमण्डवं उवसप्पामि । [प्रवेष्टकेन ।] सुहं अज्जमिस्साणं (६१) ।

अधि । अये ! नगररक्षाधिकृतो वीरकः ! वीरक ! किमागमनप्रयोजनम् ?

वीरकः । ह्री, वन्धनभेदत्रण-सम्भ्रमे अज्जकं अणोसन्ती, ओवाडिदं पवहणं वच्चदि त्ति विआरं करन्ती अणोसन्ती, अरे ! तुए वि आलोइदे, मए वि अलोइदब्बो त्ति भणन्ती ज्जेव, चन्दणमहत्तरएण (ध) पादेण ताडिदी म्हि । एदं सुणिअ अज्जमिस्सा पमाणं (६२) ।

(६१) पादप्रहार-परिभव-विमानना-वद्धगुरुक-वैरस्य ।

अनुशीचत इयं कथमपि रात्रिः प्रभाता मे ॥

तद्यावदधिकरणमण्डपमुपसर्पामि । शुभमार्थमिच्छाम् ।

(६२) ह्री, वन्धनभेदनसम्भ्रमे आर्यकमन्वेषयन्, अपवारितं प्रवहणं व्रजतीति विचारं कुर्वन् अन्वेषयन्, अरे ! त्वयापि आलीकिते मयापि आलीकितव्यमितिः

(२३) पादेति । प्रादाप्रहारेण पादघातेन चन्दनकस्येति शेषः यः परिभवः तैः या विमानना तथा वद्धं गुरुकं महत् वैरं यस्य तादृशस्य अनुशीचतः इति-कर्त्तव्यताम् अनुशीलयतः मम कथमपि अतिकष्टेनेत्यर्थः इयं रात्रिः प्रभाता ।

(ध) चन्दनमहत्तरेण चन्दनकस्य अतिमहता इत्यर्थः ।



अधि । भद्र ! जानीषे कस्य तव्यवहणमिति ? ।

वीरकः । इमस्म अज्ज-चारुदत्तस्स, वसन्तसेणा आरूढा पुप्फकरण्डक-जिसुज्जाणं कीलिदुं णीअदि त्ति प्रवहणवाह-  
एण कहिदं (६३) ।

शकारः । पुणो वि शुदं अज्जेहिं ? (६४) ।

अधि । एष भो ! निर्मलज्योत्स्नो राहुणा अस्यते शशी ।

जलं कूलावपातेन प्रसन्नं कलुषायते ॥ २४ ॥

वीरक ! पश्चादिह भवतो न्यायं द्रक्ष्यामः । य एषोऽधि-  
करणद्वारि अश्वस्तिष्ठति, तमेनमारुह्य गत्वा पुष्पकरण्डको-  
द्यानं, दृश्यताम्, अस्ति तत्र काचिद्विपन्ना स्त्री न वेति ?

वीरकः । जं अज्जो आणवेदि । [इति निष्क्रान्तः ।  
प्रविश्य च ।] गतोऽस्मि तर्हि, दिष्टं च मए इत्थिआकलेवरं साव-  
देहिं बिलुप्यन्तं (६५) ।

अेष्ठिकायस्थौ । कथं तुए जाणिदं इत्थिआकलेवरं त्ति(६६)

भणनेव, चन्दन-महत्तरकेण पादेन ताडितोऽस्मि । एतत् शुभा आर्य्यमिश्राः  
प्रमाणम् ।

(६३) अस्य आर्य्यचारुदत्तस्य, वसन्तसेना आरूढा, पुष्पकरण्डकजीर्णोद्यानं  
क्रीडितुं नीयते, इति प्रवहणवाहकेन कथितम् ।

(६४) पुनरपि युतमार्य्यैः ? ।

(६५) यदार्थ्यं आन्नापयति । गतोऽस्मि तत्र, दृष्टश्च मया स्त्रीकलेवरं श्राप-  
दैर्विलुप्यमानम् ।

(६६) कथं त्वया ज्ञातं स्त्रीकलेवरमिति ?

(२४) एष इति । निर्मला ज्योत्स्ना यस्य तादृशः, प्रसन्नं निर्मलं जलं कूलाव-  
पातेन तटभङ्गेन कलुषायते कलुषवदाचरति अनिर्मलीभवतीत्यर्थः, अत्र अप्रसृतेन  
राहुकर्तृकनिर्मलचन्द्रश्यासरूपेण तथा कूलभङ्गजनितनिर्मलजलकालुष्यरूपेण च  
प्रसृतस्य चारुदत्तस्य इदंशकलङ्कस्य कौर्त्तनात् अप्रसृतप्रशंसेयमलङ्कतिः ।

वीरकः । साबलेसिंहं केस-हृत्-पाणि-पादेहिं उबलक्खिदं  
सए (६७) ।

अधि । अहो ! धिग् वैषम्यं लोकव्यवहारस्य (द) ।  
यथा यथेदं निपुणं विचार्यते, तथा तथा सङ्कटमेव दृश्यते ।  
अहो ! सुसन्ना व्यवहारनीतयो मतिस्तु गौः पङ्कगतेव सीदति २५  
चारु । [स्वगतम् ।]

यथैव पुष्पं प्रथमे विकाशे समेत्य पातुं मधुपाः पतन्ति ।  
एवं मनुष्यस्य विपत्तिकाले छिद्रेष्वनर्था बहुलीभवन्ति ॥ २६ ॥

अधि । आर्य-चारुदत्त ! सत्यमभिधीयताम् ।

चारु । दुष्टात्मा परगुण-मत्सरी मनुष्यो

रागाब्धः परसिंह हन्तुकामबुद्धिः ।

किं यो यद्वदति सृष्टैव जातिदोषात्

तत् ग्राह्यं भवति, न तद्विचारणीयम् ? ॥ २७ ॥

(६७) सावशेषैः केशहस्तपाणिपादैरुपलक्षितम् ।

(द) लोकव्यवहारस्य लौकिकविचारदर्शनस्य वैषम्यं वैपरीत्यं, ज्ञायते सत्य-  
मेव चारुदत्तः निर्दोषः, परन्तु सात्यादिभिर्घटनायां दृष्टायां तद्विपरीतमिवेति  
भावः ।

(२५) यथेति । निपुणं सम्यक्, सङ्कटं सुदारुणं, व्यवहारस्य नीतयः  
नियमाः शास्त्रीयविधानानि इत्यर्थः सुसन्नाः सुलभाः सम्यक् मिलिता इत्यर्थः तु  
किन्तु मतिः मदीया बुद्धिः पङ्कगता कर्दमपतिता गौरिव सीदति न उल्थातुं  
शक्तीतीति भावः मदबुद्ध्या चारुदत्तस्य निर्दोषतैवावधार्यते घटना तु दण्डनीति-  
मनुसरतीति भावः । वंशस्थविलं वृत्तम् ।

(२६) यथैवेति । यथा मधुपाः भ्रमराः प्रथमे विकाशे विकाशमात्मित्यर्थः  
समेत्य मिलित्वा पुष्पं पुष्पमधु इत्यर्थः पातुं पतन्तिः आसच्छन्ति, एवं तथैवेत्यर्थः  
मनुष्यस्य विपत्तिकाले छिद्रेषु नर्थाः सत्तु अनर्थाः विपदः बहुलीभवन्ति विस्मर-  
मापद्यन्ते इत्यर्थः । उपजातवृत्तम् ।

(२७) दुष्टात्मेति । इह संसारेभ्यः परगुणमत्सरी परगुणविहेषी दुष्टात्मा

अधि । भद्र ! जानीषे कस्य तत्रप्रवहणमिति ? ।

वीरकः । इमस्म अज्ज-चारुदत्तस्स, वसन्तसेणा आरूढा पुष्पकरण्डक-जिसुज्जाणं कीलिदुं णीअदि त्ति प्रवहणवाह-  
एण कहिदं (६३) ।

शकारः । पुणो वि शुदं अज्जेहिं ? (६४) ।

अधि । एष भो ! निर्मलज्योत्स्नो राहुणा अस्यते शशी ।

जलं कूलावपातेन प्रसन्नं कलुषायते ॥ २४ ॥

वीरक ! पश्चादिह भवतो न्यायं द्रक्ष्यामः । य एषोऽधि-  
करणद्वारि अश्वस्तिष्ठति, तमेनमारुह्य गत्वा पुष्पकरण्डको-  
द्यानं, दृश्यताम्, अस्ति तत्र काचिद्विपन्ना स्त्री न वेति ?

वीरकः । जं अज्जो आणवेदि । [इति निष्क्रान्तः ।  
प्रविश्य च ।] गदोऽहिं तहिं, दिट्ठं च मए इत्थिआकलेवरं साव-  
देहिं विलुप्पन्तं (६५) ।

अष्टिकायस्थौ । कथं तु ए जाणिदं इत्थिआकलेवरं त्ति(६६)

भगवन्नेव, चन्दन-महत्तरकेण पादेन ताडितोऽस्मि । एतत् युत्वा आर्यमिश्राः  
प्रमाणम् ।

(६३) अस्य आर्यचारुदत्तस्य, वसन्तसेना आरूढा, पुष्पकरण्डकजीर्णोद्यानं  
क्रीडितुं नीयते, इति प्रवहणवाहकेन कथितम् ।

(६४) पुनरपि युतमार्यैः ? ।

(६५) यदार्थं आज्ञापयति । गतोऽस्मि तत्र, दृष्ट्वा मया स्त्रीकलेवरं आप-  
दैर्विलुप्यमानम् ।

(६६) कथं त्वया ज्ञातं स्त्रीकलेवरमिति ?

(२४) एष इति । निर्मला ज्योत्स्ना यस्य तादृशः, प्रसन्नं निर्मलं जलं कूलाव-  
पातेन तटभङ्गेन कलुषायते कलुषवदाचरति अनिर्मलीभवतीत्यर्थः, अत्र अप्रस्तुतेन  
राष्ट्रकर्तृकनिर्मलचन्द्रयासरूपेण तथा कूलभङ्गजनितनिर्मलजलकालुष्यरूपेण च  
प्रस्तुतस्य चारुदत्तस्य ईदृशकलङ्गस्य कीर्तनात् अप्रस्तुतप्रशंसियमलङ्कितः ।

वीरकः । सावसेसिंहं केस-हृत्-पाणि-पादेहिं उबलक्खिदं  
मए (६७) ।

अधि । अहो ! धिग् वैषम्यं लोकव्यवहारस्य (८) ।

यथा यथेदं निपुणं विचार्यते, तथा तथा सङ्कटमेव दृश्यते ।

अहो ! सुसन्ना व्यवहारनीतयो मतिस्तु गौः पङ्कगतैव सीदति २५

चारु । [स्वगतम् ।]

यथैव पुष्यं प्रथमे विकाशे समेत्य पातुं सधुपाः पतन्ति ।

एवं मनुष्यस्य विपत्तिकाले छिद्रेष्वनर्था बहुलीभवन्ति ॥ २६ ॥

अधि । आर्थ-चारुदत्त ! सत्यमभिधीयताम् ।

चारु । दुष्टात्मा परगुण-मत्सरी-मनुष्यो

रागान्धः परमिह हन्तुकामबुद्धिः ।

किं यो यद्ददति सृषैव जातिदोषात्

तत् ग्राह्यं भवति, न तद्विचारणीयम् ? ॥ २७ ॥

(६७) सावसेपैः केसहस्तपाणिपादैरुपलक्षितम् ।

(८) लोकव्यवहारस्य लौकिकविचारदर्शनस्य वैषम्यं वैपरीत्यं, ज्ञायते सत्य-  
मेव चारुदत्तः निर्दोषः, परन्तु सात्यादिभिर्घटनायां दृष्टायां तद्विपरीतमिवेति  
भावः ।

(२५) यथेति । निपुणं सम्यक्, सङ्कटं सुदारुणं, व्यवहारस्य नीतयः  
निवन्ताः शास्त्रीयविधानानि इत्यर्थः सुसन्नाः सुलभाः सम्यक् मिलिता इत्यर्थः तु  
किन्तु मतिः मदीया बुद्धिः पङ्कगता कर्दमपतिता गौरिव सीदति न उख्यातुं  
शक्नोतीति भावः मद्बुद्ध्या चारुदत्तस्य निर्दोषतैवावधार्यते घटना तु दृष्टनीति-  
मनुसरतीति भावः । वंशस्थविलं हत्तम् ।

(२६) यथैवेति । यथा सधुपाः भ्रमराः प्रथमे विकाशे विकाशमात्रमित्यर्थः  
समेत्य मिलित्वा पुष्यं पुष्पमधु इत्यर्थः पातुं पतन्तिः मारच्छन्ति, एवं तथैवेत्यर्थः  
मनुष्यस्य विपत्तिकाले छिद्रेष्वनर्था बहुलीभवन्ति विस्तार-  
मापद्यन्ते इत्यर्थः । उपजातिहत्तम् ।

(२७) दुष्टात्मेति । इह परमिह यः परगुणमत्सरी परगुणविहेपी दुष्टात्मा

अपिच । योऽहं लतां कुसुमितामपि पुष्पहेतोः

आकृत्य नैव कुसुमावचयं करोमि ।

सोऽहं कथं भ्रमरपक्षरुचौ सुदीर्घे

केशे प्रगृह्य रुदतीं प्रमदां निहन्मि ॥ २८ ॥

शकारः । हंहो ! अधिअलणभोइआ ! किं तुम्हे पक्खवा-  
टेण ववहालं पेक्खध ? जेण अज्ज वि एसे हदाश चालुदत्ते  
आशणे धालीअदि ( ६८ ) ।

अधि । भद्र शोधनक ! एवं क्रियताम् । [शोधनकस्तथा  
करोति ।]

चारु । विचार्यतां, भो अधिकृताः ! विचार्यताम् । [इति  
आसनादवतीर्थं भूमौ उपविशति ।]

शकारः । [स्वगतम् । सहर्षं नर्त्तित्वा ।] ह्री, अणेण मए  
किदं पावं अस्सश मत्थके निवाडिदं, ता जहिं चालुदत्ताके उव-  
विशदि तहिं हग्गे उवविशामि । [तथा कृत्वा ।] चालुदत्ता !  
पेक्ख पेक्ख मं, ता भण भण मए मालिदे त्ति ( ६९ ) ।

( ६८ ) हंहो ! अधिकरणभोजकाः ! किं यूयं पक्षपातेन व्यवहारं पश्यत ?  
वेनाद्यापि एष हताशयारुदत्त आसने धार्यते ।

( ६९ ) अनेन मया कृतं पापमन्वस्य मस्तके निपातितम्, तत् यूयं चारुदत्त

मनुष्यः दुर्जन इत्यर्थः रागान्धः तथा परम् अन्यं जन्तुं कामः यस्याः तादृशी बुद्धि-  
र्यस्य तादृशः सन् जातिदोषात् अपकृष्टजातिवशात् स्यैव मित्या एव यत् वदति,  
तत् तस्य वचनं किं ग्राह्यं भवति ? तत् विचारणीयं न ? अवश्यमेव विचार्ये-  
मित्यर्थः ।

( २८ ) य इति । यः अहं कुसुमितां सञ्जातकुसुमां लतामपि पुष्पहेतोः  
पुष्पाग्रम् आकृत्य कुसुमावचयं पुष्पचयनं नैव करोमि, सः अहं भ्रमरपक्षरुचौ  
अन्यञ्चलनीले इत्यर्थः सुदीर्घे केशे प्रगृह्य रुदतीं प्रमदां वसन्तसेनामित्यर्थः  
निहन्मि नाशयामि । नैवैतत् कथमपि सम्भवतीति भावः । वसन्ततिलकं कन्दः ।

चारु । भी अधिक्ताः ! दुष्टात्मा । [इति पूर्वोक्तं पठति ।  
सनिश्वासं स्वगतम् ।]

मैत्रेय ! भीः ! किमिदमद्य ममोपघातो  
हा ब्राह्मणि ! द्विजकुले विमले प्रसूता ।  
हा रोहसेन ! न हि पश्यसि मे विपत्तिं  
मिथ्यैव नन्दसि परव्यसनेन नित्यम् ॥ २६ ॥

प्रेषितञ्च मया तद्वाचार्त्तान्वेषणाय मैत्रेयो वसन्तसेनासका-  
शम्, शकटिकानिमित्तञ्च (ध) तस्य प्रदत्तान्यलङ्करणानि  
प्रत्यर्पयितुम्, तत्कथं चिरयते ?

[ततः प्रविशति गृहीताभरणो विदूषकः ।]

विदू । पेसिदोन्हि अज्जचारुदत्तेण वसन्तसेणासआसं,

उपविशति तत्रोपविशामि । चारुदत्त ! पश्य पश्य माम्, तद् भण भण मया  
मारितेति ।

(२६) सम्प्रति विपत्तौ स्वजनस्मरणमाह मैत्रेय इति । भी मैत्रेय ! इदं  
समाकस्मिकदुर्घटनमित्यर्थः किम् ? कथमुपनतमित्यर्थः ? अद्य मम निर्दोषस्या-  
पीति भावः उपघातः अनिष्टपातः ? हा इति खेदसूचकमव्ययम् । ब्राह्मणि !  
पद्म्याः सम्बोधननिर्दं विमले निर्मले अकलङ्के इत्यर्थः द्विजकुले विप्रवंशे प्रसूता  
जाता असीति श्रेयः अकलङ्ककुलजायास्तव पत्युरीदृशकलङ्कापातेन प्राणदण्डेति-  
दुःसह इति भावः, हा रोहसेन ! पुत्रसम्बोधननिर्दं मे मम विपत्तिं प्राणदण्ड-  
रूपां विपदं न हि पश्यसि, परव्यसनेन परेण केवलेन व्यसनेन बाह्यमुलभेन  
क्रीडनेन नित्यं सततं मिथ्यैव नन्दसि इथानन्दमनुभवसि, अतःपरम् अतीवदुःख-  
सागरे प्रतिप्यसीति भावः । परव्यसनेनेत्यत्र वत व्यसनेनेति पाठान्तरं वत इति  
खेदसूचकमव्ययम् । वसन्ततिलकं वृत्तम् ।

(ध) तद्वाचार्त्तान्वेषणाय तस्याः वसन्तसेनाया वाचार्त्तं समाचारः तस्या अन्वे-  
षणं तस्मै । तस्य रोहसेनस्य शकटिकानिमित्तं स्वर्णशकटिकानिर्माणाय इत्यर्थः,  
तस्या इति पाठे तस्याः वसन्तसेनाया इति कर्त्तरि षष्ठी, रोहसेनसन्तुष्टये वसन्त-  
सेनादेशेन स्वर्णशकटनिर्माणार्थमित्यर्थः ।

तहिं अलङ्कारणाइं गेह्लिअ, जधा अज्ज मित्तेअ ! वसन्तसेणाए वच्छो रोहसेणो अत्तणो अलङ्कारेणं अलङ्कारिअ जणणीस-  
आसं पेसिदो, इमस्स आहरणं दादब्बं, ए उए गेह्लि-  
दब्बं, ता समपेहि त्ति । ता जाव वसन्तसेणा-सआसं ज्जेव  
गच्छामि । [परिक्रम्यावलोक्य च आकाशे ।] कथं भाव  
रेभिलो ? भो भाव रेभिल ! किं निमित्तं तुमं उब्बिग्गो  
उब्बिग्गो विअ लक्खीअसि ? [आकर्ण्य ।] किं भणसि ? पिअ-  
वअस्सो चारुदत्तो अधिअरणमण्डवे सद्दाइदो त्ति ? ता ए  
हु अप्पेण कज्जेण होदब्बं । [विचिन्त्य ।] ता पच्छा वसन्त-  
सेणा-सआसं गमिस्सं, अधिअरणमण्डवं दाव गमिस्सं । [परि-  
क्रम्यावलोक्य च ।] इदं अधिअरणमण्डवं, ता जाव पविसामि ।  
[प्रविश्य ।] सुहं अधिअरण-भोइआणं । कहिं मम पिअ-  
वअस्सो ? ( ७० ) ।

अधि । ननु एष तिष्ठति ।

विदू । वअस्स ! सोत्थि दे ( ७१ ) ।

चारु । भविष्यति ।

( ७० ) प्रेषितोऽस्मि आर्यचारुदत्तेन वसन्तसेनासकाशम्, तत्रालङ्कारानि  
गृहीत्वा, यथा आर्यमैत्रेय ! वसन्तसेनया वत्सी रोहसेन आत्मनोऽलङ्कारिणा-  
लङ्क्य जननीसकाशं प्रेषितः, अस्या आभरणं दातव्यं, न पुनर्गृहीतव्यम्, तत्  
नमर्पयेति । तत् यावत् वसन्तसेनासकाशमेव गच्छामि । कथं भाव रेभिलः ?  
भो भाव रेभिल ! किं निमित्तं त्वमुद्दिग्र उद्दिग्र इव लक्ष्यसे ? किं भणसि ?  
प्रियवयस्यचारुदत्तः अधिकरणमण्डपे आहृतः इति ? तत् न खलु अल्पेन कार्येण  
भवितव्यम् । तत्पथात् वसन्तसेनासकाशं गमिष्यामि, अधिकरणमण्डपं तावत्  
गमिष्यामि । अयमधिकरणमण्डपः, तत् यावत् प्रविशामि । सुखम् अधिकरण-  
भोजकानाम् । कुत्र मम प्रियवयस्यः ?

( ७१ ) वयस्य ! स्तुति ते ।

विदू । अबि क्वेसं दे ? (७२) ।

चारु । एतदपि भविष्यति ।

विदू । भी वयस्स ! किं णिमित्तं उब्बिग्गो उब्बिग्गो विअ  
लक्खीअसि ? कुतो वा सहाइतो ? (७३) ।

चारु । वयस्य ! ।

मया खलु नृशंसेन परलोकमजानता ।

स्त्री रतिर्वाविशेषेण शेषमेप्रोऽभिधास्यति ॥ ३० ॥

विदू । किं किम् ?

चारु । [कर्णे ।] एवमेवम् ।

विदू । को एब्बं भणादि ? (७४) ।

चारु । [संज्ञया शकारं दर्शयति ।] ननु एष तपस्वी हेतुभूतः  
कृतान्तो मां व्याहरति (न) ।

विदू । [जनान्तिकम् ।] एब्बं कीस णं भणीअदि गेहं गदे  
त्ति ? (७५) ।

चारु । उच्यमानमपि अवस्थादोषात् न गृह्यते ।

(७२) अपि चेसं ते ?

(७३) भी वयस्य ! किं निमित्तम् उद्दिग्र उद्दिग्र इव लक्ष्यसे ? कुतो वा  
आहतः ?

(७४) क एवं भणति ? (७५) एवं कथं न भण्यते ? गृहं गतेति ।

(३०) मयेति । परलोकम् अजानतां नृशंसेन मया खलु निश्चितं स्त्री वा  
अथवा अविशेषेण रतिः कामपत्नी रत्या अविशेषा इत्यर्थः रूपलावण्याद्यतिशयात्  
कामपत्न्या अन्वूना इत्यर्थः वसन्तसेना, शेषं दुर्वचनीयमंशं घातितेति पदम् एषः  
शकारं इति शेषः अभिधास्यति कथयिष्यति ।

(न) तपस्वी वराकः निर्दोष इति भावः, कृतान्तः यमः देवं वा “कृतान्तो  
यसदैवयोः” इति कोपः । व्याहरति अनेनैव वसन्तसेना हतेति कथयति ।



विदू । भो भो अज्जा ! जेग दाव पुरझाबण-विहारारामदेउल-तडाग-कूव-जूवेहिं अलङ्घिदा एअरी उज्जयिणी, सो अणीसी (प) अत्यकल्यवत्तकारणादो एरिसं अकज्जं अणुचिट्ठदि त्ति ? [सक्कोधम् ।] अरे रे काणेलीसुदा ! राअशालसण्ठाणआ ! उस्तुहलआ ! किदजणदीसभखडआ ! बहुसुवस्स-मण्डिद मक्काडआ ! भण भण मम अणदो, जो दाणिं मम पिअवअस्सो कुसुमिदं माधवीलदं पि आकिट्ठिअ कुसुमावचअं ण करेदि, कदा वि आकिट्ठिदाए पल्लवच्छेदो भोदि त्ति, सो कथं एरिसं अकज्जं उहअ-लोअविरुद्धं करेदि ? चिट्ठ रे कुट्ठिणीपुत्ता ! चिट्ठ, जाव एदिणा तव हिअअ-कुडिलेण दण्डकट्ठेण सत्यअं दे सदखण्डं करेमि (७६) ।

शकारः । [सक्कोधम् ।] सुणन्तु सुणन्तु अज्जमिशा । चालु-दत्ताकेण सह मम विवादे व्यवहारे वा, ता कीश एसे काक-पदशीश-मत्यका मम शिले शदखण्डे कलेदि ? मा दाव ले दाशीए पुत्ता दुट्ठवट्टुका ! (७७) ।

(७६) भो भो आर्याः । येन तावत् पुरस्थापन-विहारारामदेवालय-तडाग-कूप-यूपैरलङ्घिता नगरी उज्जयिनी, सः अनीशः अर्थकल्यवत्तकारणात् ईदृश-भकार्यम् अनुतिष्ठतीति ? अरे रे कुलटापुत्र ! राजशालकसंस्थानक ! उच्छृङ्खलक ! हातजददीपभाण्ड ! बहुसुवर्ण-मण्डित-मर्कटक ! भण भण ममायतः, य इदानीं मम प्रियवयस्यः कुसुमितां माधवीलतामप्याह्वय्य कुसुमावचयं न करोति, आकटतया पल्लवच्छेदो भवतीति, स कथमीदृशमकार्यमुभयलोकविरुद्धं करोति ? तिष्ठ रे कुट्टिनीपुत्र ! तिष्ठ, यावदेतेन तव हृदयकुटिलेन दण्डकाष्ठेन मस्तकं ते भवत्खण्डं करोमि ।

(७७) सुणन्तु सुणन्तु आर्यमियाः, चारुदत्तेन सह मम विवादी व्यवहारी वा, किमर्थमेव काकपदशीर्षमस्तकः मम शिरः भवत्खण्डं करोति ? मा तावत्, रे दास्याः पुत्र दुष्टवट्टुक !

(प) अनीशः इदानीम् अचनः दरिद्र इत्यर्थः ।

विदू । [दण्डकाष्ठमुच्यस्य पूर्वोक्तां पठति ।]

शकारः । [सक्रोधमुत्थाय ताडयति ।]

विदू । [प्रतीपं ताडयति । अन्धोऽन्यं ताडयतः । विदू-  
षकास्य वाचदेशादाभरणानि पतन्ति ।]

शकारः । [तानि गृहीत्वा दृष्ट्वा ससाध्वंसम् ।] पेक्खन्तु  
पेक्खन्तु अज्जा एदे क्खु ताए तवशिशणीए केलका अलङ्गाला ।  
[चारुदत्तमुद्दिश्य ।] इमश्श अत्यकल्लवत्तश्श काल्लणादो एशा  
मालिदा वावादिदा अ (७८) ।

[अधिहताः सर्वे अधोमुखाः स्थिताः ।]

चारु । [जनान्तिकाम् ।]

अयमेवंविधे काले दृष्टो भूषणविस्तरः ।

अस्माकं भाग्यवैषम्यात् पतितः पातयिष्यति ॥ ३१ ॥

विदू । भो ! कीस भूदत्तं ण णिवेदीअदि ? (७९) ।

चारु । वयस्य !

दुर्बलं नृपतेः चतुर्नैतत् तत्त्वं निरीक्षते ।

केवलं वदतो दैन्यमस्लाघ्यं अरणं भवेत् ॥ ३२ ॥

(७८) पश्यन्तु पश्यन्तु आर्याः, एते खलु तस्मात्तपस्विन्या अलङ्काराः । अस्य  
अर्थकाल्यवर्त्तस्य कारणादिषा सारिता व्यापादिता च ।

(७९) भोः ! किमर्थं भूतार्थो न निवेद्यते ?

(३१) अयमिति । एवंविधे काले अस्माकं भाग्यवैषम्यात् दौर्भाग्यात् पतितः  
अत एव दृष्टः राजपुरुषैरिति शेषः अयं भूषणविस्तरः अलङ्कारसमुदायः पातयि-  
ष्यति मामिति शेषः ।

(३२) दुर्बलमिति । नृपतेः राज्ञः चतुः दुर्बलं स्वतः अदर्शनाच्चारचतुषैव  
दर्शनाच्च तत्त्वदर्शने अक्षममित्यर्थः, एतत् राजचतुः तत्त्वं याप्यार्थं प्रकृतघटना-

अधि । कष्टं भी ! कष्टम् ।

अङ्गारकविरुद्धस्य प्रक्षीणस्य बृहस्पतेः ।

ग्रहोऽयमपरः पार्श्वे धूमकेतुरिवोत्थितः ॥ ३३ ॥

श्रेष्ठिकायस्थौ । [विलोक्य वसन्तसेनामातरमुद्दिश्य ।]

अवहिदा दाव अज्जा, एदं सुवसभण्डअं अवलोएदु, सो ज्जिव एसो ण वेत्ति (८०) ।

बृद्धा । [अवलोक्य ।] सरिसो एसो, ण उण सो (८१) ।

शकारः । आं बुद्धकुट्टणि ! अक्खीहिं मन्तिदं वाआए नूकिदम् (८२) ।

बृद्धा । हतास ! अवेहि (८३) ।

श्रेष्ठिकायस्थौ । अप्पमत्तं कधेहि, सो ज्जिव एसो ण वेत्ति (८४) ।

(८०) अवहिता तावदार्याः, इदं सुवर्णभाण्डमवलोकयतु तदेवेदं न वेत्ति ।

(८१) सदृश एष, न पुनः सः ।

(८२) बृद्धकुट्टनि ! अक्षिभ्यां नन्तितं वाचा सूकितम् ।

(८३) हताश ! अपेहि । (८४) अप्रमत्तं कथय, स एव एष न वेत्ति ।

मिति यावत् न निरीचते न पश्यति, वदतः न ऽमया मारितेति कथयतः मस केवलं दैन्यं दीनता कातरता तथा अज्ञाघ्वं राजदण्डेन मरणस्यातिनिन्दितत्वात् अप्रशंसनीयं गर्हितमित्यर्थः मरणं भवेत् सत्यकथने कातरताप्रकटनमेव न तु प्राणदण्डान्निष्कृतिरिति भावः ।

(३३) अङ्गारकेति । अङ्गारकेण मङ्गलेन विरुद्धस्य अत एव प्रक्षीणस्य दुर्बलस्य बृहस्पतेः पार्श्वे अयम् अपरः मङ्गलाजन्य इत्यर्थः ग्रहः धूमकेतुरिव उत्थितः उपस्थितः, अत्रापस्तुतेनानेन अङ्गारकविरुद्धबृहस्पतेर्धूमकेतुग्रहाक्रमणवर्णनेन प्रस्तुतस्य शकाराभियुक्तचारुदत्तस्य वसन्तसेनालङ्कारपातरूपप्रमाणकीर्तनादप्रस्तुत-प्रशंसयमलङ्कितः । अत्राङ्गारकसदृशः शकारः, बृहस्पतिसदृशश्चारुदत्तः, धूम-केतुसदृशीऽलङ्कारपात इति बोधव्यम् ।

वृद्धा । अज्ज ! सिप्पिकुसलदाए ओवन्हेदि (फ) दिट्ठिं, ए उण सो (८५) ।

अधि । भद्रे ! अपि जानासि एतानि आभरणानि ?

वृद्धा । एं भणामि । ए हु ए हु अणभिजाण्णिदी, अह वा कदा वि सिप्पिणा घड्ढिदी भवे (८६) ।

अधि । पश्य अेष्ठिन् !

वस्त्वन्तराणि सदृशानि भवन्ति नूनं

रूपस्य भूषणगुणस्य च क्लृप्तिमस्य ।

दृष्ट्वा क्रियामनुकरोति हि शिल्पिवर्गः

सादृश्यमेव क्लृप्तहस्ततया च दृष्टम् ॥ ३४ ॥

अेष्ठिकायस्थौ । अज्जचारुदत्तस्स केरक्काइं एदाइं (८७) ।

चारु । न खलु न खलु ।

अेष्ठिकायस्थौ । ता कस्स ? (८८) ।

चारु । इहाऽत्र भवत्या दुहितुः ।

(८५) आर्य्य ! शिल्पिकुशलतया अववधाति दृष्टिम्, न पुनः सः॥

(८६) ननु भणामि । न खलु न खलु अनभिज्ञातः, अथवा, कदापि शिल्पिना घटितो भवेत् ।

(८७) आर्य्यचारुदत्तौयान्हेतानि ।

(८८) तदा कस्य ?

(फ) अववधाति आकर्षति ।

(३४) वस्त्वन्तराणीति । क्लृप्तिमस्य करणान्निष्पन्नस्य मानवक्लृप्तस्य इत्यर्थः रूपस्य आकृतेः भूषणगुणस्य अलङ्कारस्य सदृशानि तुल्यानि वस्त्वन्तराणि अन्यानि कटककुण्डलादीनि च नूनं निश्चितं भवन्ति हि यतः शिल्पिवर्गः कारुण्यः क्रियां कार्य्यं दृष्ट्वा क्लृप्तहस्ततया शिचानैपुण्येनेत्यर्थः सादृश्यम् अनुकरोति तत्सदृशं निर्मातुं शक्नोतीत्यर्थः । दृष्टम् एतदिति शेषः अन्नाभिरितत् प्रत्यचीकृतमित्यर्थः अतः भूषणमिदं वसन्तसेनाया एव नान्यस्येति कथं निर्णीयते इति भावः । वसन्त-तिलकं-वृत्तम् ।

अं ठिकायस्थौ । कथं एदाइ' ताए बिअीअं गदाइ' ? (८६)  
चारु । एवं गतानि, आं इदम् (ब) ।

अं ठिकायस्थौ । अज्ज चारुदत्त ! एत्थ सच्चं वत्तब्बं ।  
पेक्ख, पेक्ख ।

सञ्चेण सुहं क्खु लब्भइ, सच्चालावि ण हीइ पादइ ।

सच्चं त्ति दुवेवि अक्खरा मा सच्चं अलिण्ण गूहेहि (६०) ॥३५॥

चारु । आभरणानि आभरणानीति न जाने, किन्तु  
अस्मद्गृहादानीतानीति जाने ।

शकारः । उज्जाणं पवेशिअ पढमं मालेशि, कबड्ढका-  
वडिआए शम्पदं णिगूहेशि (६१) ।

अधि । आर्य्यं चारुदत्त ! सत्यमभिधीयताम् ।

इदानीं सुकुमारेऽस्मिन् निःशङ्कं कर्कशाः कशाः ।

तव गात्रे पतिष्यन्ति सहास्राकं मनोरथैः ॥ ३६ ॥

(८६) कथमेतानि तस्या वियोगं गतानि ?

(६०) आर्य्यं चारुदत्त ! अत्र सत्यं वक्तव्यम् । पश्य पश्य,  
सत्येन सुखं खलु लभ्यते सत्पालापि न भवति पातकी ।  
सत्यमिति हेऽपि अक्षरे, मा सत्यमलीकेन गूह्य ॥

(६१) उद्यानं प्रवेश्य प्रथमं मारयसि, कपटकापटिकतया साम्प्रतं निगूहसि ।

(ब) एवं गतानि, सुवर्णशकटार्यं रुदतः रीहसीनस्य मत्पुत्रस्य शान्तये  
इमानि मूषणानि सुवर्णशकटिकानिर्माणार्थं वसन्तसीनया चेटीहस्ते दत्तानीति  
तदज्ञात् घटानि, आम् इदम् इदं मदुक्तम् आम् एवरूपं तथ्यमिति यावत्  
आमिति तथ्यवचनमव्ययम् ।

(३५) सत्येनेति । सत्यमिति उभौ अक्षरौ द्वाक्षरमित्यर्थः सत्यं सारः  
जगति सत्यमेव सारः अन्यत् सर्वं हथैवेति भावः । अन्यत् सुगमम् । वैतालीयं  
हृन्दः ।

(३६) इदानीमिति । सुकुमारे सुकीमले अस्मिन् तव गात्रे इदानीं कर्कशाः

चारु । अपापानां कुले जाते मयि पापं न विद्यते ।

यदि सम्भाव्यते पापसपापेन च किं मया ? ॥ ३७ ॥

[स्वगतम् ।] नच मे वसन्तसेनाविरहितस्य जीवितेन ह्यत्यम् ।

[प्रकाशम् ।] भोः ! किं बहुना ।

मया किल नृशंसेन लोकद्वयमजानता ।

स्त्री रतिश्च विशेषेण शेषमेषोऽभिधास्यति ॥ ३८ ॥

शकारः । बाबादिदा, अले तुमं पि भण मए बाबादि-  
देत्ति (६२) ।

चारु । त्वया एवोक्तम् ।

शकारः । शुण्ध शुण्ध भट्टालका ! एदेण मालिदा ।  
एदेण ज्जेव शंशए क्खिसे एदस्स दलिह्चालुदत्तस्स शालीले  
दण्ढे धालीअदु (६३) ।

अधि । शोधनक ! यथाह राष्ट्रियः । भो राजपुरुषाः !  
गृह्यतामयं चारुदत्तः । [राजपुरुषा गृह्णन्ति ।]

(६२) व्यापादिता, अरे त्वमपि भण, मया व्यापादितेति ।

(६३) शृणुत शृणुत भट्टारका ! एतेन मारिता । एतेनैव संशये क्खिसे एतस्य  
दरिद्रचारुदत्तस्य शारीरी दण्डी धार्थ्यताम् ।

कठिनाः कशाः प्रहरणविशेषाः अस्त्राकं मनोरथैः अभिलाषैः सह निःशङ्कं  
प्राणविनाशी भवेन्नवेति : संशयरहितं निर्दयमित्यर्थः यथा तथा निपतिष्यन्ति ।  
यथा अस्त्राकं मनोरथास्त्रवानिष्टनिवारणविषया निपतिष्यन्ति विफला भविष्यन्ती-  
त्यर्थः, तथा अत्रिलम्बमेव तवोपरि घोरौ राजदण्डः पतिष्यतीति समुदायार्थः ।

(३७) अपापानामिति । यदि पापं सम्भाव्यते मयीति शेषः, तदा अपा-  
पिन नास्ति पापः यस्मात् तेन अतिपापिना इत्यर्थः मया च जीवितेनेति शेषः  
किं ? न किमपि प्रयोजनमित्यर्थः ।

(३८) मयेति । पूर्वं व्याख्यातम् ।

वृद्धा । प्रसीदन्तु प्रसीदन्तु अज्जमिस्सा, जो दाव चोरिहिं  
अवहिदस्स । [इत्यादि पूर्वोक्तं पठति ।] ता जदि बाबादिदा  
मम दारिआ, वावादिदा, जीवदु मे दीहाऊ । अस्सं च ।  
अत्थिपच्चत्थिस्सं ववहारो, अहं अत्थिणी, (भ) ता मुञ्चध  
एदम् (६४) ।

शकारः । अवेहि गव्भदासि ! गच्छ, किं तव  
एदिणा ? (६५) ।

अधि । आर्य्ये गम्यताम् । हे राजपुरुषा ! निष्क्रामयत  
एनाम् ।

वृद्धा । हा जाद ! हा पुत्तअ ! (६६) [इति रुदती निष्क्रान्ता ।]  
शकारः । [स्वगतम् ।] किदं मए एदस्स अत्तणो शलिणं,  
गम्पदं गच्छामि (६७) [निष्क्रान्तः ।]

अधि । आर्य्ये चारुदत्त ! निर्णये (य) वयं प्रमाणम्,  
श्रेये तु राजा, तथापि शोधनक ! विज्ञाप्यतां राजा पालकः ।  
अयं हि पातकी विप्रो न वध्यो मनुरब्रवीत् ।  
राष्ट्रादस्मात्तु निर्वास्यो विभवैरक्षतैः सह ॥ ३६ ॥

(६४) प्रसीदन्तु प्रसीदन्तु आर्य्यमित्राः । यस्मावत् चोरैरपहृतस्य । तत् यदि  
व्यापादिता मम दारिका, व्यापादिता, जीवतु मे दीर्घायुः । अन्यच्च अर्थि-  
प्रत्यर्थिनीव्यवहारः, अहमर्थिनी, तत् मुञ्चतेनम् ।

(६५) अपेहि गव्भदासि ! गच्छ, किं तवैतेन ।

(६६) हा तात ! हा पुत्रक !

(६७) कृतं मयैतस्य आत्मनः सदृशम्, साम्प्रतं गच्छामीति ।

(भ) अर्थिप्रत्यर्थिनीः यादिप्रतिवादिनीः । अर्थिनी वादिनी । मया यदभियो-  
क्तव्यं तदेव विचार्य्यमधिकरणिकेनेति भावः ।

(य) निर्णये दीपिलादोपिलावधारणे । श्रेये दण्डविधाने इत्यर्थः ।

(३६) अयमिति । अयं विप्रः चारुदत्तः पातकी, किन्तु मनुरब्रवीत् पातकी

शोधनकः । जं अज्जो आणवेदि । [इति निष्काम्य पुनः प्रविश्य सास्रम् ।] अज्जा गदम्हि तहिं । रात्रा पालत्रो भण्णादि, जेण अत्यकल्लवत्तस्स कारणादो वसन्तसेणा वावादिदा, तं ताइं ज्जेव आहरणाइं गले बन्धिअ डिण्डिमं ताडिअ दक्खिण-मसाणं णइअ सूले भज्जेध त्ति । जो को वि अवरो एरिसं अकज्जं अणुचिठ्ठदि सी एदिणा सणिआरदण्डेण ( २ ) सासी-अदि ( ६८ ) ।

चारु । अहो ! अविमृष्यकारी राजा पालकः ।

अथवा, ईदृशे व्यवहाराग्नौ मन्त्रिभिः परिपातिताः ।

स्थाने खलु महीपाला गच्छन्ति क्लृपणां दशाम् ॥ ४० ॥

अपिच, ईदृशैः श्वेतकाकीयै राज्ञः शासनदूपकैः ।

अपापानां सहस्राणि हन्यन्ते च हतानि च ॥ ४१ ॥

(६८) यदार्यं आज्ञापयति । आर्या ! गतोऽस्मि तत्र । राजा पालको भणति येन अर्थकल्यवर्त्तस्य कारणात् वसन्तसेना व्यापादिता तं तान्येव आभर-णानि गले बद्धा डिण्डिमं ताडयित्वा दक्षिणश्मशानं गीत्वा सूले भङ्क्त इति । यः कोऽप्यपर ईदृशमकार्यमनुविष्ठति स एतेन सनिकारदण्डेन शिष्यते ।

विप्रः न बध्यः अतः अक्षतैः अविनष्टैः विभवैः धनैः सह अयम् अस्मात् राष्ट्रात् राव्यात् निर्वास्यः दूरीकर्त्तव्यः ।

(२) सनिकारदण्डेन सापमानदण्डेन ।

(४०) ईदृशे इति । ईदृशे एवंप्रकारे व्यवहाराग्नौ विचारदर्शनरूपवद्गौ मन्त्रिभिः परिपातिताः महीपाला क्लृपणां दीनां नरकपातहेतुभूतामिति यावत् दशाम् अवस्थाम् गच्छन्ति इति यत् तत् स्थाने खलु युक्तमेव, युक्तत्वे साम्प्रतं स्थाने इत्यन्तरः ।

(४१) ईदृशैरिति । श्वेतकाकीयैः शुभवर्णाकाकातुल्यैः शुभवर्णाः काका हि वहिः सुदृश्याः परमतीवानिष्टजनका इति भावः । ईदृशैः एवम्प्रकारैः बाह्यसाधु-भिरन्तर्विषैः राज्ञः शासनदूपकैः शासनं दण्डनीतिं दूपयन्तीति तथीकैः अथथा-व्यवहारदर्शिभिरित्यर्थः अपापानां निरपराधानां सहस्राणि हतानि हन्यन्ते च ।



सखे मैत्रेय ! गच्छ, महचनादस्वामपश्चिमम् (ल) अभि-  
वादयस्व, पुत्रञ्च मे रोहसेनं परिपालयस्व ।

विद्रु । मूले छिन्ने कुटो पादवस्त्र पालनं ( ६६ ) ।

चारु । सा मैवम् ।

नृणां लोकान्तरस्थानां देहप्रतिकृतिः सुतः ।

मयि यो वै तव स्नेहो रोहसेने स युज्यताम् ॥ ४२ ॥

विद्रु । भो वयस्य ! अहं ते पित्रवयस्यो भवित्र तुए विर-  
हिदाइं प्राणाइं धारेमि ? ( १०० ) ।

चारु । रोहसेनमपि तावद्दर्शय ।

विद्रु । एव्वं जुज्जदि ( १ ) ।

अधि । भद्र शोधनक ! अपसार्थ्यतामयं वटुः । [शोधनक-  
स्तथा करोति ।]

अधि । कः कोऽत्र भोः ! चण्डालानां दीयतामादेशः ।

[इति चारुदत्तं विसृज्य निष्क्रान्ताः सर्वे राजपुरुषाः ।]

शोधनकः । इदो आअच्छटु अज्जो ( २ ) ।

( ६६ ) मूले छिन्ने कुतः पादवस्त्र पालनम् ?

( १०० ) भो वयस्य ! अहं ते प्रियवयस्यो भूत्वा त्वया विरहितान् प्राणान्  
धारयामि ?

( १ ) एवं युज्यते ।

( २ ) इत आगच्छतु अर्थ्यः ।

(ल) अपश्चिमं नास्ति पश्चिमः श्रेष्ठः यत्र तत् यथा तथा इत्यर्थः अयं मे चरमः  
प्रणाम इति निवेदय इत्यर्थः ।

( ४२ ) नृणामिति । सुतः लोकान्तरस्थानां नृणामित्यर्थः नृणां देहस्य  
शरीरस्य प्रतिकृतिः प्रतिरूपम् अतः मयि तव यः वै स्नेहः, रोहसेने स स्नेहः  
युज्यताम् अर्प्यताम् ।

चारु । [सकरुणम् ।] मैत्रेय भोः ! किमिदमद्य । [इत्यादि  
पठति । आकाशे ।]

विष-सलिल-तुलाग्नि-प्रार्थिते मे विचारे  
क्रकचमिह शरीरे वीक्ष्य दातव्यमद्य ।

अथ रिपुवचनाद्वा ब्राह्मणं मां निहंसि  
पतसि नरकमध्ये पुत्रपौत्रैः समेतः ॥ ४३ ॥

अथमागतोऽस्मीति । [निष्क्रान्ताः सर्वे ।]

व्यवहारो नाम नवमोऽङ्कः समाप्तः ।

(४३) विपेति । विषेण गरलेन, सलिलेन, तुलया अग्निना वा प्रार्थितः मयेति शेषः । तस्मिन् मे सम विचारे, विषादिभिर्मम विचारो भवतु इति मया प्रार्थिते वीक्ष्य विशेषेण दृष्ट्वा यदि पापं विद्यते तदा विषभक्षणे वा सलिलमज्जने प्राणवियोगः नान्यथा, तुलादण्डेन तोलने पापी, गुरुर्भवति न चेत् लघुः अग्नि-प्रवेशे वा धारणे शरीरस्य वा तदंशस्य दाहः नान्यथेति परीक्ष्य अद्य इह शरीरं क्रकचं करपत्रं प्राणदण्डं इत्यर्थः दातव्यं दातुमुचितम् अधिकरणिकस्येति शेषः । अथ यदि रिपुवचनात् रिपोः शत्रोः शकारस्य वचनात् ब्राह्मणं मां निरपराध-सिति यावत् । निहंसि, तदा पुत्रपौत्रैः समेतः सहितः नरकमध्ये पतसि । निरपराधशासने दोषमाह मनुः, “अदण्ड्यान् दण्डयन् राजा दण्ड्यांश्चैवाप्य दण्डयन् । अयशी महदाप्नोति नरकश्चैव गच्छति ॥” इति विषादिपरीक्षा याज्ञवल्क्येनीक्ता यथा “तुलाग्न्यापी विषं कीषो दिव्यानीह विशुद्धये । महाभि-योगेष्वातानि शीर्षकस्थेऽभिवीक्षरि ॥” इति ।

## दशमोऽङ्कः ।

—०—

[ततः प्रविशति चारुडालहयेजानुगम्यमानश्चारुदत्तः ।]

उभौ । तक्किंण कलअ कालणं एववह-वन्धणअणे णिउसा ।

अचिलेण शीशक्खिअणं शूलालीवेषु कुशलम्ह ॥ १ ॥

ओशलध अज्जा ! ओशलध । एणे अज्जचालुदत्ते ।

दिस्स-कलबीलदामे गहिदे अल्हेहि वञ्जपुल्लिसेहिं ।

दीवे व्व मन्दन्नेहे धोअं धोअं ख्खअं जादि ( १ ) ॥ २ ॥

चारु । [सविषादम् ।]

नयनसलिलसिक्तं पांशुरुक्षीकृताङ्गं

पितृवनसुसमोभिर्वेष्टितं मे शरीरम् ।

विरसमिह रटन्ती रक्तगन्धानुलिप्तं

वलिमिव परिभोक्तुं वायसास्तर्कयन्ति ॥ ३ ॥

(१) तत् किं न कलय कारणं नववध-वन्धनयने निपुणौ ।

अचिरेण शीर्षच्छेदन-शूलारीपेषु कुशली स्तः ॥

अपसरत आर्या ! अपसरत । एष आर्येचारुदत्तः ।

दत्तकरवीरदामा गृहीत आवाप्यां वध्यपुरुषाभ्याम् ।

दीप इव मन्दन्नेहः स्तीकं स्तीकं चयं याति ।

(१) चारुदत्तं प्रयुक्तिः । कलय विचारय इत्यर्थः, नवे नूतने वधे, वन्धे विषये यत् नयनं तस्मिन्, अन्वत् सुविषदम् ।

(२) दत्तकरवीरदामा दत्तं करवीरस्य दाम माल्यं यस्मै सः करवीरमाल्य-भूषित इत्यर्थः; माल्येन वध्यः अलङ्घ्यते इति प्रसिद्धिः । मन्दन्नेहः मन्दः अल्पः स्त्रीहः तैलं यत्र सः ।

(३) नयनेति । इह विरसं कर्कशं यथा तथा रटन्तः शब्दायमानाः वायसाः काकाः नयनसलिलेन अशुवारिणा सिक्तं पांशुभिः धूलिभिः । रेणुः दयोः स्त्रियां धूलिः

चाखडाली । ओशलध अज्जा ! ओशलध ।

किं पेक्खध ? क्खिज्जन्तं शप्पु लिशा ! काल-पलशु-धालाहिं ।

शुअण-शउणाधिवासं शज्जण-पुलिशद्दुमं एदं ॥ ४ ॥

आअच्छ ले चालुदत्ता ! आअच्छ (२) ।

चारु । पुरुषभाग्यानामचिन्त्याः खलु व्यापाराः, यदह-  
मीदृशीं दशामनुप्राप्तः ।

सर्वगात्रेषु विन्ध्यस्तैरक्तचन्दनहस्तकैः ।

पिष्टचूर्णावकीर्णञ्च पुरुषोऽहं पशूकृतः ॥ ५ ॥

[अग्रतो निरूप्य ।] अहो ! तारतम्यं नराणाम् (क) [सकरुणम् ।]

(२) अपसरत आर्या ! अपसरत ।

किं पश्यत ? क्वियमानं सत्पुरुषाः ! काल-परशु-धाराभ्याम् ।

सुजन-शकुनाधिवासं सज्जन-पुरुषद्रुममेतम् ॥

भागच्छ रे चारुदत्त ! आगच्छ ।

पीशुर्ना न हयोरज इत्यमरः । रुचीकृतानि अङ्गानि यस्य तत् पितृवनसुमनोभिः  
श्मशानपुर्याः वेष्टितं भूषितं रक्तगन्धेन रक्तचन्दनेन अनुलिप्तं मे मम शरीरं वलि-  
मिव काकप्रदेयपूजाद्रव्यमिव परिभीक्तुं तर्कयन्ति अस्माभिरेतत् खाद्यमिति विचा-  
रयन्तीत्यर्थः । मालिनीवृक्षम् ।

(४) हे सत्पुरुषाः ! साधवः ! सुजना एव शकुनाः पक्षिणः तेषाम् आवासः  
आश्रयः तं, सज्जनपुरुषः साधुपुरुष एव द्रुमः तं कालरूपपरशुधाराभ्याम् आवाभ्यां  
विष्टताभ्यामिति भावः ।

(५) सर्वगात्रेष्विति । पुरुषः मानवः अहं सर्वगात्रेषु सर्वाङ्गेषु रक्तचन्दन-  
हस्तकैः हस्तगृहीतरक्तचन्दनैः उपलक्षित इत्यर्थः विशेषण तृतीया । तथा पिष्टं  
तिलतण्डुलादीनां विकारः तथा चूर्णं कुङ्कुमादि ताभ्याम् अवकीर्णः अनुलिप्तश्च सन्  
पशूकृतः अपशुः पशुः कृतः, पशुर्देवीर्दृशेन छेदनीयस्यागादिर्यथा बलिदानार्थं  
रक्तचन्दनादिभिरलङ्घियते तथा अहमपि कृत इत्यर्थः ।

(क) तारतम्यं परस्परप्रभेदः केऽपि मां दृष्ट्वा हृष्यन्ति केचन वा दुःखं प्रका-  
शयन्तीति भावः ।

अमी हि दृष्ट्वा मदुपेतमेतन्मर्त्यं धिर्गस्त्वित्युपजातवाप्याः ।

अशक्नुवन्तः परिरक्षितुं मां स्वर्गं लभस्वेति वदन्ति पौराः ॥ ६ ॥

चाण्डाली । ओशलध अज्जा ! ओशलध, किं पेक्खध ?  
इन्दे प्पवाहिअन्ते, गोप्पशब्बे, सङ्गमं च तालाणं ।

शुपुलिश-पाणविपत्ती, चत्तालि इमे ण दद्वब्बा (३) ॥ ७ ॥

एकः । हण्डे आहीन्ता ! (ख) पेक्ख पेक्ख ।

णअली-पधाणभूदे वज्झीअन्ते कदन्तअखाए ।

किं लुअदि अन्तलिकखे ? आदु अणव्भे पड़दि वज्जे ? (४) ॥ ८ ॥

(३) अपसरत आर्या ! अपसरत, किं पश्यत ?

इन्द्रः प्रवाह्यमाणो गोप्रसवः सङ्गमश्च ताराणाम् ।

सुपुरुषप्राणविपत्तिश्चत्वार इमे न द्रष्टव्याः ॥

(४) अरे आहीन्त ! पश्य पश्य ।

नगरीप्रधानभूते बध्यमाने कृतान्ताज्जया ।

किं रोदित्यन्तरीक्षम् अथवा अनभं पतति वज्रम् ? ॥

(६) अमी इति । अमी पौराः नागरिकाः मदुपेतं मयि उपेतम् उपस्थितम् एतत् अकारणबधदण्डरूपम् अवमाननमित्यर्थः दृष्ट्वा मर्त्यं मानवं पश्यवत् व्यवहारनमिति यावत् धिक् अस्तु इति उक्तीति शेषः उपजातवाप्याः अशुपूर्णनयनाः मां परिरक्षितुम् अशक्नुवन्तः अपारयन्तः सन्तः स्वर्गं लभस्व इति वदन्ति । उपजातिवृत्तम् ।

(७) इन्द्र इति । अत्र इन्द्रशब्देन तदीयध्वजो लक्ष्यते तस्यैव प्रवाह्यत्वात् प्रवाह्यमाणः विसर्जनायं नीयमानः इन्द्रध्वजः, ताराणां नक्षत्राणां सङ्क्रमः चलनं अधःपतनमित्यर्थः । इन्द्रध्वज विसर्जनस्य रहसि कर्तव्यतामाह कालिकापुराणं यथा “उत्थापवित्तूर्ध्वरवैः सर्वलीकस्य वै पुरः । रही विसर्जयेत् केतुं विग्निषोऽयं प्रपूजने ।” इति ।

(ख) हण्डे इति । नीचसम्बोधनमव्ययं हण्डे हण्डे हलाज्ञानं नीचं चेटों सखीं प्रतीत्यसरः आहीण्ड इति द्वितीयचण्डालनामसम्बोधनम् ।

(८) नगरीति । कृतान्तस्य यमरूपस्य राज्ञः आज्ञया आदेशेन चतुर्दिच

द्वितीयः । अले गोह्वा !

एअ लुअदि अन्तलिक्वे ऐअ अणव्मे पड्दि वज्जे ।

सहिला-शमूह-मेहे निवड्दि एअणव्बु धाराहिं ॥ ६ ॥

अविअ । वज्जमि गीअमाणे जणश शब्बश लोदमाणश ।

एअण-शलिलेहिं शित्ते लच्छादो ए उम्मइ लेणू (५) ॥१०॥

चारु । [निरूप्य सकरणम् ।]

एताः पुनर्हर्ष्यगताः स्त्रियो मां

वातायनाङ्गेन विनिःसृतास्याः ।

हा ! चारुदत्तेत्यभिभाषमाणा

वाप्यं प्रणालीभिरिवोत्सृजन्ति ॥ ११ ॥

चारुडाली । आअच्छ ले चालुदत्ता ! आअच्छ इमं  
घोषणद्वारं । आहणेध डिण्डिमं, घोषेध घोषणं (६) ।

(५) अरे गोह ! न च रीदित्यन्तरीचं नैवानभं पतति वज्रम् ।

सहिलासमूहमेघान्निपतति नयनान्बुधाराभिः ॥

अपिच । वध्यं नीयमाने जनस्य सर्वस्य रुदतः ।

नयनसलिलसिक्ती रथ्याती न उन्नमति रिणः ॥

(६) आगच्छ रे चारुदत्त ! आगच्छ इदं घोषणास्थानम् । आहृत डिण्डिमं,  
घोषयत घोषणाम् ।

नागरिकाणां हाहाकारशब्दप्रादुर्भावात् अन्तरीचं रीदित्तीति चण्डालीक्तिः अनभं  
विना मेघमित्यर्थः वज्रं पतति तादृशसत्पुरुषस्य अकारणप्राणदण्डस्य वज्ररूपत्वात्  
इति भावः ।

(६) गोह इति । प्रथमचण्डालनामसम्बोधनम् । सहिलेति धाराभिः  
प्रवाहेः, अनवरताशुधारा पततीत्यर्थः ।

(१०) वध्य इति । रथ्यातः मार्गात् उन्नमति उत्तिष्ठति, अन्यत् स्वच्छम् ।

(११) एता इति । वातायनाङ्गेन वातस्य अयनं गमनं येन तत् वातायनं  
गवाचः तस्य अङ्गेन विनिःसृतानि विनिर्गतानि आस्थानि सुखानि यासां ताः ।  
प्रणालीभिः धाराभिः । अन्यत् सुगमम् । इन्द्रवज्रावृत्तम् ।

उभौ । सुणाध अज्जा ! शुणाध । एशे शत्यवाह-विणअ-  
दत्तश्श णत्थिके शाअलदत्तश्श पुत्तके अज्जचालुदत्ते णाम,  
एदिणा किल अकज्जकालिणा गणिआ बशन्तशेणा अत्य-  
कल्लवत्तश्श कालणादो शुस्सं पुप्फकलण्डअजिसुज्जाणं पवे-  
शिअ वाहुपाशवलक्कालेण मालिदे त्ति एशे शलोत्ते (ग)  
गहिदे, शअं अ पडिबस्से, तदो लखा पालएण अम्हे आसत्ता  
एदं मालेदुं । जदि अबले ईदिशं उभअ-लोअबिलुडं अकज्जं  
कलेदि तं पि लाआ पालए एव्वं ज्जेब शाशदि (७) ।

चारु । [सनिर्वेदं स्वगतम् ।]

मखशत-परिपूतं गोत्रमुद्गासितं मे

सदसि निविडचैत्य-ब्रह्मघोषैः पुरस्तात् ।

मम मरणदशायां वर्त्तमानस्य पापैः

तदसदृशमनुष्यैर्घुष्यते घोषणायाम् ॥ १२ ॥

(७) शृणुत आर्याः ! शृणुत । एष सार्धवाहविनयदत्तस्य नमो सागरदत्तस्य  
पुत्रकः सार्ध-चारुदत्तो नाम, एतेन किलाकार्यकारिणा गणिका वसन्तसेना  
अर्थकल्यवर्त्तस्य कारणात् शत्यं पुष्पकरण्डकजीर्णोद्यानं प्रवेश्य वाहुपाशवलाक्का-  
रेण मारितेति एष सलोम्री गृहीतः, स्वयञ्च प्रतिपन्नः ततो राज्ञा पालकेन वय-  
माज्जता एतं मारयितुम् । यद्यपर इदं दृशसुभयलोकविरुद्धमकार्यं करोति तन्नपि  
राज्ञा पालक एवमेव शक्ति ।

(ग) सलोम्रः लोम्रम् अपद्धतं धनं तेन सहितः सद्व्ययः सालङ्कार इत्यर्थः ।

(१२) मखेति । पुरस्तात् पूर्वं मे मम गोत्रं कुलं सदसि यज्ञसंसदि सखानां  
यज्ञानां शतैः परिपूतं तथा निविडानि निमन्वितलोकेराकीर्णानि यानि चैत्यानि  
पूजाव्यायतनस्थानानि तेषु ये ब्रह्मघोषाः वेदवादाः तैरुद्गासितं समुक्चलीकृत-  
मासीदिति शेषः । इदानीं मरणदशायां वर्त्तमानस्य मम तत् गोत्रं पापैरसदृश-  
मनुष्यैः नीचजनैः घोषणायां घोषणस्थाने घुष्यते कौर्ष्यते किमतःपरमाक्षेपकर-  
मिति भावः । मालिनीवृत्तमत्र ।

[उद्दीक्ष्य वरुणैः पिधाय ।] हा प्रिये वसन्तसेने !

शशिविमल-मयूख-शुभ्रदन्ति !

सुरुचिर-विद्रुमसन्निभाधरौष्टि ।

तव वदन-भवाभृतं निपीय

कथमवशो ह्ययशोविषं पिबामि ॥ १३ ॥

उभौ । ओशलध अज्जा ! ओशलध ।

एशे गुणलअण-णिही सज्जणदुक्खाणं उत्तलणशेदू ।

अशुवसमण्डणअं अवणीअदि अज्ज णअलीदो ॥ १४ ॥

अस्सञ्च ।

शब्दे क्वु होइ लोए लोए शुह-शण्टिदाणं तत्तिस्सा ।

विणिबडिदाण णलाणं पिअकाली दुल्लहो होदि (८) ॥१५॥

(८) अपसरत आर्या ! अपसरत ।

एष गुणरत्ननिधिः सञ्जनदुःखानामुत्तरणसेतुः ।

असुवर्णमण्डनकम् अपनीयतेऽय नगरीतः ॥

अन्यच्च । सर्वः खलु भवति लोके लोकः सुखसंस्थितानां चिन्तायुक्तः ।

विनिपतितानां नराणां प्रियकारी दुर्लभो भवति ॥

(१३) शशीति । शशिनः चन्द्रस्य विमला ये मयूखाः ते इव शुभा दन्ता यस्याजतसम्बुद्धौ तथा शुरुचिरः अतिमनीहरः यः विद्रुमः प्रवालः तत्सन्निभौ तत्सदृशौ अधरोष्ठौ यस्याः तत्सन्निधने । तव वदनभवाभृतं सुखामृतं निपीय इदानीम् अवशः पराधीनः सन् कथं केन प्रकारेण अयशोविषं विषमिव अयशः दुःकीर्तिं पिबामि, अत्र पुष्पिताग्राहत्तम् ।

(१४) एष इति । असुवर्णमण्डनकं नास्ति सुवर्णमण्डनं काञ्चनभूषणं यस्मिन् तद्वयथा तथा, सुखसमये एव सुवर्णैर्भूष्यते, एवंविधे तु काले केवलमशुभैर्वस्त्र-माख्यादिभिरिति भावः । अन्यत् स्वच्छम् ।

(१५) सर्व इति । लोके जगति सर्वः लोकः खलु निश्चितं सुखसंस्थितानां सुखिनां जनानां चिन्तायां शुभचिन्तने युक्तः रतः भवति विनिपतितानां विपन्नानां नराणां प्रियकरः हितकारी मनुष्यः दुर्लभः भवति ।



चारु । [सर्वतोऽवलोक्य ।]

अमी हि वस्त्रान्त-निरुद्धवक्त्राः

प्रयान्ति मे दूरतरं वयस्याः ।

परोऽपि बन्धुः समसंस्थितस्य

मित्तं न कश्चिद्विषमस्थितस्य ॥ १६ ॥

चाण्डाली । ओशालणं किदं, विवित्तं लाअगग्गं, ता  
आण्णध एदं दिस्सवज्जक्कचिह्णं (६) ।

चारु । [निःश्वस्य ।] मैत्रेय ! भोः ! किमिदमद्य । [इत्यादि  
पठति ।]

नेपथ्ये । हा ताद ! हा पिअबअस्स ! (१०) ।

चारु । [आकर्ण्य सकरणम् ।] भोः स्वजातिमहत्तर ! (घ)  
इच्छाम्यहं भवतः सकाशात् प्रतिग्रहं कर्तुम् ।

चाण्डाली । किं अम्हाणं हत्यादो पडिग्गहं कलेशि ? (११)

चारु । शान्तं पापम्, नापरीक्ष्यकारी दुराचारः पालक  
इव चाण्डालः, तत्परलोकार्थं पुत्रमुखं द्रष्टुमभ्यर्थये ।

(६) अपसारणं कृतं, विवित्तो राजमार्गः, तदानयत्नं दत्तवध्यचिह्नम् ।

(१०) हा तात ! हा प्रियवयस्य !

(११) किमद्याकां हस्तात् प्रतिग्रहं करोषि ?

(१६) अमी इति । मे मम वयस्याः बन्धवः वस्त्रान्तेन निरुद्धानि आच्छा-  
दितानि वक्त्राणि मुखानि यैः ते तथोक्ताः सन्तः, हि निश्चितं दूरतरं प्रयान्ति,  
परोऽपि उदासीनोऽपि समी समाने भावे इत्यर्थः सम्पदीति यावत् संस्थितस्य  
जनस्य बन्धुर्भवति साहाय्यलाभप्रत्याशयेति भावः, कश्चित् कोऽपि जनः विषम-  
स्थितस्य दुरवस्थस्य जनस्य मित्तं न भवतीति शेषः उपकारलाभसम्भावनाविरहा-  
दिति भावः । उपजातिवृत्तम् ।

(घ) स्वजातियु महत्तरः अतिमहान् तत्सम्बोधने । प्रशंसावादीऽयं स्वकार्य-  
साधनायेति बोध्यम् ।

चाण्डालौ । एव्वं कलीअदु (१२) ।

नेपथ्ये । हा ताद ! हा आबुक् ! (१३) ।

चारु । [श्रुत्वा सकरुणम् ।] भोः स्वजातिमहत्तर ! ।

[इत्यादि पठति ।]

चाण्डालौ । अले पउला ! खणं अन्तलं देध, एसे अज्ज-  
चालुदत्ते पुत्तमुहं पेक्खदु । [निपथ्याभिसुखम् ।] अज्ज ! इदो  
इदो, आअच्छ ले दालआ ! आअच्छ (१४) ।

[ततः प्रविशति दारकमादाय विदूषकः ।]

विदू । तुवरदु तुवरदु भइसुहो, पिदा दे मारिदुं  
णीअदि (१५) ।

दारकः । हा ताद ! हा आबुक् ! (१६) ।

विदू । हा पिअवअस्स ! कहिं मए तुमं पेक्खिदब्बो । (१७)

चारु । [पुत्रं मितञ्च वीक्ष्य ।] हा पुत्त ! हा मैत्थेय !

[सकरुणम् ।] भोः कष्टम् ! ।

चिरं खलु भविष्यामि परलोके पिपासितः ।

अत्यल्पमिदमस्माकं निवापोदकभोजनम् ॥ १७ ॥

(१२) एवं क्लियताम् । (१३) हा तात ! हा पितः !

(१४) हे पीराः ! क्षणमनुरं दत्त, एष आर्य्यचारुदत्तः पुत्तसुखं पश्यतु ।  
आर्य्य ! इत इतः, आगच्छ रे दारक ! आगच्छ ।

(१५) त्वरतां त्वरतां भद्रसुखः, पिता ते मारयितुं नीयते ।

(१६) हा तात ! हा पितः !

(१७) हा प्रियवयस्य ! कुत्र मया त्वं द्रष्टव्यः ।

(१७) चिरमिति । परलोके चिरं चिरकालं व्याप्य इत्यर्थः पिपासितः  
भविष्यामि न कदापि मम पिपासा निवर्त्तियते इति भावः किन्तु इदम् अपत्य-  
मिति शेषः अस्माकं अत्यल्पं निवापोदकभोजनं निवापः पितृणां तर्पणं निवापः

किं पुत्राय प्रयच्छामि ? । [आत्मानमवलोक्य । यज्ञोप-  
वीतं दृष्ट्वा ।] आं इदं तावदस्ति मम च ।

अमौक्तिकमसौवर्णं ब्राह्मणानां विभूषणम् ।

देवतानां पितृणाञ्च भागो येन प्रदीयते ॥ १८ ॥

[इति यज्ञोपवीतं ददाति ।]

चारुदत्तः । आअच्छ ले चालुदत्ता ! आअच्छ (१८) ।

द्वितीयः । अले ! अज्ज-चालुदत्तं णिलुबबदेण णामिणं  
आलवेसि ? अले ! पेक्ख ।

अभ्युदये अवशाणे तद्देव लन्तिन्दिवं अहदमगा ।

उद्दामे व्व किशीली णिअदी कु पडिच्छिदं जादि ॥ १९ ॥

असञ्च ।

गुक्त्वा बबदेशा णि किं पणमिअ मय्येण ए काअब्बं ।

(१८) आगच्छ रे चारुदत्त ! आगच्छ ।

(१९) अरे ! आर्य्यचारुदत्तं निरूपपदेन नाम्ना आलपसि ?

अरे पश्य । अभ्युदये अवसाने तथैव रात्रिन्दिवमहतमार्गा ।

उद्दामेव किशीरी नियतिः खलु प्रतीष्टं याति ॥

अन्यच्च । गुक्त्वा व्यपदेशः अस्य किं प्रणम्य मस्तके न कर्त्तव्यम् ?

पिष्टतर्पणमित्यमरः । तस्य उदकं निवापीदकं तस्य भोजनं पानं यच्चात् तत्,  
अनेन पुत्रकेण चिरपिपासितस्य मे सम्पूर्णा तृप्तिर्न साधयिष्यते इति भावः ।

(१८) अमौक्तिकमिति । यज्ञोपवीतं ब्राह्मणानाम् अमौक्तिकं सौक्तिकमित्रं  
तथा असौवर्णं सुवर्णालङ्कारभिन्नं विभूषणम् अलङ्कारः येन यज्ञोपवीतं देवतानां  
पितृणाञ्च भागः पूजाग्राहादेरंशः दीयते ।

(१९) अभ्युदये इति । अभ्युदये सम्पदि तथा अवसाने दुर्दशायां रात्रिं  
दिवं सततम् अहतमार्गा अप्रतिहतप्रसरा नियतिर्देवम् उद्दामा उच्छृङ्खला  
उन्मुक्तवन्धना इत्यर्थः किशीरीव हस्तिनीव प्रतीष्टं यथाभिलषितं याति गच्छति  
देवगतिः दुर्वारेति भावः ।

(२०) गुक्त्वा इति । अस्य चारुदत्तस्य व्यपदिश्यते परिचीयते एभिरिति

लाङ्गुगहिदे वि चन्द्रे ण वन्दणीए जणपदश्श ? (१६) ॥२०॥

बालकः । अरे रे चाण्डाला ! कहिं आवुकां णेध ? (२०)

चारु । वल्ल !

अंसेन विभत्तारवीरमालां स्कन्धेन शूलं हृदयेन शोकम् ।

आघातमद्याहमनुप्रयामि शामितमालब्धुमिवाध्वरंजः ॥२१॥

चाण्डालः । दालआ !

ए ह्नु अम्हे चाण्डाला, चाण्डालकुलमि जादपुब्बावा ।

जे अहिभवन्ति शाहुं, ते पावा, ते अ चाण्डाला (२१) ॥२२॥

दारकः । ता कीस मारेध आवुकां ? (२२) ।

चाण्डालः । दीहाओ ! अत्त लाअणिओओी क्खु अव-  
लज्जदि, ए क्खु अम्हे (२३) ।

राहुगृहीतोऽपि चन्द्रो न वन्दनीयो जनपदस्य ? ॥

(२०) अरे रे चाण्डालाः । कुत्र मम पितरं नयत ?

(२१) दारक !

न खलु वयं चाण्डालाश्चाण्डालकुले जातपूर्वा वा ।

येऽभिभवन्ति साधुं, ते पापास्ते च चाण्डालाः ॥

(२२) तत् किमर्थं मारयत पितरम् ?

(२३) हे दीर्घायुः ! अत्र राजनियोगः खलु अपराध्यति, न खलु वयम् ।

व्यपदेशाः कुलनामादयः शुक्लाः ? लुप्ताः ? अस्य च किं गुणादिकमित्यर्थः प्रणय  
मस्तके न कर्त्तव्यम् ? अपि तु सर्वमेव प्रणय्या शिरीषार्थमित्यर्थः अथवा व्यपदेशाः  
वसन्तसेनावधजनितापवादाः शुक्लाः मिथ्यात्वादारोपिता इत्यर्थः । इममेवार्थं  
दृष्टान्तेन द्रढयति राहुगृहीत इति । आर्यावृत्तम् ।

(२१) अंसेनेति । अद्य अहम् अंसेन गलदेशेन करवीरमालां स्कन्धेन शूलं  
तथा हृदयेन शोकं विभत्तुं सन् अध्वरे यज्ञे शामितं पशुवधस्थानम् अजः छाग  
इव अजा विष्णुहरच्छागा इत्यमरः । आघातं बध्यभूमिम् आलब्धुं प्राप्तुम्  
अनुप्रयामि चाण्डाली अनुगच्छामीत्यर्थः । इन्द्रवजावृत्तम् ।

दारकः । वावादेध मं, मुञ्चध आवुर्कं (२४) ।

चाण्डालः । दीहाग्रो ! एवं भणन्ते चिलं मे जीव (२५) ।

चारु । [सास्रं पुत्रं कण्ठे गृहीत्वा ।]

इदं तत् स्नेहसर्वस्वं समभाव्यदरिद्रयोः ।

अचन्दनमनौशीरं हृदयस्यानुलेपनम् ॥ २३ ॥

अंसेन विभ्रत् । [इत्यादि पुनः पठति । अवलोक्य स्वगतम् ।]

अमी हि वस्त्रान्तरुद्धवक्त्रा [इत्यादि पुनः पठति ।]

विद्रू । भो भद्रमुखा ! मुञ्चध पित्रवयस्सं चारुदत्तं, मं  
वावादेध (२६) ।

चारु । शान्तं पापम् । [दृष्ट्वा स्वगतम् ।] अद्य अव-  
गच्छामि । समस्थित [इत्यादि पठति । प्रकाशम् ।]

एताः पुनर्हर्म्यगताः स्त्रियो माम् । [इत्यादि पुनः पठति ।]

चाण्डालः । औशलध अज्जा ! औशलध ।

किं पेक्खध शप्पु लिशं अजशवशेण-प्पणट्टजीवाशं ? ।

कूवे खण्डितपाशं कञ्चणकलशं विअ दुब्बन्तं (२७) ॥ २४ ॥

(२४) व्यापादयत माम्, मुञ्चत पितरम् ।

(२५) हे दीर्घायुः ! एवं भणन् चिरं मे जीव ।

(२६) भो भद्रमुखा ! मुञ्चत प्रियवयस्सं, मां व्यापादयत ।

(२७) अपसरत आर्याः ! अपसरत ।

किं पश्यत सत्यरूपम् अयशीवशेन प्रणष्टजीवाशम् ? ।

कूपे खण्डितपाशं काञ्चनकलसमिव मञ्जन्तम् ॥

(२३) इदमिति । तत् प्रसिद्धम् इदम् अपत्यरूपं वन्तु स्नेहसर्वस्वं स्नेह-  
रमस्य सर्वे धनम्, आक्यदरिद्रयोः धनिदीनयोः समं समानसुखदं तथा हृदयस्य  
अचन्दनं चन्दनरसयुक्तम् अनौशीरम् उशीरम् वीरणमूलं स्याद्वीरणं वीरतरुमूले-  
ऽस्योशीरमस्त्रियामित्यमरः । तेन कृतम् औशीरम् तन्न भवतीति अनौशीरम्  
अनुलेपनं पुत्रस्यर्धेन हृदयं चन्दनेन औशीरेण च अनुलिप्तमिव भवतीति भावः ।

(२४) किमिति । अयशीवशेन अयशः वसन्तसेनाधधजनितं वथा कलङ्कः

चारु । [सकरुणम् ।] शशिविमलमयूख [इत्यादि पठति ।]  
अपरः । अले ! पुणोवि घोशेहि (२८) ।

चाण्डालः । [तथा करोति ।]

चारु । प्राप्नोऽहं व्यसनकृशां दशामनार्थ्यां,  
यत्रेदं फलमपि जीवितावसानम् ।  
एषा च व्यथयति घोषणा मनो मे,  
श्रोतव्यं यदिदमसौ मया हतेति ॥ २५ ॥

[ततः प्रविशति प्रासङ्गस्थो वज्रः स्थावरकः ।]

स्थावरकः । [घोषणामाकर्ण्य सवैक्यव्यम् (ङ) ।] कथं  
अपावे चालुदत्ते बाबादीअदि ? हग्गे णिअलेण शामिणा  
बन्धिदे । भोदु, आक्खन्दामि । शुणाध अज्जा ! शुणाध । एत्थ  
दाणिं मए पावेण पवहणपडिबत्तेण पुप्फकलणहअ जिणुज्जाणं  
वशन्तशेणा णीदा, तदो मम शामिणा मं ए कामेशित्ति  
कदुअ बाहुपाशबलक्कालेण मालिदा, ए उए एदिणा अज्जेण ।  
कथं बिदूलदाए ए को वि शुणादि ? ता किं कलेमि,

(२८) अरे पुनरपि घोषय ।

तद्वशेन तदायत्ततत्रेत्यर्थः, प्रनष्टा गता जीवस्य जीवनस्य आशा यस्य तम् ।  
खण्डितः छिन्नः पाशः रज्जुः यस्य तम् । अन्यत् स्पष्टम् ।

(२५) प्राप्त इति । अहं व्यसनकृशां व्यसनेन क्षयशोचनितविषदा कृशां  
चीणाम् अतएव अनार्थ्याम् असाध्वीं दशां दुर्दशासित्यर्थः प्राप्तः, यत्र दशायाम्  
इदं जीवितावसानं प्राणदण्डरूपं फलमपि उपस्थितमिति श्रेयः, एषा च घोषणा  
मे मम मनः व्यथयति, यत् यस्मात् असौ वसन्तसेना मया हता इति श्रोतव्यम्  
अतिदुर्दशापन्नोऽहमिति भावः ।

(ङ) सवैक्यव्यम् अतिव्याकुलं यथा तथा इति यावत् । विक्रमव्याकुलौ समौ  
इत्यमरः ।

अत्ताणञ्चं पाडेमि ? [विचिन्थ ।] जइ एब्बं कलेमि, तदा  
 अज्ज-चालुदत्ते ण बाबादीअदि । भोदु, इमादो पाशाद-  
 बालग-पदोलिकादो एदिणा जिस्सगवक्खेण अत्ताणञ्चं णिक्खि-  
 वामि । बलं हग्गे उवलदे, ण उण एशी कुलपुत्तविहगाणं  
 वासपादवे अज्ज-चालुदत्ते । एब्बं जइ विवज्जामि लहे मए  
 पललोए । [इति आत्मानं पातयित्वा ।] ही ही ण उवल-  
 दम्हि, भग्गे मे दण्डणिअले, ता चाण्डालघोशं शमसेशामि ।  
 [दृष्ट्वा उपसृत्य ।] हंहो चाण्डाला ! अन्तलं अन्तलं (२९) ।

चाण्डालो । अले ! के अन्तलं मग्गेदि ? (३०) ।

चेटः । शुणाध । [इति पूर्वोक्तं पठति ।]

चारु । अये ! ।

कोऽयमेवंविधे काले कालपाशस्थिते मयि ।

अनावृष्टिहते शस्ये द्रोणमेघ इवोदितः ॥ २६ ॥

(२९) कथमपापशरुदत्तो व्यापाद्यते ? अहं निगड्ढिन स्वामिना बद्धः ।  
 भवतु, आक्रन्दामि । शृणत आर्याः ! शृणत । अत्र इदानीं मया पापेन प्रव-  
 हणपरिवर्त्तेन पुष्पकरण्डकजीर्णोद्यानं वसन्तसेना नीता, ततो मम स्वामिना;  
 मां न कामयसे इति कृत्वा, बाहुपाशत्रलात्कारेण मारिता, न पुनरेतेन आर्येण ।  
 कथं, विदूरतया न कोऽपि शृणीति, तत् किं करोमि ? आत्मानं पातयामि ?  
 यथेवं करोमि तदा आर्यचारुदत्तो न व्यापाद्यते । भवतु, अस्याः प्रासाद-  
 बान्नाग्रप्रतोलिकातः एतेन जीर्णगवाक्षेण आत्मानं निचिपामि । वरम् अहमुप-  
 रतो, न पुनरेप कुलपुत्रविहगानां वासपादप आर्यचारुदत्तः । एवं यदि विपद्ये  
 लब्धो मया परलोकः आश्चर्यं ! न उपरतोऽस्मि, भग्नी मे दण्डनिगड्ढः, तच्चा-  
 ण्डालघोषं मसन्वियामि । हंहो चाण्डाला ! अन्तरमन्तरम् ।

(३०) अरे ! कः अन्तरं याचते ?

(२६) कोऽयमिति । द्रोणमेघः द्रोणनामा मेघविशेषः, अस्य शस्यवर्द्धकत्व-  
 सुक्तं व्योतिस्तत्तं यथा त्रियुते शाकवर्षे तु चतुर्भिः शेषितः क्रमात् । आवर्त्तं

भो ! श्रुतं भवद्भिः ? ।

न भीती मरणादस्मि, केवलं दूषितं यशः ।

विशुद्धस्य हि मे मृत्युः पुत्रजन्मसमो भवेत् ॥ २७ ॥

अन्यच्च । तेनास्मप्रकृतवैरेण क्षुद्रेणात्यल्पवृद्धिना ।

शरेणैव विपात्तेन दूषितेनापि दूषितः ॥ २८ ॥

चण्डाली । यावलत्र ! अवि शच्च भणाशि ? (३१) ।

चेटः । शच्च, हग्गे वि, मा कश्श वि कधइश्शशि त्ति

पाशादवालग्ग-पदोलिकाए दण्डणिअलेण बन्धिअ णिक्खित्ते  
(३२) ।

प्रविश्य । शकारः [सहर्षम् ।]

मंशेण तिक्खाविलकेण भत्ते, शाकेण शूपेण शमच्छकेण ।

भुत्तं मए अत्तणअश्श गेहे शालिश्श कूलेण गुलोदणेण ॥ २९ ॥

(३१) स्थावरक ! अपि सत्यं भणसि ?

(३२) सत्यम्, अहमपि, मा कस्यापि कथयिष्यसीति, प्रासाद बालायप्रती-  
लिकायां दण्डनिगडिन बद्धा निश्चितः ।

विद्धि संवर्त्तं पुष्करं द्रीणमम्बुदम् । आवर्त्ती निर्जली मेघः संवर्त्तथ बहूदकः ।  
पुष्करो पुष्करजली द्रीणः शस्यप्रपूरक” इति ।

(२७) नेति । विशुद्धस्य इदानीं स्थावरकचेटवचसा परिपूतस्य निर्दोष-  
स्येति यावत् ।

(२८) तेनेति । न कृतं वैरं शत्रुभावः यस्य तेन कदापि न मया तस्याप-  
कारः कृत इति भावः । क्षुद्रेण नीचेन अत्यल्पवृद्धिना बुद्धिहीनेन ईदृशानिष्ट-  
करणे किं पापमित्यजानतेत्यर्थः विपात्तेन शरेणैव दूषितेन स्वयं कृतदीपेण तेन  
शकारेण अस्मि अहं दूषितः ।

(२९) मांसेनेति । तित्तास्सेन तित्तेन तथा अस्सेन शाकेन, समत्स्यकेन  
मत्स्ययुक्तेन शूपेन व्यङ्गमेन महार्थं तृतीया, सहैत्यर्थः भक्तेन अत्रेण तथा शाकीय-  
कूरेण शालिधान्द्योत्येन कूरेण अन्नविशेषेण प्रस्तुतेनेति पदमध्याहार्यं गुडौदनेन  
पायसेन इत्यर्थः । इन्द्रवज्राहतम् ।



[कर्णं दत्त्वा ।] भिन्नकांश-खड्गनाए (च) चाण्डालवाआए शलशंजीए, जधा अ एशे उक्खालिदे वज्झडिण्डिमशहे पड़-  
 हाणं अ शुणीअदि, तथा तक्केमि, दलिहचालुदत्ताके वज्झ-  
 द्वाणं शीअदि ति । ता पेक्खिणं । शलुविणाशे णाम महन्ते  
 हलकश पलिदोशे होदि । शुदं अ मए, जेवि किल शत्तुं  
 वावादअन्तं पेक्खदि, तश अस्सशिं जम्भन्तले अक्खिलोगे ण  
 होदि, मए क्व विअगरिठ-गव्भपदिट्ठेण विअ कौडएण  
 किं पि अन्तलं मग्गमाणेण उप्पाडिदे ताह दलिहचालु-  
 दत्ताह विणाशे, शम्पदं अत्तणकेलिकाए पाशादबालगपदो-  
 लिकाए अहिलुहिअ अत्तणो पलक्कमं पेक्खामि । [तथा क्खत्वा  
 दृष्ट्वा च ।] हीही एदाह दलिहचालुदत्ताह वज्झं शीअम-  
 णाह एवहे जग्गशम्भहे, जं वेलं अम्हालिशे पवले बलमणुशे  
 वज्झं शीअदि, तं वेलं कौदिशे भवे ? । [निरीक्ष्य ।] कथं,  
 एशे शे एववलइके विअ मण्डिदे दक्खिणं दिशं शीअदि ? ।  
 अथ किं णिमित्तं मम केलिकाए पाशाद-बालगपदोलिकाए  
 शमीवे घोशणा णिवडिदा, निबालिदा अ ? । [विलोक्य ।]  
 कथं यावलके चेडेवि णत्थि इध ? मा णाम तेण इदो गदुअ  
 सन्तभेदे किदे भविशदि ? । ता जाव णं असोशामि (३३) ।  
 [इति अत्रतीर्थ्य उपसर्पति ।]

(३३) नांसेन तिक्कास्सेन भक्तं शाकेन सूपेन समत्सुकेन ।

भुक्तं मया आत्मन एव गेहे शालीयकूरेण गुड्डीदनेन ॥

भिन्नकांशवत्खड्गनायाः चाण्डालवाचायाः स्वरसंयोगः, यथा च एष उक्तीतो  
 वज्झडिण्डिमशब्दः पट्टहानाच्च श्रूयते, तथा तर्कयामि, दरिद्रचारुदत्तकी वध-  
 म्यानं नीयते इति । तत् प्रेक्षित्वे । शलुविनाशे नाम मम महान् हृदयस्य परि-

(च) भिन्नकांशखड्गनाया भग्नकांशवत् खड्गनेतिवदुच्चरन्त्या इत्यर्थः ।

चेष्टः । [दृष्ट्वा ।] भद्रालका ! एषे शे आगडे (३४) ।

चाण्डाली ।

ओश्लध, देध सग्गं, दालं ठक्केध, होध तुल्लीआ ।

अविणअ-तिक्खविशाणे दुठ्ठवड्ढे इदो एदि (३५) ॥ ३० ॥

शकारः । अले अले अन्तलं अन्तलं देध । [उपसृत्य ।]

पुत्तका थावलका चेडा ! एहि, गच्छ्ह (३६) ।

चेष्टः । ही ही अणञ्ज ! बभन्तशेण्णिअं मालिअ ण पस्सि-  
तुट्टेशि, शम्भदं पणइजण-क्खपादवं अण्णचालुदत्तं माल-  
इदुं बवण्णिदे शि ? (३७) ।

तोषी भवति । श्रुतञ्च मया यीदृच्छि खिल शत्रुं व्यापाद्यमानं पश्यति तस्य अन्यस्मिन्  
जन्मान्तरे अचिरोगो न भवति । मया खलु विषयन्विगर्भप्रविष्टेनेव कीटकीन  
किमपि अन्तरं सृगयमाणेन उत्पादितस्तस्य दरिद्रचारुदत्तस्य विनाशः, साम्प्रतम्  
धाम्नीयायां प्रासादवालाय-प्रतीलिकायामधिरुद्ध आत्मनः पराक्रमं पश्यामि । ही  
ही एतस्य दरिद्रचारुदत्तस्य वध्यमानस्य एतावान् जनसम्पदो यस्यां वेलायाम-  
स्मादृशः प्रवरो वरमानुषो बध्यं नीयते, तस्यां वेलायां कीदृशी भवेत् ? । कथमेप  
स नववलीवर्द्ध इव मण्डितो दक्षिणां दिशं नीयते ? । अथ किं निमित्तं नदी-  
यायाः प्रासादवालायप्रतीलिकायाः समीपे घोषणा निपतिता निवारिता च ?  
कथं स्थावरकश्चैटोऽपि नास्तीह ? मा नाम तेन श्रुतो गत्वा अन्धभेदः कृती भवि-  
ष्यति ? । तत् यावदेनमन्विष्यामि ।

(३४) भद्रारक ! एष स आगतः ।

(३५) अपसरत, दत्त मार्गं, द्वारं पिधत्त, भवत तूष्णीकाः ।

अविनयतीक्ष्णविषाणो दुष्टवलीवर्द्ध इत एति ।

(३६) अरे अरे अन्तरमन्तरं दत्त । पुत्तका स्थावरक चेष्टक ! एहि, गच्छावः ।

(३७) ही ही अनार्थ्य ! वसन्तसेनां मारयित्वा न परितुष्टोऽसि, साम्प्रतं  
प्रणयिजनकल्पपादपन्नार्थ्यचारुदत्तं मारयितुं व्यवसितोऽसि ? ।

(३०) अपसरतेति । मार्गं यत्यानं दत्त द्वारं पिधत्त मन्त्री तूष्णीकाः  
सौमिनः अविनयः दुःशीलता एव तीक्ष्णं विषाणं यस्य तादृशः ।

शकारः । ए हि लक्षणकुम्भ शलिशे हग्गे इत्थिअं वावा-  
देमि (३८) ।

सर्वे । अहो ! तुए मारिदा, ए अज्ज चारुदत्तेण (३९) ।

शकारः । के एब्बं भणादि ? (४०) ।

सर्वे । [चेटमुद्दिश्य ।] एं एसो साह (४१) ।

शकारः । [अपवार्ये सभयम् ।] अविदमादिके अविदमा-  
दिके ! कधं थावलके चेडे सुट्ठु ए मए शच्छदे ? । एशे क्लु  
मम अकज्जश शक्वी । [विचिन्थ्य ।] एब्बं दाव कलइशं ।  
[प्रकाशम् ।] अलिअं भट्टालका हंहो, एशे चेडे शुवस्सचोलि-  
आए (छ) मए गहिदे, पिड्ढिदे, मालिदे, वड्ढे अ, ता किदवेले  
एशे जं भणादि किं शच्चं ? । [अपवारितकेन चेटस्य कटकं  
प्रयच्छति । खैरकम् ।] पुत्तका थावलका चेडा ! एदं गेह्लिअ  
असुधा भणाहि (४२) ।

चेटः । [गृहीत्वा ।] पेक्खध पेक्खध भट्टालका ! हंहो !  
शुवस्सेण मं पलोभेदि (४३) ।

शकारः । [कटकमाच्छिद्य ।] एशे शे शुवस्सके, जशश

(३८) न हि रत्नकुम्भसदृशोऽहं स्त्रियं व्यापादयामि ।

(३९) अहो ! त्वया मारिता, न चारुदत्तेन ।

(४०) क एवं भणति ? (४१) ननु एष साधुः ।

(४२) हन्त कथं स्थावरकशेटः सुट्टु न मया संयतः ? । एष खलु मम अका-  
य्येस्य साची । एवं तावत् करिष्यामि । अलीकं भट्टारका ! अहो, एष चेटः  
सुवर्णचीरिकया मया गृहीतस्ताडितो मारितो वड्ढश्च, तत्कृतवैर एष यद् भणति  
किं सत्यम् ? पुत्तक स्थावरक चेट ! एतद्गृहीत्वा अन्यथा भण ।

(४३) पश्यत पश्यत भट्टारका ! अहो ! सुवर्णेन मां प्रलीभयति ।

(छ) सुवर्णचीरिकया सुवर्णापहरणेन ।

कालशादी मए वड्ढे । [सक्रोधम् ।] हंही चाण्डाला ! मए  
क्वु एशे शुवख-भण्डाले णिउत्ते, शुवखं चीलअन्ते मालिदे,  
पिड्ढिदे, ता जदि ण पत्तिआअध ता पिड्ढिं दाव  
पेक्खध (४४) ।

चाण्डाली । [दृष्ट्वा ।] शोहणं भणादि । वितत्ते (ज) चेडे  
किं ण प्पलवदि (४५) ।

चेटः । हीमादिके ! ईदिशे दासभावे, जं शच्चं कंपि ण  
पत्तिआअदि । [सकरुणम् ।] अज्ज चालुदत्त ! एत्तिके मे  
विहवे (झ) (४६) ।

[इति पादयोः पतति ।]

चारु । [सकरुणम् ।]

उत्तिष्ठ भोः ! पतित-साधुजनानुकम्पिन् !

निष्कारणोपगतबान्धव ! धर्मशील ! ।

यत्नः कृतोऽपि सुमहान्सम मीक्षणाय

दैवं न संवदति, किं न कृतं त्वयाद्य ? ॥ ३१ ॥

(४४) एतत् तत् सुवर्णकं, यस्य कारणात् मया वद्धः । हंही चाण्डाला !  
मया खलु एष सुवर्णभाण्डारे नियुक्तः सुवर्णं चीरयन् मारितस्ताडितः, तत् यदि  
न प्रत्ययध्वं तदा पृष्ठं तावत् पश्यत ।

(४५) शोभनं भणति । वितप्तश्चेटः किं न प्रलपति ? ।

(४६) हन्त ! ईदृशी दासभावी यत् सत्यं कसपि न प्रत्यापयति । आर्य-  
चारुदत्त ! एतावान् मे विभवः ।

(ज) वितप्तः विशेषेण तप्तः पीडित इत्यर्थः ।

(झ) प्रत्यापयति । दासवाक्ये कौऽपि न विश्वसित्वा इत्यर्थः । एतावान् मम  
विभवः सामर्थ्यं भवती रक्षणे इति भावः न हि अतः परं सामर्थ्यमस्तीति भावः ।

(३१) उत्तिष्ठेति । भोः पतितान् विपन्नान् साधुजनान् अनुकम्पते इति

चाण्डाली । भट्टके ! पिट्टिअ एदं चेडं णिक्खालेहि (४७)  
 शकारः । णिक्कम ले ! । [इति निष्क्रामयति ।] अले  
 चाण्डाली ! किं विलम्बेध ? मालेध एदं (४८) ।

चाण्डाली । यदि तुवलशि ता शअं ज्जेव मालेहि (४९) ।  
 रोह । अले चाण्डाला ! मं मारिध, सुच्चध आबुक्कं (५०)  
 शकारः । शपुत्तं ज्जेव एदं मालेध (५१) ।

चारु । सर्वमस्य मूर्खस्य सम्भाव्यते, तन्नच्छ पुत्र ! मातुः  
 समीपम् ।

रोह । किं मए गदेण कादब्बम् ? (५२) ।

चारु । आअमं वत्स ! गन्तव्यं गृहीत्वाद्यैव मातरम् ।

मा पुत्र ! पितृदीपेण त्वमप्येवं गमिष्यसि ॥ ३२ ॥

तद्वयस्य ! गृहीत्वैनं व्रज ।

(४७) भट्टक ! ताडयित्वा एतं चेदं निष्काशय ।

(४८) निष्क्राम रे । अरे चाण्डाला ! किं विलम्बेध' मारयतेनम् ।

(४९) यदि त्वयसे तदा स्वयमेव मारय ।

(५०) अरे चाण्डाला ! मां मारयत, सुच्चत पितरम् ।

(५१) सपुत्रमेव एतं मारयत । (५२) किं मया गतेन कर्त्तव्यम् ?

तस्मिन्धीधने निष्कारणीपगतः अकारणीपस्थितश्चासौ ब्रह्मवर्षेति तस्मिन्धीधने । तथा  
 धर्मशील ! त्वया मम मीचणाय मुक्तये सुमहान् यत्रः कृतः, देवं न संवदति  
 नामुकूलयति अद्य किं न कृतम् ? अपितु सर्वमेव मुञ्चत्वायं कृतमित्यर्थः ।

(३२) आअममिति । आअमं मुनिजनतपःचेत्रम् अथैवेत्यनेन विलम्बी न  
 कार्य इति भावः । हे पुत्र ! त्वमपि पितृदीपेण वसन्तसेनावधजनितेन दीपेण  
 एवम् ईदृशम् अकारणप्राणदण्डं मा गमिष्यसि । यदि कदाचित् शकारः वसन्त-  
 सेमाघातकस्य पुत्रीऽयमिति राज्ञो निवेदयति, राजा च अयमपि पितृवत् स्त्री-  
 वधादिकं करिष्यतीति विविच्य त्वां घातयेत् अतएव अविलम्बमेव नगरादध्यात्  
 पलायितव्यमिति भावः ।

विदू । भो वयस्स ! एब्बं तुए जाणिदं, तुए विणा अहं पाणाइं धारेमि त्ति ? ( ५३ ) ।

चारु । वयस्य ! स्वाधीनजीवितस्य न युज्यते तव प्राण-परित्यागः ।

विदू । [स्वगतम् ।] जुत्तं एदं तथा वि ण सक्कुणीमि पिअ-वअस्स-विरहिदो पाणाइं धारेदुं त्ति, ता बम्हणीए दारअं समप्पिअ पाणपरिच्चाएण अत्तणो पिअवअस्सं अणुगमिस्सं । [प्रकाशम् ।] भो वयस्स ! पराणमि एदं लहुं ( ज ) ( ५४ ) । [इति सकण्ठग्रहं पादयोः पतति । दारकोऽपि रुदन् पतति ।]

शकारः । अले ! णं भणामि शपुत्ताकं चालुदत्ताकं वावा-देध त्ति ( ५५ ) ।

चारु । [भयं नाटयति ।]

चाण्डाली । एहि अम्हाणं ईदिशी लाआस्सत्ती जधा शपुत्तं चालुदत्तं वावादेध त्ति, ता णिक्कम ले दालआ ! णिक्कम ( ५६ ) । [इति निष्क्रामयतः ।]

चाण्डाली । इमं तद्ग्रहं घोशणद्वारं, ताडध ङ्किण्डमं ( ५७ ) [पुनर्घोषयतः ।]

( ५३ ) भो वयस्य ! एवं त्वया ज्ञातं, त्वया विनाहं प्राणान् धारयामि इति ?

( ५४ ) युक्तं नेदम् । तथापि न शक्नोमि प्रियवयस्यविरहितः प्राणान् धर्तु-मिति, तत् ब्राह्मण्यै दारकं समर्थं प्राणपरित्यागेन आत्मनः प्रियवयस्यमनुगमि-ष्यामि । भो वयस्य ! पराणयामि एनं लघु ।

( ५५ ) अरे ! ननु भणामि सपुत्तकं चारुदत्तं व्यापादयतेति ।

( ५६ ) न हि अस्माकमीदृशी राजाज्ञतिः, यथा सपुत्तं चारुदत्तं व्यापादयत इति, तस्मात् निष्क्राम रे दारक ! निष्क्राम ।

( ५७ ) इदं तृतीयं घोषणास्थानं, ताडयत ङ्किण्डमम् ।

( ज ) पराणयामि मादसमीपं नयामीत्यर्थः । लघु शीघ्रम् । एनं बालकम् ।

शकारः । [स्वगतम् ।] कथं एषे ण पत्तिआअन्ति पौला ।  
[प्रकाशम् ।] हंहो चालुदत्ता ! बडुका ! ण पत्तिआअदि एषे  
पौलजणे, ता अत्तण-केलिकाए जीहाए भणाहि मए वसन्त-  
शेणा मालिदेत्ति (५८) ।

चारु । [तूष्णीमास्ते ।]

शकारः । अले चण्डालगोहे ! ण भणादि चालुदत्त-बडुके,  
ता भणावेध इमिणा जज्जल बंशखण्डेण शङ्खलेण (८) तालिअ  
तालिअ (५९) ।

चाण्डालः । [प्रहारमुद्यम्य ।] भो चालुदत्त ! भणाहि (६०)

चारु । [सकरुणम् ।]

प्राप्यैतद्व्यसन-सहार्णव-प्रपातं

न त्रासो न च मनसोऽस्ति मे विषादः ।

एको मां दहति जनापवादवह्निः

वक्तव्यं यदिह मया हता प्रियेति ॥ ३३ ॥

(५८) कथमस्य न प्रत्ययन्ती पौराः । अरे चारुदत्त । बटुक ! न-प्रत्ययते एष  
पौरजनः, तदात्म्यया जिह्वया भण, मया वसन्तसेना मारितेति ।

(५९) अरे चाण्डाल मनुष्य ! न भणति चारुदत्तबटुकः, तद्गणयत अनेन  
जजरवंशखण्डेन शङ्खलेन ताडयित्वा ताडयित्वा ।

(६०) भोः चारुदत्त ! भण ।

(८) शङ्खेन डिष्टिमताङ्गनदण्डेन ।

(३३) प्राप्येति । एतत् व्यसननेव सहार्णवः तद्धिन् प्रपातः पतनं प्राप्य  
विपत्तागरे पतित्वा इत्यर्थः मे मम मनसः न त्रासः न भयं न च विषादः न च  
दुःखं भवतीति शेषः । एकः केवलः एके मुख्यान्वकेवला इत्यमरः । जनानां  
लोकानान् अपवादः वसन्तसेना अनेन हतेति निन्दावाद एव वह्निः इह वध्यस्थाने  
मया प्रिया वसन्तसेना हता इति च यत् वक्तव्यं तद्धेति पूरणीयं मां दहति  
तापयतीत्यर्थः ।





प्रथमः । कदापि कौवि साह्यं अत्यं ददत्र वज्ज्मं मोञ्जा-  
वेदि । कदापि लखो पुत्ते भोदि, तेण वज्जावेण शब्बवज्जाणं  
मोक्खो होदि । कदापि हत्थी वन्धं खण्णेदि, तेण शम्भमेण  
वज्ज्मे मुक्के होदि । कदापि लाअपलिबत्ते होदि, तेण शब्ब-  
ज्जाणं मोक्खो होदि (६६) ।

शकारः । किं किं लाअपलिबत्ते होदि ? (७०)

चाण्डालः । अले ! वज्ज्मवालिआए लेक्खअं कलेह्म (७१)

शकारः । अले ! शिग्घं मालेध चालुदत्तं (७२) ।

[इत्युक्त्वा चेटं गृहीत्वा एकान्ते स्थितः ।]

चाण्डालः । अज्ज चालुदत्त ! लाअणिओओ क्वु अद-  
लज्जादि, ए क्वु अम्हे चाण्डाला, ता शुमलेहि जं शुम-  
लिदव्वं (७३) ।

चारु । प्रभवति यदि धर्मो दूषितस्यापि मेऽद्य

प्रबलपुरुषवाक्यैर्भाग्यदोषात् कथञ्चित् ।

सुरपति-भवनस्था यत्र तत्र स्थिता वा

व्यपनयतु कलङ्कं स्वस्वभावेन सैव ॥ ३४ ॥

(६६) कदापि कौऽपि साधुरर्थं दत्त्वा बन्धं मोचयति । कदापि राज्ञः  
पुत्रो भवति, तेन वृद्धिमहोत्सवेन सर्ववध्यानां मोक्षो भवति । कदापि वृक्षो  
वन्धं खण्डयति, तेन सम्भ्रमेण बन्धो मुक्तो भवति । कदापि राजपरिवर्तो  
भवति तेन सर्ववध्यानां मोक्षो भवति ।

(७०) किं किं राजपरिवर्तो भवति ?

(७१) अरे ! वध्यपालिकाया लेखं कुर्मः ।

(७२) अरे ! शीघ्रं मारयत चारुदत्तम् ।

(७३) आर्यं चरुदत्त ! राजनियोगः खलु अपराध्यति, न खलु वधं  
चाण्डालाः, तत् अर, यत् अर्चव्यम् ।

(३४) प्रभवतीति । भाग्यदोषात् अथ प्रबलपुरुषैः राजपुरुषैरित्यर्थः दूषित-

शोः ! क्व तावन्मया गन्तव्यम् ? ।

चाण्डालः । [अग्रतो दर्शयित्वा ।] अले ! एदं दीशदि  
दक्षिणमशाणं, जं पेक्खिअ वज्झा ह्यत्ति पाणाइं मुच्चन्ति ।  
पेक्ख पेक्ख,

अइं कलेवलं पडिबुत्तं कट्टन्ति दीहगोमाआ ।

अइं पि शूलललग्गं वेशं विअ अट्टहासस्य (७४) ॥ ३५ ॥

चारु । हा ! हतोऽस्मि मन्दभाग्यः । [इति साविग-  
मुपविशति ]

शकारः । ए दाव गमिस्सं, चालुदत्ताकं वावादअन्तं दाव  
पेक्खामि । [परिक्रम्य दृष्ट्वा ।] कधं उवविट्ठे ? ( ७५ )

चाण्डालः । चालुदत्त ! किं भीदेशि ? (७६) ।

(७४) अरे ! एतत् दृश्यते दक्षिणमशाणं, यत् प्रेत्य क्वा भटिति प्राणान्  
मुच्चन्ति । पश्य पश्य ।

अइं कलेवरं प्रतिवृत्तं कर्षन्ति दीर्घगीमायवः ।

अइंमपि शूललग्गं वेश इवाट्टहासस्य ॥

(७५) न तावद्गमिष्यामि, चारुदत्तकं व्यापाद्यमानं तावत् पश्यामि । कध-  
मुपविष्टः ?

(७६) चारुदत्त ! किं भीतोऽसि ?

स्यापि मे मम यदि धर्मः कथञ्चित् प्रभवति । यदि कदापि मया धर्माचरणं  
कृतमिति भावः । तदा तद्बलेनेति पूरणीयं सुरपतिभवनस्था स्वर्गस्था अथवा  
यत्र तत्रस्थिता सा एव वसन्तसेना एव स्वस्वभावेन निजौदार्येण कलङ्कं वृथाप-  
वादरूपं मनेति शेषः व्यपनयतु शोषयतु इत्यर्थः ।

(३५) अइमिति । दीर्घाः उन्नतकलेवराः गीमायवः शृगालाः प्रतिवृत्तं  
शूलात् लम्बितम् अइं कलेवरं कर्षन्ति, आकृष्य खण्डयन्तीत्यर्थः अइंम् अपरमिति  
शेषः अट्टहासस्य अत्युच्चहासस्य वेश इव परिच्छेद इव शूललग्गं शूलोपरिस्थित-  
स्यार्धांशस्य सुखावच्छिन्नतया तस्य व्यादानात् दन्तकिरणानाञ्च प्रकाशनात्  
अत्युच्चहासपूर्णमिवेत्युत्प्रेक्षा ।

चारु । [सहस्रीत्याय ।] मूर्ख !

न भीतो मरणादस्मि केवलं दूषितं यशः ।

[इत्यादि पुनः पठति ।]

चाण्डालः । अज्ज चालुदत्त ! गअणदले पडिबशन्ता चन्दशुज्जा वि विपत्तिं लहन्ति । किं उण जणा मलणभीलुआ माणवा वा, लीए कोवि उट्ठिदो पडिदि, कोवि पडिदो उट्ठेदि ।

उट्ठन्त पडन्ताह वशणपाडिआ शवश उण अत्थि ।

एदाइं हिअए कदुअ सन्वालेहि अत्ताणअं ॥ ३६ ॥

[द्वितीयचाण्डालं प्रति ।] एदं चउट्ठं घोशणट्ठाणं, ता उग्घोशम्ह (७७) ।

[पुनस्तथैवोद्घोषयतः ।]

चारु । हा प्रिये वसन्तसेने ! शशिशकलमयूख । [इत्यादि पुनः पठति ।]

[ततः प्रविशति ससन्भ्रमा वसन्तसेना भिक्षुश्च ।]

भिक्षुः । ही माणहे ! अट्ठाणपलिअण्णन्तं शसंशशाशिअ

(७७) आर्य-चारुदत्त ! गगनतले प्रतिवसन्ती चन्द्रसूर्यावपि विपत्तिं लभेत्, किं पुनर्जना मरणभीरुका मानवा वा, लोके कोऽपि उत्थितः पतति, कोऽपि पतितोऽप्युत्तिष्ठते ।

उत्तिष्ठत्यततो वसनपातिका शवस्य पुनरस्ति ।

एतानि हृदये कृत्वा सन्धारयात्मानम् ।

एतत् चतुर्थं घोषणास्थानम्, तदुद्घोषयावः ।

(३६) उत्तिष्ठत्यतत इति । शवस्यापि मृतस्यापि उत्तिष्ठत्यततः कदाचित् उद्विगतस्य कदाचिच्च पततः वसनपातिका वसनम् अवस्थानं जीवनमित्यर्थः पतनश्चेति समाहारे निपातनात् वसनपातिकेति सिद्धं जीवतस्तव किमु इति भावार्थः ।

वशन्तशैणित्रं' एतन्ते अगुग्गहिदन्दि पव्वज्जाए । उवाशिके !  
कहिं तुमं एद्वशं ? (७८) ।

वसं । अज्ज चारुदत्तस्स ज्जेव गेहं, तस्स दंसणेण मित्र-  
लाञ्छणस्स विअ कुमुदिणिं आणन्देहिं मं (७९) ।

भिन्नुः । [स्वनतम् ।] कदलेण मग्गेण पविशामि ?  
[विचिन्त्य !] लाअमग्गेण ज्जेव पविशामि । उवाशिके ! एहि  
इमं लाअमग्गं । [आकर्ण्य ।] किं एु क्खु एग्गे लाअमग्गे महन्ते  
कलअले शुणीअदि ? (८०) ।

वसं । [अग्रतो निरूप्य ।] कथं पुरदो महाजणसमूहो ?  
अज्ज ! जाणाहि दाव किखेदं त्ति । विसमभरक्कन्ता विअ  
वसुन्धरा एअवासीसदा (ड) उज्जइणी वट्टदि (८१) ।

चाण्डालः । इमं अ पच्छिमं घोशणद्वारं, ता तालेध  
डिण्डिमं, उग्घोशेध घोशणं । [तथा कृत्वा ।] भो चालुदत्त !  
पडिवालेहि (ढ) मा भाआहि, लहुं ज्जेव मालीअशि (८२)

(७८) आश्चर्यम् ! अस्थानपरिथानां समाश्वास्य वसन्तसेनिकां नयन् अनु-  
गृहीतोऽस्मि प्रव्रज्यया । उपासिके ! कुत्र त्वां नेष्यामि ?

(७९) आर्य-चारुदत्तस्यैव गेहम्, तस्य दर्शनेन मगलाञ्छनस्यैव कुमुदिनीम्  
आनन्दय माम् ।

(८०) कतरेण मार्गेण प्रविशामि । राजमार्गेश्चैव प्रविशामि । उपासिके !  
एहि, अयं राजमार्गः । किं नु खलु एष राजमार्गं महान् कलकलः श्रूयते ?

(८१) कथं, पुरतो महान् जनसमूहः ? आर्य ! जानीहि तावत् किं नु  
इदमिति । विषमभाराक्रान्तेव वसुन्धरा एकवासीन्नता उज्जयिनी वर्तते ।

(८२) इदञ्च पश्चिमं घोषणास्थानम्, तत्ताडयत डिण्डिमम्, उद्दीपयत घोष-  
णाम् । भोः चारुदत्त ! प्रतिपालय, मा भैः, शीघ्रमेव मार्थसे ।

(ड) एकवासीन्नता एकस्मिन् प्रदेशे वासः जनानामवस्थानं तेन उन्नता  
इत्यर्थः ।

(ढ) प्रतिपालय प्रतीचख स्थिरीभवेत्यर्थः ।

चारु । भगवत्यो देशताः ।

भिक्षुः । [श्रुत्वा ससम्भ्रमम् ।] उवाशिके ! तुमं किल चालु-  
दत्तेण मालिदाशि त्ति, चालुदत्तो मालिदुं खीअदि (८३) ।

वसं । [ससम्भ्रमम् ।] हड्डी हड्डी ! कथं मम मन्दभाङ्-  
णीए किदे अज्ज-चालुदत्तो बावादीअदि ? । भो ! तुरिदं तुरिदं  
आदेसेहि मग्गं (८४) ।

भिक्षुः । तुवलदु तुवलदु बुद्धीवाशिका अज्ज-चालुदत्तं  
जीअन्तं शमशाशिदुं । अज्जा ! अन्तलं अन्तलं देध (८५) ।

वसं । अन्तरं अन्तरं (७६) ।

चाण्डालः । अज्ज चालुदत्त ! शामि णिओओी अबलज्जादि,  
ता शुमलेहि जं शुमलिदब्बं (८७) ।

चारु । किं बहुना । प्रभवति । [इत्यादि श्लोकं पठति ।]

चाण्डालः । [खड्गमाकृष्य ।] अज्ज चालुदत्त ! उत्ताणे  
भविअ समं चिद्ध, एकप्पहालेण मालिअ तुमं शग्गं णेह (८८) ।

[चारुदत्तस्तथा तिष्ठति ।]

चाण्डालः । [प्रहर्तुमीहते । खड्गपतनं हस्तादभिनयन् ।]  
ही कथं !

(८३) उपाशिके ! त्वं किल चारुदत्तेन मारितासीति चारुदत्तो मारयितुं  
नीयते ।

(८४) हा धिक् हा धिक् ! कथं मम मन्दभागिन्याः कृते आर्य्यचारुदत्तो  
व्यापायते ? । भोः ! त्वरितं त्वरितमादिश्व मार्गम् ।

(८५) त्वरतां त्वरतां बुद्धीपाशिका आर्य्यचारुदत्तं जीवनं समाश्रासयितुम् ।  
आर्य्या ! अन्तरमन्तरं दत्त ।

(८६) अन्तरमन्तरम् ।

(८७) आर्य्यचारुदत्त ! स्नामिनीयोगीऽपराध्यति, तत् स्मर, यत् स्मर्त्तव्यम् ।

(८८) आर्य्य-चारुदत्त ! उत्तानी भूत्वा समं तिष्ठ, एकप्रहारेण मारयित्वा  
त्वं स्वर्गं नयानः ।

आकट्टिदे श्लोशं मुट्टिए मुट्टिणा गहीदे वि ।

धलणीए कौश पडिदे दालुणके अशणिशुसिहे खग्गे ॥ ३७ ॥

जधा एदं संबुत्तं, तथा तक्कमि ण विवज्जदि अज्जचालु-  
दत्ते त्ति । भअवदि शज्जवाशिणि ! (ण) पशीद पशीद,  
अवि णाम चालुदत्तश सोक्खे भवे ? तदो अणुगहिदं तुए  
चाण्डालउलं भवे (८६)

अपरः । जधासुत्तं अणुचिट्ठम्ह (६०) ।

प्रथमः । भोदु, एव्वं कल्लम्ह (६१) ।

[इत्युभौ चारुदत्तं शूले समारोपयितुमिच्छतः ।]

चारु । प्रभवति । [इत्यादि पुनः पठति ।]

भिक्षुः । [वसन्तसेना च दृष्ट्वा ।] अज्जा ! मा दाब मा दाब ।

अज्जा ! एसा अहं मन्दभाइणी, जाए कारणादो एसो  
वावादीअदि (६२) ।

चाण्डालः । [दृष्ट्वा ।]

(८६) आकृष्टः सरोषं मुट्टी मुट्टिना गृहीतोऽपि ।

धरण्यां किमर्थं पतितो दारुणकोऽग्निसन्निभः खङ्गः ॥

यथा एतत्संबुत्तं तथा तर्कयामि न विपद्यते आर्य्यचारुदत्त इति । भगवति सङ्घ-  
वासिनि ! प्रसीद प्रसीद, अपि नाम चारुदत्तस्य मीची भवेत् ? तदानुगृहीतं  
त्वया चण्डालकुलं भवेत् ।

(६०) यथाज्ञप्तमनुतिष्ठावः । (६१) भवतु एवं कुर्वः ।

(६२) आर्य्या ! मा तावत् मा तावत् । आर्य्या ! एषा अहं मन्दभागिनी  
यस्याः कारणादिषु व्यापाद्यते ।

(३७) आकृष्ट इति । मुट्टी खङ्गमूले इत्यर्थः ।

(ण) सङ्घवासिनि ! सङ्घो नाम पर्यंतविशेषस्तत्र स्थिता तद्वासिनि ! तस्य  
अधिष्ठात्रि ! देवते ! इत्यर्थः ।

तुलितं का उण एशा अंश-पङ्क्तेण चिउलभालेण ।

मा मेत्ति वाहलन्ती, उट्ठिदहत्था इदो एदि (६३) ॥ ३८ ॥

वसं । अज्ज चारुदत्त ! किंसेदं ? (६४) । [इति उरसि पतति ।]

भिच्छुः । अज्ज चालुदत्त ! किंसेदं ? (६५) । [इति पादयोः पतति ।]

चाण्डालः । [सभयमुपसृत्य ।] कथं वसन्तसेणा ! णं क्वु अस्हेहिं शाह्ण च वावादिदे (६६) ।

भिच्छुः । [उत्थाय ।] अले ! जीवदि चालुदत्ते ? (६७) ।

चाण्डालः । जीवदि वण्णशदं (६८) ।

वसं । [सहर्षम् ।] पञ्चुज्जीविदस्सि (६९) ।

चाण्डालः । ता जाव एदं बुत्तं राइस्सो जस्सवाड-गदस्स णिवेदेह्ण (१००) ।

[इति निष्क्रामतः ।]

शकारः । [वसन्तसेनां दृष्ट्वा सत्रासम् ।] ही मादिके !

(६३) त्वरितं का पुनरेषा अंसे पतता चिकुरभारेण ।

मा मेति व्याहरन्ती उखितहस्ता इत एति ॥

(६४) आर्य्यचारुदत्त ! किं नु इदम् ?

(६५) आर्य्य चारुदत्त ! किं नु इदम् ?

(६६) कथं वसन्तसेना ! ननु खलु अस्माभिः साधुर्न व्यापादितः ।

(६७) अरे ! जीवति चारुदत्तः ?

(६८) जीवति वर्षशतम् । (६९) प्रत्युज्जीवितास्मि ।

(१००) तदद्यावदेतदृष्टं राज्ञी यज्ञवाटगतस्य निवेदयावः ।

(३८) त्वरितमिति । चिकुरभारेण केशकलापेन । चिकुरः कुन्तली भालं इत्यमरः । विशेष्ये तृतीया ।

केण गर्भदासी जीवाविदा ? उक्ताङ्गं मे पाणाङ्गं, भोदु,  
पलाङ्गं (१) । [इति पलायते ।]

चाण्डालः । [उपसृत्य ।] अले ! गं अस्हागं ईदिशी लाआ-  
सन्ती जेण शा बावादिदा, तं मालेधत्ति, ता लट्टिअशालअं  
जेव असेशम्ह (२) ।

[इति निष्क्रान्ती ।]

चारु । [सविस्मयम् ।]

केयमभ्युद्यते शस्त्रे मृत्युवक्त्रगते मयि ।

अनावृष्टिहते शस्ये द्रोणवृष्टिरिवागता ॥ ३९ ॥

[अवलोक्य च ।]

वसन्तसेना किमियं द्वितीया समागता सैव दिवः किमित्यम् ।  
भ्रान्तं मनः पश्यति वा ममैनां, वसन्तसेना न मृताय सैव ॥४०॥

अथवा ।

किं नु स्वर्गात् पुनः प्राप्ता मम जीवातुकास्यया ।

तस्या रूपानुरूपेण किमुतान्येयमागता ? ॥ ४१ ॥

(१) विस्मये, केन गर्भदासी जीवन् प्रापिता ? उत्क्रान्ता मे प्राणाः ।  
भवतु, पलायिष्ये ।

(२) ननु अस्माकमीदृशी राजाज्जितिः, येन सा व्यापादिता तं मारयत इति  
राष्ट्रियशालमेवान्विष्यावः ।

(३९) केयमिति । द्रोणवृष्टिः द्रोणनाम्नः मेघात् पतितवृष्टिरित्यर्थः ।

(४०) वसन्तसेनेति । इयं द्वितीया वसन्तसेना किं ? अथवा सा एव वसन्त-  
सेना इत्यम् एवं प्रकारेण मरणानन्तरं मम प्राणरक्षणात् पुनर्देहं धृतित्यर्थः दिवः  
स्वर्गात् समागता किं ? वा भ्रान्तं मम मनः एनां पश्यति न तत्त्वत इति भावः ।  
अथवा वसन्तसेना न मृता सा एव इत्यमित्यर्थः ।

(४१) किमिति । मम जीवातुकास्यया जीवनेच्छया स्वर्गात् पुनः प्राप्ता  
आगता किं नु वितर्के, उत अथवा अन्या कापि तस्या वसन्तसेनाया रूपस्य  
आकृतेः अनुरूपेण सदृशाकृत्या तत्सदृशाकृतिं धृत्वा इत्यर्थः आगता इत्यम् ।



वसं । [सास्रमुत्थाय पादयोर्निपत्य ।] अज्ज चालुदत्त ! सा ज्जेव अहं पावा, जाए कारणादो इअं तुए असरिसी अवत्था पाविदा (३) ।

[निपत्ये ।] अच्चरिअं अच्चरिअं, जीवदि वसन्तसेना (४) ।

[इति सर्वे पठन्ति ।]

चारु । [आकर्ण्य सहस्रोत्थाय स्पर्शसुखमभिनीय निमी-  
लिताक्ष एव हर्षगद्गदाक्षरम् ।] प्रिये ! वसन्तसेना त्वम् ?

वसं । सा ज्जेवाहं मन्दभाआ (५) ।

चारु । [निरूप्य सहर्षम् ।] कथं वसन्तसेनैव । [सानन्दम् ।]

कुतो वाप्यास्त्रुधाराभिः स्रपयन्ती पयोधरौ ।

मयि मृत्युवशं प्राप्ते विद्येव समुपागता ॥ ४२ ॥

प्रिये वसन्तसेने ! ।

त्वदर्थमेतद्विनिपाल्यमानं देहं त्वयैव प्रतिभोचितं मे ।

अहो ! प्रभावः प्रियसङ्गमस्य, मृतोऽपि को नाम पुनर्भ्रियेत ॥४३

(३) आर्य्य-चारुदत्त ! सैवाहं पापा, यस्याः कारणादियं त्वया असदृशी अवस्था प्राप्ता ।

(४) आश्चर्य्यमाश्चर्य्यं, जीवति वसन्तसेना ।

(५) सैवाहं मन्दभाग्या ।

(४२) कुत इति । मयि मृत्युवशं प्राप्ते सति वाप्यास्त्रुधाराभिः अश्रुजल-  
प्रवाहैः पयोधरौ कुचौ स्रपयन्ती सती विद्येव सञ्जीवनी विद्येव समुपागता  
उपस्थिता ?

(४३) त्वदर्थमिति । त्वदर्थं तव निमित्तं विनिपाल्यमानम् एतत् मम  
देहं त्वयैव प्रतिभोचितं रक्षितम्, अहो प्रियसङ्गमस्य प्रभावः । को जनः नाम,  
सम्भावनायां मृतोऽपि मृतः सन्नपि पुनर्भ्रियेत पुनर्जीवित् न कोऽपीत्यर्थः यदहं  
पुनर्जीवामि केवलमेतत् प्रियजनसङ्गमस्य प्रभाव इति ।

अपि च । प्रिये ! पश्य,

रक्तं तदेव वरवस्त्रमियञ्च माला

कान्तागमेन हि वरस्य यथा विभाति ।

एते च बध्यपटह-ध्वनयस्तथैव

जाता विवाह-पटह-ध्वनिभिः समानाः ॥ ४४ ॥

वसं । अदिदक्खिणदाए किं खेदं बवसिदं अज्जेण ? (६)

चारु । प्रिये ! त्वं किल मया हतेति ।

पूर्वानुबद्धवैरेण शत्रुणा प्रभविष्णुना ।

नरके पतता तेन मनागस्मि निपातितः ॥ ४५ ॥

वसं । [कर्णौ पिधाय ।] शान्तं पापं, तेण हि राअसालेण  
बावादिदा (७) ।

चारु । [भिच्छुं दृष्ट्वा ।] अयमपि कः ?

वसं । तेण अणज्जेण बावादिदा, एदिणा अज्जेण जीवा-  
बिदम्हि (८) ।

(६) अतिदक्षिणतया किं नु इदं व्यवसितमार्येण ?

(७) शान्तं पापं, तेनास्मि राजशालेन व्यापादिता ।

(८) तेनानार्येण व्यापादिता, एतेन आर्येण जीवं प्रापितास्मि ।

(४४) रक्तमिति । तदेव इदमेव बध्यदशायां परिधीयमानमित्यर्थः रक्तं वरवस्त्रम् उत्कृष्टवसनम् इयं माला च कान्तागमेन कान्ताया आगमः प्राप्तिः तेन विवाहेनेत्यर्थः वरस्य यथा उद्दीर्गुरिव हि निश्चितं विभाति एते च बध्य-पटहध्वनयः बध्यबधघोषणार्थं पटहस्य वाद्यविशेषस्य ध्वनयः शब्दाः तथैव विवाह-पटहध्वनिभिः समानाः जाताः । वसन्तिलकं वृत्तम् ।

(४५) पूर्व्वेति । पूर्व्वानुबद्धवैरेण पूर्व्वजातशत्रुभावेन प्रभविष्णुना राजशाल-तया प्रभावशालिना नरके पतता अकारणपरद्रीहातिशयादिति भावः तेन अकार-रेण मनाक् प्रायशः निपातितः अस्मि, मया त्वं हतेति कथनादेव अहं-निहत्त एवेत्यर्थः ।

चारु । कस्वम् अकारणबन्धुः ?

भिक्षु । ए पञ्चभिजाणादि सं अज्जो ? अहं श्रे अज्जश्र्श  
चलण शंवाह-चिन्तए शंवाहके णाम, जूदिअलेहिं गहिदे  
एदाए उवाशिकाए अज्जश्र्श केलकेत्ति अलङ्कालपण-णिकी-  
देहि, तेण अ जूदणिव्वेदेण शक्यमणके शंबुत्तेहि । एशावि  
अज्जा पवहण-विपज्जाश्रेण (त) पुप्फकलण्डक-जिसुज्जाणं  
गदा तेण अ अणज्जेण ए मं बहु मखेसि त्ति बाहुपाशबल-  
कालेण मालिदा । मए दिट्ठा (६) ।

नेपथ्ये । [कलकलः ।]

जयति वृषभकेतुर्दक्षयज्ञस्य हन्ता,

तदनु जयति भेत्ता परमुखः क्रौञ्चशत्रुः ।

तदनु जयति क्षत्रज्ञां शुभ्रकौलासकेतुं

विनिहतवरवैरी चार्थ्यको गां विशालाम् ॥ ४६ ॥

(६) न प्रत्यभिजानाति मामार्यः ? अहं स आर्यस्य चरणसंवाहचिन्तकः  
संवाहको नाम द्यूतकरैर्गृहीतः एतया उपासिकया आर्यस्यात्मीय इति अल-  
ङ्कार-पण-निष्क्रीतोऽस्मि तेन च द्यूतनिर्वेदेन शाक्यत्रयणकः संवृत्तोऽस्मि । एषा  
अपि आर्या प्रवहण-विपर्यासेन पुष्पकरण्डकजीर्णोद्यानं गता, तेन च अनार्येण  
न मां बहु मन्यसे इति बाहुपाशबलात्कारेण मारिता, मया दृष्टा ।

(त) चरणसंवाहचिन्तकः कथं चरणसंवाहनेन प्रभोः सन्तोषं विधास्यामीति  
चिन्तापर इत्यर्थः उपासिकया अस्यदुपासनशीलया, शाक्यत्रयणकः वीहसत्र्यासी ।  
प्रवहणविपर्यासेन शकटव्यत्ययेन ।

(४६) जयतीति । दक्षयज्ञस्य हन्ता वृषभकेतुः शिवः जयति सर्वोत्कर्षेण  
वर्त्तते, तदनु तत्पश्चात् भेत्ता सेनानीत्वात् शत्रुव्यूहभेदकारी क्रौञ्चस्य दैत्यविशेषस्य  
वा पर्वतभेदस्य शत्रुः विनाशनः वा विदारणः परमुखः कार्तिकेयः जयति,  
तदुक्तं

“क्रौञ्चे क्रौञ्चो हन्ती दैत्यः क्रौञ्चादौ हेमकन्दरे ।

स्कन्देन युष्वा सुचिरं चित्रमायी सुमायिना ॥

[प्रविश्य सहसा शर्विलकः ।]

शर्विलकः । हत्वा तं कुण्डपमहं हि पालकं भोः  
 तद्राज्ये द्रुतमभिषिच्य चार्थिकं तम् ।  
 तस्याज्ञां शिरसि निधाय शेषभूतां  
 मोक्ष्येऽहं व्यसनगतञ्च चारुदत्तम् ॥ ४७ ॥  
 हत्वा रिपुं तं बलमन्त्रिहीनं,  
 पौरान् समाश्लास्य पुनः प्रकर्षात् ।  
 प्राप्तं समग्रं वसुधाधिराज्यं  
 राज्यं बलारेरिव शत्रुराज्यम् ॥ ४८ ॥

[अग्रतो निरूप्य ।] भवतु, अत्र तेन भवितव्यं, यत्र अयं जन-  
 यद्दसमवायः । अपि नास अयम् आरम्भः क्षितिपतेः आर्थिकस्य

स शैलस्य दैत्यस्य स्थातयिवेण कर्मणा ।

केतुतामगमत्तस्य नाम्ना क्रौञ्चः स उच्यते” इति ॥

तदनु तत्पश्चात् विनिहतः विनाशितः वरः श्रेष्ठः वैरी शत्रुः पालकः येन स  
 आर्थिकः शुभः यः कैलासः तदाख्यपर्वतः स एव केतुः सीमाचिह्नं यस्याः तां  
 कैलासपर्यन्तामित्यर्थः विशालां विसृष्टीणां गां पृथ्वीं जयति नरपतित्वात् पृथिव्यां  
 सर्वोत्कर्षेण वर्तते इत्यर्थः । मालिनीवृत्तम् ।

(४७) हत्वेति । तस्य आर्थिकस्य शेषभूतां प्रसाददत्तनिर्मात्यस्वरूपां  
 प्रसादान्निजनिर्मात्यदाने शेषेति कीर्तितेति विश्वः, आज्ञां शिरसि निधाय  
 व्यसनगतं विपन्नं चारुदत्तं मोक्ष्ये विपदः रक्षिष्यामीत्यर्थः, पूर्वार्द्धमतिविशदम् ।  
 प्रहर्षिणीवृत्तम् ।

(४८) हत्वेति । बलानि सैन्यानि च मन्त्रिणश्च तैः हीनः तं रिपुं पालकं  
 हत्वा प्रकर्षात् प्रभावात् पुनः पौरान् पुरवासिनः राजविस्रवेन व्याकुलान् इति  
 भावः समाश्लास्य आश्लासदानेन सान्त्वयित्वेत्यर्थः बलारेः बलनासकदैत्यरिपीः  
 इन्द्रस्य राज्यमिव समग्रं वसुधाधिराज्यं वसुधायास् समयायाम् अधिराज्यम्  
 अधिपत्यं यस्मिन् तत् तथाभूतं शत्रोः पालकस्य राज्यं प्राप्तम् आर्थिकेति शेषः ।  
 इन्द्रवज्रावृत्तम् ।

आर्य्यचारुदत्तस्य जीवितेन सफलः स्यात् ? [त्वरिततरमुप-  
सृत्य ।] अपयात जात्साः ! । [दृष्ट्वा । सहर्षम् ।] अपि भ्रियते (घ)  
चारुदत्तः सह वसन्तसेनया ? सम्पूर्णाः खलु अस्मत्स्वामिनी  
मनोरथाः ।

दिष्ट्या भी ! व्यसन-महार्णवादपारात्

उत्तीर्णं गुणधृतया सुशीलवत्या ।

नावेव प्रियतमया चिरान्निरीक्ष्ये

ज्योत्स्नाद्यं शशिनसिवोपराग-मुक्तम् ॥ ४६ ॥

तत् कृतमहापातकः कथमिव एनमुपसर्पामि । [अथवा ।]  
सर्वत्र आर्जवं (द) शोभते । [प्रकाशमुपसृत्य बद्धाञ्जलिः ।]  
आर्य्यचारुदत्त ! ।

चारु । ननु ! को भवान् ?

शर्वि । येन ते भवनं भित्त्वा न्यासापहरणं कृतम् ।

(घ) तेन, आर्य्यचारुदत्तेन । जनपदसमुदायः जनपदानां देशानां नगरवास्ति-  
नामित्यर्थः समवायः सहातः । आरम्भः उद्योगः नूतनराजपदे प्रतिष्ठानमित्यर्थः ।  
अपयात अपसरत जात्साः सूखाः इतरजना इत्यर्थः । अपि भ्रियते जीवति किं ?

(४६) दिष्ट्येति । भी नागरजना इति श्रेयः नावेव तरण्येव गुणधृतया गुण-  
वत्या अन्यत्र गुणः रञ्जुः तेन धृतया आकृष्टयेत्यर्थः सुशीलवत्या प्रियतमया वसन्त-  
सेनया अपारात् अशक्यपारगमनात् अप्रतीकारात् इत्यर्थः व्यसनं विपदेव महार्णवः  
तस्मात् उत्तीर्णम् अतएव उपरागात् राहुग्यासात् मुक्तं ज्योत्स्नया चन्द्रिकया आद्यं  
युक्तं शशिनसिव आर्य्यचारुदत्तमिति श्रेयः चिरात् बहुकालात् परमित्यर्थः  
निरीक्ष्ये द्रष्टव्यामीत्यर्थः । प्रहर्षिणीवृत्तम् ।

(द) कृतमहापातकः कृतं महापातकं येन सः ब्राह्मणस्वामिकसुवर्णापहरणे  
महापातकमुक्तं यथा “ब्रह्महत्या सुरापानं स्त्रीयं गुर्वङ्गनागमः । महान्ति पातका-  
न्याह्मन्संमर्गय पञ्चमः” । अस्य चारुदत्तगृहे सन्निखननपूर्वकं स्वर्णालङ्कार-  
धरणं पूर्वमुक्तम् । आर्जवं औदार्य्यं चारुदत्तः उदारस्वभावतया अवश्यमेव मां  
चमिष्यति इति भावः ।

सोऽहं कृतमहापापस्वामिव शरणं गतः ॥ ५० ॥

चारु । सखे ! मैवम् । त्वया असौ प्रणयः (ध) कृतः । [इति  
कण्ठे गृह्णाति ।]

शर्वि । अन्यच्च,

आर्य्यकेणार्थवृत्तेन कुलं मानञ्च रक्षता ।

पशुवत् यज्ञवाटस्थो दुरात्मा पालको हतः ॥ १५ ॥

चारु । किम् ?

शर्वि । त्वद्यानं यः समारुह्य गतस्त्वां शरणं पुरा ।

पशुवत् वितते यज्ञे हतस्तेनाद्य पालकः ॥ ५२ ॥

चारु । शर्विलक ! योऽसौ पालकेन घोषादानीय निष्कारणं कूटागारे बद्ध आर्य्यकनामा त्वया भोचितः ?

शर्वि । यथाह तत्रभवान् ।

चारु । प्रियं नः प्रियम् ।

शर्वि । प्रतिष्ठितमात्रेण तव सुहृदा आर्य्यकेण उज्जयिन्यां वेणुतटे कुशावत्यां राज्यमतिस्मृष्टम् । तत्प्रतिमान्यतां प्रथमः सुहृत्प्रणयः (न) । [परिवृत्य ।] अरे रे ! आनीयतामयं पापो राष्ट्रियशठः ।

(५०) येनेति । न्यासस्य वसन्तसेनया गच्छितस्य सुवर्णभाण्डस्य अपहरणम् । अन्यत् स्वच्छम् ।

(ध) प्रणयः प्रीत्यर्थं परिहास इत्यर्थः ।

(५१) आर्य्यकेणेति । आर्य्यं साधु वृत्तं चरितं यस्य तेन, यज्ञवाटस्थः, यज्ञशालास्थितः ।

(५२) त्वद्यानमिति । पुरा यः त्वद्यानं तव प्रवहणं समारुह्य त्वां शरणं गतः, तेन आर्य्यकेण अद्य वितते विस्तृते यज्ञे पालकः पशुवत् हत इति अन्वयः ।

(न) प्रतिष्ठितमात्रेण राज्ये अभिषिक्तमात्रेण अतिस्मृष्टं दत्तं तुभ्यमिति शेषः, प्रतिमान्यतां स्वीक्रियतां सुहृत्प्रणयः सुहृदः आर्य्यकस्य प्रणयः प्रार्थनम् ।

[निपथ्ये ।] यथाज्ञापयति शर्विलकः ।

शर्वि । आर्य्य ! ननु अयमार्य्यको राजा विज्ञापयति, इदं मया युसद्गुणोपार्जितं राज्यं, तदुपयुज्यताम् (प) ।

चारु । अस्मद्गुणोपार्जितं राज्यम् ? ।

[निपथ्ये ।] अरे रे राष्ट्रियश्यालक ! एह्येहि, स्वस्यावि-  
नयस्य फलमनुभव ।

[ततः प्रविशति पुरुषैरधिष्ठितः पश्चाद्वाहुवद्धः शकारः ।]

शकारः । हीमादिके !

एवं दूलमदिक्कन्ते उद्दामे विअ गहहे ।

आणीदे क्खु हगे वद्धे हुडे अस्से व्व दुक्कले (१०) ॥ ५३ ॥

[दिशोऽवलोक्य ।]

शमन्तदो उवद्धिदे एसे लट्टिअवन्धे । ता कं दाणिं अश-  
लणे शलणं (फ) वजामि । [विचिन्त्य ।] भोदु, तं ज्जेव  
अव्भुववण-शलणवच्छलं गच्छामि । [इत्युपसृत्य ।] अज्ज चालु-  
दत्त ! पलित्ताआहि पलित्ताआहि (११) । [इति पादयोः  
पतति ।]

(१०) एवं दूरमतिक्रान्तः उद्दाम इव गर्दभः ।

आनीतः खल्वहं वद्धः कुक्कुरीऽन्य इव दुष्करः ॥

(११) समन्तत उपस्थित एष राष्ट्रियवन्धः । तत्कमिदानीमशरणः शरणं

(प) युष्माकं चारुदत्तप्रभृतीनां गुणैः साहाय्यदानादिभिः उपार्जितं लब्धम् ।  
उपयुज्यतां भुज्यताम् ।

(५३) एवमिति । दूरमतिक्रान्तः मयादतिदूरं गतः उद्दामः उच्छृङ्खलः  
उन्मुक्तवन्धन इत्यर्थः, दुष्करः दुष्कर्मकारी वा अवाध्यः ।

(फ) समन्ततः चतुर्दिग्भ्य इत्यर्थः राष्ट्रियवन्धः राष्ट्रियस्य सम वन्धः वन्धनं  
विपदित्यर्थः । अशरणः निराश्रय इत्यर्थः अभ्युपपन्नानां विपन्नानां शरणे रक्षणे  
वत्सलः स्नेहयुक्तः तम् ।

[निपथ्ये ।] अज्ज चालुदत्त ! सुच्च सुच्च, बाबादेह्ण एदं(१२) ।  
शकारः । [चारुदत्तं प्रति ।] भी अशरण-शरणे !

पलित्ता आहि (१३) ।

चारु । [सानुकम्पम् ।] अहह ! अभयमभयं शरणागतस्य ।

शर्वि । [सावेगम् ।] आः ! अपनीयतामयं चारुदत्त-  
पाश्वार्त् । [चारुदत्तं प्रति ।] ननु ! उच्यतां किमस्य पापस्य  
अनुष्ठीयतामिति ?

आकर्षन्तु सुबध्यै नं ? श्वभिः संखाद्यतामथ ? ।

शूले वा तिष्ठतामिष ? पाद्यतां क्रकचेन वा ? ॥ ५४ ॥

चारु । किमहं यद्ब्रवीमि तत्क्रियते ?

शर्वि । कोऽत्र सन्देहः ? ।

शकारः । भट्टालआ चालुदत्त ! शरणागदे हि, ता  
पलित्ताआहि पलित्ताआहि, जं तुए शलिशं तं कलेहि, पुणो  
ए ईदिशं कलिशं (१४) ।

[निपथ्ये पीराः ।] बाबादेध, किं णिमित्तं पादकी जीवा-  
वीअदि ? (१५) ।

ब्रजामि । भवतु, तमेव अभ्युपपन्न-शरण-वत्सलं गच्छामि । आर्य्य चारुदत्त !  
परित्तायस्व परित्तायस्व ।

(१२) आर्य्य चारुदत्त ! सुच्च सुच्च, व्यापादयाम् एतम् ।

(१३) भी अशरण-शरण ! परित्तायस्व ।

(१४) भट्टारक ! चारुदत्त ! शरणागतीऽस्मि, तत्परित्तायस्व परित्तायस्व,  
यत्तव सदृशं तत् कुरु, पुनर्न ईदृशं करिष्यामि ।

(१५) व्यापादयत, किं निमित्तं पातकी जीव्यते ?

(५४) आकर्षन्तु इति । एनं शकारं सुबध्य दृढं बद्धा इत्यर्थः आकर्षन्तु,  
अथ अनन्तरम् अयं श्वभिः कुक्कुरैः संखाद्यतां भीज्यतां वा एषः शूले तिष्ठताम् ?  
वा क्रकचेन करपत्रेण पाद्यतां क्वियताम् ।



वसं । [बध्ममालां चारुदत्तस्य कण्ठादपनीय शकारस्य  
उपरि क्षिपति ।]

शकारः । गर्भदाशीधीए ! पशीद पशीद, ए उए माल-  
इशं, ता पलित्ताआहि (१६) ।

शर्वि । अरे रे ! अपनयत, आर्य्यचारुदत्त ! आञ्जाप्यतां,  
किमस्य पापस्य अनुष्ठीयताम् ? ।

चारु । किमहं यद्ब्रवीमि तत्क्रियते ? ।

शर्वि । कोऽत्र सन्देहः ? ।

चारु । सत्यम् ? ।

शर्वि । सत्यम् ।

चारु । यद्येवं शीघ्रमयम् ।

शर्वि । किं हन्यताम् ? ।

चारु । नहि नहि, सुच्यताम् ।

शर्वि । किमर्थम् ?

चारु । शत्रुः कृतापराधः शरणमुपेत्य पादयोः पतितः  
शस्त्रेण न हन्तव्यः ।

शर्वि । एवं तर्हि श्वभिः खाद्यताम् ? ।

चारु । नहि उपकारहतस्तु (व) कर्त्तव्यः ।

शर्वि । अहो आश्चर्य्यम् ! किं करोमि वदतु आर्य्यः ।

चारु । तन्मुच्यताम् ।

शर्वि । मुक्तो भवतु ।

(१६) गर्भदाशीपुत्रि ! प्रसीद प्रसीद, न पुनर्मारयिष्यामि, तत्परिचायख ।

(व) उपकारहतः उपकारेण हतः शत्रोरुपकारे कृते स हतमिवात्मानं  
मन्यते इति भावः ।

शकारः । हीमादिके ! पञ्चज्जीविदेहि (१७) । [इति पुरुषैः सह निष्क्रान्तः ।]

[निपथ्ये । कलकलः । पुनर्नेपथ्ये ।] एसा अज्जचारुदत्तस्स बहुआ अज्जा धूदा पदे (भ) वसनञ्चले विलगन्तं दारअं आक्खवन्ती वाप्फ-भरिद-णअणेहिं जणेहिं णिबारिज्जमाणा पज्जलिदे पावए पविसदि (१८) ।

शर्वि । [आकर्ण्यं नेपथ्याभिसुखमवलोक्य ।] कथं चन्दनकः ? चन्दनक ! किमेतत् ?

[चन्दनकः प्रविश्य ।] किं ण पेक्खदि अज्जो ? महाराअप्पासादं दक्खिणेण (म) सहन्तो जणसंमहो बट्टदि । [एसा इत्यादि पुनः पठति ।] कधिदं अ मए तीए जधा, अज्जे ! मा साहसं करेहि, जीवदि अज्ज-चारुदत्तो त्ति, परन्तु, दुक्खबाबुड्ढाए को सुणेदि को पत्तिआएदि (१९) ।

चारु । [सोद्वेगम् ।] हा प्रिये ! जीवत्यपि मयि किमेतत् व्यवसितम् ? । [ऊर्ध्वमवलोक्य दीर्घं निश्चस्य च ।]

(१७) विस्मये ! प्रत्युज्जीवितोऽस्मि ।

(१८) एषा आर्य्यचारुदत्तस्य वधूराय्या धूता पदे वसनाञ्चले विलगन्तं दारकमाक्षिपन्ती वायभरितनयनैः जनैः निवार्य्यमाणा प्रव्वलिते पावके प्रविशति ।

(१९) किं न पश्यति आर्य्यः । महाराजप्रासादं दक्षिणेन महान् जनसम्मर्दो वर्त्तते । कथितञ्च मया तस्यै, यथा, आर्य्ये ! मा साहसं कुरुष्व, जीवति आर्य्यचारुदत्त इति, परन्तु दुःखव्यापृततया कः शृणोति कः प्रत्ययते ।

(भ) पदे प्रतिपदे इत्यर्थः ।

(म) महाराजप्रासादमिति दक्षिणेन शब्दयोगे द्वितीया महाराजप्रासादस्य दक्षिणे इत्यर्थः ।

न महीतलस्थितिसहानि भवच्चरितानि चारुचरिते ! यदपि ।  
उचितं तथापि परलोकसुखं न पतिव्रते ! तव विहाय पतिम् ॥५५

[इति मोहसुपागतः ।]

शर्वि ! अहो ! प्रमादः ।

त्वरया सर्पणं तत्र मोहमार्याऽत्र चागतः ।

हा धिक् प्रयत्नवैफल्यं दृश्यते सर्वतोमुखम् ॥ ५६ ॥

वसं । समस्ससिदु अज्जो, तत्त गदुअ जीवावेदु अज्जां,  
अस्सधा अधीरत्तणेण अणत्थो सम्भावीअदि (२०) ।

चारु । [समाश्वस्य सहस्रीत्याय ।] हा प्रिये ! कासि ?  
देहि मे प्रतिवचनम् ।

(२०) समाश्वसितु आर्यः, तत्र गत्वा जीवयतु आर्याम्, अन्यथा अधीरत्वेन  
अनर्थः सम्भाव्यते ।

(५५) नेति । हे चारुचरिते विशुद्धचरिते ! धूते ! यदपि यद्यपि भव-  
च्चरितानि भवत्याः तव चरितानि पातिव्रत्यलक्षणातीत्यर्थः महीतलस्थितिसहानि  
पृथिवीतलावस्थानयोग्यानि न, स्वर्गस्थित्यनुरूपाणीत्यर्थः तथापि हे पतिव्रते !  
पतिगुण्युपमेव व्रतं यस्याः तत्सम्बोधने । पतिं मां विहाय तव परलोके यत् सुखं  
स्वर्गभोगसुखमित्यर्थः न उचितं न युक्तं तथात्वे पातिव्रत्यभङ्गादिति भावः, पति-  
व्रतालक्षणमाह हारीतः । “आत्तार्त्ते सुदिता हृष्टे प्रीपिते मलिना कृशा ।  
रुते मियेत वा पत्नी सा स्त्री ज्ञेया पतिव्रता ॥” इति प्रमिताचरावृत्तं प्रमिता-  
चरा स जसत्तैः कथितेति तत्रचणात् ।

(५६) त्वरयेति । तत्र धूताया वज्रिप्रवेशस्थाने त्वरया सर्पणं गमनम्  
अस्माकमुचितमिति पदद्वयमध्याहार्यम् । अत्र प्रदेशे च आर्यः चारुदत्तः  
मोहं मूर्च्छां प्रियस्या वज्रिप्रवेशवार्त्ताश्रवणादिति भावः आगतः प्राप्तः । हा धिक्  
अस्मानिति आक्षेपोक्तिः प्रयत्नस्य पालकवधाद्याय्यकाराज्यावाप्तिपर्यन्तस्य उद्योगस्य  
वैफल्यं निष्फलता सर्वतोमुखं सर्वप्रकारेण उपनतं दृश्यते ।

चन्द । इदो इदो अज्जो (२१) ।

[इति सर्वे परिक्रामन्ति ।]

[ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टा धूता चेलाञ्जलमाकर्षन्  
विदूषकेण अनुगम्यमानो रोहसेनो रदनिका च ।]

धूता । [सासम् ।] जाद ! सुञ्चेहि मं, मा विग्घं करेहि,  
मौआसि अज्जउत्तस्स अमङ्गलाकखणदो (२२) ।

[इति उत्याय अञ्जलमाह्वय पावकाभिमुखं परिक्रामति ।]

रोह । माद अज्जए ! पडिवालेहि मं, तुए विणा न  
सक्कुणोमि जीविदं धारेदुं (२३) । [इति त्वरितसुपहृत्य पुनः  
अञ्जलं गृह्णाति ।]

विदू । भोदीए दाव बस्सणीए भिस्सत्तणेण (य) चिदाधि-  
रोहणं पावं उदाहरन्ति रिसीओ (२४) ।

धूता । वरं पावाचरणे, न उण अज्जउत्तस्स अमङ्गला-  
कखणं (२५) ।

शर्वि । [पुरोऽवलोक्य ।] आसन्नहुतवहा आर्या, तत्  
त्वर्थ्यतां त्वर्थ्यताम् ।

(२१) इत इत आर्यः ।

(२२) जात ! सुच माम्, मा विघ्नं कुरुष्व, विभेमि आर्यपुत्रस्य अमङ्गला-  
कर्णनात् ।

(२३) मातरार्ये ! प्रतिपालय मां, त्वया विना न शक्नोमि जीवितं धर्तुम् ।

(२४) भवत्यास्तावत् ब्राह्मण्या भिन्नत्वेन चिताधिरोहणं पापसुदाहरन्ति  
ऋषयः ।

(२५) वरं पापाचरणम्, न पुनरार्यपुत्रस्य अमङ्गलाकर्णनम् ।

(य) भिन्नत्वेन पृथक्त्वेन । तदुक्तसुश्रुतसा यथा “पृथक्चितिं समारुह्य न  
विप्रा गन्तुमर्हति । अन्यासामेव नारीणां स्त्रीधर्मीऽयं परः सतः” इति ।

चारु । [त्वरितं परिक्रामति ।]

धूत । रअणिण ! अबलम्ब दारअं, जाव अहं समीहिदं  
करेमि (२६) ।

चेटी । [सकरुणम् ।] अहं पि जधीवदेसिणिमिह भट्टि-  
णीण (२७) ।

धूता । [विदूषकमवलोक्य ।] अज्जो दाव अबलम्बेदु (२८)  
विदू । [सावेगम् ।] समीहिद-सिद्धिण पउत्तेण बम्हणो(र)  
अग्गदो कादब्बो, अदो भोदीए अहं अग्गणी होमि (२९) ।

धूता । कथं पच्चादिट्ठमिह (ल) दुवेहिं । [बालकमालिङ्ग]  
जाद ! तुमं ज्जेव पज्जबद्धावेहि अत्ताणं, अम्हाणं तिलोदअ-  
दाणाअ । अदिक्कन्ते किं मणोरहेहिं । [सनिःश्वासम् ।] ए खलु  
अज्जउत्तो तुमं पज्जबद्धाविस्सदि ? (३०) ।

चारु । [आकर्ण्य सहसोपसृत्य ।] अहमेव पर्यवस्थाप-

(२६) रदनिके ! अबलम्बस्व दारकं, जावदहं समीहितं करोमि ।

(२७) अहमपि यथीपदेशिन्यस्मि भट्टिन्याः ।

(२८) आर्यन्तावत् अबलम्बताम् ।

(२९) समीहितसिद्धौ प्रवृत्तेन ब्राह्मणोऽग्रे कर्त्तव्यः, अतो भवत्या अहम्  
अग्रणीर्भवामि ।

(३०) कथं प्रत्यादिष्टास्मि ज्ञाभ्याम्, जात ! त्वमेव पर्यवस्थापय आत्मानम्,  
अस्माकं तिलोदकदानाय । अतिक्रान्ते किं मनीरथैः । न खलु आर्यपुत्रस्त्वां पर्य-  
वस्थापयिष्यति ?

(र) समीहितसिद्धौ अभीष्टकार्यसिद्धयर्थमित्यर्थः, अहमग्रणीर्भवामि पति-  
लीकगमनीयताया भवत्या ज्वलनप्रवेशस्य वैधत्वात् वैधकर्मणि अग्रे ब्राह्मणस्यैव  
नियोज्यत्वाद्दहं ब्राह्मण एव अग्रे वसुवियोगदुःखमसहमानो वरुणौ प्रविशामि  
इति भावः ।

(ल) प्रत्यादिष्टा निराहता प्रत्यादेशो निराहतिरित्यमरः ।

यामि वालिशम् (व) । [इति वालकं बाहुभ्यामुत्थाप्य वक्षसा  
आलिङ्गति ।]

धृता । [विलोक्य ।] अम्महे ! अज्जउत्तस्स ज्जेव सरस-  
ज्जोओ । [ पुनर्निपुणं निरूप्य सहर्षम् । ] दिट्ठिआ अज्जउत्तो  
ज्जेव एसो, पिअं मे पिअं (३१) ।

वालकः । [विलोक्य सहर्षम् ।] अन्नो ! आबुको मं परि-  
स्सजदि । [धृतां प्रति ।] अज्जे वड्ढवीअसि । आबुको ज्जेव  
मं पज्जबट्ठावेदि (३२) । [इति प्रत्यालिङ्गति ।]

चारु । [धृतां प्रति ।]

हा प्रेयसि ! प्रेयसि विद्यमाने कोऽयं कठोरो व्यवसाय आसीत् ।  
अभोजिनी लोचनमुद्रणं किं भानावनस्तं गमिते करोति ? ॥५७॥

धृता । अज्जउत्त ! अदो ज्जेव सा अचेतणेत्ति चुम्बी-  
अदि (३३) (श) ।

(३१) आश्चर्यम्, आर्यपुत्रस्यैव स्वरसंयोगः । दिष्ट्या आर्यपुत्र एवैषः, प्रियं  
मे प्रियम् ।

(३२) आश्चर्यं ! पिता मां परिखजति ! आर्ये ! वडंसे । ताव एव मां पर्य-  
वस्थापयति ।

(३३) आर्यपुत्र ! अतएव सा अचेतनेति चुम्ब्रते ।

(व) वालिशं वालकम् ।

(५७) हेति । हा प्रेयसि ! प्रियतमे ! प्रेयसि प्रियतमे पत्नी इत्यर्थः विद्य-  
माने वर्तमाने कठोरः कर्कशः व्यवसायः अग्निप्रवेशीदीगुरुपः तवेति शेषः  
आसीत् ? भानौ सूर्ये अनस्तं गमिते अभोजिनी पद्मिनी लोचनमुद्रणं नैव-  
निमीलनं वा पद्मनिमीलनं करोति ? नैव करोतीत्यर्थः । इन्द्रवज्राहतम् ।

(श) चुम्ब्रते अचेतना इति वाचा स्पृश्यते इत्यर्थः, अहन्तु सचेतना सुतरां  
पतिविनाशात् पूर्वमेव मम मरणमुचितमिति भावः ।

विदू । [दृष्ट्वा सहर्षम् ।] ही ही भो ! एदेहिं ज्जेव  
अच्छीहिं पिअवअस्सो पेक्खीअदि, अहो ! सदीए पहावो ?  
जदो जलणप्पवेशब्बवसाएण ज्जेव पिअसमागमं पाविदा ।  
[चारुदत्तं प्रति ।] जेटु जेटु पिअवअस्सो (३४) ।

चारु । एहि मैत्रेय ! [इत्यालिङ्गति ।]

चेटी । अहो ! संविधानअं, (ष) अज्ज ! वन्दामि (३५) ।

[इति चारुदत्तस्य पादयोः पतति ।]

चारु । [पृष्ठे करं दत्त्वा ।] रदनिके ! उत्तिष्ठ । [इति  
उत्थापयति ।]

धूता । [वसन्तसेनां दृष्ट्वा ।] दिट्ठिआ कुसलिणी बहि-  
णीआ ? (३६) ।

वसं । अहुणा कुसलिणी संवुत्तहि (३७) ।

[इति अन्योन्यमालिङ्गतः ।]

शर्वि । दिट्ठ्या जीवितसुहृद्दुर्गं आर्य्यः ।

चारु । युष्मत्प्रसादेन ।

शर्वि । आर्य्ये वसन्तसेने ! परितुष्टो राजा भवतीं बधू-  
शब्देन अनुगृह्णाति (स) ।

(३४) आश्चर्य्यम् ! एतांभ्यामीवाक्षिभ्यां प्रियवयस्यः प्रेक्ष्यते, अहो ! सत्याः  
प्रभावः ? यतो ज्वलनप्रवेशव्यवसायेनैव प्रियसमागमं प्रापिता । जयतु जयतु  
प्रियवयस्यः ।

(३५) अहो संविधानकम्, आर्य्य ! वन्दे ।

(३६) दिट्ठ्या कुसलिनी भगिनी ?

(३७) अधुना कुसलिनी संवृत्तास्मि ।

(ष) संविधानं सङ्गतं दैवसन्मलनमित्यर्थः ।

(स) बधूशब्देन बधूः विवाहितास्त्री तच्छब्देन चारुदत्तस्य विवाहिता धूता  
यथा बधूसूया भवती अपि बधूः न वेद्मालिन गणनीयति भावः ।

वसं । अज्ज ! कदत्थमिहि ( ३८ ) ।

शर्वि । [ वसन्तसेनामवगुण्ठय ( ह ) चारुदत्तं प्रति । ] आर्य्य !  
किमस्य भिक्षोः क्रियताम् ? ।

चारु । भिक्षो ! किं तव बहुमतम् ? ।

भिक्षुः । इमं द्विदिशं अणिवत्तणं ( क्ष ) पेक्खिअ दिउणे मे  
पब्बज्जाए बहुमाणे संबुत्ते ( ३९ ) ।

चारु । सखे ! दृढोऽस्य निश्चयः । तत्पृथिव्यां सर्वविहारेषु  
( क ) कुलपतिरयं क्रियताम् ।

शर्वि । यथाह आर्य्यः ।

भिक्षुः । पिअं ण पिअं ।

वसं । सम्पदं जीवाविदमिहि ।

शर्वि । स्थावरकस्य किं क्रियताम् ? ।

चारु । सुवत्त ! ( ख ) अदासो भवतु । ते चारुडालाः सर्व-  
चारुडालानामधिपतयो भवन्तु । चन्दनकः पृथिवीदण्ड-  
पालको भवतु । तस्य राष्ट्रियशालस्य यथैव क्रिया पूर्वं आसीत्  
वर्तमाने तथैव अस्य अस्तु ।

( ३८ ) आर्य्य ! कृतार्थान्ति ।

( ३९ ) इदमीदृशमित्यत्र प्रेक्ष्य द्विगुणी मम प्रव्रज्यायां बहुमानः संवत्तः ।

( ह ) अवगुण्ठय शिरोवसनेन आच्छाद्य वधूत्वादिति भावः ।

( क्ष ) अनित्यत्वं क्षणस्थायित्वम् असारत्वमित्यर्थः ।

( क ) सर्वविहारेषु सर्वेषु बौद्धाग्रनेषु ।

( ख ) सुवत्त ! सुचरित्र ! पृथिवीदण्डपालकः पृथिव्यां दण्डस्य दृष्टनिग्रह-  
स्य पालकः दृष्टशासनाधिकारिणामध्यक्षः । यथैव यादृशी एव क्रिया सुख-  
श्रीगादिका ।



शर्वि । एवं यथाह आर्थ्यः । परमेनं मुञ्च मुञ्च, व्यापा-  
दयामि ।

चारु । अभयं शरणागतस्य । शत्रुः कृतापराधः । [इत्यादि  
पठति ।]

शर्वि । तदुर्च्यतां किं ते भूयः प्रियं, करोमि ।

चारु । अतः परमपि प्रियमस्ति ? ।

लब्धा चारित्रशुद्धिश्चरणनिपतितः शत्रुरप्येष सुक्तः,  
प्रीत्स्वातारातिमूलः प्रियसुहृदचलाभार्थ्यकः शास्ति राजा ।  
प्राप्ता भूयः प्रियेयं, प्रियसुहृदि भवान् सङ्गतो मे वयस्यो  
लभ्यं किं चातिरिक्तं यदपरमधुना प्रार्थयेऽहं भवन्तम् ॥ ५८ ॥  
कांश्चित् च्छयति प्रपूरयति वा, कांश्चिन्नयत्युन्नतिं,  
कांश्चित् पातविधौ करोति च पुनः कांश्चिन्नयत्याकुलान् ।  
अन्योऽन्यं प्रतिपक्ष-संहतिमिमां लोकास्थितिं बोधयन्  
एष क्रीडति कूपयन्त्व-घटिकान्याय-प्रसक्तो विधिः ॥ ५९ ॥  
तथापि इदमस्तु ।

(५८) लभ्येति । चारित्रस्य चरित्रमेव चारित्रं तस्य शुद्धिः दुरपवादान्  
वसन्तसेनावधरूपात् सुक्तिः लब्धा मयेति शेषः, एषः शत्रुरपि शकारः चरण-  
निपतितः अतएव सुक्तः परित्रातः प्रियसुहृद आर्थ्यकः प्रीत्स्वातम् अरीणां शत्रूणां  
मूलं पालकवृत्तिरित्यर्थः येन तादृशः अतएव राजा सन् अचलां पृथ्वीं शास्ति भूयः  
पुनरपि मृत्युमुखात् परित्रष्टेति यावत् इयं प्रिया वसन्तसेना प्राप्ता तथा मे सम-  
वयस्यः प्रियवन्मूर्धवान् प्रियसुहृदि आर्थ्यके सङ्गतः मिलितः अतिरिक्तम् एभ्य इति  
शेषः किं लभ्यं प्राप्तव्यमस्तीति शेषः अधुना अहं भवन्तं यत् अपरम् अन्यत् एभ्यः  
अतिरिक्तं प्रार्थये । सगंधरावृत्तं “समैवीनां चयेण तिसुनियतियुता सगंधरा  
कीर्त्तितेयम्” इति लक्षणात् ।

(५९) कांश्चिदिति । कूपयन्तं कूपात् जलीहरणार्थं यन्तं तस्य या घटिका  
चद्रवटी तस्या न्यायः अनुसरणं तत्र प्रसक्तः रतः एषः विधिः अन्यीन्यं परस्परं  
प्रतिपक्षाणां विरोधिनाम् उन्नत्यवनतिप्रवृत्तीनां संहतिं समदृष्ट्याम् इमां लोका-

भरतवाक्यम् ।

चीरिण्यः सन्तु गावो भवतु वसुमती सर्वसम्पन्नशस्या,  
पर्जन्यः कालवर्षी, सकलजनमनो-नन्दिनी वान्तु वाताः ।  
मीदन्तां जन्मभाजः सततमभिमता ब्राह्मणाः सन्तु सन्तः  
श्रीमन्तः पान्तु पृथ्वीं प्रशमितरिपवो धर्मनिष्ठाश्च भूपाः ॥६०॥

[इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।]

संहारो नाम दशमोऽङ्कः ।

समाप्तोऽयं ग्रन्थः ।

स्थितिं संसारगतिं वीधयन् सन् क्रीडति, तथाहि काञ्चित् जनान् तुच्छयति  
तुच्छान् निर्धनत्वादिना घृणितान् करोति, काञ्चित् जनान् प्रपूरयति धनमाना-  
दिभिः पूर्णान् करोति, काञ्चित् उन्नतिं वृद्धिं नयति प्रापयति, काञ्चित् पात-  
विधौ करोति अधःपातयतीत्यर्थः तथा काञ्चित् पुनः आकुलान् विविधदुर्घटना-  
दिभिः व्याकुलान् नयति करोतीत्यर्थः सर्वं देवायत्तमिति भावः । शार्दूल-  
विक्रीडितं वृत्तम् ।

(६०) चीरिण्य इति । गावः चीरिण्यः दुग्धवत्यः सन्तु, वसुमती पृथिवी  
सर्वसम्पन्नशस्या सर्वतीभावेन सम्पन्नानिं शस्यानि यत्र सा भवतु पर्जन्यः मेघः  
काले यथासमये वर्षतीति तादृशः भवतु इति शेषः, वाताः सकलजनानां  
मनांसि नन्दयन्तीति तथीक्ताः सन्तः वान्तु वहन्तु, जन्मभाजः जन्मिनः प्राणिनः  
सर्वे मीदन्तां सुखेन तिष्ठन्तु, ब्राह्मणाः सततम् अभिमताः यथाविधि अनुष्ठान-  
वन्तः तथा सन्तः साधवः श्रीमन्तः लक्ष्मीवन्तः सन्तु भवन्तु, तथा प्रशमिताः  
रिपवः शत्रवः यैः तादृशाः धर्मनिष्ठाः धर्मपरायणाः भूपाः नृपतयः पृथ्वीं पान्तु  
रचन्तु । “अन्ये काव्यस्य नित्यत्वात् कुर्यादाशिपसुत्तमाम्” इति वचनात्  
आशीरियमिति वीध्यम् । सम्वरावृत्तमिदम् ।

समाप्तोऽयं दशमाङ्कः ।

इति श्रीजीवानन्द-विद्यासागर भट्टाचार्यविरचिता

मृच्छकटिकप्रकरणस्य व्याख्या

समाप्ता ।



६२	वेतालपञ्चविंशतिः (सरलगद्य) ॥०	६०	अर्थसंग्रह (लीलाचिमीमांसा) ॥०
६३	पातञ्जलदर्शन (सभाष्य सटीक) २	६१	रघुवंश काव्य सटीक १॥०
६४	आत्मतत्त्वविवेक (वैद्याधिकार) २	६२	मैघदूत काव्य सटीक १
मोद	सुक्तिकोपनिषत् १	६३	गद्यकथासरित्सागर सम्पूर्ण ६
श्रीम	उपमानचिन्त्यामणि १	६४	सांग्रह्यतत्त्वकौमुदी सटीक २
	भाष्यदीपिका अलङ्कार सटीक ॥०	६५	न्यायदर्शन सभाष्य संहति २५०
	पूर्णप्रज्ञदर्शनम् सभाष्य ॥०	६६	सटीक बायीकिरामायण
	मन्दशेखरचम्पूकाव्य ३		बालकाण्डम् १
	मदनपालनिघण्टुः (वैद्यक) ॥०	६७	साहित्यदर्पण सटीक अलङ्कार १॥०
—	सामवेदस्य आरण्यसंहिता	६८	साहित्यदर्पणम् (मूलमात्र) ॥०
	स्थिति सायणाचार्यरुत भाष्यसंहिता १	६९	संस्कृत शिक्षामञ्जरी प्रथमभागः १
	तुष्ठा विद्मशालभञ्जिकानाटिका सटीक १	१००	संस्कृतशिक्षामञ्जरीद्वितीयभागः १०
	दिभिः लिङ्गानुशासन सटीक १०	१०१	संस्कृतशिक्षामञ्जरी तृतीयभागः ॥०
	विधौ कुवलयानन्द अलङ्कार सटीक २	१०२	चतुर्थभागः कादम्बरीकथासारः १०
	दिभिः प्रियदर्शिका नाटिका सटीक ॥०	१०३	अमरकोष ॥०
	विक्रीः सारस्वतव्याकरणसटीक पूर्वाह्नम् १	१०४	वेदान्तदर्शन सभाष्य सटीक १०
	(ध्वासवदत्ता गद्यकाव्य सटीक १	१०५	वेदान्तपरिभाषा ॥०
	सर्वसम्पुष्यवाणविलास काव्य सटीक ॥०	१०६	वेदान्तसार सटीक ॥०
	काले महेश्वरशतकम्, पदारविन्दशतकम्,	१०७	माधवनिदान सटीक (वैद्यक) १॥०
	मनांसिहतिशतकम्, मन्दस्थितशतकम्,	१०८	कामन्दकी नीतिसार ॥०
	सर्वे मीमांसाचिन्तकम् (काव्य) १	१०९	सत्त्विकामासुतनाटक सटीक २
	वन्तः मनुसंहिता कुल्लूकभट्टकृत टीका-	११०	अत्रि, विष्णु, हारीत, याज्ञवल्क्य,
	रिपवः संहिता ३		उग्रना, अङ्गिरा, यम, आपस्तम्ब,
	रचन्तु नैपथ्यचरितम् काव्य सम्पूर्णसटीक ५		संवर्त्त, कात्यायन, बृहस्पति, परा-
	आशीर्षसटीक नैपथ्यकाव्य नवमसर्गपर्यन्तर		शर, व्यास, शङ्ख, लिखित, दत्त,
	गौरमित्रोदय (स्मृतिशास्त्र) ५		गौतम, शतातप, वशिष्ठ प्रणीत
	भावप्रकाश (वैद्यक) ५		संहिता (धर्मशास्त्र) १०
	प्रबोधचन्द्रोदयनाटक सटीक १	१११	सत्यपुराणम् ६
	अनर्घराघवनाटकसटीक [सुरारि] २	११२	चरकसंहिता (वैद्यक) सम्पूर्ण ६
	अनर्घराघवनाटक [मूलमात्र] १	११३	रसेन्द्रचिन्तामणितयारसरत्नाकर ६
	दैवत तथा षड्विंशब्राह्मणसभाष्य २	११४	भगवद्गीता शाङ्करभाष्य आनन्द-
	मीमांसापरिभाषा १०		गिरिकृतटीका तथा सुबोधनीसमेत ४

११५ अन्धशक्तिप्रकाशिका (न्याय) ॥०	१४५ अध्यात्मरामायणम् सटीक ३
११६ साखतीनाथवनाटक सटीक ॥०	१४६ महानिर्वाणतन्त्रम् सटीक ४
११७ भट्टिकाव्य टीकाइयसहित २	१४७ सीमांसादर्शनस्य अधिकरणमाला माधवाचार्यविरचिता ६
११८ काव्यप्रकाश अलङ्कार सटीक ४	१४८ नृतवीथः (छन्दोग्न्य) सटीक ७
११९ शांख्यनूत्र सभाष्य ॥०	१४९ वाखरामायणनाटक सटीक ३
१२० हनुमन्नाटक महानाटकसटीक १॥०	१५० लिङ्गपुराणम् ५
१२१ महानाटकम् (हनुमन्नाटकम्) ॥०	१५१ चण्डकौशिकनाटक सटीक ॥०
१२२ दशरूपकम् (अलङ्कार) १	१५२ चैतन्यचन्द्रीदयनाटक सटीक ३
१२३ चम्पूरामायण सटीक १	१५३ कलापव्याकरणं वा कातन्त्र २
१२४ (चम्पूरामायण) भीमचम्पू ॥०	१५४ कुसुमाञ्जलि सटीक (न्याय) १०
१२५ मार्कण्डेयपुराणम् ३	१५५ सङ्गीतपारिजात[सङ्गीतशास्त्र] १॥०
१२६ गीलाध्यायः भास्कराचार्यकृत ॥०	१५६ साङ्ख्यसार १०
१२७ गणितध्यायः भास्कराचार्यकृत १	१५७ नागानन्दनाटक सटीक ३
१२८ पञ्चदशी (सटीक) वेदान्त १॥०	१५८ नागानन्दनाटक मूल ३
१२९ पातञ्जलदर्शन भीमवृत्तिसहित १	१५९ ब्रह्मवैवर्तपुराण सम्पूर्ण १०
१३० शकुन्तलानाटक सटीक १	१६० वैशेषिकदर्शनम् सभाष्य ३
१३१ शब्दरूपादर्शः ॥०	१६१ कल्किपुराणम् १
१३२ वाराहीसंहिता (ज्योतिष) २	१६२ चाणक्यभूतकम् सटीक १
१३३ तर्कामृत (जगदीशकृत) न्याय १०	१६३ श्रीहर्षचरितवाणभट्टकृतगद्य १
१३४ डाविंशप्रभुत्तलिकासिंहासन १	१६४ कर्पूरनञ्जरीनाटिका सटीक ॥०
१३५ उत्तररामचरितनाटक सटीक १	१६५ चन्द्रालोक प्राचीन अलङ्कार १०
१३६ शहरविजय १॥०	१६६ लवुकौसुदीव्याकरणम् ॥०
१३७ मृच्छकटिकनाटक सटीक १॥०	१६७ गरुडपुराणम् ६
१३८ काव्यदर्श सटीक (अलङ्कार) १	१६८ गोपयत्रालक्षण [अथर्ववेदस्य] २
१३९ अट्टालङ्कारद्वय (वाग्भट) वैद्यक ३	१६९ नृसिंहतापनी सभाष्य २
१४० युक्तीतिहार सटीक २	१७० आथर्वणीपनिषद् सभाष्य ३
१४१ गीतगोविन्द काव्य सटीक ॥०	१७१ निरुक्त सभाष्य १२
१४२ अग्निपुराणम् ५	१७२ सुश्रुवीथ व्याकरण सटीक १॥०
१४३ विष्णुपुराणम् सटीक ५	१७३ भानती[विदान]पाचस्यतिमिश्रकृतश
१४४ सीमांसादर्शनशबरभाष्यसहित १२	

कलिकाता संस्कृतविद्यामन्दिरे वि, ए, उपाधिधारिणः

श्रीश्रीदानन्दविद्याचानुर-भट्टाचार्यस्य सकाशात् अध्यागि ।

